

MUKADDES ÇEVRELER
VE
ESKİ HILAFET ÜLKELEERİNDE
TÜRK HATUNLARI

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI

2. BASKI

Hilâfet Ülkelerinde Türk Hâtunları - 1

MUKADDES ÇEVRELER
VE
ESKİ HİLAFET ÜLKELERİNDE
TÜRK HATUNLARI

Bu Kitap
Müellifin Hediyesidir.

..... / / 200.....

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI

Bu kitabın;

I. Baskısı, Ocak, 1995.

II. Baskısı, Mart, 1996.

İsteme Adresi;

Ertuğrul G. Kitapçı

P.K. 12

420042 Alaaddin / KONYA

Bu kitabın her hakkı mahfuzdur. Eser müellifin yazılı müsadesi olmaksızın; tamamen, kısmen veya her hangi bir değişiklik yapılarak yayınlanması, iktibas edilmesi, senaryo ve film haline getirilmesi veya bir başka dile çevrilmesi ve yayınlanması yasaktır.

Dizgi :

Alaaddin Bulv. Orduevi Karşısı Saray İşhanı Kat 3/402

Tel: 351 66 41 - KONYA

Baskı :

Damla Ofset Matbaacılık ve Tic. A.Ş.

Tlf: 342 06 88 - KONYA

ISBN; 975 - 95320 - 2 - 6

ÖNSÖZ

Türk Milleti, kökü tarihin derinliklerinden kopub gelen, dünyanın en eski, en şerefli ender milletlerinden biridir. Uzun asırları kapsayan bu millet varlığımızın devamı ve ebed-müddet Türk devletinin yücelmesi yolunda, hemen her devirde şan ve şerefle hizmet etmiş ve ismi Türk tarihinin parlak sayfalarına altın harflerle yazılmış Türk büyükleri yanısıra, faziletli bir çok Türk anaları da vardır. Bu faziletli Türk anaları, geçmişten geleceğe, ebediyetlere doğru bir nehir gibi akıp gidecek olan millet varlığımızın devam etmesinde adeta bir maya rolünü oynamışlardır.

Onlar yavrularına; anasının kucağında, babasının ocağında, hülasa eşikte, beşikte, Oğuz soyunun kulağına hep bu yüksek ideali fısıldamışlar ve Türk Milletinin ebed-müddet payidâr olma ülküsünü aşılarmışlardır. Türk anasının çocuğuna verdiği bu yüksek ruh ve mukaddes gayeye hizmet ideali sâyesinde insanımız yücelmiş, büyük bir moral gücüne sahip olmuş ve neticede eski dünya kıtalarının rakipsiz hâkimi ve bir çok milletleri idâre eden mümtaz bir ırkı haline gelmiştir.

Tarihin kaydettiği şüphesiz en faziletli analarından biri olan değerli, vefâkar, çilekeş Türk anası ve onun her şeyin ötesinde millet hayatımızdaki hasbî hizmet anlayışı, millî şuur ve bu şuur'un Türk devlet geleneği ile bütünleşerek nasıl da muazzam bir güç ve kuvvet haline geldiği, her şeyden önce, onun millî tarih ve kültür yapımızdaki yeri henüz yeteri kadar araştırılmış değildir. Türk anasının diğer bir talihsizliği daha vardır. O da ilk çağlardan başlayarak zamanımıza kadar yaklaşık beş bin yıllık bilinen millet hayatımızda kederde-kıvançta, tasada-sevinçte Türk milleti ile beraber olmuş, ona hizmet etmeyi en büyük bir şeref bilmiş ve bu uğurda büyük mücâdeleler vermiş, gerektiğinde ata binmiş, kılıncı kullanmış ordulara komuta etmiş yüzlerce, binlerce Türk anası vardır. Gel gör ki; onlar bütün bu kudsî ve şerefli bunca hiz-

m  tlerine rağmen hala Türk tarihinin karanlık dehlizleri arısında boğulup kalmışlar ve bir mechuller   ıyarına terkedilmişlerdir. Onların ne kendileri, ne de hizmetleri Türk tarihine ve millet hayatımıza henüz m  l edilmemiştir.

Tarihe şan ve şeref vermiş olan bu değerli Türk analarından, her birinin hâlâ bu mechuller ülkesinde ve sanki "Kaf-Dağı"nın arkasında yaşamaları, hiç bir irf  n elinin onlara şimdiye kadar uzatılmamış olması hayat ve hizmetlerinin, şöyle veya böyle tarih objektifinde değerlendirilerek henüz Türk tarihine mal edilememiş olması, daha açık bir ifâde ile millî nisyân ve gaflet denizinde boğulup ėitmiř olmaları bize göre bir nankörlük değilse bile k  r bir tarihsizlik olsa gerektir.

Faziletleri ve üstün meziyetleri herkesce bilinen bu tarih   Türk anaları, ve onların vatan ve millet sevgileri hakkında Orta Okul ve Lise Türkçe Ders Kitaplarında, Türk gençleri için bile henüz iki satırlık bir okuma parçasının bulunmaması bu terkedilmişliğin en kahredici örneklerinden biridir. Bu bakımdan, kendi geçmişine, şan ve şerefle dolu olan tarihine bakıpta, kendilerine örnek bir Türk anası bulmak isteyen ve istikb  le bu şekilde hazırlanmak azminde olan vak  r Oğuz neslinin bu günkü ana adayları, millî ülkünün mukaddes meşalesini elinde tutmak isteyen, Türk kızları, varlık içinde yokluğun kendilerini yiyip-bitiren ızdırabı ile boğuşup durmakta ve bir şahsiyet eksikliği ile karşı karşıya gelmiş bulunmaktadırlar.

Biz, bu yöndeki boşluğu doldurmak ve üstün kişilikleri ile tarihe mal olmuş bu Türk analarına karşı artık bir vec  be haline gelmiş olan millî ve vicd  n   görevimizi yerine getirmek için yola  ıkmiş bulunuyoruz. G  yemiz ilk merhalede Türk-  sl  m Tarihine hizmeti geçen faziletli Türk analarını, mechuller diy  rından alarak manen   zleyip durdukları, toplumumuza kavuşturmak, onların hayatı, şahsiyeti ve taşıdıkları yüksek idealleri ortaya koymak ve dolaysıyla Türk toplumuna ve millî varlığımıza yeniden kazandırmak, hem de yaşayan bir fenomen haline getirmektir. Böylece hem millî

bünyemizin tarih boyunca niçin kuvvetli olduğu, hemde onun oturduğu sağlam zemin bir kere daha aydınlatılmış olacaktır. Şurası hiç bir zaman unutulmamalıdır ki; millî varlıklarını, tarihî, köklü, sağlam bir zemine oturtmamış milletler, er-geç hüsrana uğramaya, yıkılıp yok olmaya mahkumdur.

Mamafih, bu faziletli Türk anaları, efsâneî varlıkları ile; bir kızıl elma ülküsü ve bir cihan hâkimiyeti tutkusu ile tarih sahnesine çıktığı, hatta çıkmaya hazırlandığı ilk devirlerden itibaren Türk toplumu ve millet hayatımızda her zaman aktif, önemli yapıcı rol oynamış, millî birlik bütünlüğümüz, devlet hayatı ve millet varlığımızın âdetâ bir mayası olmuştur. O bizim bir başka eserimizde de sık sık vurguladığımız gibi kendini hemen her devirde iyi ve kötü günlerinde, daha yaygın bir ifâde ile kederde kıvançta ve tasada Türk milletinin yüce emellerine adanmış, eşikte, beşikte kucakta, ocakta çocuğunun feneri, erkeğinin mezarı başında bir ilâhî uğultu halinde mukaddes vatan destanını okumuş, millî birlik ve dirliğimizin mayası, asıl varlığımızın temel taşı olmuş âdeta bir kadın değil, ulu yüce ilâhî bir varlıktır.

Diğer taraftan Türk milletinin şerefli bir millet olduğu, millet varlığını bütün belâ, musibet ve tehlikelere karşı zamanımıza kadar devam ettirdiği, bilinen ve bilinmeyen yönleri ile en az beş bin yıllık bir tarihi olduğu ve milletimizin bu uzun tarihî seyri içinde Türk anasının hemen her devirde aktif rol oynadığı ve tarihe derin izler bırakmış bir çok örnek Türk anaları, devlet anaların yetiştiği nazarı itibara alınırsa konunun ne kadar önemli bir mesele olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Buña daha bugüne kadar Türk anasının bu büyük tarihi misyonu hakkında yarım yamalak aksiklopedi maddelerinin dışında hiç bir ciddi köklü çalışmanın yapılmamış olduğunu da ilâve edersek konunun dehşet ve vehâmeti bütün ürkütücü yönleri ile ortaya çıkmaktadır. Türk tarihçilerinin diğer bir çok meselede olduğu gibi bunda da büyük bir ihmâli söz konusudur.

Gerçekte böylesine önemli ve kökü tarihin karanlık de-

virlerinden başlayarak zamanımıza kadar devam eden ve her zaman bir fazilet örneği olan şahsiyetli Türk analarını bütünüyle kucaklamak onların hayatı ve tarihî şahsiyetlerini ortaya çıkarmak, bizim gücümüzü çoktan aşmış bulunmaktadır. Bizim bütünüyle bu önemli, bir o kadar da geniş konular üzerinde durmamız mümkün de değildir. Bu zaten bizim şimdiye kadar olan ihtisas çalışmalarımızın ağırlık merkezini; Orta Çağ Türk İslâm Tarihi ve Eski Hilâfet Ülkelerindeki Türklerin askeri, idâri edebî, siyasi ve sosyal varlıkları oluşturmaktadır. İşte bizim bu yeni araştırmamızda da asıl ihtisâs alanımızın bir diğer ilginç yönü ele alınmış yine Orta Çağ Türk İslâm Tarihinin bu devirleri üzerinde durulmuş, bu defa da Mukaddes çevreler ve Eski Hilâfet Ülkelerindeki Türk Hatunları hakkında belkide ilk defa geniş bir tarih değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bilindiği gibi, Abbâsiler döneminde, idârî, edebî, hele hele askerî sahalarda Türklerin büyük bir varlık gösterdikleri, hilâfet ordusunun temel unsuru oldukları hatta halifeleri bile onların tayin ettikleri bugün bir gerçektir. Hilâfet ordusunun geniş çapta Türkleşmesi yolunda dirâyetli Abbâsi halifesi el-Memun'un gösterdiği üstün gayret ve çabalar bizim, X. Türk tarih kongresinde sunduğumuz bir tebliğde ilk defa enine boyuna tartışılmış bulunmaktadır.

Oysa madalyonun bir de diğer yönü vardır. Çünkü; bu devirlerde askerî mertebelerde yükselmiş sevk ve idâre kâbiliyeti yüksek komutanlar yanı sıra, yine Abbasî saraylarında yetişmiş müessir şahsiyetli, Türk Hatunları ve bir o kadar da dirâyetli Türk asıllı cariyeler bulunmaktadır. Bir çok Abbâsi halifesi bu Türk analarından dünyaya gelmişlerdir.

Bunlardan meselâ el-Mütevekkilin anası Şuca' Hatun ile el-muktedir'in anası Şağab Hatun gibi daha bir çok halifenin anası Türktür. Onlar, arapça kaynaklarda bile Hârun er-Reşidin hanımı Zübeyde için kullanılan "es-Seyyide" lâkabı ile anılmakta ve onunla müsâvî tutulmaktadır.

Yine bu Türk Hatunları arasında Abbâsi Hilâfetinin dizginini eline almış hattâ "Divânü'l-Mezâlim"'i yönetmiş ve Abbasiler devrine derin izler bırakmış Türk anaları vardır. Bunların sayıları tahminlerin üstünde bilinenden kat kat fazladır. Şağab Hâtun böylesine önemli Türk analarından biridir.

Ne yazık ki, temel kaynaklardaki bu bilgiler, tam mânâsıyla ham bir malzeme yığını olarak tarihi ve edebî eserlerde bekleyip durmaktadır. Bunlar gerçek manada, araştırılmış, incelenmiş ve iyi bir değerlendirme yapılarak Türk ve dünya tarih literatürüne henüz kazandırılmamıştır. Türk okuyucusu, millî gürur ve tarih zenginliğimizin önemli bir varyantını oluşturan Abbasî saraylarındaki bu gelişmeler ve müessir şahsiyetleri, şan ve şöhretleri dalga dalga bütün hilâfet ülkelerine yayılmış Türk Hatunları hakkında pek fazla birşey bilmemektedir. Esâsen onlara bu kapılar henüz açılmamıştır.

Oysa, Türk Hâtunlarının bütün semâvî dinlerce mübârek sayılan kutsal beldelere, mübârek çevre ve mukaddes topraklara ayak basmalarının tarihi, milâttan çok önceki yıllara, Hz. İbrâhim ve Hz. Süleyman devirlerine kadar ulaşmaktadır. Hz. Peygamber devrinde de bu Türk analarının izlerini bulmamız mümkündür. Emevîler ve hele hele Abbasiler, kıtalararası karasal bir imparatorluk hâline geldikten sonra bu hilâfet ülkelerindeki Türk Hâtunlarının sayıları bir hayli çoğalmıştır. Onlar, kendilerine has müstakil şahsiyetleri, fevkalade edeb ve erkân sahibi olmaları hulâsa, Allah ve Onun Peygamberine olan tutkuları ile hilâfet câmiası ve Abbasi toplumunda kısa zamanda kendilerini kabul ettirmişler ve saygı değer bir varlık hâline gelmişlerdir.

Bu bakımdan mukaddes çevreler ve eski hilâfet ülkelerindeki Türk Hâtunları, tarihi şahsiyeti herkesce kabul edilmiş Türk anaları, Türk tarihi, ve Türkün tarihî Orta Doğu misyonunun bir başka varyantını oluşturmaktadır, öyle tahmin ediyoruzki; bu konuda yapılacak bir araştırma en çileli, en zor, kaynaklar bilgi ve belge bakımından çok güç bir iş olsa gerektir. İşte şu anda elinize sun-

duğumuz bu eser; böylesine yorucu, bezdirici bıktırıcı ve fakat her şeye rağmen zevkli bir çalışmanın ürünüdür. Zira, çok uzun senelerimizi alan yoğun bir çalışma yapılmış, temel kaynaklar bitmeyen bir emek ve tükenmez bir sabırla bir bir taranmış, ulaşılabildiğimiz kadarı ile bu konularla uzaktan yakından ilgisi olan ne varsa bir bir elden geçirilmiş ve sonunda titiz bir değerlendirme ile bu naziz eserimiz ortaya konulmuştur. Böylece, Türk tarihinin şimdiye kadar karanlıkta kalmış yeni bir sayfası aydınlatılmış, milli kültürümüze böylesine medenî Türk anaları ile yeni bir boyut kazandırılmış ve milli varlığımızın mayası olan faziletli Türk anaları hakkında tarihi bir değerlendirme yapılmıştır.

Her türlü takdir değerli okuyucularımızdır. Tevfik ve hidâyet Allah'tandır.

Konya; 1995

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI
S. Ün. Eğitim Fakültesi
Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü Başkanı

“Açık Teşekkür”

Değerli dostum, henüz münekkidi olmayan Türk Edebiyatının ufukta parlamaya başlayan yeni ümidi Doç. Dr. Mehmed Tekin'in daha önce küçük bir kitap olarak yayınlanan *Şağab Hâtun* hakkında ve onun şahsında Türk Anasının tarihî karakter dokusunu tahlil eden bu güzel değerlendirmesini sanki bu kitaba yazılmış bir "Takriz" niyetiyle buraya derc etmek bu eser için bir zenginlik ve benim için ayrı bir bahtiyarlıktır.

Z. KİTAPÇI

ÖRNEK BİR VALİDE SULTAN: ŞAĞAB HATUN (1)

Doç. Dr. M. TEKİN

S. Ün. Eğitim Fak.

Türk Dili ve Edb. Böl. Öğretim Üyesi

“Tâ ebed merd olmağa ahdeyledim şanımla ben
Hüccet-i namusumu imzaladım kanımla ben.”

Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın, yakın zamanlarda kaleme alıp, yayınladığı *Şağab Hatun* adlı biyografik denemesini okuyunca, *Valide Sultan*'a duyduğum hayranlıktan olmalı, *Namık Kemal*'in, yukarıdaki beytini "*epifgraf*" yapmak gereğini duydum. Merd olmak, sadece erkeğe tapulanmış= bir özellik değildir; olamaz da... Merd kadınlar da vardır: Onlar, erkeğin, icazetiyle değil, tarihin hazırladığı vasatta, bazan erkeğe rağmen mertliklerini kabul ettirmişlerdir. Bunlardan biri, şüphesiz en önemlilerinden biri, halk ve Hak katında "*muteber bir nesne*" olan devlete, her devlete, her türlü riya, kadirbilmezlik ve entrikaya rağmen, itibar ka-

(1) *Şağab Hatun*, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1991, 64 s.

zandıran valide sultan **Şağab Hatun**'dur.

Tarih: Hafıza-i beşer...

Nâima, "tarih, faydası herkese şamil olan bir ilimdir" der. Doğrudur; ancak, tarihin faydası, onun kapısını çalanadır. Bugün, bu kapıya mesafeli duruyoruz. Hafızanızı, kapının öbür tarafında unutmuş gibiyiz. İstesek de düşünmüyoruz, istesek de asgari müştereklerde birleşemiyoruz: Bir dağınıklık, bir tedirginlik, bir umursamazlık ki... sormayın gitsin. Elin oğlu *"Önümüzde iki meçhul var"* demiş: *"Bunlardan biri, coğrafyada kutup; diğeri, tarihte Türkler..."* Elhak biz de hemen inanmışız ve bizim için *"malûm"* olması gereken tarihimizi, *"meçhûl"* bir diyârın menziline oturtmuş ve orayı, yeniden keşfe çıkmışız. Bir araştırmacının, Osmanlı'dan bahsederken, *"Adaletnameler var. Köylüye haksızlık yapıldığı zaman kadıya şikâyet ediyor, bu şikâyet çeşitli yollardan geçerek merkeze kadar gidiyor. Sonra padişahın tuğrasıyla cevap yazılıyor. İnanılacak gibi değil"* sözleri (2), söz konusu keşif hareketinin heyecanıyla söylenecek gerek. Oysa *"İnanılacak gibi değil"* hayret kalıbıyla sunmaya çalıştığınız gerçekler, Osmanlı ikliminde yaşayanların gündelik ve tabîi gıdasıydı. Şimdi kalkıp, bahis konusu ettiğimiz **Şağab Hatun**'un, ilk güçlü kadın hükümdârımız ve Türkün siyasî dehasını, sosyal örgütlenme anlayışını Abbasi saraylarında hayata geçiren ilk kadın inkılabçımız olduğunu söylesek, herhalde yine *"İnanılacak gibi değil"* hayretiyle karşılaşırız. Tarih, *"hafıza-i beşer"* dir: *"Tarih"* ile *"hafıza"* arasındaki besleyici *"iletişim"* kanalları kopunca fert, belki bir tesadüf sonucu öğrendiği gerçekler karşısında ya *"hayran"* olur yahut *"hayret"* eder. Oysa ikisi de sakıncalı: Çünkü tarih, *"bize anlama imkânı sağlayan bir ilimdir"* (L. Febvre). Bu imkânların önünde veriliyorsa... işin ciddiyetinden ve sorumluluğundan bir hayli uzağız demektir. Nâima, tarihi bir fen (sanat) ilmi olarak görmüş, kimin umurunda! **Yahya Kemâl**, tarihi, edebiyattan mimarlığa, siyasî örgütlenmeden sosyal dayanışmaya kadar uzanan bir oluşum (tekevvün) hadisesi kabul etmiş, kim önler? Soruları uzatmadan biz asıl konumuza, **Şağab Hatun**'un hikâyesine dönelim.

(2) Huricihan İnan, **Nokta** 26-1-1992.

Kadınlar Sanatı

Kadın meselesinin giderek ciddi bir boyut kazandığı şu günlerde, Kitapçı'nın Şağab Hatun'u yayınlaması, bazı noktaları hatırlamamıza, tartışmamıza fırsat yaratmalıdır. Zira kadın meselesini bir fantezi, kadını da bir "meta" olarak görenlerin, görmek isteyenlerin, söz konusu eserden alacağı dersler olmalıdır. Türk kadınına tanımadan, onun tarih sahnesindeki şerefli rolünü anlamadan, yapılacak her izah denemesi, bir fanteziden öte gitmeyecektir. Bugün batıyı, kadın haklarının cenneti gibi görenlerin şu noktayı farketmesi gerekir: Türkün, kelimenin tam anlamıyla "liyakat" esasına dayanan medeniyet dünyasında, kadına hükümdârlık, saltanat yolları açılırken, bu imkân batılı kadın için "oriental" bir rüyadan öte gitmiyordu.

Türk siyasi hayatında kadının önemli bir yer işgal ettiğini kabul etmek gerekir. Osmanlı dünyasında, Hürrem Sultan'ın, Safiye Sultan ile Turhân Sultan'ın; Abbasi saraylarına söz geçiren Mah Melek ile Zümrüd Hatunların, nihayet Şağab Hatun'un, siyasi ve sosyal hayatımızdaki rolleri, başka medeniyet mensuplarını kışkındıracak seviyededir. Osmanlı sarayında, siyasi mekanizmayı yönlendiren kadınları az çok tanıyoruz. Ancak Şağab Hatun, hiç de âşina olmadığımız bir isim: Hafıza-i beşerin "nisyân" köşesinde unutulmuş. Abbasi saraylarında 2 yıl-evet yanlış değil: 25 yıl-devleti, her türlü zorluğa ve entrikaya rağmen dirayetle idare eden bu Türk anasını, has ve yakışan ismi ile bu "devlet ana"yı, bugüne kadar neden hatırlayamadık? Anlamak zor. Şağab Hatun'un Abbasi sarayına mensup olması, unutmamıza neden olmamalıdır. Medeniyet bir bütündür: Türkün siyasi dehâsı, Abbasi saraylarında onunla çiçeklenmişse, ki öyledir, buna sevinmek gerek; yine Türk kadınının, soylu güzelliğiyle her türlü rüyadan arınmış vefa ve hoşgörü anlayışı onunla anlam kazanmışsa... övünmek gerek.

Şağab Hatun'un Saltanatı

Zekeriya Kitapçı, Şağab Hatun'un tarihe malolmuş siyasi potresini çizerken "fazileti, ahlâkı, kendine özgü davranışları, mümtaz meziyet ve üstün karakteri ile hilâfet câmiasına intisab eden gelmiş geçmiş en büyük, en dinamik Türk hatunlarından biridir" der. Doğrudur: Arap "asabiyyet"

anlayışıyla şekillenen, katı ve acımasız Arap saltanatına karşı bir tepkinin ifadesi olarak gündeme gelen Abbasi saltanatında görev üstlenmek, her kişinin kârı olmasa gerek. Hele bu kişi kadınsa... Onun için devlet idaresi, peşin peşin "ateşten gömlek"e talib olmak demektir. Bir yandan, siyasetin entrika labirentlerinde dirayetle yürüyecek, halka mutluluk ve refah yollarını göstereceksin, bir yandan da Türkün devlet kuran iradesini - bir türlü sindiremeyen kıskanç ve hoyrat aşiretlere karşı koyacaksın. Zor iş! İşte, **Şağab Hatun** bu zor işi başarır ve -biraz önce söylendiği gibi 25 yıl iktidarı elde tutarak devleti idare eder. Bu 25 yıllık hikâye şöyle başlayacaktır:

"*Şağab Hatun.... çok küçük yaşlarda hilâfet koltuğuna oturtulan oğlu el-Muktedir namına devlet işlerine el koymuş* (3) ve neredede ise tam yirmi beş yıl, hem de Kaşgar önlereinden ta Atlas Okyanusunu sahillerine kadar çok geniş bir sahaya yayılmış olan koca Abbasi İmparatorluğu'nu insan üstü bir kabiliyet ve liyakatla idare etmiştir. Gerçekte devlet idaresinde yirmi beş yıl hem de hiç kesiksiz hüküm sürmek, üstelik her zaman aktif olmak, işleri zabtu rabt altına alarak otoritesini herkese kabul ettirmek pek kolay bir şey olmadığı gibi bir kadın için imkânsızı başarmak gibi bir şeydir." (s. 2)

25 yıllık saltanat bir yana, asıl önemli olan, onun, bu döneme sığdırdığı "hayır ve hasenat" işleridir. Şağab Hatun'un, kanaatimizce dikkat çeken ve övülmesi gereken yanı devlete, "sosyal devlet" vasfını kazandırmasıdır; Sözelimi, halkın sağlık problemini çözmek için tam teşekküllü bir hastane Bîmâristân" yaptırır; hekimlerin maaşları da dahil olmak üzere bütün masrafları kendi bütçesinden karşılar. Kurulan hastanede sadece sağlık meseleleri çözülmez, aynı zamanda burası bir bilim ve araştırma mekezi olur; ünlü hekimler buradan "icazet" alır. Bu vesileyle Bağdat, dönemin tıp ve bilim merkezi unvanını kazanır. Şağab Hatun, sosyal kalkınmayı sağlam temeller üzerine oturtmak maksadıyla modern anlamda vakıf sistemini kurarak sağlık ve bayındırlık işlerini diğer beldelere kadar ulaş-

(3) "Türkler'de kadın, tahta çıkamaz. Türk Tarihinde kadın hükümdarlar vardır ama, çoğu ya kocasının veya oğlunun adına tahta oturmuştur." (Y. Öztuna **Tarih Sohbetleri** "Tarihte Kadınlar", 1988, s. 160) Öztuna'nın yargısının sınırlarını, Abbasi sarayına kadar uzatmak gerekir. Sayın Öztuna'nın anılan yazısında, Kleopatra'nın yanında Şağab Hatun'un anılmasını da isterdik!...

tırmayı düşünür ve bunu büyük ölçüde gerçekleştirir. Nitekim çağdaş Arap tarihçisi İbn Hubban'ın "İlim ehli, ulemâ, her yerde gelişti, itibarları arttı, Bağdad bu dönemde daha önceki dönemlere göre çok daha mamur, çok daha müreffeh ve yüce oldu" (s. 32) demesi, Şağab Hatun'un, ne derecede iyiliksever ve akıllı bir idareci olduğunu belgeler. Diğer bazı Arap tarihçilerinin, kıskançlık ve hased duygusunun beslediği tavırla Şağab Hatun'u eleştirmelerini, insafla bağdaştırmak mümkün değildir.

Şağab Hatun'un Trajik Sonu

Devlet sorumluluğu ile insan sevgisi, Şağab Hatun'un iki bariz vasfıdır. O bu iki özelliği, güzel bir şekilde şahsında birleştirmiş seçkin bir Türk anasıdır. Zulme ve şiddete başvurmadan devleti idare etmek, herkesin kârı değildi. Hele o zamanlarda... Şağab Hatun zorlu başararak ülkesini, fanatik Arap önderlerinin saldırılarına karşı korumuş, halkına, mutluluk ve refah meyvасыnı tattırmıştır.

Halk için güzel ve hayırlı işler yapan, yapmaya çalışan idarecilerin etrafında fesat ve ihanet odağının boy göstermesi, tarihin garib bir cilvesi olsa gerek! Bu garip cilveyi, trajik bir oyuna dönüştüren Brütüsler, belki de tarihin kendilerine biçtiği rolle, her zaman ve her yerde karşımıza çıkmışlardır. Nitekim Şağab Hatun'un karşısına da el-Kahir adında bir Brütüs çıkacak ve Sezar'ın acısını gölgede bırakan bir acıyı ona tattıracaktır: Zira Şağab Hatun, el-Kahir'in sadece üvey annesi değil, aynı zamanda süt annesidir. el-Kahir, arasındaki bütün bağları koparıp, Şağab Hatun'un amansız düşmanı kesilir; ona, akla gelmedik zulüm ve işkenceler yaptırır. el-Kahir'in, çok geçmeden cezasını bulması bir şey ifade etmeyecektir: Önemli olan, Şağab Hatun gibi dirayetli bir hükümdarın, el-Kahir'in ihanetine maruz kalıp, tarih sahnesinden çekilmesidir.

Yahya Kemâl, "*tarih biraz da kaza ve kaderden ibarettir*" derken, haklı olsa gerek. Zira onu haklı çıkaracak örnekler o kadar çok ki... Bu örneklerden biri de Şağab Hatun'dur: Onu, saygı ve rahmetle anmak, hepimizin görevi olmalıdır. Özellikle kadınlarımızın (*).

(*) Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi No: 80, Ekim, 1992.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

MUKADDES ÇEVRELER VE ESKİ HİLÂFET ÜLKELERİNDE TÜRK HATUNLARI

I. İLK DEVİRLERDE MÜBAREK ÇEVRE VE MEKANLARDA

TÜRK CARİYELERİ	28
1- ULU PEYGAMBERLERE TAKDİM EDİLEN TÜRK CARİYELERİ...	28
A- HZ. İBRAHİM VE KANTURA HATUN	28
a- Hz. İbrahim'in Hidayetine Ulaşan Yol	28
b- Hz. İbrahim'in Aslı ve Haniflik Dinine Kısa Bir Bakış	29
c- Hz. İbrahim'in Yaşadığı Çevre	30
B- KANTURA VE BENİ KANTURA KİMDİR?	31
a- Temel Kaynakların Görüşleri ve Kantura Hatun	31
b- Kantura Hatun ve Hz. İbrahim Nesli	33
c- Hz. Peygamber'in Dilinde Beni Kantura	34
C- HZ. SÜLEYMAN'A GÖNDERİLEN TÜRK CARİYESİ	35
2- HZ. PEYGAMBER'İN YAKIN ÇEVRESİNDE TÜRK HANIMLARI:	36
A- HZ. SÜMEYYE VE YÂSİR AİLESİ	36
B- SÜMEYYE AİLESİNDEN RAİKA	37

II. EMEVİLER DEVRİNDE YENİ GELİŞMELER 39 |

1- BUHARA KELİMESİ KINIK HATUN 39 |

A- KINIK HATUN'UN BUHARA KELİMESİ OLMASI 39 |

a- Emevilerin İktidar Oluşu 39 |

b- Kınık Hatun'un Asıl Adı 40 |

B- KINIK HATUN'UN MELİKE OLMASI 41 |

a- Halk İdaresinin İlginç Örneği 41 |

b- Kınık Hatun ve Ubeydullah b. Ziyad 42 |

c- Kınık Hatun ve Said b. Osman	43
d- Kınık Hatun'un Ölümü	45
2- ARAPLARLA TÜRKLER ARASINDA İLK SİHRİYET BAĞLARI :	46
A- SİHRİYET BAĞININ İLK ÖRNEKLERİ	46
a- Osman b. Mesud et-Temimi	46
b- Kuteybe b. Müslim ve Bir Türk anası	46
c- Tuğşad; Buhara Hükümdarı	47
B- KÂVUS ET-TÜRKİ'NİN CÜNEYDİN ANASI İLE EVLENMESİ:	48
III. TÜRK HATUNLARI HİLAFAFET ÜLKELERİNDE	49
1- ABBASİLERİN İLK DEVİRLERİ VE TÜRK HATUNLARI	49
A- TÜRK HATUNLARININ GENEL KARAKTERİ	49
a- İbn-i Butlan Ne Diyor?	50
b- Türk Kadınlarının Manevi Zenginliği	51
B- EL-MANSUR VE SARAYINDAKİ CARİYELER	53
C- EL-MANSUR VE SEMERKANT HÜKÜMDARININ KIZI	54
D- ÜSEYD B. FİZAR'IN TÜRK HAZAR HAKANININ KIZIYLA EVLENMESİ	56
E- HAZAR HAKANININ KIZI BAĞDAD YOLUNDA	58
IV. ARİSTOKRAT TÜRK HATUNLARININ HİLAFAFET CAMİASINDAKİ YENİ DEVRİ	61
1- MERACİL HATUN TARİH SAHNESİNDE	61
A- MERACİL HATUN VE SARAYA GİDEN YOL	61
B- MERACİL HATUN VE OĞLU EL-MEMÜN	63
C- EL-MEMÜN'A AÇILAN HİLAFAFET YOLU	64
2- MARİDE HATUN'UN ORTAYA ÇIKIŞI	65
A- MARİDE HATUN VE YENİ ÇEHRE	65
B- HARUN ER-REŞİD VE MARİDE HATUN	67
C- BİR ŞİİR VE ŞAIRİN DEĞERİ	69
D- MARİDE HATUN'UN ÖNEMLİ BİR HİZMETİ	70
a- Maride ve Şuca Hatun	70
b- Maride Hatun'un Ölümü ve Çocukları	70

3- YENİ TÜRK KIZLARI HİLAFAFET MERKEZİNDE.....	71
A- EL-MUNTASIM'IN YENİ İNSİYATİFİ	71
B- TÜRK VARLIĞININ YENİ TEMEL UNSURLARI TÜRK KIZLARI :	73
a- Türk Kızlarının Bağdad'a Getirilişi	73
b- El-Yakubi Ne Diyor?	74
C- EL-MUTASIM'IN TARİHİ MİSYONU	75
a- Büyük Görevin Türklere Verilmesi.....	75
b- Samarra Türk Şehri	76
c- Yeni Toplumun Dayandığı Temel Ve Türkçe	77
4- TURUNCU HATUN VE TÜRK AİLELERİNİN YENİDEN	
KAYNAŞMALARI.....	80
A- İKİ TÜRK GENERALİNİN ÇOCUKLARININ	
EVLENDİRİLMESİ	80
a- El-Mutasım'ın Yeni Teşebbüsleri	80
b- Ömeriy'e Sarayında Yapılan Büyük Düğün	82
c- Şair Olmayan Halifenin Söylediği Coşkulu Şiirler	82
d- Turuncu Hatun'un Düğünü İle Ortaya Çıkan Yeni Tablo ..	83
B- EL-MUTASIM'IN BAZI ÖZELLİKLERİ	83
a- Afşin'in Başına Gelen Talihsizlikler.....	83
b- El-Mutasım'ın Saray Hayatı	84
5- YENİ TOPLUMUN YAPISI TÜRKLER VE ARAPLAR.....	85
A- YENİ TOPLUMDA TÜRKLERİN ÖZELLİKLERİ.....	85
B- İKİ TOPLUM ARASINDAKİ SOSYAL MÜNASEBETLER.....	86
C- YENİ DOKUSU İLE SAMARRA ŞEHİRİ.....	87
6- TÜRKLERİN GÖLGESİNDE EL-VÂSIK DEVRİ.....	89
V. ŞUCA HATUN VE EL-MÜTEVEKKİL DEVRİNİN TÜRK	
HATUNLARI AÇISINDAN ÖNEMİ	92
1- BÜYÜK TÜRK ANASI ŞUCA HATUN VE ŞEREF DOLU	
HAYATI	92
A- ŞUCA HATUN'UN TARİHİ GEÇMİŞİ.....	92
a- El-Mütevekkil Devrinin Özellikleri	92
b- Şuca Hatun Kimdir? Aslı Nereden Gelmiştir?	93

c- Şuca Hatun'un Asıl Yurdu	94
d- Şuca Hatun'un Aslı, Ailesi ve Yakın Çevresi.....	94
B- ŞUCA HÂTUN HİLAFET SARAYLARINDA.....	96
C- ŞUCA HATUN VE EL-MÜTASİM.....	98
D- ŞUCA ANANIN SOSYAL HAYATI.....	99
a- Şuca Hatun ve El-Mütevekkil'in Sünnet Sevgisi	99
b- Şuca Hatun'un Yeni Saray Hayatı	100
E- ŞUCA ANANIN MANEVİ HAYATI.....	101
a- Şuca Hatun ve El-Mütevekkil'in Sünnet Sevgisi	101
b- Şuca Hatun'un Dünyevi Zenginliği	102
c- Şuca Hatun'un Hayır ve Hasenatı.....	103
F- ŞUCA HATUN VE ÖLÜMÜ	105
2- EL-MÜTEVEKKİL'DEN SONRAKİ GELİŞMELER.....	107
A- HALİFE MÜTEVEKKİL'İN ACIKLI SONU.....	107
B- İHTİLALİ ÖNLEMEK İSTEYEN BİR TÜRK KADINI.....	108
a- El-Mütevekkil'in Acıklı Ölümü	109
b- İhtilaller Devrinin Başlaması.....	110
C- OTAMIŞ ET-TÜRKİ'NİN BÜYÜK DÜĞÜN HAZIRLIĞI.....	111
D- EL-MÜTEVEKKİL'İN HAREM HAYATINA KISA BİR BAKIŞ.....	113
E- EL-MAHBUBE VE BÜYÜK BOĞA	114

VI. EL-MÜSTAIN DEVRİ VE GENEL YÖNLERİ İLE TÜRK

HATUNLARI.....	116
----------------	-----

1- YENİ SİYASİ GELİŞMELER KARŞISINDA TÜRK HATUNLARI: 116

A- EL-MUNTASİR VE EL-MÜSTAINLE GELEN BÜYÜK OLAYLAR.....	116
a- El-Müstain Ve Türk Komutanları.....	116
b- El-Müstain'in Endişe Veren Yeni Tutumu	117
B- YENİ İHTİLAL HAZIRLIĞI VE BİR TÜRK KADINI.....	118
a- Bağır ve Yeni İhtilal.....	118
b- İhtilalin Karşısına Çıkan Bir Türk Anası.....	119
C- BAĞIA'NIN ÖLÜMÜ İLE BAŞLAYAN YENİ KANLI OLAYLAR: 121	
a- Reşid'in Anası Suad Hatun.....	121

b- El-Müstain ve Türk Kızları	121
2- EL-MÜTEZİD DEVRİNİN ENİ GÖRÜNTÜLERİ VE SUAD HATUN	123
A- SUAD HATUNUN BÜYÜK GÖREVİ	123
a- el-Müstain Bağdad Yolunda	123
b- İbni Tabataba'nın İlginç Bir Rivayeti	124
B- VASİF'İN YENİ İNSİYATİFİ VE SUAD HATUN	124
a- Suad Hatun'un Nüfuz ve Şahsiyeti	124
b- el-Mutez'in Türk Generallerini Azletmesi	125
c- Suad Hatun'un Saray Çevreleri İle Teması	126
d- Suad Hatun'un Büyük Başarısı	126
e- el-Müeyyed'in Hapsedilmesi	127
3- BU DEVRİN BAZI ÖNEMLİ TÜRK DÜĞÜNLERİ	127
A- CUMA HATUNUN TÜRK KOMUTAN SALİHLE EVLENMESİ	127
B- VASİF'İN KIZININ SELEM B. HAKANLA EVLENMESİ	129
a- Büyük Hakan Ailesi	129
b- Ümmü'l-Fazl'in Tacibek et-Türki'nin Oğlu ile Evlenmesi	130
C- EL-MÜHTEDİ BİLLAH VE ÜMMÜL-FAZL HATUN	130
a- Salih'in Kesik Başı Ümmü'l-Fazl'in Önünde	130
4- EL-MÜTEMED ALELLAH VEYA EL-MUVAFFAK DEVRİ	133

VII. EL-MÜTEZİD BİLLAH VE HİLAFET SARAYLARINDA TÜRK

HATUNLARI - ÇİÇEK HATUN - KATRÜN - NEDA HATUN

1- ÇİÇEK HATUN

A- EL-MÜTEZİD BİLLAH'IN HALİFE OLMASI

B- ÇİÇEK HATUN HİLAFET SARAYLARINDA

a- Çiçek Hatun Kimdir?

b- Şiire Konu Olan Güzelliği

C- KÜÇÜK ALİ İLE BAŞLAYAN BÜYÜK OLAYLAR

2- TOLONİLER NİL KIYILARINDA

A- TOLON VE OĞLU AHMED TARİH SAHNESİNDE

a- Tolon Hilafet Camiasında

b- Ahmed b. Tolon

c- Ahmed b. Tolon Mısır Valisi

d- Ahmed b. Tolon'un Karakteri.....	143
3- TOLONİLER VE ABBASİ HİLAFAETİ	144
A- HUMARAVEYH TARİH SAHNESİNDE.....	144
a- Humaraveyh'in Yeni Politika Arayışı	144
b- el-Mutazid; Bağdad-Mısır İlişkileri.....	145
B- MISIR ELÇİSİ EL-CESSAS BAĞDAD'TA	146
a- İlk Temaslar.....	146
b- Halifenin Beklenmedik Cevabı	147
4- ASRİN DÜĞÜNÜ VE KATRU'N-NEDA HATUN	148
A- DÜĞÜN HAZIRLIKLARININ BAŞLAMASI	148
a- Söz Kesimi ve Nikah.....	148
b- Kimsenin Görüp İşitmediği Çeyizler	149
B- KATRU'N-NEDA BAĞDAD YOLUNDA	150
a- Gelinin Uğurlanması	150
b- Katru'n-Neda'nın Bağdad'a Gelişi.....	151
C- BAĞDAD'TA YAPILAN MUHTEŞEM TÜRK DÜĞÜNÜ	151
a- Düğün Alayı	151
b- Halifenin Büyük Sıkıntısı.....	152
c- Türk Kızının Halifeyi Şaşırtması.....	152
d- Şairlere Konu Olan Mutluluk	153
5- KATRU'N-NEDA HİLAFAET SARAYLARINDA	154
A- KATRU'N-NEDA'NIN SARAY HAYATINDAN ÇİZGİLER....	154
a- Halifeye İlginç Sevgisi	154
b- Sözleri Darb-ı Mesel Olan Türk Kızı.....	155
B- KATRU'N-NEDA'NIN BÜYÜK ZEKASI	156
a- Halifeyi Şaşırtan Sezgi Gücü	156
b- Humaraveyh'in Ölümü ve Tolonilerin Yıkılışı.....	158
C- KATRU'N-NEDA HATUNUN VEFATI.....	159
6- EL-MUTAZID'IN ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ	160

İKİNCİ BÖLÜM

ABBASİ HİLÂFETİNE YÖN VEREN BÜYÜK TÜRK ANASI ŞAĞAB HATUN

I. UMUMİ YÖNLERİ İLE ŞAĞAB HATUN VE YAKIN ÇEVRESİ.....	164
GİRİŞ; ŞAĞAB HATUN VE ABBASİ HİLÂFETİNDEKİ YERİNİN GENEL BİR DEĞERLENDİRİLMESİ	164
1- ŞAĞAB HATUN HİLÂFET ÇEVRELERİNDE	170
A- ŞAĞAB HATUN'UN TÜRK LÜĞÜ.....	170
B- ŞAĞAB HATUN'UN AİLESİ VE YAKIN ÇEVRESİ	171
a- Garibü'l-Hâl (Dayı Garib)	172
b- Harun b. Garib	173
C- ŞAĞAB HATUNUN CARİYE OLUŞU	174
2- ŞAĞAB HATUN HİLÂFET SARAYLARINDA.....	175
A- HİLÂFET SARAYLARININ YENİ GÖZDESİ.....	175
a- Şağab Hatun ve el-Müktedirin Halife Oluşu	176
b- Şağab Hatun'un İktidara Gelmesi.....	177
B- ŞAĞAB HATUN'UN SİYASİ GÜCÜ VE OTORİTESİ	178
C- ŞAĞAB HATUN-KINIK HATUN BENZETMESİ.....	179
II. ABBASİ HİLÂFETİNDE ŞAĞAB HATUNLA BAŞLAYAN YENİ KADINLAR DÖNEMİ	180
1- ŞAĞAB HATUN VE YAKIN ÇEVRESİNDE BULUNAN ETKİLİ HANIMLAR	180
A- TEYZE HATUN.....	180
B- ŞAĞAB HATUN VE EL-KAHRAMANE HANIMLAR	181
a- el-Kahramane Ne Demektir?	182
b- Şağab Hatun ve el-Kahramanelik Makamı	182
2- BU DÖNEMİN AKTİF HANIMLARI	183
A- EL-KAHRAMANE FATİMA HANIM	183
B- EL-KAHRAMANE ÜMMÜ MUSA HANIM	183

3- ŞAĞAB HATUN VE TÜRK KIZLARININ DÜĞÜNÜ	185
A- TÜRK AİLELER ARASINDAKİ YENİ İLİŞKİLER	185
B- BÜYÜK DÜĞÜN VE ŞAĞAB HATUN.....	186
C- DÜĞÜN ALAYI VE HEDİYELER	187
4- EL-KAHRAMANE SEMMEL HANIM	188
A- SEMMEL HANIMIN İLK YILLARI.....	188
B- SEMMEL HANIM VE DİVANÜ'L-MEZALİM BAŞKANLIĞI ..	189
C- DİVANÜ'L-MEZALİM NEDİR?	190
D- SEMMEL HANIM YENİ GÖREVİ BAŞINDA.....	192
a- Ülema ve Halkın Protestosu	193
b- Halkın Yararlanması	193
E- EL-KAHRAMANE SEMMEL HANIMIN ÖLÜMÜ	194
5- EL-KAHRAMANE ZEYDAN HANIM	195
III. ŞAĞAB HATUN'UN KÜLLİ HAYIR HİZMETLERİ	196
1- BİMARİSTAN-I ÜMMÜL-MUKTEDİR VEYA ŞAĞAB HATUN HASTANESİ	197
A- HASTANE BAŞHEKİMİ SİNAN B. SABİT	197
B- HASTANENİN MASRAFLARI	198
C- EL-MUKTEDİR HASTANESİ	199
2- KÜTSAL BELDELERE YAPTIĞI HAYIRLAR: CAMİLER SÜ YOLLARI.....	200
3- ŞAĞAB HATUN VAKIFLARI.....	202
A- ŞAĞAB HATUN'UN MAL VARLIĞI.....	202
B- ŞAĞAB HATUN'UN VAKFI	203
IV. ŞAĞAB HATUN'UN HİLAFET CAMİASINDAKİ İDARİ ŞAHSİYETİ.....	205
1- ŞAĞAB HATUN'UN SALTANAT YILLARI.....	205
A- ŞAĞAB HATUN VE BAZI VEZİRLER.....	205
B- ALİ B. İSA ŞAĞAB HATUN'A YAZDIĞI ARİZA; DİLEKCE ..	206

2- ŞAĞAB HATUN VE KARMATİLER.....	208
A- HİLÂFET DÜNYASINDA KOPAN YENİ FİTNE.....	208
a- Karmatiler Nasıl Ortaya Çıkmıştır, Bunlar Kimlerdir?.....	209
b- Karmatiler Devleti.....	209
c- Karmatiler Bağdad Önlerinde.....	210
B- ŞAĞAB HATUN'UN ORDUYA SAĞLADIĞI BÜYÜK DESTEK:	211
a- Şağab Hatun ve Karmatilerin Sonu.....	212
b- Karmati Olayının Kısaca Askeri Bakımdan Değerlendirilmesi.....	213
c- el-Muktedir'in Başarısızlığının Sebepleri.....	213
3- ŞAĞAB HATUN İÇİN SANCILI YILLARIN BAŞLAMASI.....	214
A- MÜNİS EL-HADİMLE BAŞLAYAN OLAYLAR.....	214
a- Münis el-Hadimin Darbe Teşebbüsü.....	215
b- el-Muktedir ve Şağab Hatun'un Hapsedilmeleri.....	215
B- EL-MUKTEDİR VE ŞAĞAB HATUN TEKRAR İKTİDARDA :	216
4- GELİYORUM DİYEN İHTİLÂL VE EL-MUKTEDİR.....	218
A- EL-MUKTEDİRLE MÜNİS KARŞI KARŞIYA GELİYOR.....	219
B- EL-MUKTEDİR'İN FECİ ÖLÜMÜ.....	220
C- MÜNİS EL-HAMİD'İN DUYDUĞU BÜYÜK ÜZÜNTÜ.....	221
5- ŞAĞAB HATUN'UN İŞKENCE VE ÖLÜM YILLARI.....	222
A- EL-KÂHİRİN HALİFE OLUŞU.....	222
B- ŞAĞAB HATUN'UN HASTALIĞI.....	224
C- ŞAĞAB HATUN'UN İTİRAFA ZORLANMASI.....	224
D- ŞAĞAB HATUN'A YAPILAN AĞIR İŞKENCELER.....	225
6- ŞAĞAB HATUN'UN VAKIF MALLARINA EL KONULMASI ..:	227
A- VAKIF MALLARININ DEVRİ İÇİN YAPILAN BASKI.....	227
B- EL-KÂHİR'İN İĞRENÇ TERTİBİ.....	229
C- EL-MUKTEDİR VE YAKINLARININ MALLARININ MÜSADERESİ.....	230
D- ŞAĞAB HATUN'UN SON GÜNLERİ VE ÖLÜMÜ.....	230

V. ŞAĞAB HATUN VE EL-KÂHİR TARİH YARGISINDA	233
1- EL-KÂHİR'İN GEÇMİŞİ VE ŞAĞAB HATUN	233
A- EL-KÂHİR'İN İLK ÇOCUKLUK YILLARI VE ŞAĞAB HATUN	233
B- ÂSİ EL-KÂHİR VE ŞAĞAB HATUN AİLESİ.....	234
C- EL-KÂHİR'İN KAREKTERİ VE ŞAĞAB HATUN	234
D- TARİH'İN ACI İNTİKAMI.....	235
2- KISACA EL-KÂHİR'İN HİLAFETİ VE SONU	236
A- MÜNİS VE BALIK'IN KATLEDİLMESİ.....	236
B- EL-KÂHİR'İN HİLAFETTEN DÜŞÜRÜLMESİ	237
a- el-Kârih'in Uğursuz Günleri	237
b- el-Kâhir; Bağdad Sokaklarında Bir Dilenci	238
3- ŞAĞAB HATUN VE EL-MUKTEDİRE YAPILAN TENKİTLER	239
A- KLASİK TARİHCİLER NE DİYOR	239
B- MADOLYONUN ÖBÜR YÖNÜ	240
C- EL-MUKTEDİR'İN GERÇEK DURUMU VE İSLÂM TARİHCİLERİ	241
4- ÇAĞDAŞ YAZARLAR VE ŞAĞAB HATUN	243
A- EL-HUDRİ BEK NE DİYOR?.....	243
B- TÜRKLER NİÇİN TENKİD EDİLİYOR.....	244
5- ŞAĞAB HATUN	246
SONUÇ:.....	249
EK: 1.	251
SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA	252

BİRİNCİ BÖLÜM

MUKADDES ÇEVRELER VE ESKİ HİLÂFET ÜLKELERİNDE TÜRK HATUNLARI

I.

İLK DEVİRLERDE MÜBAREK ÇEVRE VE MEKANLARDA TÜRK CARİYELERİ

1- ULU PEYGAMBERLERE TAKDİM EDİLEN TÜRK CARİYELERİ

A- Hz. İBRAHİM VE KANTURA HÂTUN

a- Hz. İbrahim'in Hidayetine Ulaşan Yol

Şu bir gerçektir ki hayırlı nesiller arasında zikredebileceğimiz şerefli **Türk Hatunlarının mukaddes beldeler ve Orta Doğudaki ilk zuhuru insanlığın kendini idrak ettiği ilk çağlar ilk peygamberler devrine kadar uzanmaktadır.** Bu hususta insanlık ve **Orta Doğu** tarihinin karanlık sayfalarını karıştırdığımız zaman karşımıza çıkan ilk isim **Kantura Hatun** adındaki bir **Türk Hakanının** kızıdır.

Kantura Hatun, Hz. İbrahim'in nübüvvet ve risaleti, Peygamberliğinin şöhreti, Türk yurtlarına ulaştıktan sonra, Türk Hakanı tarafından bu Peygambere takdim edilmiş, böylece Hz. İbrahim'in "Hanifliği" Türk yurtlarına doğru ulu bir yol bulmuştur. Hz. İbrahim'in dini olan Hanifliğin bir çok ilkelerinin hemde şaşılabacak bir tarzda "Gök Tanrı" inancında bulunması, bu tevhid mayasının kâdim Türklerde Hz. İbrahimle dolaylı yollardan temasa geçen destanlar devri Türk Hakanları döneminde başlamış ve Kantura Hatunla daha da gelişmiş oluyordu (1).

(1) **Hz. İbrahim, Haniflik, Hanifliğin Gök-Tanrı** inancı ile ilişkileri, Zülkarneynin Türklerle temasları vb. konularda yavaş yavaş ciddi araştırmalar başlamıştır. Geniş bilgi için bkz; Kuzgun, Ş. **Hz. İbrahim ve Haniflik**, Ankara, 1987, Ekincikli. M. **Türk İnanç ve Dini Hayatının Tarihi Seyri**, TDA Dergisi, Sy. 74, Ekim 1991, s. 28-46, Eliade, M. **Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavi Tanrılar**, çev. H. Güngör, E.Ü.İ.F. Dergisi, 1948. Kuzgun, Ş. **Kur'an-ı Kerimde Zülkarneyn Meselesi**, Erciyes Dergisi, s. 48, Kayseri, 1982.

Kantura Hatun, Onun soyundan gelen mübarek **Hız. İbrahim** nesli **Hız. İbrahim**'in **Haniflik** dinini prensipte kabul eden **Türk Hakanlığı** daha açık bir ifade ile **Türkler**, **Hız. Peygamberin** diliyle "**Kantura Oğulları**" İslam ümmetine bir mesaj ve bir Peygamber tebşiri olarak verilmiştir. Ne ilginçtirki; **Hız. İbrahim**'in bu ağır işkence ve eziyet altında tevhid ağacını diktiği **Anadolu** topraklarına daha sonraları tekrar onların soyundan gelen bu cihangir **Türklerin** gölgesi düşmüş ve bu cihangir **Türkler** sayesinde bu geniş topraklar dil, din, ırk bakımından bir birinden farklı bir çok kavmin asırlarca beraber yaşadıkları bir vatan ve altında gölgelendikleri ulu bir çınar olmuştur.

b- Hız. İbrahim'in Aslı ve Haniflik Dinine Kısa Bir Bakış

Bilindiği gibi **Hız. İbrahim**, **Kuran-ı Kerimde** zikri geçen bir çok hak peygamberin aksine **Yahudi** ırkına mensup olmayan ve fakat **İbrani** tarih ve kültür hamûlesine mâl edilmiş, kendisine **Kuran**'ın ifadesine göre "**Suhuf**" din ve şeriatının esasını ifade eden bir nevi yazılı belgeler verilmiş, büyük, ulu ve yüce bir Peygamberdir. Onun dininin asıl karakteri, şiarı, "**Haniflik**" idi (2). O bu yönüyle Peygamber ümmetinin bir "**Baba**" misali en güzel örneği olmuştur. Nitekim **Kuranı Kerimde** müslümanlara hitaben; "**milletinizin babası İbrahimin Hanif dinine uyun bundan önce de size müslüman adını veren odur**" denilmektedir (3).

Hız. İbrahim'in gerçek babası **Tarah** yani "**Azer**" anası ise "**Üşa**" (**Ousha**) dır (4). Aşağı **Mezopotamya**'nın **el-Übeyd** ile **Eridu** arasında ve **Fırat** nehri kenarında kurulmuş olan eski **Keldalıların** "**Ur**" şehrinde dünyaya gelmiştir (5).

el-Makdisi ise, **Hız. İbrahim**'in **Kûfe** yakınlarında "**Kusarabba**"

(2) **Kur'an-ı Kerim**, el-Bakara, 135. Âli-İmran, 6, el-Enam, 161. en-Nuh, 120.

(3) el-Hac, s. 78.

(4) The Holy Bible, **Genesis**, p. 17. Cem, İ. Semahaddin, **İbrahim Peygamber ve Nemrud**, İslâm (Aylık dergi) sy. 77, Şubat 1964.

(5) Cem. İ. Semahaddin a.g.mk.

denilen bir köyde dünyaya geldiğini ve buradan da **Harran**'a gittiğini kaydetmektedir (6). Oysa **Fırat** ve **Dicle** nehrinin suladığı bu bereketli topraklara çok daha önceleri **Sümerler** gelip yerleşmişlerdi. Çivi yazısını kullanan ve buralarda büyük bir medeniyetin öncülüğünü yapan Sümerlerin, yeni yapılan bir çok araştırmalar, **Asyalı** bir kavim bir **Türk kavmi** olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun en önemli delili ise eski **Sümerlerin** dili ile **Türkçe** arasında üstelik yazıya geçmiş inanılmaz derecedeki benzerlik bundan da öte bir çok **Türkçe** kelimenin bulunmasıdır (7).

Bu bakımdan **Hz. İbrahim** ve **Nemrud** hakkında çok ciddi araştırmalarda bulunan **İ.S. Cem** aynen şöyle demektedir: "**Hz. İbrahim**, **Mezopotamyada** zuhur etmiş ve kan itibarıyla tamamen **Sümer Türklerine** mensup bir **Hak Peygamberdir**. **Yahudi ırkı** ile en ufak bir şekilde dahi olsa bir münasebeti yoktur. **Yahudi ırkı**, **Hz. İbrahimden** bir asır sonra meydana çıkmıştır" (8). Nitekim **Kuran-ı Kerimde** de **Hz. İbrahim**'in ne bir **Yahudi** ve ne de bir **Nasrani** olmadığı, çok kesin bir şekilde vurgulanmaktadır (9).

c- **Hz. İbrahim'in Yaşadığı Çevre:**

Putperestliğin inadına yaygın ve buna bağlı dini inanç, yani müşrikliliğin tahminlerin üstünde güçlü ve bir krallar dini olduğu bir devirde ve toplumda dünyaya gelen ve bu atmosferde büyüyen gelişen **İbrahim**, ne hayrettir ki, beklenilenin aksine bir "**aya**", bir "**yıldız**", bir de ışığı ile dünyayı aydınlatan "**güneşe**" bakmış kâinat

(6) el-Makdisi. **el-Bedü ve't-Târih**, Paris 1903, III. s. 51.

(7) Bu konularda geniş bilgi için bkz. **Balkan K. Eski Ön Asyadaki Küt Halkının Dili ile Eski Türkçe arasındaki Benzerlik**, Erdem, VI. sy. 16 Ocak 190 s. 1-66. Lendberg, B. **Önasya Kadim Tarihinin Meseleleri**, Ankara. 1943, Hommel. F. **Zweihundert Sümeero Türkisahe Wörtvergliehungen**, Munchen. 1915, Bilgiç, E. **Sümerlerin Tarih Kültür ve Medeniyetleri**, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, DTCF, Ankara, 1982, Oransay, B.S. **Sümer Çin ve Türk İlişkileri**, Önasya Mecmuası Sy. 55. Mart 1970, s. 17-22, Bayram S. **Kaynaklara Göre Güney Doğu Anadolu'da Prote Türk İzleri**, TDA, sy. 62. Ekim, 1989, s. 9.118, Memiş E. **M.Ö. Bin Yılda Anadolu'da Türkler**, TDA, sy. 53, Nisan 1988, s. 35-56.

(8) Cem. İ. S. **İslâm Mecmuası**, s. 80, Mayıs, 1964, s. 254.

(9) el-Bakara, 6-8.

kitabını okumuş ve kendi benliğinde **Allah'**ı bulmuş kendi kendine Onun varlığına ve birliğine inanır hale gelmiştir. Gönlündeki putu kendi irade ve muhakeme gücüyle yok eden **Hz. İbrahim**, daha sonra toplumdaki putları bu defa kendi eliyle baltası ile kıracak ve insanları yüce **Mevla'nın** birliğine çağıracaktır.

O, böyle **Hz. Peygamber'in Hira mağarasını** andıran köklü bir istihaleden sonra, çevresine ve belki zamanında ulaşabildiği kadar bütün coğrafi bölgelere "**Peygamber**" olarak gönderilmiş ve bu uğurda verdiği çetin mücadelelerle Peygamberler tarihinde -çok az kimseye- nasip olan yeni bir çığır açmıştır. Onun putperestliğin böylesine revaçta ve bir nevi aristokratlar dini olduğu bir asırda ortaya çıkması, tevhid inancını yeniden inşa için gönderilmesi, cehennemi bir tebliğ ve irşad hayatı bu uğurda ateşlere atılincaya kadar varan üstelik insanın fiziki dayanma gücünün çok üstündeki korkunç işkence, elem ve ızdıraplara uğraması dolayısı ile yurduunu yuvasını terkederek eski Filistin, Mısır ve hatta **Hicaz'a** kadar uzanan çileli yolculuğu bizim konumuzun dışındadır (10). Bu bakımdan burada onun sadece sosyal hatta ailevi hayatının bazı önemli varyantları üzerinde durulacak ve konumuzun esasını teşkil eden bazı olayların kendi şartları içinde bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

B- KANTURA VE BENİ KANTURA KİMDİR?

a- Temel Kaynakların Görüşleri ve Kantura Hatun:

Bilindiği gibi, **Hz. İbrahim**, bereketli uzun bir ömür yaşamıştır. İbni Cerir, Onun bir rivayete göre yüzyetmiş beş, diğer bir rivayete göre ise ikiyüz sene yaşamış olduğunu kaydetmektedir (11). O, bu uzun yaşayışı sırasında bir çok kadınla evlenmiş ve onlardan

(10) et-Taberi, **Tarihu'l-Umeni ve'l-Mülük**, Tah. M.E. İbrahim, Beyrut, 1967, I. s. 308, 309. 310, 311. el-Verdi, **Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer**, Tah. A.R. el-Bedravi. Beyrut, 1980, s. 24-25.

(11) The Hloy Bible, **Genesis**, P. 28. et-Taberi, I. 312, ed-Diyar, Bekiri, **Tarihu'l-Hamis**, Mısır, 128, I. s. 127, el-verdi, s. 25.

Halilullah'ın zürriyyetini devam ettirecek bir çok erkek evladı dünyaya gelmiştir. Temel kaynaklarda bunların üç tane oluğu kaydedilmektedir. Bu hanımlardan birisi **Hâcer**; **İsmail**'in anası, diğeri **Sara**; **İshak**'ın anası, bir üçüncüsü ise **Kanturadır** ki, bizimde asıl üzerinde durmak istediğimiz de işte bu **Türk prensesidir**.

İbni Cerir de dahil bazı İslami kaynaklar, **Kantura** ile ilgili rivayetlerinde onun aslen Arap soyundan **Maktur**'un kızı olduğunu kaydetmişlerdir (12). Gerçekte temel kaynakların **Kantura** veya **Kantura Oğulları**" hakkındaki rivayetleri **Ahdi Kadim**'de geçen bir rivayete dayanmaktadır. Orada aynen şöyle denilmektedir: "**İbrahim** bir kere daha evlendi **Onun adı Ke-tu-rah idi**" (13). Görüldüğü gibi burada **Onun** Arap asıllı olduğuna dair en ufak bir telmih bile yoktur. Oysa **İbnü'l-İbri**, **Kantura**'nın hiç bir tereddüte yer verilmeyecek bir şekilde **Türk hakanının** kızı bir **Türk prensesi** olduğunu kaydetmektedir (14).

Diğer taraftan **Hz. Peygamber**'in Türkleri kastederek bir çok hadislerinde **Kantura Oğullarından** bahsetmesi, onların mülk ve saltanatı mutlaka Arapların elinden alacağını beyan buyurması (15) ve **Onun** bu beyanlarının bir gerçek olması, hem **Ahdi Kadim**, hem de **İbnü'l-İbri** gibi daha bir çok yazarların **Kantura**'nın bir **Türk Prensesi** olduğu yolundaki rivayetlerini bütün açıklığıyla doğrulamaktadır.

Bir itibarla, **İbni Cerir**, **İbni Muhabber** gibi daha bir kısım müslüman yazarların **Kantura Hatunu**, **Hz. Peygamber** ve **Ahdi Kadim**'in aksine Araplardan **Maktur** (16) veya **Kenanilerden**

(12) et-Taberi, I. s. 309, 311.

(13) **The Holy Bible**, P. 23. "...Then again Abraham took a Wife and her name Was Ke-turah.

(14) İbnü'l-İbri, **Tarihu Muhtasarü'd-Düvel**, Beyrut, s. 14.

(15) Kitapçı, Z. **Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı**, İstanbul, 1989, s. 263. vd.

(16) et-Taberi, I. 311.

Yaktır'in kızı olarak takdim ve beyan etmelerinin (17) bir aslı ve esası olmaması gerekmektedir. Büyük Arap edibi el-Câhiz da aynı zafiyeti göstermiştir. O da **Kantura'yı Kahtanilerden Meftun'un** kızı olduğunu beyan etmektedir.

el-Câhiz bu hususta daha da ileri giderek şöyle demektedir: **"Kahtanilerden olan bir kimsenin soyu bizim anamızın soyundan da şerefli dir."** demesinin sebebi işte bu Kanturanın aslının **Araplardan olmasıdır**" (18). Mamafih gerek Hz. Peygamber'in bir kısım hadisleri, gerek temel İslami kaynaklarda **Kantura Oğulları** hakkındaki bizim bu açıklamalarımızın dışında daha iyimser ve atak beyanlarda bulunanlarda olmuştur. Bu iddialar arasında **Kantura'nın Hz. İbrahim'in kansı değil de bir erkek, hatta Türk ırkının en büyük atası olduğunu** savunanlar da vardır. **Katura**, kelimesinin ise, **"Han-Tûran"** yani **Türk Hakanı** kelimesinin bozulmuş şekli olduğu dahi ileri sürülmüştür (19).

b- Kantura Hâtun ve Hz. İbrahim Nesli:

Hz. İbrahim'in Kantura Hatun'dan Zimran, Yaksan, Madün, Madyan, Esbuk ve Şuh olmak üzere altı erkek evladı dünyaya gelmiştir (20). **Hz. İbrahim** bunlardan **Yaksan Mekkeye, Madun ve Madyan, Arz-ı Medyen'e**, diğerlerini ise, onların yer yüzünün en hayırlı kimseleri ve **"dünyanın hükümdarı olmaları için"** bir çok hayırlı dualar ederek Doğu cihetine belki büyük cedlerinin yanına göndermiştir. Onlar aile ve çocukları ile birlikte **Horasan (Doğu ülkeleri)** gelmişler, buralara yerleşmişler ve hükümdarlarına da **İbni Cerir'in** rivayetine göre **"Hakan"** adını vermişlerdir (21). el-Cahiz'a göre işte **Hz. İbrahim'in** bu altı oğlundan dördü **Horasan'a** gelip

(17) et-Taberi, I. s. 309, İbni Habib, M.K. **el-Muhabber**, Haydarabad, 1942, s. 394, **Tarihu'l-Hamis**, I. s. 130, İbni Hasul, **Tafdilü'l-Etrak**, Belleten, IV. no. 13, Ankara, 1940, s. 14-15.

(18) el-Cahiz, **Fezailü'l-Etrak**, I. s. 75.

(19) Remzi, M.M. **Telfiku'l-Ahbar**, I. s. 22, Danişmand, İ. **Türklük ve Müslümanlık**, İstanbul, 1959, s. 141.

(20) **The Holy Bible**, P. 28, et-Taberi, I. s. 311.

(21) et-Taberi, I. 311, Kırş, İbni Saad, **Tabakat**, I. s. 48.

yerleşmiş ve bunların soyundan "Horasan Türkleri" meydana gelmiştir (22). Böylece Horasan Türklüğünün temeli ta Hz. İbrahim zamanında atılmış oluyordu.

c- Hz. Peygamber'in Dilinde Beni Kantura:

Evet, kökü tarihin ilk devirlerine kadar dayanan bu Kantura Hâtun ve Onun soyundan gelenler yani, "Kantura Oğulları" daha açık bir ifade ile bütün Türk varlığı Hz. Peygamber'in dilinde yeni bir mana ve mefhum kazanmıştır. İbrahim Halilullah'ın mübarek ellerini semaya kaldırarak yer yüzüne hakim olmaları için dua ettiği bu insanlar için Hz. Peygamber de avuçlarını açmış, sanki, Hz. İbrahim'in duasını teyit ve makbuliyetini tebşir edencesine Kantura oğullarından bahsetmiş, mülk ve saltanatın onların ellerine geçeceğini beyan buyurmuşlardır. Bu hususta pek çok hadisler vardır. Ancak burada, bir fikir vermesi bakımından onların sadece bir iki tanesinin zikredilmesiyle iktifa edilecektir. Bunlardan birinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (اتْرَكُوا الثُّرُكَ
مَاتَرَكُوكُمْ، فَإِنَّ أَوَّلَ مَنْ يَسْلُبُ أُمَّتِي مَلِكُهُمْ وَمَاخُولُهُمْ
اللَّهُ فَهُمْ يَبْنُوا قَنْطُورَاءَ).

"Türkler size dokunmadıkça siz de onlara sakın dokunmayınız. Zira Kantura Oğulları soyundan gelen (bu Türkler) Allahın ümmetime verdiği mülk ve saltanatı onların elinden mutlaka çekip alacaklardır (23).

Bu konu ile ilgili Hz. Peygamberin bir diğer hadisi de şudur;

مَنْ عَبْدَ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ: أَوْشَكَ بَنُوا قَنْطُورَاءَ
أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِ الْعِرَاقِ. قَالَ: قُلْتُ: ثُمَّ نَعُودُهُ؟
قَالَ: ذَلِكَ أَحَبُّ إِلَيْكُمْ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: ثُمَّ تَعُودُونَ
وَيَكُونُ لَكُمْ: سَلُوءٌ مِنْ عَيْشٍ.

(22) el-Cahiz, Fezailü'l-Etrak, I. s. 74.

(23) es-Suyuti, el-Camiussağir, 121 b. 122 b. Ayrıca bkz. el-Cahiz, Hilafet Ordusunun Menkıbeleri çevr. R. Şeşen s. 65.

Abdullah b. Amr b. el-Asdan rivayet edildiğine göre bir defasında Hz. Peygamber;

"Pek yakında Kantura Oğulları sizi Irak topraklarından sürüp çıkaracaklardır" buyurmuşlardı. Bunun üzerine ben de;

"Bundan sonra tekrar Irak'a dönecekmiyiz? dedim. O da bana;

"-Bunu arzu ediyormusunuz?" diye sordu. Ben de Evet dedim. O zaman O da;

"-Sonra döneceksiniz. Orada sizin gönül rahatlığı ile yaşayacağınız bir hayatınız olacaktır," buyurmuşlardır (24).

C- Hz. SÜLEYMANA GÖNDERİLEN TÜRK CARİYESİ

Türk Hâtunlarının İlahi çevre ve Peygamber muhitlerinde görünmeleri daha sonraki devirlerde de devam etmiştir. Bunun en ilginç misallerinden biri de kendisine mülk ve saltanat verilen meşhur İbrâni Peygamberi Hz. Süleyman ve onun sarayındaki bir Türk prensesidir. Nitekim el-Halidiyyeyn'in Kitabü't-Tuhuf ve'l-Hedaya adındaki değerli eserinde belirttiğine göre;

"Mülk ve saltanatıyla pek meşhur olan Hz. Süleyman'a bir günde bir biri ile uzaktan ve yakından pek fazla ilgisi bulunmayan ve âdeta zıt olan sekiz hediye birden takdim edilmişti. Ona Hind hükümdarı; bir *fil*, Türk hükümdarı; bir *Türk prensesi*, Arap Meliki; bir *at*, Çin hükümdarı çok kıymetli bir *mücevher*, Rum Meliki, *kalın ipek bir atlası* hediye olarak göndermişti. Hz. Süleyman bu hediyeleri kabul etmiş ve bir birine zıt bu kıymetli hediyeleri ona gönderen ve onun elinde toplıyan Cenab-ı Hakka sonsuz hamd ve şükürler etmiştir (25).

(24) K. el-Fiten, 122 b. 123a. İbni Ebî Şeybe el-Musannef, Murat Molla Kütüphânesi, nr. 600, VII, 216b.

(25) Ebi Bekr M. ve Ebi Osman Said İbney Haşim el-Halidiyyeyn. *K. et-Tuhuf vel-Hedâya*, Tah. S. Dehhan, Mısır, s. 259.

Böylece Hz. İbrahim'den sonra Mukaddes beldeler ve Peygamber çevrelerinde görülen **Türk hatunlarına** bir yenisi daha ilave edilmiş ve **Saba Melikəsi Belkıs**'la olan tatlı hikayesi dillere destan ve Kuran-ı Kerim'de dahi zikredilen Hz. Süleyman'ın renkli mermerlerle süslü muhteşem sarayına, **Türk Hakanının** kızı, soylu bir **Türk prensesi** intisab etmiş oluyordu.

2- Hz. PEYGAMBER'İN YAKIN ÇEVRESİNDE TÜRK HANIMLARI

A- Hz. SÜMEYYE VE YÂSİR AİLESİ

Peygamber zincirinin son altın halkasını şüphesiz Hz. Peygamber oluşturmaktadır. Türk hanımları Onun devri, yani **Asr-ı Saadet** ve onu takib eden devirler özellikle Emevîler ve Abbâsiler devrinde de ilâhi çevre ve mukaddes mekanlarda görünmeye devam etmişlerdir. Bizim "**Saadet Asrında Türkler**" adındaki kitabımızda ilk defa çok ciddi bir şekilde üzerinde durulduğu gibi, Hz. Peygamber devrinde yaşamış, Onun varlığı ile müşerref olmuş, Onun dinine gönül vermiş, hidayet çağrısına koşmuş olan Hz. Sümeyye Hz. Peygamber'in çevresine intisab etmiş ilk **Türk hanımlarından** biri olarak kabul edilmelidir (26).

Hz. Sümeyye, asıl adının İslami kaynaklarda "**Pamuk**" olarak zikredilen bu cesur **Türk anası**, ilk devirlerde Arabistan'a civar ülkelere getirilen bir çok köle ve cariye gibi **Türk yurtlarından** uzun ve çileli yolculuktan sonra önce Taife, sonrada **Mekkeye** gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in yakın çevresinde Ona inanan bir avuç ilk müslümanlardan biri olmuştur.

Hz. Sümeyye'nin, Hz. Peygamber'in gözünde ve ilk müslümanlar arasında şüphesiz çok şerefli bir yeri vardı. Çünkü gerek Hz. Sümeyye, gerekse kocası Yâsir, Allah'ın resulünün İslama, imana olan davetini hiç tereddüt etmeden kabul etmişler ve **Mekke'de** bir dâlâlet ve küfür asrında Hz. Peygamber'in ilahi misyon

(26) Kitapçı, Z. Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tâbiî ve Tebea Tâbiîleri, s. 72.

ve nübüvvet davasına gönülden inanan bir kaç kişiden biri olmuşlardır.

Onun Hz. Peygamber'in yakın çevresinde ve çok samimi bir müslüman olması, küfrün azgın temsilcilerini ve özellikle Ebu Cehil'i nerede ise kudurtacak bir hale getirmiştir. Sümeyye ve kocası Yâsir, ya İslâm dinini terkedecek, ya da bir vahşete varan zulmün altında inleye inleye ölüp gideceklerdi. Nitekim öyle de olmuş, Onların Allah'a olan kuvvetli imanı, Hz. Peygamber'e olan aşkı ve bu uğurda gösterdikleri sabır ve metanetten şaşkına dönen Ebu Cehil, önce Yâsiri, daha sonra da Sümeyyeyi, hem de melun mızrağını, bu Türk anasının iman dolu göğsüne bütün hismı, kini ve öfkesi ile saplıyarak şehid etmiştir (27).

B- SÜREYC AİLESİNDEN RÂİKA

Hz. Peygamber devrine ulaşmış Türk asıllı cariyeye sadece Sümeyye de değildir. Buna o devirlerde Mekkeye gelip yerleşmiş gerçekten de bir Türk ailesi olan "Süreyc Ailesi" yani Süreyc'in hanımı Râika Hanımı da ilave etmemiz gerekmektedir. Süreyc ailesi Hz. Peygamber'in nübüvvetinden çok daha önceki bir devirde Mekkeye gelmiş ve Hz. Peygamber'in akrabası, büyük cedlerinden saygı değer amcası Abdül Muttalib'in oğullarından el-Haris'e intisab etmiş ve onların himayesinde "âzadlı bir köle" olarak yaşamıştır (28).

Mekkedeki bu Türk ailesi, demircilikle geçiniyordu. Ailenin babası Süreyc çok iyi kılınç yapıyordu. Onun bu husustaki şöhreti bütün Arabistan' yayılmış hatta yarımadanın sınırlarını dahi aşmıştı. Daha sonraki devirlerde iyi bir kılınç ustası yetiştiğinde ona bu Türk ustasını hatırlattığı için "Süreyci" denilmiştir. Öyle tahmin ediyoruzki, ilk İslam mücahidleri, müşriklere karşı yaptıkları gaza ve cihadlarda -Bedir, Uhud harbinde- Mekkenin fethinde bu güçlü kılınç ustası Türkün yaptığı dehşet saçan kılınçları kullanmış ve amansız İslam düşmanlarına karşı parlak zaferler kazanmışlardır.

(27) Kitapçı, a.g.e., s. 74.

(28) Kitapçı, a.g.e., s. 44, Krş, el-Ağanî, I, 245.

H. Peygambe'in yakın çevresine, yani akrabalarına sığınan bu **Türk ailesine**, Peygamber neslinin sıcak ilgisi daha sonraki devirlerde de devam etmiş ve bu aileden gelen **Übeydullah Ebu Yahya** ise, **nesl-i Pâki** Peygamberden **H. Hüseyin**ın kızı **H. Sükeyne**'nin himayesine girmiş ve onun büyük lütuf ihsan ve sonsuz iyiliklerine mazhar olmuştur.

H. Peygamberden sonra, **Hulefâi Raşidin** devri dediğimiz yeni halifeler dönemi başlamıştır. Bu devirlerin kendine has özellikleri vardır. Müslüman toplum bu devirde derlenmiş toparlanmış **İran** ve **Bizans**'ın tepesine inecek demir bir yumruk haline gelmiştir. Özellikle **İran**'ı asırlık mağrur **Sasani devletini** yıkan ve koca **İran** topraklarını ele geçiren müslüman Araplar için doğu istikametinde yeni bir kapı daha açılmış oluyordu. Bu kapıdan bu ilk devirlerde bir çok Türk asıllı köle ve **Türk hanımları** girecek ve Arap İslam şehirlerine geleceklerdir. Mamafih önümüzdeki sayfalarda Arap ve İslâm şehirlerindeki bu Türk hanımlarından çok daha geniş bir şekilde bahsedilecek, onların şahsiyeti ve idari kişilikleri hakkında yeterli bilgiler verilecektir.

II.

EMEVİLER DEVRİNDE YENİ GELİŞMELER VE TÜRK HÂTUNLARI

1- BUHARA MELİKESİ KINIK HÂTUN

A- KINIK HATUN'UN BUHARA MELİKESİ OLMASI

a- Emevilerin İktidar Oluşu:

Hulefai Raşidin, özellikle Hz. Ali'nin bir hâricinin sırtına sapladığı pis bir hançerle şehid edilmesi (661) ve bunu takip eden bir çok kanlı olay ve çetin mücadelelerden sonra Peygamber devleti İslam imparatorluğunun mukadderatına **Haşim oğullarının** rakip kabilesi **Emeviler** hakim olmuşlardır.

Emevilerin, Ebû Süfyan'dan sonra en aktif siyâsi temsil ve lideri olan Hz. **Muaviye** Arap İslam imparatorluğunun siyasi dizginlerini ele geçirdikten sonra, Türk-Arap siyâsî münâsebetlerinde yeni bir devir başlamıştır. zira bu devirlerde **Horasan**'a gelen Arap valilerinin **Türk yurtlarına** taciz ve baskın hareketlerini hızlandırdıkları görülmektedir. Bu genç ve atak Arap valileri **Türk yurtlarına** birbiri arkasından bir çok akınlarda bulunmuşlar, yerli halktan onbinlerce esir ve sayısız ganimetler elde etmişlerdir (29). Planlı bir fetih hareketine dönüşmeden önce yapılan bu hareketler ve daha sonraki devirlerde gelmiş olan Arap valileri, yerli halkı, **Türkleri** ve **Türk aristokrat ailelerini** çok daha yakından tanıma fırsatını bulmuşlar, hatta onlarla sıhriyet bağları kuracak kadar bu münasebetlerini ileri seviyelere götürmüşlerdir.

(29) Kitapçı Z, **Yeni İslâm. İrihi ve Türkler**, II. s. 283.

Bu cümleden olmak üzere, bir kısım Arap valileri **Türk hanımları** ile evlendikleri gibi, mahalli **Türk hükümdarları** da Arap valilerinin kızları, hatta anaları ile evlenmişler, bir kan ve akeş kasırgası döneminde sosyal ve siyasi ilişkilerini belirli ölçüde de olsa geliştirmek istemişlerdir. Ancak konumuz açısından son derece ilginç olan bu meraklı tarih sayfasını aralamaya geçmeden önce, burada önemle üzerinde durulması gereken bir Türk hatunu daha vardır. O da bu ilk İslami fetih yıllarında **Buhara melikesi** olan **Kınık Hatundur**. **Kınık Hatun**; **Übeydullah b. Ziyad ve Said b. Osman** gibi ilk devirlerde **Horasan'a** gelen Arap askeri valilerinin, Türk yurtlarına yaptıkları bu ilk akınlarda büyük bir cesaretle onların karşısına dikilmiş, kendi ölçüsünde onlarla mücadele etmiş ve bu sayede tarihin altın sayfaları arasında yerini almış şerefli bir Türk anasıdır. Şimdi Onu Arap vâlileri ile olan çetin mücadelelerini görelim;

b- Kınık Hatun'un Asıl Adı:

Kınık Hatun, Arapların Horasan bölgesine ayak bastıkları sırada **Buharanın Türk asıllı Hükümdarı Beydun'un** hanımı idi. Bundan önceki hayatı hakkında temel kaynaklarda özellikle **en-Narşahi**'de fazla bir bilgi yoktur. Arap valileri ile olana çetin mücadeleleri sayesinde devrin önde gelen simalarından biri olmuş ve tarih sahnesindeki yerini almıştır. Asıl adı ve bunu ifade eden kelimenin telaffuzu hakkında temel kaynaklarda farklı kayıtlar bulunmaktadır.

Mesela büyük İslam tarihçisi **et-Taberi** hicri 54/673 yılı olaylarından bahsederken bu Türk anasının adının **"Kabaç Hatun"** olduğunu kaydetmektedir (30) **el-Belâzuri** ve **Narşahi** sadece **Hatun, Buhara Melikesi** olarak zikretmekte ise de (31)

(30) et-Taberi, V, 298.

(31) el-Belâzuri, **Futuhu'l-Büldan**, s. 579.

Kitabü'z-Zehair ve't-Tuhuf'ta onun adı **Fetih Hâtun** olarak geçmektedir ki (32) bunun bir yazma hatası olduğu ortadadır. **İbni Hubeyb** bu Türk anasının asıl adının **Kınık Hatun** olduğunu nakletmektedir (33). Belki de **İbni Hubeyb**'in bu rivayetini esas alan bir kısım yazarlar bundan hareket ederek Onun isminin **Kıyığ** veya **Kıyih** şeklinde okumaya çalışmışlar ve onun "**Kayı**" boyuna bağlı bir **Türk hatunu** olduğunu bildirmişlerdir (34).

B- KINIK HATUN'UN MELİKE OLMASI

a- Halk İdaresinin İlginç Örneği:

İlk akınlar ve İslami devirlerde **Buhara Melikesi** olan bu **Türk Hâtunu** hakkında temel İslami kaynaklar, özellikle **Narşahide** şaşılabilecek derecede geniş bilgiler vardır. **Narşahinin** bu kıymetli rivayetlerinden öğrendiğimize göre **Kınık Hatun**;

O sıralarda **Buhara hükümdarı** olan kocası **Beydun** vefat edince henüz meme yaşında bulunan biricik oğlu küçük **Tuğşad**'un adına **Buhara** melikesi olmuştur. (672) **Narşahi** Onun dirayetli, hüküm ve karar sahibi otoriter bir kadın olduğunu zikretmekte ve "**Buhara'ya, ondan önce asırlar varki böyle doğru düşünen ve karar veren bir kimsenin bir hükümdarın gelmediğini kaydetmektedir** (35).

Kınık Hatun bu şekilde Melike olduktan sonra, **Buhara** mahalli Hanlığının bütün dizginlerini eline almış, halkın huzur, refah emniyet ve asayişin temininde elinden geleni yapmıştır. O, bu cümleden olmak üzere her zaman sabahtan kalkar, erkânı ve yalınkılınç hassa askerleri ile birlikte iç kalenin **Allâtın kapısı** denilen büyük kapısının önünde otururdu. Bir nevi halk mahkemesi olan burada, halkın

(32) er-Reşid b. Zübeyr, K. ez-Zehâir ve't-Tuhuf, s. 159.

(33) İbni Hubeyb, Esmâü'l-Muğtâlin, s. 166.

(34) *Ancyclopedia of Islam*, I. 1292.

(35) en-Narşahî, Tarih-u Bahârâ, s. 23.

şikayetlerini dinler, suçluları cezalandırır, gerekli gördüğü kimseleri azleder, yenilerini göreve getirir ve memleket işlerini adaletle yürütmeye çalışır. Bu halk mahkemesi, böyle hergün sabahtan öğleye kadar devam ederdi (36). Daha sonra iç kaledeki sarayına çekilen **Kınık Hatun**, burada öğlenden sonra tahtına oturur, şehrin ileri gelenlerini, eşraf ve ayanını, yerli halkın bir nevi temsilcileri olan "**Dikhanları**" kabul eder, onlarla görüşür, konuşur ve yapılması gereken şeyler hakkında istişarelerde bulunurdu (37). Çoğu zaman bu istişarelerin akşama kadar devam ettiği de olurdu (38). Bütün bunlar **Kınık Hatun**'un halkı idare etmede bu günün tabiri ile ne kadar demokratik bir yöntem takip ettiğini ortaya koymaktadır.

b- Kınık Hatun ve Ubeydullah b. Ziyad:

Ancak müslü an Arapların bütün bir **Horasan**'ı fethetmeleri ve Ceyhun havzasına peş peşe akınlarda bulunmaya başladıktan sonra **Buhara'nın** bu güzel günleri geride kalmış ve işler süratla kötüye doğru gitmeye başlamıştır. Zira bir biri ardından 15-20 bin kişilik mücehhez ordularla **Buhara** önlerine gelen Arap valileri, **Kınık Hatun**'a büyük sıkıntılar verdikleri gibi, halkın elinde avcunda ne varsa almışlar, şehri defalarca yağmalamışlardır. **Kınık Hatun** kendisini hiç beklemedik bir şekilde hem de en hazırlıksız olduğu bir zamanda, bu yağmacı Arap valileri ile amansız bir mücadelenin içinde bulmuştur.

Onun en çetin bir şekilde mücadele ettiği bu yağmacı Arap valilerinin başında **Ubeydullah b. Ziyad** ile, Hz. **Osman**'ın oğlu **Said b. Osman** gelmektedir. Bilindiği gibi **Ziyad** öldükten sonra **Muaviye** onun oğlu **Ubeydullah b. Ziyad**'ı **Horasan**'a vali tayin etmiştir. **Ubeydullah b. Ziyad**, buraya geldikten sonra, 25 bin kişilik bir ordu

(36) en-Narşahî, s. 23.

(37) en-Narşahî, s. 24.

(38) en-Narşahî, s. 23.

hazırlamış ve beklenmedik bir süratle hareket ederek (39) **Buhara** önlerine gelmiştir. (54/673) Çevre Türkleri her ne kadar **Kınık Hatun**'un imdadına koşmuşlarsada, Arap askerlerini durdurma ve **Buharanın** yağmalanmasını önlemede pek fazla bir varlık gösterememişlerdir.

Arap askeri büyük bir cüretle şehre dalmış halkın elinde avcunda altın gümüş gibi kıymet ifade eden ne varsa almışlardır. Hatta bunlar arasında **Kınık Hatun**'un altınlarla dolu bir çizme ve çorabı da bulunuyordu ki, sadece üzeri altın ve mücevherlerle süslü bu çizmenin tekine ikiyüz bin dirhem altın fiyat biçilmişti. Daha sonra Araplar şehrin bütün gösterişli evlerini yıkmaya, ağaçlarını bir kesmeye başlamışlardı. Bu vahşet karşısında başka bir çıkar yol bulamayan **Kınık Hatun**, **Übeydullah b. Ziyada** barış teklifinde bulunmuştur. **Übeydullah** Onunla her sene bir milyon dinar ödemek suretiyle bir anlaşma yapmış ayrıca dört bin esir almıştır (40).

c- **Kınık Hatun ve Said b. Osman**

Buhara için tam bir felaket olan bu yıkım ve tahribat henüz giderilmeden bu defa **Kınık Hatun**'un karşısına **Said b. Osman** çıkmıştır. Çünkü **Übeydullah b. Ziyad**'dan sonra **Horasan'a Hz. Muaviye Said b. Osmanı** vali olarak göndermişti. (55/674) **Said**'te emrindeki Arap askerlerine iyi bir çeki düzen verdikten sonra, kendinden önceki Arap valileri gibi, **Ceyhun havzasına** dalmış ve **Buhara** önlerine gelmiştir. Bu defada Türkler yine, **Kınık Hatun**'un imdadına koşmuşlar, fakat mücehhez Arap ordularının karşısında kayda değer bir başarı elde edememişlerdir (41).

Bu, **Buhara Melikesi Kınık Hatun** için daha büyük bir yıkım olmuştur. Zira O, **Said b. Osman**'la çok ağır mali külfetler getiren

(39) el-Belâzurî, *Fûtûhû'l-Büldan*, s. 574.

(40) en-Narşahî, s. 62, el-Belazuri, 596.

(41) en-Narşahî, s. 62, et-Taberî, V. 298.

yeni bir antlaşma yaptığı gibi, Semerkand yolu da müslüman Araplara karşı açılmış oluyordu. **Said**'in asıl hedefi de **Semerkant**'ı vurmaktı. Fakat yol emniyetinin sağlanması ve kendisinin her hangi bir suikastten emin olması gerekiyordu. Bunun için kendi askeri gücünü takviye etmek maksadı ile **Buhara Türklerinden** yeterli miktarda esirler almıştı. O, bununla da iktifa etmemiş her ihtimale karşı, **Kınık Hatun**'dan, Türk aristokrat ailelerinden toplayacağı 40-50 gençin kendisine rehin olarak verilmesini istemiştir. Sözde **Said**, **Semerkant** dönüşünde bu çocukları ailelerine tekrar iade edecekti (42).

Bu şekilde tam bir emniyet ve güven içinde **Semerkant**'a doğru hareket eden **Said**, şehri vurmakla kalmamış, O da **Übeydullah**'ın **Buharada** yaptığı gibi halkın elinde avucunda ne varsa toplamıştır. O, bugünün tabiri ile ancak milyarlarla ifade edilebilecek bu ganimetler yanısıra yerli halktan 30 bin kişiyi beraberinde esir alarak oradan ayrılmıştır. **Said**, bu kalabalık esirler ve kendi ordusu ile birlikte **Tirmize** geldiğinde, **Kınık Hatun** andlaşma gereği yıllık vergi borcunu ödemiş ve rehin aldığı Türk asilzade gençlerinin kendisine iade etmesini istemiştir.

Ne yazık ki, **Said**, daha sonra **Kınık Hatun**'un bütün ısrarlarına rağmen bu Türk çocuklarını iade etmemiş ve her defasında bir bahane uydurarak **Kınık Hatun**'un elçilerini geri çevirmiş ve sonunda bu yalın kılıncı **Türk asilzadelerini Medineye** kaçırmıştır. İşte kendisinin feci akibetini daha sonra bu Türk gençleri hazırlamışlar, gururları ile oynanan, hor ve hakir görülen bu Türkler **Said b. Osman**'ı insafsız bir şekilde şehid etmişlerdir.

Onun **Medine**'de **Türk asilzadeleri** tarafından şehid edilmesi halk arasında derin bir infial ve üzüntüye sebep olmuştur. Hakkında

(42) Kitapçı, a.g.e., II. s. 283.

ağıtlar yakılmış ve bir çok ta şiirler söylenmiştir. Bunlardan Halid b. Ukbe b. Ebu Muayt da bir şiirinde onun ölümüne şöyle yakınmıştır;

"Acemler tarafından öldürülen Said b. Osman gerek kendisi, gerekse babası yönünden insanların en hayırlısıdır.

Günlerin kötülükleri Said'i mahvederse zamanın elinden onu kim kurtarabilir" (43).

d- Kınık Hâtun'un Ölümü:

Kınık Hatun'un Arap valileri ile olan bu mücadeleleri uzun yıllar devam etmiştir. Onun Arap valileri ile olan siyasi ve sosyal münasebetlerinin varyantlarını oluşturan bir çok fıkra menkıbe ve hatta hikayeler bulunmaktadır (44). Bütün bunlar Onun sosyal münasebetlerinin zengin, son derece dirayetli bir Türk anası olduğunu ortaya koymaktadır.

Mamafih, Kınık Hatun'un Buhara Melikeliği, Narşahinin bildirdiğine göre 15 sene devam etmiş (45) muhtemelen 690'lı yıllarda vefat etmiştir. O, idari kişiliği yüksek, azim, irade ve karar sahibi, olaylar karşısında hissi değil akıl ve muhakeme gücünü kullanan, meseleleri daha ziyade diplomatik yollarla halletmeye çalışan ve bunda çoğu kerede muvaffak olan şerefli, değerli bir Türk Melikesi hatta İmparatoriçe yaratılışı bir Türk anası idi.

(43) el-Belâzuri, *Futuh*, çev. M. Fayda, s. 601.

(44) Asım, Necip, *Türk Tarihi*, I. s. 146.

(45) en-Narşahî, s. 23.

2- ARAPLARLA TÜRKLER ARASINDA İLK SİHRİYET BAĞLARI

A- SİHRİYET BAĞININ İLK ÖRNEKLERİ

a- Osman b. Mesud et-Temimi

Gerçekte Emeviler devri, İslam tarihinde bir ikinci patlama devri olmuştur. Özellikle **Velid b. Abdülmelik zamanında** (705-713) girilen fetih hareketleri ve hele hele **Türk yurtlarının** müslüman Araplar tarafından fethedilmesinden sonra Türk Arap münasebetleri daha da gelişmiş ve konumuz açısından bir kısım zenginlikler kazanmıştır. **Abbasiler**, özellikle **Selçuklular** döneminde **Türk-Arap** münasebetlerinde önemli bir merhale olan sıhrîyet bağlarının bu devirde ilk örnekleri görülmeye başlamıştır.

Bu cümleden olmak üzere, bazı müslüman **Arap** liderlerinin Türk hanımlarıyla evlendikleri gibi, mahalli **Türk Hükümdar** ve **Hanları** da Arap liderlerinin kızları ile evlenmişler ve iki toplum arasında güzel münasebetlerin doğmasına öncülük etmişlerdir. Bunlardan biri de meselâ **Osman b. Mesud et-Temimi**'dir. **Osman b. Mesûd**, Horasandaki Arap ordusunda görev yapmış ve bir çok askerî seferlere iştirâk etmiş önemli komutanlardan biridir.

Daha sonra siyâsî Arap otoritesinin temsilcileri ile arası açılmış Türk yurtlarına ve Aşağı Türkistan'daki mahalli Türk beylerine sığınmak zorunda kalmıştır. O, Toharistan bölgesinin yine Türk asıllı güçlü hükümdarı **Nizek Tarhan**la da münasebetlerini geliştirmiş ve bu aile arasında itibar gören bir kimse olmuştur. **Mesud et-Temîmi**, daha sonra bu hanedan ailesinden asil bir kadınla evlenmiş ve hanedan arasında İslâm Dininin yayılmasına büyük hizmetleri dokunmuştur. Onun bu hizmetinden dolayı aileden müslümandanlar çocuklarına "**Osman**" adını bile koymuşlardır.

b- Kuteybe b. Müslim ve Bir Türk Anası

Türklerle kurulan bu ilk sıhrîyet bağları cümlesinden olmak üzere, **Kuteybe b. Müslim**'in yine yukarda adı geçen ilk müslüman ve bir okadarda adı geçen ilk müslüman ve bir okadarda bedbaht türk hükümdarı **Nizek Tarhan**'ın şahsiyetli eşi ile evlenme teşebbüsümü de zikretmemiz gerekmektedir.

Müslüman olan, daha sonra **Kuteybe**'nin maiyyetine giren ve

Arap ordularının Türk yurtlarında bir çok parlak zaferler kazanmasına yardım eden bu Türk Komutanı ile **Kuteybe**'nin, her nedense araları açılmış ve sonunda muhteris Arap komutanı, bu şerefli, yiğit yapılı, yiğit yaratılışlı Türk Hanını, gözünü kırpmadan hemde haksız yere boynunun vurulmasını emretmiştir.

Zulmü o sıralarda Türk yurtlarını kara bir bulut gibi kaplayan **Kuteybe**, bununla da yetinmemiş ve **Nizak Tarhan**'ın dirâyetli eşine bir heyet göndererek kendisi ile ciddi bir şekilde evlenme teklifinde bulunmuştur.

Şahsiyetli **Türk Hâtunu**, bunca acı ve kahredici olaylardan sonra **Kuteybe**'nin hâlâ kendisi ile evlenmek istemesine bir mana verememiş ve büyük bir hiddete kapılarak şöyle demiştir;

"- Ey Emir! Sen bir halife değilsin! *Haccac* gibi ünlü bir valide değilsin! Horasan'a gelip giden sıradan valiler gibi bir valisin! Oysa sen, benim kocamı öldürdün! Çocuklarımı öldürdün! Elimde avucumda ne varsa aldın! Bize hiç bir şey bırakmadın! Ondan sonra (hiç çekinmeden) benimle evlenme teklifinde bulunuyorsun! Sen, benim seni bir hile ile öldüreceğimden ve böylece de intikamımı senden almış olacağımdan hiç mi korkmuyorsun!" (46)

Kuteybe bundan büyük bir dehşete kapılmış ve **Nizek Tarhan**'ın dul eşiyle evlenmekten vaz geçmiştir. Böylece bu şerefli Türk anası millî gurur, haysiyet ve izzet-i nefsinı kuvvetli bir şamar gibi Arap komutanı **Kuteybe**'nin yüzüne indirmiş oluyordu.

c- **Tuğşad; Buhara Hükümdarı:**

İlk devirlerde Araplarla sıhriyet bağları kuran mahalli Türk Hakanları da vardır, ve bunların başında Buharanın Türk asıllı hükümdarı **Tuğşad** gelmektedir. **Tuğşad; Kuteybenin** telkini ile müslüman olmuş ve oğluna, hidayetine vesile olan bu Arap komutanına nisbetle **Kuteybe** adını koymuştur (47).

Tuğşad'ın diğer mahalli Türk Hükümdarları aksine, Arap komutanları ile münasebetleri her zaman seviyeli olmuş ve ölünceye kadar da **Buhara** hükümdarı olarak kalmıştır.

(46) İbni A'sem el-Kufi, K. el-Fütuh, Beyrut, 1986, s. 173.

(47) Kitapçı, Z. Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler, s. 127., en-Narşahî, s. 24.

Onunla, şahsi dostluk ve iyasi münasebetlerini geliştirmek ve her zaman canlı tutmak isteyen, Türklere gerçekten de çok büyük bir değer veren Arap komutanı, **Horasan** valisi **Nasr b. Seyyar** daha da ileri gitmiş ve karşılıklı gidip gelmelerden sonra çok sevdiği kızını **Buhara'nın** Türk asıllı hükümdarı **Tuğ Şâd**'la evlendirmiştir. **Tuğşad**'ın **Nasr b. Seyyar**'ın yanında çok ayrı bir yeri vardı. **Nasr** Ona her türlü iyiliği yapar, ihsan ve inamlarda bulunurdu. **Tuğşad**'ın kayınpederine saygısı da fevkâlâde idi. Karşılıklı bu güzel münasebetlerin pek tabii bir sonucu olacak ki, **Tuğşad**, kayınpederine yani **Nasr b. Seyyar**a **Buhar'a** yakınlarında dönmez ağmaz genişlikte bir çiftlik hediye etmiştir (48).

B- KÂVUS ET-TÜRKİ'NİN CÜNEYD'İN ANASI İLE EVLENMESİ

Araplarla sıhriyet bağları kuran ve Arap kadınları ile evlenen mahalli Türk hakanlarına **Uşrusana** hükümdarı **Kâvus et-Türki**'yi de ilave etmemiz gerekmektedir. **Kâvus et-Türki**, emsali bir çok Türk hükümdarları gibi ilk devirlerde müslüman olmuş büyük bir Türk Hükümdarıdır.

Onun Arap askeri valileri ile siyasi münasebetlerini, diğer Türk hükümdarı nezdindeki müstesna yeri ve bütün bunlara bağlı gelişen olaylar, **Orta Asya** Türk Hakanlığı ile münasebetleri bizim konumuzun dışındadır. Ancak şu varki; **Orta Asya Türk Hakanlığı**, Özellikle **Sulu Han**'ın Arapları nerede ise **Aşağı Türkistan**'dan sürüp çıkarma hareketi sırasında **Horasan**'a vali olarak gönderilen **Cüneyd b. Abdurrahman el-Mürri** (11/729) bu büyük Türk Hükümdarının şahsi nüfuz ve kuvvetinden yararlanmak istemiş ve anasının "**Kâvus et-Türki**" ile evlenmesine ön ayak olmuştur (49). Kaynaklarda bu evliliğin neticeleri hakkında daha fazla bir bilgi yoktur. Ancak Onun, bu talihsiz **Horasan** valiliği sırasında bu büyük Türk hükümdarını kendi safhına çekmeyi ve ondan yararlanmayı düşündüğü hiç bir zaman unutulmamalıdır.

(48) en-Narşahî, s. 89.

(49) el-Belâzuri, **Futuh**, nşr, S. el-Muncid, Kahire, 1957, III, s. 528.

III.

TÜRK HATUNLARI HİLAFAFET ÜLKELERİNDE

1- ABBASİLERİN İLK DEVİRLERİ VE TÜRK HATUNLARI

A- TÜRK HATUNLARININ GENEL KARAKTERİ

Abbasiler iktidara geldikten sonra, başta Bağdad olmak üzere hilafet ülkelerine köle ve cariyeye sevkıyatı bütün canlılığı ile devam etmiş ve binlerce kadın, erkek Arap kentlerine gönderilmişti. Abbasi halifeleri arasında, Emevi Halifelerinin aksine gayri Arap cariyelerle evlenmek, onlarla yaşamak, yeni ve cazip bir hayat tarzı olduğundan, pek çok halife bu yola sapmışlar ve gayri Arap cariyelerle evlenmiş ve onlardan doğan çocuklarda pek tabii olarak halife olmuşlardır. Bu bakımdan uzun asırları kapsayan Abbâsi Hilâfeti dönemi ve bu dönemde gelmiş geçmiş otuzyedi Abbasi Halifesinden anası öz be öz Arap olan nerede ise yok denecek kadar azdır.

Nitekim bu konularda bize geniş bilgiler veren es-Sealibi, Abbasi halifelerinden sadece üçünün anasının Arap asıllı olduğunu zikretmektedir. Bunlardan biri, ilk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffah, anası Haris b. Kâb'ın kızı Reyta, diğeri el-Mehdi, anası Mansur b. Abdullah'ın kızı Ümmü Musa, bir üçüncüsü ise el-Emin anası, Harun er-Reşid'in değerli eşi Cafer b. Ebu Cafer'in kızı meşhur Seyyide Hanımdır (50). Diğer Abbasi halifelerinin analarının pek çoğu Türk asıllı olup Abbasi saraylarında müessir şahsiyetleriyle dikkati çekmişlerdir ve halifeler nezdinde ayrı bir yer

(50) es-Sealibi, *Letaifü'l-Maarif*, s. 129, Kuteybe, *al-Mearif*, s. 372. es-Suyûti, s. 256.

almışlardır. Bizim "Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları" adındaki geniş orijinal eserimizde ilk defa bu konular üzerinde durulmuş ve hilafet saraylarına intisab eden Aristokrat Selçuklu Hatunları hakkında çok geniş bilgiler verilmiştir (*).

a- İbni Butlan Ne Diyor?

Gerçekte bu devirlerde Arap-İslam şehirlerinde görülen Türk asıllı cariyeler ve onların fiziki yapıları ve bedeni güzellikleri üstün ahlaki meziyet ve ciddiyetleri hakkında temel kaynaklarda çok sitayişkâr ifadeler vardır. O çağlarda çeşitli ülkelerden Arap şehirlerine sevk edilen cariyeler hakkında müstakil bir eser yazan İbni Butlan, Türk kadınlarının bu temel meziyet ve üstün vasıfları hakkında şu beyanlarda bulunmaktadır;

"Türk kadınları, beyaz tenli olup son derece güzeldirler. Yüzleri ciddi görünümlü, gözleri hafif çekik ancak tatlı bir bakışları vardır. Onlardan bazıları ise esmerdir. Ne çok kısa ne de çok uzun boyludurlar. Özellikle uzun boylu olanları yok denecek kadar azdır. Genellikle tatlı yüzlü ve güzeldirler. Çirkin olanları yok gibidir. Bununla beraber onlar, nesillerinin madeni mesabesinde olan çocuklar için sanki bir hazine gibidirler. Çok doğurgandılar. Fakat bu çocuklar arasında ne insanları tiksindirecek şekilde çirkin, ne de bedeni anızaları bakımından noksan olanları (şası, topal, kör, vs.) vardır. Hepsi düzgün ve sıhhatlidirler. Türk kadınları son derece temiz, son derece zarif, kibardılar. Ev ve elbise temizliğinde onların üstüne çıkan başka bir kadın yoktur (51).

Mamafih, Türk kadınları ile ilgili bu güzel ifadelerinde İbni Butlan, yalnız da değildir, mesela İdrisi aynen şöyle demektedir;

"Türk kadınları, boyu bosu yerinde, güzel endamlı ve iyi

(*) Yaklaşık 400 s. olan bu değerli çalışma S. Ün. Eğitim Fakültesi tarafından yayınlanmış ve okuyucuların istifâdesine sunulmuştur. Z.K.

(51) Ebî'l-Hasan, el-Muhtar Şirrarrakik, (Nevadiru'l-Mahtutat), IV, s. 386, Krş, Ahmed. E. Duha'l-İslâm, I. s. 86.

huyludurlar, Onlar erkeklerden daha muvakimdirler. Ruhlarındaki zerafet, incelik yanısıra, yaratılışlarındaki güç-kuvvet sebebiyle çoğu kez muhtaç oldukları şeyleri erkeklerden çok daha iyi kullanma yeteneğine sahiptirler (52).

Gerdizi ise, Türk kadınlarının çok temiz, iffet ve namusa aşırı düşkün olduklarını ifade etmektedir (53).

Müslüman yazarların başta İbni Butlan ve İdrisi olmak üzere Türk kadınları hakkındaki bu hayırhah görüşlerinin pekte aşırı olduğu zannedilmemelidir. Zira, Türk kadınlarının vazgeçilmez karakterleri sebebiyledirki, Abbasi toplumundaki Türk askeri varlığı yanısıra Türk kadın ve kızlarının hilafet camiasında ayrı bir yeri olmuştur. Onlardan pek çoğu hilafet saraylarına intisab etmiş ve bu çevrelerde fevkalade hürmet ve saygı görmüşlerdir. Bunlardan mesela, Merâcil, Mârîde, Şuca ana, Şağab, Zümrüt ve Katrun-Neda Hatunlar ilk anda ismini zikredebileceğimiz hilafet saraylarının şahsiyetli, faziletli Türk analarıdır. Bunlardan her biri ya bir Abbasi halifesinin anası veya nikahlı eşidir.

b- Türk Kadınlarının Manevi Zenginliği:

Hilafet saraylarına intisab eden bu müessir şahsiyetli Türk Hatunlarından mesela; el-Mutasım'ın eşi ve Halife el-Mütevekkil'in (847-861) anası, Şuca Hatun hele hele el-Mütezzid'in müstesna eşi ve halife el-Muktedir'in kıymetli anası Şağab Hatun'un ayrı bir yeri

(52) İdrisi, Nüzhetü'l-Muštâk, Leyden, s. 722, Krş. Şeşen R. a.g.e., s. 109.

(53) Gerdizi, Zeynû'l-Ahbâr, nşr. Abdülhayy Habibi, Tahran 1347, s. 256 Bu üstün meziyetleri sebebiyledirki, Türk câriyelerinin fiatları çok yüksek olurdu. Onlara sahip olmak kolay kolay mümkün olmazdı. Nitekim İbni Havkal bu hususta aynen şunları söylemektedir. "Yeryüzündeki bütün köleler arasında Türk köle ve câriyelerinin daha bir eşi ve benzeri yoktur. Onlardan hiç birini, diğer kölelerle ne kıymet ne de güzellik bakımından mukayese etmek mümkün değildir. Meselâ Türk köleleri Horasanda 3000 dinâre (Yaklaşık 6 milyar TL) satılmaktadır. Ben ömrümde yeryüzünde böylesine yüksek bir fiatla satılan ne bir rum câriyesi, nede başka bir câriye görmedim. İbni Havka'l. K. Sûretu'l-Ard, Leiden, 1938, s. 452.

vardır. Şağab Hâtun bundan sonraki sayfalarda çok daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı gibi **Abbasi** hilafetini tam 25 yıl eskilerin tabiri ile çeyrek asır idâre etmiş bir ulu **Türk anasıdır**. Güç kudret, tasarruf idaredeki otorite ve kişilik bakımından **Osmanlı saraylarındaki IV. Murad'ın** anası **Kösem Valide Sultan'ı** hatırlatmaktadır. **Şağab Hatun'un** isminin anıldığı meclislerde gıyabi de olsa bir çok seçkin zevat ona olan saygısından dolayı başını eğer, ve saygı tezahüründe bulunurdu (*).

Hilafet saraylarına intisab eden **Türk Prenseslerinden** bir diğeri de; incelik, zerafet, ruh zenginliği, edep, haya, kocasına karşı sonsuz saygı gibi bitmez tükenmez meziyetleri olan ve yine **el-Muzid Billah'ın** nikahlı eşi ve Mısır eyalet valisi **Humareveyh'in** kızı **Katru'n-Neda Hatundur**. O tek başına bile **Abbasi** sosyatesinde **Türk kadınının** üstünlüğü ve yüceliğini ayrı, belki erişilmez bir örneği olmaktadır.

Zira **Katru'n-Neda Hatun** hilafet saraylarında **Türk** asalet ve yüceliğini, **Türk** edep, terbiye, incelik ve kibarlığın en yüce bir şekilde temsil etmede sergilediği yüksek davranışlar, dil ve edebiyata geçmiş ve onun bu konuda söylediği manzum sözler, bir darbı mesel olarak zamanımıza kadar gelmiştir. Mesela edebi eserlerde, bir kadının kocasına karşı gösterdiği edeb ve incelikten bahsedilirken, ilk akla gelen bu **Türk prensesinin** kocası **el-Mutazid'in** başı ucunda söylediği sözlerdir. O bir defasında ve kendinden habersiz mışıl mışıl uyuyan kocasının başında sabahlara kadar ayakta beklemiş ve koca Halife uyanıp da yanında bulamadığı hanımına acı acı yakınınca aynen şöyle demiştir:

(*) Bu konularda geniş bilgi için bkz. Kitapçı Z. **Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası Şağab Hâtun**, İstanbul 1991, Kitapta ilk defa bu **Türk anasının** tarihi şahsiyeti aydınlatılmış, hayatı şahsiyeti, devlet idaresindeki ciddiyeti hakkında çok geniş bilgiler verilmiştir. Böylece şimdiye kadar kimsenin tanımadığı bilmediği bu faziletli **Türk anası** ilk defa hem **Türk okuyucularına** hem de **milli tarih ve kültürümüze** kazandırılmıştır. Ayrıca bkz. II. Bölüm. **Z.K.**

"-Efendim uyurken benim oturmam ve o otururken de kaygısız bir şekilde benim uyumam mümkün değildir. (Gözüm hep onun üstündedir") (54).

B- EL-MANSUR VE SARAYINDAKİ CARİYELER

el-Mansur, Emeviler devrinden kokmuş bir miras olarak devraldığı yeni devletin inşasına, yeni bir başkent arama ve yeni bir şehir kurmakla başlamıştır. İslam imparatorluğunun bu yeni başkenti deniz ve karalardan gelebilecek her türlü tehlikelerden uzak stratejik bakımdan çok önemli bir merkezde, diğer büyük şehirler, özellikle doğu ülkeleri "**Horasan ve Orta Asya**" ile kolayca irtibat kurabilecek bir yerde olmalı idi. İşte uzun asırlar Abbasi devletinin başkenti olarak inşa edilmiş olan "**Daru's-Selam**" diğer ismiyle "**Bağdad**" böyle bir yerde ve bu temel mülahazalarla kurulmuştu.

Yeni başkent daha ziyade bir kara imparatorluğunun özelliğini taşıyan Abbasiler devletinin tam kalbi mesabesinde olan bir yerde coğrafi konumu itibarıyla Emevi nüfuzu ve Arapların hakim olduğu **Şamdan** uzak Abbasileri iktidara getiren güçler, yani **Horasan** ve Türk bölgelerine çok daha yakın bir yerde idi. Hiç şüphesiz **Bağdad** kendine has özelliği dolayısıyla ki, hem el-Mansur, hem de daha sonraki devirlerde yüzlerce binlerce köle ve cariyenin akınına uğramıştır.

el-Mansur'un sarayında şüphesiz çeşitli kavim ve kabilelere mensup yüzlerce binlerce cariyeye bulunmakta idi. Bunlar arasında Türk asıllı bir çok cariyenin de bulunmuş olması gayet tabiidir. Mamafih bu câriyelerin saraylardaki yaşayışları ve onların zaman zaman sarayın alışlagelmiş havasının dışına çıkmaları dışındaki alışkınlıkları ve bunların karşısında Halife el-Mansur'un çok sert tutum ve davranışları hakkında ilginç rivayetler bulunmaktadır.

(54) İbni Hallikân, **Vefeyat**, II. s. 250.

Hemen şunu ifade edelim ki, **el-Mansur** çok ağırbaşlı ve çok ciddi bir devlet adamı idi. Sarayındaki cariyelerin aşırı hareketlerinden hoşlanmazdı. Buna rağmen onların zevk ve eğlencede bazen ölçüyü kaçırdıkları, sarayın huzur ve sükununu bozdukları da olurdu. Nitekim bu cariyelerin saray hayatı ile ilgili gerçekten de tipik bir olay **et-Taberi**'de hem de çok ayrıntılı bir şekilde nakledilmektedir. O devrin harem hayatı hakkında bir fikir vermesi ve **Hammad et-Türki** adında hem de halifenin sağ kolu olan bir Türk devlet adamının bu olayların içinde olması sebebiyle biz **et-Taberi**'nin rivayetlerini burada değerlendirmeyi uygun bulduk. **et-Taberi**'nin **Hammad et-Türki**'den naklettiğine göre o diyor ki;

"-Birgün sarayda el-Mansur'la birlikte idim. Birden haremden aşırı çığlık ve kahkahalar duyuldu. el-Mansur bana dönerek

"-Ey Hammad bu nedir? Hele bir bak dedi. Ben de gittim baktım. Bir de ne göreyim. Bir köle bütün cariyeleri başına toplamış, o elinde bir tanbur, onlarda coştukça çığlık atıyor, gülüp oynuyorlardı. Geldim ve gördüklerimi Halifeye arzettim." O bana;

"-Na'linimi getir dedi. Yavaş yavaş sessizce odadan çıktı, onların bulunduğu salona geldi. Cariyeler Halifeyi görünce bir anda her biri bir tarafa kaçışıp gittiler. Halife buna çok kızmıştı. Bana tanburu kölenin başında parçalamamı emretti. Ben de o tanburu kölenin başında parçalanıncaya kadar vurdum. Halife bununla da yetinmedi. O köleyi saraydan kovdurdu, üstelik köle pazarında da satılmasını emretti (55).

c- el-Mansur ve Semerkant Hükümdarının Kızı:

el-Mansur'un sarayında bir çok cariyeler olduğunu söylemiştik. Fakat bize göre onun sarayına intisab eden Türk hanımlarının en önde geleni kaynakların belirttiğine göre **Soğd**

(55) et-Taberi, VIII, 103.

Meliki'nin kızıdır (56). Soğd ve Soğdiyyeden Abbasiler devri tarih ve dil terimi olarak "Türklerin" kastedildiği bir gerçektir. Nitekim kaynaklarda kudretli Abbasi halifesi el-Mutasım'ın annesi "Mâride" için "Soğdiyye" (57) denildiği gibi, yine bu devirlerde yetmiş Türk asıllı büyük şair Ebu İshak el-Hureymi (öl. 815) içinde "Soğdiyye" denilmiştir ki bunların hepsi aslen Türktür (58).

Gerçekte **Soğd, Semerkant** ve havalisine verilen genel bir isimdir. **Semerkant** ise, İslami fetih yılları, hatta çok daha önceki devirlerden beri Türklüğün bütün hâkim karakterini taşımakta ve Türk soyundan gelen hükümdâr aileleri tarafından idare edilmekte idi. **Semerkant**'ın Türk olma özelliği **Abbasiler** devrinde daha da artarak devam etmiştir. Buralar İslamiyetin bir kaləsi olmakla kalmamış, o devirlerde **Abbasi** sarayları devlet ümerası ve hilafet ordusuna gönderilecek Türkler için bir toplanma ve buluşma yeri olmuştur (59).

Soğd veya Semerkant Hükümdârına gelince, bunun büyük diplomat meşhur Türk asıllı hükümdâr **Guzek** (veya Oğuz Bek)'in torunlarından birinin olması gerekmektedir.

Bu Türk Hükümdârı, muhtemelen Abbâsî devletinin yeni şöhretli halifesi ile sosyal ve siyâsî ilişkilerinin daha iyi bir zemine oturtulmasını istemiştir. O, bunun için eski bir Türk âdetine uyarak sıhriyet yolunu seçmiş ve bu cümleden olmak üzere Türk Hükümdârının kızı **Bağdâd**'a gelin olarak gitmiştir. **el-Mansur**'un bu Türk perensi ile çekici bir düğünle evlenmiş olması gerekmektedir. Her ne kadar kaynaklarda bu konularda pek fazla bir bilgi yoksa da **İbni Kuteybe**'nin bildirdiğine göre **el-Mansur**'un bu Türk prensesinden bir erkek çocuğu dünyaya gelmiş ve adını da **Salih**

(56) İbni Kuteybe, **el-Maârif**, Tah. S. Akkâşe, Kahire, 1979, s. 378.

(57) et-Taberi, VIII, s. 360, el-Mesûdi, **et-Tenbih**, s. 305.

(58) **Tarih-u Bağdad**, II, s. 326, el-Husari, **Züheru'l-Adab**, II, s. 1081, Kitapçı, Z. et-Türk, 261.

(59) Kitapçı, Z. a.g.e., s. 180, el-İstaharı, s. 177.

koymuştur (60). Salih'in daha sonra cereyan eden bir kısım siyasi olaylarda adı geçmediğine göre, hilafet camiasında bu Türk şehzadesinin son derece sessiz ve sakin bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır.

D- ÜSEYD B. FİZAR'IN TÜRK HAZAR HAKANININ KIZIYLA EVLENMESİ

Gerçekte el-Mansur Türklerle olan münasebetlerini geliştirmede aristokrat Türk Hatunları ile evlenmeyi kendi zamanında nerede ise bir devlet politikası haline getirmiştir. Nitekim o, Ermeniye valisi Üseyd b. Fizar es-Sülemi'ye yazdığı bir emirnamesinde aynen şöyle devam etmektedir; "Bundan sonra Ermeniye vilayetinin doğru dürüst idaresi ancak senin Hazarlarla sıhriyet bağı kurmana bağlıdır. Buna göre bu kavimle hemen akraba olmaya çalışki, ülke işleride yoluna girsin. Aksi takdirde senden ve senin Hazarlarla olan münasebetlerinin bozulacağından endişe ederim. Çünkü Hazarlar öyle bir kavimdir ki, onlar bir şey yapmak istediklerinde hemen bir araya gelirler ve sonunda bunu mutlaka elde ederler. Bunu iyi düşün. Benim emrime aykırı davranma. Hazarlarla her hal-ü kârda akraba olmaya çalış. Allah'ın selamı senin üzerine olsun."

Halife el-Mansur'un emirnamesi Yezid'e ulaşınca o, derhal Hazar hakanı Toatur'a bir elçi göndermiş ve kızı Hatunla evlenmek istediğini bildirmiştir. Temel kaynaklarımızdan İbni Asem el-Kûfi'de bu evlilik hakkında, diğer kaynaklarda hiç bulunmayan belki de şaşılabilecek derecede geniş bilgiler bulunmaktadır. Ona göre; Yezid'in, Hakan'ın kızı Hatunla yüzbin dirhem mihrle nikahları kıyılmış ve gelin Hazar ülkesinden İslam beldesine doğru yola çıkmıştı. Hatuna Hakan'ın yakın adamlarından onbin kişi eşlik ediyordu. Bunun yanı sıra Hatun'un öyle bir çeyizi vardı ki, o zaman

(60) İbni Kuteybe, s. 378.

kadar böylesi bir düğün çeyizi ne görülmüş ne de işitilmemişti.

İbni Asem el-Kûfinin çok daha ayrıntılı bir şekilde bildirdiği gibi bu çeyiz, onu taşıyan binlerce deve, binlerce yüklü katır, bir o kadar insan, yükler dolusu altın gümüş, kaplar, kacaklar, had ve hesaba gelmeyen birbirinden ağır ziynetler, mücevherler, takılar, ayrıca yürüyen sarayları andıran altın kubbeli ipek ve atlas döşenmiş yirmiden fazla araba, hülasa daha neler vardı. Bütün bunlar göz önüne getirildiğinde gelen sadece **Hazar Hakanının kızı** değil, yürüyen bir şehir, bir dağ misali bütün Hazar ülkesinin hayli zenginlik ve serveti idi.

Bu muazzam kabile İslam ülkesinin hudut kapısı **Berza**'ya gelmiş ve burada konaklamıştı. Burada yine çok önemli bir olay cereyan etmiştir. Şöyleki; Bu asil **Türk hatunu Yezid**'e önce bir elçi göndermiş ve kendisine müslümanlığı öğretmek için kadın mürşidler göndermesini aksi taktirde, müslüman olmadan ve **Kuran-ı Kerim** okumasını öğrenmeden önce, **Yezid**'i zifaf için kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Hatun kendisine gönderilen kadın mürşidler sayesinde önce müslüman olmuş, **Kuran-ı Kerimi** okumasını öğrenmiş, sonrada **Yezid**'in yanına yaklaşmasına müsaade etmiştir. Mamafih bundan sonraki sayfalarda sık sık örneğini göreceğimiz gibi, hilafet saraylarında böylesi asil davranışlarına şahit olduğumuz daha faziletli bir çok Türk anası vardır.

Yezid'in bu soylu **Türk anası** ile şüphesiz çok mutlu bir evlilikleri olmuş ve onların iki de çocukları dünyaya gelmiştir. Gelgörki, onların bu mutlu evlilik yılları ancak iki sene dört ay sürmüştür. Zira bu Türk hatunu bir doğum sonrası lohusalık devresinde hem de genç yaşta vefat etmiştir. **İbni Asem**, **Yezid**'in bundan çok büyük bir üzüntü duyduğunu kaydetmektedir (61).

(61) İbni A'sem el-Kûfi, s. 394., Krş. el-Belâzurî, **Futuh**, s. 300, Peeters, P. **Les Khazars dans la Passion de S. Albo de Tiflis**, Paris, 1934, s. 33.

el-Mansurdan sonra hilafet makamına şüphesiz oğlu **el-Mehdi**, ondan sonrada **el-Hadi** geçmiştir. Bu iki halife devrinde saray ve yakın çevrelerdeki Türk cariyeler hakkında şimdilik bir şey söylememiz mümkün değildir. Ancak onlardan sonra gelen **Harun er-Reşid**'in hilafet makamına geçmesiyle, profesyonel Türk askeri varlığı gibi, Türk câriyeleri için de çok daha parlak bir devir başlamıştır ki, buna hilafet camiasında "**Türk Hatunları Devri**" dememiz çok daha yerinde ve uygun olacaktır. Zira bu Türk cariyelerinden biri olan Mâride'den doğma **el-Mutasım**'dan sonradır ki, **Abbasi halifeleri** Arap değil, hep bu ana yönünden Türk olan **el-Mutasım** zürriyetinden gelmişlerdir ki, bunların sayıları sekiz kadardır.

E- HAZAR HAKANININ KIZI BAĞDAD YOLUNDA

Ancak bizim **Hârûn er-Reşid** devrinde hilafet saraylarına intisab etmiş ve her biri ayrı bir değer olan Türk asıllı cariyeler ve bunlara bağlı olayları açıklamaya geçmeden önce üzerinde durmak istediğimiz bir konu daha vardır. O da Bağdad'a **Harun er-Reşid**'in değerli vezirlerinden **Fazl b. Yahya el-Bermeki**'ye takdim edilmek üzere yola çıkarılan ve sonu hilafet ülkelerinde tam bir trajediye dönüşen **Hazar Hakanının** kızı veya bir diğer rivayete göre kız kardeşi Arapça kaynaklardaki adıyla **Seyyide** hakkındadır.

Gerçekte **Hazarlarla**, müslüman **Araplar** arasında ilk temaslar **H. Ömer** devrinde (634-644) **Azerbaycan**'ın fethiyle başlamıştır (642) (62). **Abbasiler** devrinde bu temaslar ekonomik boyutlar kazanarak daha da gelişmiş ve bu iki ülke arasında elçiler gönderilmiştir.

Yine bu cümleden olmak üzere H. 132/749 yılında **Hazar ülkesi Türk Hakanlığı ile Bağdad** arasındaki bu iyi münasebetlerin tabii bir

(62) et-Taberi, IV, s. 153-155, İbnü'l-Esir, III. s. 27.

neticesi olarak **Hazar Hakanının** kızı, çok kıymetli hediyelerle **Bağdad**'a gitmek üzere yola çıkarılmıştı. Heyette, Hakanın maiyyet erkani ve Türk aristokrat tabakasının en önde gelen temsilcileri olan **Tarhanlar** da vardı (63).

Her ne kadar kaynaklar, bu **Türk prensesinin** **Fazl b. Yahya**'ya takdim edilmek üzere gönderildiğini kaydetmekte iselerde (64), bunda ap açık bir iltibas olduğunda hiç kimsenin şüphe etmemesi lâzımdır. Zira o devrin kabul edilmiş teamülüne göre bunun, doğrudan doğruya ünü cihanı tutmuş İslam Halifesi **Harun er-Reşid**'e gönderilmiş olması gerekmektedir. Fazl ise, Türk heyetine öncülük edecek ve halife ile tanışma ve kaynaşmalarında belki birinci derecede rol oynayacaktı.

Kâfile, büyük bir debdebe ile **Berzaa**'ya (*) İslam ülkelerinin ilk hudut kapısına geldiklerinde, ne yazıkki **Türk Hakanının** kızı sebebi bilinmeyen bir nedenle ölmüştür (798). Böyle beklenmedik ölüm ancak bir zehirlenme ile olabilirdi. Artık bundan sonra heyet geri dönmüş ve **Tarhanlar** buradan pek tabii olarak geri dönmüşler ve **Türk Hakanına** kızının yani **Türk prensesinin** müslümanlar tarafından bir suikast sonucu zehirlenerek öldürüldüğünü söylemişlerdir.

Sebebi ne olursa olsun bu ölüm olayı, **Hazar Türkleri** ile müslümanlar arasında büyük bir felakete yolaçmıştır. Bundan derin bir üzüntü ve infiale kapılan **Hazar Türk Hakanı**, güçlü bir ordu hazırlayarak, "**Bâbü'l-Ebvab**" dan geçmiş, İslam ülkelerine saldırmış

(63) et-Taberi, VIII. s. 269.

(64) el-İbri, **Muhtasar**, s. 129, Krş. Asım, Necib. Ârif, M. **Osmanlı Tarihi**, I. s. 74.

(*) **Berzaa**; Azerbaycan'ın Hazarlarla arasındaki hudud şehridir. el-Hamevi bu kasabanın bolluk, bereket, meyve ve sebzelerin çokluğu ve ucuzluğu bakımından Irak ve Horasanda böyle bir şehir bulunmadığını kaydetmektedir. Hz. Osman zamanında Selman b. Rabia el-Bâhili tarafından fethedilmiştir. el-Hamevi, I. s. 379-381.

ve yüzbinlerce kişiyi de esir almıştır (65) Mamafih daha sonraları, Halife Harun er-Reşid'in yerine geçen oğlu el-Memun, Hazar Türkleri ile bozulan bu münasebetlerin düzeltilmesi ve eski seviyesine gelmesi için gayretler sarfetmiş ve bunda başarılı da olmuştur. Nitekim el-Câhız bu hususta şöyle demektedir.

"Birgün el-Memun'un vezirlerinden Fazl b. Selh'in yanına geldim. Hazar Hakanının elçisi de onunla idi. Elçi, hâlâ Hakan'ın kız kardeşinin ölümünden bahsediyordu" (66).

(65) et-Taberi, VIII. s. 270, İbnü'l-Esir, VI. s. 163, Es-Suyût, s. 277, el-İbri, s. 129.

(66) el-Kayravâni, Züheru'l-Âdâb, I. s. 253.

IV.

ARİSTOKRAT TÜRK HATUNLARININ HİLAFET CAMİASINDAKİ YENİ DEVRİ

1- MERACİL HATUN TARİH SAHNESİNDE

A- MERACİL HATUN VE SARAYA GİDEN YOL

Gerçekte **Harun er-Reşid** devri hem hilâfet çevrelerindeki Türkler, hem de **Abbasi** saraylarına intisab etmiş Türk cariyeleri için önemli bir merhale olmuştur. Onun sarayında, dünyanın dört bir tarafından gönderilmiş binlerce cariyeye bulunmakta idi. Bunlardan bir çoğu da Türk asıllı idi.

Harun er-Reşid'in sarayındaki Türk asıllı cariyelerin en gözde olanlarından birisi de **Merâcil Hâtundur**. Her ne kadar onun bazı kaynaklarda **İran** asıllı olduğu zikredilmiş ise de, **İbni Hazm** başta olmak üzere daha bir çok İslam Tarihçisi onun açık açık Türk olduğunu zikretmişlerdir (67).

Esasen onun memleketinin "**Bazgis**" olması, Türk asıllı olduğunun en büyük bir delili olarak kabul edilmelidir. Çünkü **el-Mesudi** onun Bazgisli olduğunu nakletmektedir (68). **Bazgis** ise **Merv** ile **Herat** arasında geniş bir bölgenin adıdır. Buralar çok eskiden beri İslami kaynaklarda **Hayatıla**; **Aftalitler** veya **Akhunlar** adı verilen Türk boylarını yurdu idi. Arap fetihleri sırasında burası meşhur Türk hükümdârı **Nizak Tarhan**'ın idaresi altındaki mahalli

(67) İbni Hazm, **Cevâmiu's Sire**, s. 370, Müneccimbaşı, **Sahaifü'l-Ahbâr**, II. s. 117, A. Cevdet Paşa, **Kıyas-ı Enbiyâ**, IV. s. 154-198.

(68) el-Mesudi, **et-Tenbih ve'l-Eşraf**, Kahire, 1357, s. 302 es-Suyûti, s. 306.

Toharistan Beyliğinin kartal yuvasını andıran müstahkem başkenti idi (69). Bütün bu rivayetler **Merâcil Hatun**'un Türk asıllı ve şerefli bir aileye mensup olduğunu göstermektedir.

Mamafih, **Merâcil** ailesi, büyük dedelerinin kimler olduğu ve nasıl **Bağdad**'a geldikleri bilinmemekte isede O, **Harun er-Reşid**'in şahsiyetli ve son derece otoriter hanımı **Seyyide Zübeyde** tarafından seçilmiş, beğenilmiş ve halifeye bizzat kendisi tarafından hediye edilmiştir (70).

Bu şekilde **Abbasi** saraylarına intisab eden **Merâcil**, daha sonra halifeden bir erkek çocuğu dünyaya getirmiştir. Asıl adı **Abdullah** olan (71) bu son derece yetenekli ve aynı zamanda **hükümdar-alim** tabiatlı çocuk, daha sonra çok zor ve çetin mücadeleler sonucu **el-Memun** lakabıyla hilafet makamına geçmiş ve **Abbasi**'in VII. halifesi olmuştur.

Artık **Merâcil Hatunla** birlikte hilafet merkezi ve **Abbasi** saraylarında **Türk asıllı** hatunlar dönemi de bir fiil başlamış oluyordu. **el-Mutasım** devrinde **Mârîde** ve **el-Mütevekkil** döneminde **Şuca Hatun** bu ilk devir hilafet saraylarında boy göstermiş şerefli **Türk Hatunları**'nın önde gelen simaları arasındadır. Mamafih bu hal bazı kopukluklarla birlikte, **Selçuklularda** dahil, **Abbasi** devletinin yıkılışına kadar devam etmiş ve **Abbasi Halifelerinin** pek çoğu bu **Türk analarından** dünyaya gelmiştir. **Tuğrul Beyden** itibaren **Selçuklu Sultanları** ve onların gönüllerinde yanıp tükenmek bilmeyen **Ehli Beyt** sevgisi ile konuya yeni bir boyut kazandırmak istemişlerdir. Onların bu cümleden olmak üzere **Abbasi Halifeleri** ile sıhriyet bağları kurmayı bir devlet politikası haline getirmişler ve bunda şaşılacak derecede de muvaffak olmuşlardır (*).

(69) Kitapçı, Z. **İlk Müslüman Türk Hükümdarları**, s. 26 el-Hamevi, I. s. 318.

(70) el-Ağani, XVI, 137, Hitti, P.K. II, s. 525.

(71) el-Mesûdi, **et-Tenbih**, s. 302, es-Suyûti, s. 383.

(*) Bu konularda bizim yayınlamış olduğumuz **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları** adındaki çalışmamızda çok geniş bilgiler verilmiştir.

B- MERÂCİL HATUN VE OĞLU EL-MEMUN

Gerçekte **Merâcil Hatun** oğlu **el-Memunu** çok ilginç bir günde dünyaya getirmişti. Zira onun daha dünyaya gözlerini açtığı ilk günde, **Halife el-Hâdi** ölmüş ve onun yerine **Abbasislerin** ününü yedi iklimi duyuracak **Hârûn er-Reşid** halife olmuştu. Yani aynı günde bir Halife ölmüş bir halife tahta çıkmış ve diğer bir halife yani **el-Memun** dünyaya gelmiş oluyordu (1 Eylül 813) (72).

el-Memun dünyaya geldikten sonra ne yazıkki fazla sürmemiş ve **Merâcil Hatun** daha nifas halinde iken vefat etmiştir (73). Böylece **el-Memun** çok küçük yaşında ana tarafından yetim kalmıştı. Ancak onu **Harun er-Reşid** her zaman sevip saymış ve büyük bir ilgi göstermiş ve **Zübeydenin** aksine müstakbel halife gözüyle bakmıştır. Bu bakımdan **el-Memun** sarayda iyi bir terbiye görmüş, küçük yaşlarından itibaren ilmi tahsil etmeye başlamış (74) ve sonunda akli ve nakli ilimlerde özellikle felsefe ve hikmette çevresindeki kudretli alimlerle boy ölçüşebilecek bir hale gelmiştir. **Abbasi** halifeleri arasında ondan daha alim bir kimse bulunmadığı kaydedilmektedir (75).

Ancak **Seyyide Zübeyde el-Memun** ve onun olgun kişiliğini hiç bir zaman hazmedememiş ve sinsi bir duygu ile her nedense onun karşısında olmuştur. Hatta o bu hususta daha da ileri gitmiş ve büyük ısrarlar sonucu henüz beş yaşındaki oğlu **Muhammed'i el-Emin** lakabıyla veliaht ilan ettirince koca Halife bundan çok üzülmüş ve sık sık şöyle der olmuştur;

"Eğer **Zübeyde** ile **Beni Haşim'in** **el-Emine** meyilleri olmamış olsaydı onu, **el-Memun** üzerine asla tercih etmezdim" (76).

(72) es-Sûyûtî, s. 383.

(73) es-Sûyûtî, s. 306, Müneccimbaşı, II. s. 117.

(74) es-Sûyûtî, s. 306.

(75) es-Sûyûtî, s. 306, ed-Dineveri, **Ahbârü't-Tıval**, s. 401.

(76) es-Sûyûtî, 307.

C- EL-MEMUN'A AÇILAN HİLAFAFET YOLU

Fakat tarih koca Halifenin düştüğü bu hatayı, kendi kanunlarına göre düzeltmiştir. O da, o çağlarda dünyanın eşsiz bir ilim bir irfan ve kültür merkezi olan Bağdad'ın harap bir şehir haline getirilmesi ve onbinlerce kişinin kan ve canından olmasıdır.

Zira, er-Reşid ölüpte bu en küçük oğlu, üvey kardeşi el-Emin halife olunca, el-Memun bu haksızlığı içine sindiremiyerek isyan etmiştir. Neticede o, bir kan ve ateş denizinden geçerek Bağdad'a gelmiş ve dolu dizgin Bağdad sokaklarına dalan Türk atlılarının şakırdayan kılınç sesleri eşliğinde Abbasi tahtına oturmuştur. Canhıraş feryatlarla başı koparılan birçok bedbahtların arasında kardeşi el-Emin de bulunuyordu.

Ona el-Eminle olan bu amansız taht kavgasında, diğeri Türk asıllı üvey kardeşi el-Mutasım'ın Onu teşvik ettiğı, her türlü destek ve yardımda bulunduğunda kimsenin şüphesi olmamalıdır. el-Memun, Onun bu asil tutumunu her zaman takdir etmiş ve halife olduktan sonra kardeşi el-Mutasım'ın hatırını her zaman yüce tutmuştur. Zira es-Süli'nin bildirdiğine göre Asram b. Humeyd bir defasında el-Memunu ziyarete gelmişti. O sırada el-Mutasım da onun yanında bulunuyordu. El-Memun;

"-Ya Asram, benim ve kardeşim hakkında el-Mutasım şiir şöyle. Fakat, sakın olaki birimizi diğeriine üstün kılma!" demişti. Asram, onların, ikisinin birbirine uyumlu ne kadar imrenilecek bir ikili olduklarını görünce, buna kendisi de imrenmiş ve o anda irticali olarak söylediğı uzun bir kasidesinde aynen şöyle demiştir;

رواقُ المجدِ ممدودٌ علی ذَا - وَهَذَا وَجْهَةٌ بَدْرٌ مُنِيرٌ

"Ululuğun sütunları bu ve onun (iki kardeşin) omuzları üstünde yükselmiştir.

Bu ve onun asil yüzleri bir dolun ay gibi parlayıp durmaktadır" (77).

el-Memun halife olduktan sonra, Türklere çok sıcak bir gözle bakmış, bir nevi dayıları mesabesinde olan Türk ve Türk Hakanları ile samimi manada dini ve siyasi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Bu hususlarda genel bir yorum yapan Cevdet Paşa şöyle demektedir:

"el-Memun'un annesi bir Türk cariyesi olduğundan Türklere daha çok itibar edip onlarda onu kız kardeş çocuğu bilerek uğrunda canlarını başlarını feda ederlerdi" (78).

2- MARİDE HATUN'UN ORTAYA ÇIKIŞI

A- MARİDE HATUN VE YENİ ÇEVRE

Harun er-Reşid devrinde hilafet saraylarına intisab etmiş diğer gözde bir Türk anası da Mâride Hatundur (*). Onun büyük dedeleri Semerkant havalisinde mekan tutmuşlardı. Temel kaynaklarda Ona "Soğdıye" denilmesinin ana sebebi de işte bu olsa gerektir (79).

Aile, ilk İslami fetih yıllarında emsali bir çok Türk ailesi gibi

(77) es-Süyûti, s. 329.

(78) A. Cevdet Paşa, Kıyas-ı Enbiya, IV, s. 198.

(*) Öyle tahmin ediyoruzki, Mâride isimli bu Türk anasının asıl adı değil lakabıdır. Çünkü Mâride, Mârid kelimesinin müennesi olup inatçı, sözünde tavrında ısrar eden kişi anlamına gelmektedir. Nitekim bu manada Kur'an-ı Kerimde Şeytan'ın bir sıfatı olarak zikredilmiştir. Çünkü o da Hz. Adem'e secde etmemekte inad etmişti. Her halde çok aşırı zekâ ağırbaşlılık ve olaylar karşısında kolay kolay pes etmeyen geri adım atmıyan bu Türk anasına yakın çevresi tarafından "Mâride" denilmiş olsa gerektir. Meselâ o, Harun er-Reşid'le takıştığında da, hiç pes etmemiş ve koca halifeyi bile dize getirmiştir. Z.K.

(79) et-Taberi, VIII, s. 360, İbnü'l-Esir, VI, s. 525, Tarihu Bağdad III, s. 347, el-Mesûdi, et-Tenbih, s. 305, es-Süyûti, s. 33, İbni Hazm, s. 371, el-Endelûsi, el-İkd, II, s. 440.

buralardan koparak önce **Kûfeye** gelmiş, daha sonra da **el-Haccac b. Yusuf**'un yeni bir şekil verdiği **Sevad** bölgesindeki **el-Bendenecin** köyüne yerleşmiştir (80). Sevad bölgesinin kıymetli tarım arazilerini işlemek için buralara ilk devirlerde **el-Haccac** tarafından yüzlerce binlerce Türk ailesinin yerleştirilmiş olduğu hiç bir zaman unutulmalıdır. İşte daha sonraları üstün eka, izzeti nefsine inada kadar varan aşırı düşkünlüğünden dolayı, muhtemelen çevresi tarafından kendisine "**Mârîde**" lakabı takılacak olan bu afacan yaratılışlı büyük bir aileden çıkmıştı. el-Mesudi onun babasının "**Şebib**" adında bir zat olduğunu kaydetmektedir (81). Daha sonra olaylar, bu aileyi **Bağdad**'a sürüklemiş ve **Mârîde** hilafet saraylarına intisab ederek o camianın ağır başlı, gurur ve izzeti nefsine düşkün en gözde cariyelerinden biri olmuştur.

Gerçekten **Mârîde** de **Merâcil Hatun** gibi, **Harun er-Reşid**'in son derece otoriter hanımı **Seyyide Zübeyde** tarafından seçilmiş ve kocası **Harun Reşid**'e çok kıymetli bir hediye olarak takdim edilmiştir. O, böylece hilafet saraylarındaki bir diğer Türk asıllı cariyeye olan **Merâcil Hatunla** aynı kaderi paylaşmış oluyordu.

Ne ilginçtirki, onların bu müşterek kaderi oğullarının da alın yazıları olacak, **el-Memun** ve **el-Mutasım**, **Abbasi** hilafetine giden yolda birlikte yürüyecekler ve aynı kaderi paylaşarak Halife olacaklardır. Bu bakımdan **el-Memun** ile **el-Mutasım**'ın her konuda tam bir işbirliği içinde olmaları büyük olayları beraberinde göğüslemeleri, birbirlerine başarılı olmaları için her türlü yardım ve destekte bulunmalarının sebebi, siyasi bir izzet bir ikbal olmaktan ziyade tamamen milli ve ikisinin de Türk olmalarıdır. Bu iki kardeş hilafet çevrelerindeki Arabizan baskılara sonuna kadar direnmişler ve bunda belirli ölçüde muvaffakta olmuşlardır.

(80) et-Taberi, IX, s. 123, İbnü'l-Esir, VI. s. 525.

(81) el-Mesûdi, **Mürûc**, IV. s. 46.

B- HÂRUN ER-REŞİD VE MÂRİDE HATUN

Bu şekilde hilafet saraylarına intisab etmiş olan **Mârîde**'den **Harun er-Reşid** çok hoşlanmış ve kısa bir zaman sonra aralarında belki **Zübeydenin** bile imreneceği bir aşk ve sevdâ hayatı başlamıştır. O kadar ki; **Harun** bir an bile **Mârîde**'den ayrılamaz olmuştu. Nitekim **es-Suyûti** **Mârîdeyi** **Harun Reşid**'in en sevdiği ve hoşlandığı kadınlardan biri olarak kaydetmektedir (82). **el-Mutez** ise, bu konularda daha da ileri gitmekte ve **Reşid**'in ondan bir saat bile ayrı kalmaya sebredeemediğini kaydetmektedir (83).

Mamafih onların bu birlikte geçen mesut günleri tatlı meyveler vermiş ve daha sonra Muhammed adını koydukları, son derece sıhhatli gürbüz, bedeni yapısı ve yüz hatları ile dayıları Türkleri Türk Hakanlarını hatırlatan ilk erkek çocukları dünyaya gelmiştir. İşte bu kahraman tabiatlı küçük çocuk vakti zamanı gelince **el-Mutasım Billah** lakabıyla hilafet tahtına oturmuş ve yıkılma işaretleri görülmeye başlayan **Abbasiler** devletini eski azmet ve ihtişamına kavuşturmuştur.

Yukardaki açıklamalarımızda **Mârîde Hatun** ile **Harun er-Reşid** arasında **Seyyide Zübeyde**'nin gölgesinde karşılıklı sevgi ve saygıya dayanan bir aşk hayatı başladığını söylemiştik. Bu böylece senelerce sürüp devam etmiştir. O devrin edebî kaynaklarında onların bu gönül zenginliği ve herkesin yaşamak istediği bu sevgi dolu hayatları hakkında imrenilecek tasfirlerde vardır. Biz bu olaylardan birini saray ve sosyal hayatın bütün varyantlarını bir edebî manzara içinde sergilemesi ve bir fikir vermesi bakımından biraz ayrıntılı olarak zikretmek istiyoruz. O da **İbnü'l-Mutez**'in büyük bir titizlikle kaydetmiş olduğu rivayetlerdir.

(82) *es-Sûyûti*, s. 333, *İbn Mutez*, *Tabakâtü's-Suara*, s. 256.

(83) *İbn Mutez*, *Tabakâtü's-Suara*, s. 256, *Kitapçı*, *Z. et-Türk*, s. 175.

Evet, Harun er-Reşid bir defasında Mâride Hatuna kırılmış ve ondan yüz çevirmişti. Pek tabii olarak Mâride de ona kırılmış ve kendi odasına çekilmişti. Aradan çok kısa bir zaman geçtikten sonra koca halifenin Mâride'den ayrı kalmanın verdiği üzüntü ve ızdırapla gözlerine uyku girmez olmuş ve nerede ise kendisini ölümün kucağına atacak bir hale gelmişti. Oysa aynı gönül ızdırabı ve hicran üzüntüsünü Mâride Hatun da yaşıyordu. Dünya onlara dar gelmişti. Gel gör ki, ikisi de bunu bir gurur meselesi yaptıklarından ilk adımı biri öbüründen bekliyor, ve bu işkenceli günler bir cehennem hayatı gibi sürüp gidiyordu.

Fakat orada tecrübeli vezir Fazıl b. er-Rebi vardı. O, birbirlerinin hasretiyle yanıp tutuşan bu iki sevgilinin arasını bulmak ve onların gururlarını incitmeden bir birleriyle barışmalarını sağlamak istiyordu. Tecrübeli vezir, iyi bir çözüm yolu buldu ve devrin büyük şairi Abbas b. el-Ahnef'i yanına çağırarak bu iki sevgiliyi yiyip tüketen aşk ızdırap, hicran ve acı günlerini dile getiren bir şiir yazıp getirmesini söyledi, el-Ahnef uzunca bir şiir yazmış ve onların bu kabuşlu günlerini öyle candan bir ifade ile dile getirmişti ki onu okuyunca duygulanmamak mümkün değildi. O bir biri arkasından dökühüp gelen beyitlerin bir yerinde şöyle diyordu,

إِنَّ التَّجَانُبَ إِنْ تَطَاوَلَ مِنْهُمَا دَبَّ السُّلُوكُ فَغَزَّ الْمَطْلَبُ
"Eğer bu aynlık, bu hicran daha da uzarsa insan onunla avunmaya başlar. Artık meramina ulaşmak (sevgilisine kavuşmak) çok zor olur".

Fazl b. er-Rebi bu şiiri hiç bir şeyden haberi yokmuş gibi halifeye gönderdi. Şiirin her bir beyti, Halifenin kafasında bir şimşek gibi çakmış ve sabaha kadar gözüne bir damla uyku girmemişti.

Koca Halife bu ızdıraba daha fazla dayanamamış ve en sonunda;

"Vallahi artık Mâride ile barışmam lâzımdır" diyerek gönül sultanının eşiğine gelmiş, onu kucaklamış ve bu cehennemi ızdıraplı günlerine bir son vermiştir.

C- BİR ŞİİR VE ŞAİRİN DEĞERİ

Biz bu olayın bundan sonrasındaki gelişmelerini **İbni Hallikandan** özetliyeelim. Söyle ki:

"Mâride, Harun er-Reşid'in gönlünü bir kalbur gibi delik deşik eden ve onu elsiz ayaksız kendisine dönmelerini sağlayan asıl sebebin böyle son derece duygulu bir şiir olduğunu öğrenmiş, fakat onu kimin yazdığını asıl şairi bir türlü kestirememişti. Harun er-Reşid'de kasten onu söylemiyordu. Mâride Hatun, en sonunda bu şiirin el-Ahnéf tarafından yazıldığını öğrenmiş ve büyük Türk anası ona bir nezaket örneği göstererek tam bin dinar (yaklaşık iki milyar TL.) altın mükafat vermişti. Harun Mâride'den hiç te geri kalmamış, bu değerli saire, ikibin dinar altın (yaklaşık dört milyar TL.) vermişti. Halbuki, bundan en çok Fazl b. er-Rabi memnun olmuştu. Güngörmüş vezir bu can ile cananın kavuşmasını sağlayan değerli şairi huzuruna çağırması ve bir cemile olarak ona tam beş bin dinar altın (yaklaşık on milyar TL) mükafat vermiştir (84).

Bütün bunların diğer taraftan Abbasi toplumunun şiir ve saire verdiği önemi göstermesi ve bir fikir vermesi bakımından ayrı bir yeri vardır. Zira bir saire bir kaç beyitlik bir şiiri için 10 Milyar TL. değerinde mükafat verilmesi insan akıl ve hafsalasının asla kabul edeceği bir şey değildir. Ama bu bir gerçektir ve bunun Abbasilerin ihtişam devrinde çok daha çarpıcı örnekleri vardır.

(84) İbn Mutez, s. 257, İbn Hallikân, Vefeyât, I. s. 14, Kitapçı, Z. s. 174. Bu hesaplamada 1 grm. altın 450 bin lira olarak kabul edilmiştir.

D- MÂRİDE HATUN'UN ÖNEMLİ BİR HİZMETİ

a- Mârîde ve Şuca Hâtun:

Mârîde Hatun'un kendi çocuklarını özellikle el-Mutasımı, Türk örf ve ananelerine göre yetiştirmede ne kadar özen gösterdiğini ve kendi devrinde milli şuur ve kültürü temsil etmede ne kadar başarılı bir Türk anası olduğunu hiç kimsenin en ufak bir şüphesi olmamalıdır. Mamâfih bizim "Saadet Asrında Türkler" adındaki kitabımızın son bölümünde onun bu milli şuurı üzerinde durulmuş ve çok geniş bilgiler bu hususta yaptığı en büyük hizmetlerden biride oğlu el-Mutasımı, Türk askeri ailelerinden biri olan köklü "Boğa" ailesinden ve devrin kudretli komutanı Büyük Boğanın kız kardeşi Şuca Hatunla evlenmelerine ön ayak olmasıdır. Hilafet camiasının gönlü deryalar kadar zengin, aynı zamanda büyük Abbasi halifelerinden el-Mütevekkil'in anası olan bu faziletli, melek tabiatlı Türk anasının hayatı hakkında önümüzdeki sayfalarda daha çok geniş bilgiler verilecektir.

b- Mârîde Hâtunun Ölümü ve Çocukları

Mamafih Harun er-Reşid'in Mârîde Hatunla olan bu mutlu evlilikleri koca bir ömrü tüketecek kadar uzun sürmemiştir. el-Hatip el-Bağdadi'nin bildirdiğine göre Mârîde çok erken yaşta Harun er-Reşid'in sağlığında vefat etmiştir (85). Artık o, ne yazıkki oğlunun Abbasi hilafetini devr alışı, Türklere Bağdad kapılarının sonuna kadar açıldığını Türk askerlerinin atlar üzerinde özel Sultani elbiseler ve zırhlar içinde, sanki tunçtan bir heykel, yürüyen dağları andıran bir heybetle Bağdad sokaklarından geçtiklerini bir türlü görememişti. Merâcil ve daha sonra Mârîde Hatun'un böyle bir biri ardına erken bir yaşta vefat etmeleri Seyyide Zübeyde'ye büyük avantajlar sağlamış ve oğlu el-Emin'i hem de hiç hakkı olmadığı

(85) Hatib el-Bağdâdi, Tarih-u Bağdâd, III. s. 342.

halde el-Memun ve el-Mutasımı hiçe sayarak Harun er-Reşid'e ünü cihanı tutmuş büyük halifeye veliahd ilan ettirmiştir.

Harun er-Reşid'in Mâride Hatunla olan bu evlilik yıllarında beş çocukları dünyaya gelmişti. Bunlardan ilki Ebu İshak el-Mutasım diğeri Ebu İsmail, ve Ümmü Habibe adındaki bir kız çocuklarıdır. Değerli İslam tarihçisi et-Taberi bu çocuklardan diğer ikisinin isimlerinin bilinmediğini kaydetmektedir (86).

Harun er-Reşid'in sarayında çeşitli millet ve kacımlara mensup dört bin kadar cariye olduğu, üstelik Mâride'nin çok erken bir yaşta vefat ettiği göz önüne getirilirse onun, Mâride Hatun'dan böyle beş çocuğunun olması çok önemli bir keyfiyettir. Bu da bize Halifenin vaktinin elverdiği ölçüde büyük bir kısmını sevip saydığı, her yönü ile çok takdir ettiği ve bunun böyle senelerce vefatına kadar sürüp gittiğini ortaya koymaktadır. Mamafih Zübeyde'nin Abbasi saraylarında Arap tarafını temsile etmesine karşı, insiyaki olarak Mâride de ölünceye kadar Türk tarafını temsil etmiş Türk örf, adet ve ananelerine göre yaşamış, oğlu el-Mutasımı bu çerçevede yetiştirmiş ve Zübeyde'den sonra her zaman hilafet sarayının ikinci hem de çok güçlü bir kadını olmuştur.

3- YENİ TÜRK KIZLARI HİLÂFET MERKEZİNDE

A- EL-MUTASIMIN YENİ İNSİYATİFİ

Hilafet saraylarında çok önemli bir yeri olan Türk asıllı Merâcîl ve Mâride Hatun'u bu şekilde izah ettikten sonra, şimdi de biz, konunun daha ilginç ve renkli bir yönünü aralamak istiyoruz. O da, hilafet saraylarının dışında ve Abbasi toplumundaki Türk hanımları onların sosyal durum ve yaşayışlarıdır.

Gerçekte el-Mutasım devri (833-841) Türk asıllı köle ve

(86) et-Taberi, IX, s. 123.

hanımlar ve bunların o toplumda dal budak salmaları, bundanda öte o toplumda müessir bir varlık haline gelmelerinde çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu büyük halife ve onu takip eden devirlerde sadece hilafet ordusu Türkleştirilmekle kalmamış, buna paralel olarak **Orta Asyadan** binlerce sıhhatli Türk kızları celbedilmiş ve bunların sayıları ve nüfuzları hilafet merkezinde daha hissedilir bir hale gelmiştir.

el-Mutasım için bu büyük hamleleri gerçekleştirmek ve sonunda hilafetin daha o erken devirlerinde mukadderatına Türkleri hakim kılmak hiç te kolay olmamıştır. O, takip ettiği çok yönlü bir politika sonucu **Arap ve İranlı** aydınların mukavemetini kırmış, bütün dengeleri kendi lehine çevirmiş ve sonunda yeni dinamik bir Türk toplumu vücuda getirmek için tasarladığı bütün fikir ve düşüncelerini hiç bir engel tanımaksızın üstün bir cüret ve cerasetle uygulamaya koymuştur.

O bu yola, **el-Memunla** birlikte çıkmıştır. **el-Memunla** birlikte çıktıkları bu çetin ve çileli yoldan ilerleyerek halife olmuş ve hilafet makamı üzerine çöreklenen **Arap ve İran** sultasına ve herşeyden önce çok aşırılara varan Arabizme ciddi ve çok ağır bir darbe vurmuştur. Diğer bir ifade ile Hilafet ve Saltanatta, **Emevilerle** başlayan **Arabizm** ve **Arap hakimiyeti**, **Harun er-Reşid**'le birlikte son bulmuş ve **el-Mutasım**'la bir nevi Türklerin devri başlamış oluyordu. Nitekim **es-Suyuti** buna işaret ederek şöyle demektedir;

"**Harun er-Reşid, oğlu el-Mutasım**'ın halife olmasını hiç bir zaman istememişti. Fakat (talih ona yardım etti) **Cenab-ı Hak** onu üstün kıldı ve kendisi halife oldu. Ondan sonraki halifeler bütün bu **el-Mutasımın** soyundan geldiler. Artık **er-Reşid**'in (Arap soyundan gelen) diğer evlatlarından hiç biri halife olamamıştır" (87).

el-Mutasım bu şekilde halife olduktan sonra bütün himmet ve

gayretlerini Türkler için sarfetmiştir. İlk fırsatta hilafet ordusunun Türkleşmesi gerekiyordu. O bunun için **Orta Asya'nın** iç kısımlarından onbinlerce Türkü hilafet merkezine çağırarak ve Türklerden müteşekkil ilk hilafet ordusunu kurmuştur (88). Artık **Bagdad** ve Hilafet saraylarının kapıları **Türk asıllı köle ve çarıyeler** için sonuna kadar açılmış oluyordu. Böylece onbinlerce Türk kadın ve erkeği **Bagdada** geleceklerdi.

B- TÜRK VARLIĞININ YENİ TEMEL ÜSÜRÜ

TÜRK KIZLARI

a- Türk Kızlarının Bagdad'a Getirilişi:

el-Mutasım bu yolda kendine has ve tarihte hiç bir zaman örneği olmayan bir uygulamaya girişmiş hilafet ordusunun Türkleşmesinde takip ettiği metodu bu defa onların Türklüklerinin korunması için tatbik etmiş ve bunda şüphesiz muvaffakta olmuştur. Bu cümleden olmak üzere tıpkı ordunun Türkleşmesinde görüldüğü gibi **Orta Asya Türk muhitlerinden** sağ yapılı, hiç bir özürü ve ayıbı olmayan, güzel görünümlü, boyu bosu yerinde, iffet ve namusuna düşkün, masum, temiz ailelerden alınan yüzlerce binlerce müslüman Türk kızlarını İmparatorluğun taht ve baht şehrine getirmiştir.

el-Mutasım bununla da kalmamış, o daha da ileri gitmiş **Bagdada** celbedilen Türk askerlerini-Arap kadınları ile değil- kendi ırkdaşları kandaşları, dindaşları öz be öz Türk olan Türk kanı taşıyan bu kızlarla evlenmeye mecbur etmiş ve bu hususta hiç bir masraftan da kaçınmamıştır. **el-Mutasım** daha da ileri gitmiş ve onların birbirlerinden ayrılmalrı ve boşanmalarını çok büyük bir zaruret olmadıkça kesin bir şekilde yasaklamıştır. Mamafih bu evlenme nişan ve düğünlerin tamamen dini cerceve içinde cereyan etmiş (88) Kitapçı, Z. Türk Askeri Varlığı, s. 72-78.

olduğunu da hiç bir zaman hatırdan çıkartılmamalıdır.

Böylece **Bağdad** kapıları, yağız cehreli Türk yiğitlerine olduğu kadar, çok geçmeden sağlam karakterli **Türk kızları** faziletli **Türk analarına** da açılmış oluyordu. Bu sayede binlerce iffetli Türk kızları **Bağdad'a** gelmiş ve civanmert Türk delikanlıları ile evlenmiş Türk varlığının temelini atmışlardır. Bu Türk kızları ve Türk analarının Bağdadta çok iyi bir hüsnü kabul gördükleri de hiç bir zaman unutulmamalıdır. Onlar halifenin her türlü maddi ve manevi destek ve himayesine mazhâr, her zaman imtiyazlı, birinci sınıf bir insan muamelesi görmüşler, her türlü maddi sıkıntıdan uzak müreffeh bir hayat yaşamışlardır. Çünkü onlarında isimleri bir bir divana kaydedilmiş ve her birine ayrı aylıklar bağlanmıştır.

el-Mutasım böyle yapmakla bir bakıma Türk varlığının çöküntüye uğramasını Arap ve Araplığın içinde eriyip gitmelerini önlemiş ve onların uzun süre dinamizmini muhafaza ederek tarih sahnesinde kalmalarını sağlamıştır. Zira bu yeni Türk aileleri ve bu katıksız Türk ana babalarından doğan binlerce Türk çocukları ile hilafet merkezinde hem Türk varlığının devamını sağlayacak hem de hilafet ordusundaki Türkler için yeni bir kaynak oluşturulacaktı.

Zira aileler askeri bir statüde oldukları için bunların çocukları da pek tabii olarak asker ve baba mesleğine intisab edecekler ve böylece hilafet ordusu, askerlik çağına gelmiş eli silah tutan yeni Türk gençleri ile ikmal ve takfiye edilecek ve dolayısıyla kendi öz kaynağını kendisi temin etmiş olacaktı.

b- El-Yakubi Ne Diyor?

Türk kızlarının **Bağdad'a** celbi ve onların bu yeni toplumdaki durum ve hukuki statüleri hakkında o devrin gerçekten de köklü tarih ve coğrafya alimi **İbni Vâzih el-Yakûbi'nin** (öl. 284/897) çok geniş ve ilginç açıklamaları vardır. Diğer Arap yazarlarının bu baş

öndürücü olaylar ve sosyal gelişmeleri kendine has, özlü uslûbi ile öylesine güzel ifade etmiştir ki; artık başkalarının şöyle veya böyle fikir yürütmelerine ihtiyaç bile bırakmamıştır. Mamafih el-Yakubi konumuza ışık tutan beyanlarında aynen şöyle demektedir;

وَأَجْرِي عَلَى جَوَارِي الْأَثْرَاكِ أَرْزَاقًا قَائِمَةً وَأَشْبَتَ
أَسْمَانَهُنَّ فِي الدَّوَاوِينِ ، فَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ مِنْهُنَّ يَقْدِرُ أَنْ
يُطَلِّقَ امْرَأَتَهُ وَلَا يَفَارِقَهَا .

"el-Mutasım daha sonra Türk cariyeleri satın alıp bu Türkleri onlarla evlendirdi. Türklerin, müvelletler (cinsi, hasebi, nesebi bozuk) kadınlarla evlenmeleri ve sıhriyet kurmalarını yasakladı. Onların çocuklarda bu yasaklılar arasında idi. Bu çocuklarda evlilik çağına geldiklerinde ancak Türk erkek ve kızları yani kendi hemcinsleri olan Türklerle evlenebileceklerdi. Türk cariyeleri için devamlı tahsisatlar ayırdı. Onların isimlerinin bir listesini yaptırarak Divana yani maaş ödenen kimseler arasına kaydettirdi, onları maaşa bağladı. Onların boşanmalarını da yasakladı. Böylece bu Türklerden hiç birisi karısını boşayamadığı gibi, ondan ayrılması da mümkün değildi" (89).

C- EL-MUTASİM'İN TARİHİ MİSYONU

a- Büyük Görevin Türklere Verilmesi:

Evet binlerce Türk gençleri ve bir o kadarda iffetli Türk kızlarını Bağdada getirmek, yerleştirmek, onlara müreffeh bir hayat temin etmek şüphesiz o devirlerin en büyük sosyal ve askeri olaylarından biridir. Koca bir cihan imparatorluğu kurmalarına rağmen Arapların, kısa zamanda deforme olmaları, kendi emniyet ve selametlerini bir başka millete Türklere bırakmaları, sınırlarının güvencesini onlara havale etmeleri ve onbinlerce Türkü, kadın ve erkek İmparatorluğun

(89) el-Yakûbi, K. el-Büldan, Nşr. De Geoje, Leydan, 1892, s. 259.

başkentine çağırılmaları ve onlardan her türlü imtiyaza sahip güçlü kuvvetli bir askeri sınıf oluşturmaları vs. işte böylesine bir uygulamanın İslam ve dünya tarihinde Türklerin dışında hiç bir misali yoktur.

Yine dünyada; kendi kurdukları devleti barış zamanında bile koruyamıyan buna muktedir olamıyan, kokuşmuş dünya zevk ve eğlenceleri, tatlı yaşam lüks ve israf içinde kılınçlarını kınına sokan kendi elleriyle kendi devletlerini bir başka millete, yani Türklere bırakan, onlardan hayır ve medet bekleyen tarihte sadece Müslüman Araplar vardır. Müslüman Arapları dışında böyle müdafası zor bir duruma düşen hiç bir millet yoktur.

b- Samarra Türk Şehri:

el-Mu'tasım, dayızadeleri olan bu Türklerin Araplarla her ne şekilde olursa olsun sihriyet kurmamaları ve onlarla karışmamaları için o kadar hassas davranıyordu ki; o, bu hususta daha da ileriye gitmiş ve bu Türk aileleri için **Bağdad**'in dışında yeni, bizim tabirimizle bir **Ordu kent** kurmuştur. **el-Mansur**'un "Darü's-Selam"ına bir nazire olarak kurulan bu yeni başkentin adı tarihi kaynaklarda "**Samarra**" olarak geçmektedir.

Bu kelime Arapça "**Sürre-men-rea**" cümlesinin kısaltılmış şeklidir. O da "**Görenler sevindi**" anlamına gelmektedir. Görenler neye sevineceklerdi? Şehrin ihtişamına mı? Yoksa orada yürüyen bir dağ andıran yalın kılınç, yağız çehreli, birer tunç heykeller gibi ilerleyen destani Türk kahramanlarına mı? Bu pek belli değildi. Ama böyle incelikle seçilmiş bir kelime ile bize göre üç ayrı anlam kastedilmiş olmalıdır. Hem şehrin ihtişamını görenler, hem kartal bakışlı Türk askerlerini seyredenler, hemde bütün azamet ve heybeti ile Türk Hakanını andıran onlara has bir azamet ve ihtişamla yürüyen **el-Mu'tasım** bu yeni ordunun başında görenler mutlaka sevinmeli idi. Artık, **el-Mu'tasım**'a göre; Abbasi hilafetinin geleceği

onların şimşekleri' andıran nal, yıldırımları hatırlatan kılıncı seslerine havâle edilmiş oluyordu.

c- Yeni Toplumun Dayandığı Temel ve Türkçe

Evet **el-Mu'tasım** kendi nevine has bir uygulama ve klâsik Arap toplumunda alışlagelmişliğin dışında yeni güçlü bir sınıf teşekkül ettirmek istemiş ve o bunun temelini hem de çok sağlam bir şekilde atmıştır.

Bu yeni sınıfın aslı, aile çekirdeği esasına göre bina edilmişti. Aile katıksız bir şekilde Türk ana ve babalarından oluşacaktı. Bunlardan doğacak çocuklarda elbette öz be öz Türk olacak, onlarda kendi ana ve babaları gibi yine bir Türk ailesinin kızı ile kendi örf ve adet ve ananelerine göre evleneceklerdi.

el-Mu'tasım'ın bundaki hedefi belli idi. O kendi zamanında Arap toplumuna ârız olan her türlü sosyal ve bünyesel hastalıklardan uzak, yeni güçlü kuvvetli dinamik bir Türk nesli, Türk toplumu vücuda getirmek istiyordu. Hattâ onların dili dahi bozulmayacaktı. Ailede, evde, çarşı ve pazarda Türkçe konuşulacaktı. Orduda ki askerlerde "Türkçe" konuşacaklardı. Onun yeni "**Samarra**" şehrini inşa etmesinin bir diğer nedeni de bize göre Türkçenin devamlı konuşulan bir dil olmasını sağlamaktı. Mamafih Hilâfet ordusundaki Türklerin Türkçe konuştuklarına dair elimizde çok yeterli bilgiler vardır.

Zira, o devirlerde cereyan eden bir çok olaylar **Samarra**'da konuşulan dilin genellikle **Türkçe** olduğunu hilâfet ordusundaki Türk askerlerinin kendi aralarında **Türkçe** konuştuklarını açık, açık ortaya koymaktadır. Nitekim et-Taberi'nin hicri 251/865 senesi olayları arasında zikrettiğine göre;

el-Müstâin döneminde (862-866) devrin **Vasîf**, **Boğa** ve **Bağır** gibi Türk komutanları arasında çıkan bir anlaşmazlık, daha

sonra hâlife aleyhine organize bir ihtilâl havası estirmeye başlayınca, el-Müstain'in etrafında yer alan Boğa ve Vasîf en sonunda Bağîr'in boynunu vurdurmuşlar ve halifeyi bu sıkıntıdan kurtarmak istemişlerdir.

Oysa Bâğîr, Türk askerleri tarafından çok sevilen, sayılan bir komutan idi. Vasîf ve Boğa bile ondan çekinirlerdi. Bâğîr'in başına gelenler bu Türk askerlerine ulaşınca onlar bir sağnak hâlinde hilâfet sarayına koşmuşlar ve sarayı kuşatmışlardı. Hem el-Müstain, hemde diğer Türk komutanlarının hayatları çok tehlikede idi. Bu gözü dönmüş Bâğîr taraftarı olan Türk askerlerine "Dağınız!" "Dağınız!" denildiğinde et-Taberi bunların Arapça "Lâ-Hayır!" anlamına gelen "Yok!, Yok!" diye bağırarak bunu reddettiklerini bildirmektedir (90). "Hayır!" anlamına gelen "Yok!, Yok!" kelimesi bugün bile aynı canlılığı ile Türkçemizde kullanılmaktadır.

et-Taberî yine aynı konu ile ilgili rivâyetlerine devam ederek söylemektedir. Bâğîr taraftarı bu Türk askerleri ve onların ileri gelenleri ile görüşüp konuşmak ve galeyanları had safhaya gelmiş bu gözü dönmüş Türkleri yatıştırmak için hilâfet sarayı namına Câmî b. Hâlid başkanlığında Türkçeyi iyi bilen bir grub onların yanına gelmişler ve "Türkçe" görüşüp konuşmuşlar, Boğa ve Vasîf ile Halife el-Müstain'in gizlice çoktan Samarrayı terkederek Bağdad'a sığındıklarını bildirmişlerdir. Bu doğru idi. Olayların gelişmesinden korkan halife ve diğer Türk komutanları, kurtuluşu gizlice Bağdad'a kaçmakta bulmuşlardı.

Hilâfet ordusundaki Türkler'in "Türkçe" konuştuklarına dair

(90) et-Taberi, IX, s. 381.

وقد كان عدّة من قوّاد الاتراك صاروا إلى هؤلاء الملقبين وسألوهم
الإنصراف ، فقالوا: " يوق ! يوق ! أي لا ، لا .

yine et-Taberî'nin hicrî 256/869 yılı olan ile ilgili rivâyetleri bize çok açık ve kesin bilgiler vermektedir. Şöyleki;

Abbâsî halifelerinden **el-Mühtedi** zamanında (869-870) yukarda adı geçen Türk komutanlarından ve onların yerine geçen büyük Boğa'nın oğlu **Musa** ile Vasîf'in oğlu **Sâlih**'in araları bir kere açılmış ve **Musa b. Boğa** askerleri ile birlikte saraya gelerek halife **el-Mühtedi** ile konuşmak istemişlerdir. Onların halife ile görüşüp konuşmaları engellenince, et-Taberî bu askerlerin kendi aralarında hemde bir çok kimseleri rahatsız edecek kadar yüksek bir sesle "**Türkçe**" konuştuklarını kaydetmektedir (91).

Bu ve benzeri rivâyetler hilâfet ordusundaki Türkler'in "**Türkçe**" konuştuklarını göstermektedir. Bunlara başka rivayetleri de ilâve etmemiz mümkündür. O kadarki bu aristokrat Türk askerî aileleri ve Türklerle rahat bir şekilde görüşüp konuşabilmek için Arap aydınları da dahil bir çok kimse "**Türkçe**"yi öğrenmişler ve onlarla çok rahat bir şekilde "**Türkçe**" görüşüp-konuşacak bir seviyeye gelmişlerdir. Mafih bütün bunlar, hilâfet ordusundaki Türkler'in **el-Mutasım**'ın esaslarını tesbit ettiği gibi sadece "**Türkçe**" konuştukları, "**Arapça**"yı öğrenmeye özendirilmediklerini ortaya koymaktadır. Aradan seneler geçmiş olmasına rağmen Türk komutanları ve hilâfet ordusundaki Türkler'in "**Türkçe**" konuşmaları, Türkler'in **el-Mutasım**'ın açtığı yoldan yürüdüklerini ve bunda en ufak bir sapma olmadığını göstermektedir.

Hilâfet ordusundaki bu Türkler ana dilleri olan Türkçeyi konuşmamakla kalmamışlar, kendi örf, âdet ve ananelerine göre

(91) et-Taberî, IX, s. 437.

فلما طال الكلام تراءطوا فيما بينهم بالتركية

yaşamışlardır. Nitekim et-Taberî'nin hicri 256/869 yılı olayları arasında zikrettiğine göre;

O devirlerin Türk asıllı büyük komutanı Boğanın oğlu Muhammed el-Mühtedi zamanında çıkan ve bitmek tükenmek bilmeyen karmaşalıklar sırasında öldürülünce, daha sonra Türkler onu defnetmişler ve kabrinin üstüne tam bir kılıncı kırarak bırakıp gitmişlerdir. et-Taberî Türklerin âdetleri idi, demektedir ki bu son derece doğru bir tesbit olmalıdır (92). Zira, kahramanlarının kabirleri üstüne kılıncı kırmak Türkler arasında eski çağlardan beri sürüp gelen bir âdettir.

Mamafih biz yine konumuza dönelim. el-Mutasım böyle yapmakta haklı idi. Zira böylece yeni toplumdaki Türk varlığı ve etnik yapı daha müstakil bir hüviyet kazanacak ve hiç bir zaman yıkılıp yok olmayacaktı. Hülâsa, el-Mu'tasımın bir bakıma el-Mansur'un bir Arap şehri olarak kurduğu bugünkü Bağdad'ın karşısına, bir Türk şehri olarak Samarra'yı kurması, hilafet ordusunu Türkleştirme ve ayrıca hilafet camiasında yeni bir Türk toplumu vücuda getirmesi, bilerek veya bilmeyerek Türklere Hz. Peygamber'in vadettiği Orta Doğu hakimiyetine giden yolun ilk kapısını açanlardan biri olması, onun bütün bu uzak görüşlü davranışları her türlü takdirin üstündedir. Fakat bütün bunların yanı sıra, el-Mutasımın bitmez tükenmez bir Türk sevgisi içinde yetiştiren, onu her vesile ile dayılarına özendiren değerli Türk anası Mâride Hatun'un bunda çok büyük bir payı ve hizmeti olduğuda hiç bir zaman unutulmamalı ve her zaman hayırla yâd edilmelidir.

4. TURUNCU HATUN VE TÜRK AİLELERİNİN YENİDEN KAYNAŞMALARI

A. İKİ TÜRK GENERALİNİN ÇOCUKLARININ EVLENDİRİLMESİ

a- el-Mutasımın Yeni Teşebbüsleri:

el-Mutasımın Bağdad'ta Aristokrat Türk aileleri, Türk hanım ve

(92) et-Taberî, IX, s. 469.

kızlardan oluşan bir yüksek tabaka, **Türk sosyetes**i meydana getirdiğini söylemiştik. Bu aristokrat Türk varlığının bizim açımızdan üzerinde durulması gereken daha sevecen bir kısım diğer yönleri daha vardır. O da büyük halifenin bir Türklük coşkusu içinde olması, Türk aile ve toplumunun refah ve mutluluğu için elinden gelen herşeyi yapmasıdır. Meselâ o bu cümleden olmak üzere kendi devrinde yükselmiş bazı Türk komutan ve aristokrat Türk ailelerinin kız ve erkek çocuklarını hem de hilafetin haşmet ve azametine yakışır bir tarzda, birbirleri ile evlendirmiş ve bunların düğün masraflarını bile bizzat kendisi karşılamıştır. Meselâ bunlardan biri belki de en önemlisi hilâfet ordusunun baş komutanı **Afşin**'in oğlu **Hasan** ile yine aynı ordunun Türk asıllı generallerinden **Aşnas**'ın kızı **Turuncu Hatun**'un evlendirilmeleridir.

Gerçekte Türk asıllı olan bu komutanlar, çok erken devirlerde Abbasi sarayna intisab etmişler, şahsi kabiliyet ve yetenekleri ile dikkati çekerek daha **el-Memun** devrinde yüksek mertebelere ulaşmışlardı. **el-Mutasım** devrinde ise bu iki Türk generali hilafet ordusunun en parlak ve en başarılı en güçlü komutanlarından biri idiler. Bunlardan **Afşin** cesaret kahramanlık ve yiğitliği ile nasıl ki **el-Mutasım**'ın sağ kolu ise, **Eşnas** da cesaret, kahramanlık ve yiğitliği ile sol kolu mesabesinde cesur değerli bir Türk komutanı idi.

İşte **el-Mutasım** bu iki Türk büyüğünün çocuklarını evlendirmiştir. Bunlar yukarıda da zikredildiği gibi **Afşin**'in oğlu **Hasan** ile **Eşnas**'ın kızı olan **Utruca et-Taberiye göre Utrunca** (93) **yani Turuncu Hatun** idi. **el-Mutasım**ı çok sevdiği bu iki komutanı birbiri ile daha da yakınlaştırmak istemiş ve bir cemile olsun diye iki gencin düğün masraflarını da kendisi karşılamıştır. Bir coşku ve sevgi denizini andıran bu muhteşem düğün merasimi **Bağdad**'ta yapılmıştı. (H. 224/M.838)

(93) Utrunca, et-Taberi, IX, 101, Utrunca veya Utruca olarak kaydetmektedir. Turunc kelimesinden muharreftir. Türkçe, Farsça ve Arapça'da yaygın bir kelimedir.

b- Ömeriy'e Sarayında Yapılan Büyük Düğün:

Bu dillere destan olan düğünü özellikle **et-Taberi** verdiği özlü bilgilerle bütün haşmetiyle anlatmaya muvaffak olmuştur. Şöyleki; **Afşin**'in oğlu **Hasan** ile **Enasın** kızı **Turunca Hatun** evlenerek, düğünleri Bağdadta olmuş ve **el-Mutasım** onlara kendi **Ömeriye Sarayını** tahsis etmiş ve burada zifâfa girmişlerdir. Düğüne Bağdad ileri gelenleri de dahil, bütün Samarra halkı davet edilmiş ve herkes orada hazır bulunmuşlardı. **el-Mutasım** bu düğüne o kadar önem vermiştir ki, o düğün esnasında bu günün tabiri ile protokole dahil zevattan kimlerin bulunup bulunmadığını dahi bizzat kendisi kontrol ediyordu.

Düğün, hilafetin azamet ve haşmetini yansıtacak bir şekilde olmuş ve hiçbir masraftan kaçınılmamıştı. Düğün eğlenceleri günlerce sürmüş yapılan şenlikler dillere destan olmuştu. **el-Mesudi** düğün ziyafetlerinin mükemmeliyet ve güzelliği tabir etmenin mümkün olmadığını kaydetmektedir (94). Bu yemek ve ziyafetler sırasında halka altından yapılmış büyük tepsilerde en güzel kokular sunulmuş, sayıları sayılmış ve kıymetli hediyeler verilmiştir.

c- Şair Olmayan Halifenin Söylediği Coşkulu Şiirler

Halk düğün ve eğlencelerinin coşkunluğuna kendini kaptırmış çılgınca eğleniyordu. Hele zifâf gecesi gelip çatınca herkesin coşku ve sevinç had safhaya ulaşmıştı. **el-Mutasımda** bundan nasibini almış ve iki Türk büyüğünü tavsif eden şiirler söylemiş, duyduğu sonsuz sevinç ve coşkuyu dile getirmeye çalışmıştır. O, bu coşku dolu şiirinde şöyle diyordu:

رُقْتُ عَرُوسَ إِلَى عَرُوسٍ - بِنْتُ رَئِيسٍ إِلَى رَئِيسٍ
أَيُّهَا كَانَ لَيْتَ شِغْرِي - أَجَلٌ فِي الصُّدُورِ وَالشُّفُوسِ
أَصَاحِبُ الرُّهْفِ الْحَلِيِّ - أَمَّ ذُو الْوِشَاحِ وَالشُّمُوسِ

(94) el-Mesudi, IV, s. 59.

وَأَقِيمَ لَهَا عَرَسَ يَجَاوِزُ الْمِقْدَارَ فِي الْبَهَاءِ وَالْجَمَالِ

İki deniz kucaklaştı, bir ulu reisin kızı, diğer bir ulu reisin oğluna gelin olarak gitti.

Ah bir bilseydim o iki ulu reisten hangisinin makam ve mevkide daha önde olduğunu

Hani o göğüs bendi olan (büyük komutan Aşnas) mı? Yoksa tae ve kaftan sahibi (Afşin) mi? (95).

d- Turuncu Hatunun Düğünü İle Ortaya Çıkan Yeni Tablo:

Hülâsa, Türk aristokrat aileleri başta olmak üzere Samarrada oturan bütün Türklerin de iştirakleri ile, hülâsa Türk asıllı halife, Türk asıllı iki büyük komutan, onların çocukları için Bağdad'ta yapılan bu düğün Halife el-Mansur'un kürdüğü "Daru's-Selam" ve hilafet camiasında, toplumda kökleşen Türk varlığının Arap ve İranlı'lara karşı tam bir gövde gösterisi mahiyetinde olmuştu. Kimbilir belkide el-Mutasım böyle dillere destan olan bir düğünü şimdiye kadar olan icratını haklı göstermek için bile bile yapmıştı.

B- EL-MUTASIMIN BAZI ÖZELLİKLERİ

a- Afşin'in Başına Gelen Talihsizlikler:

Yukarda el-Mutasım'ın bu muhteşem düğününü bizzat kendisinin yaptığını ve yeni evliler için kendisine ait Ömeriye sarayını tahsis ettiğini yazmıştık. Hasan ile Turuncu Hatun bu sarayda düğünden sonra daha bir müddet birlikte yaşamışlardır. Zira et-Taberi hicri 225/839 yılı olayları arasında (düğünden yaklaşık bir sene sonra Abdullah b. Tahir'in bu çifti Samarraya taşıdığını bildirmektedir (96).

Bu taşıma işlemi şüphesiz el-Mutasım'ın emri ile olmuştur. Zira

(95) el-Mesûdi, IV, s. 59.

(96) Taberi, IX, s. 101.

çok geçmeden **Afşin**'in başta **Bağdad** olmak üzere hilafet ülkelerinde efsaneleşen dev şahsiyeti ve askeri başarılarını çekemeyenler bunlardan özellikle iki yüzlü Bağdad kadısı **Ahnef b. Ebu Duad**, (97) **Halife** ile onun arasını açmaya muvaffak olmuşlardır (98).

el-Mutasım Afşin'i önce bütün görevlerinden azlederek hapse attırmıştır. Daha sonrada bir kısım asılsız ithamlarla mahkemeye sevketmiş ve sonunda da onun boynunu vurdurarak, kendisini tarih önünde mahkum edecek en büyük suçu işlemiştir (99).

b- El-Mutasım'ın Saray Hayatı:

Mamafih **Abbasilerin** güçlü, kuvvetli son derece enerjik, hür iradeli müstakil karakterli, çok rahat kararlar veren ve bunları hiç çekinmeden uygulayan, hakan yaratılışlı, heybetli Halifesi, tam orta denilebilecek bir yaşta (48 yaşında) ölmüştür. (öl. 227/841)

el-Mutasım kendisinden önce ve sonra gelmiş geçmiş bir çok **Abbasi** halifesi ile kıyas edildiğinde onun emsallerinin aksine, kadına, içkiye, saz, söz meclislerine, aşırı eğlence gecelerine pek fazla düşkün olmadığı görülür.

Yine **el-Mutasımın** diğer **Abbasi Halifelerinin** aksine saray ve harem hayatı, haremindeki cariyeler, bunların sayıları, onlara tutkunluğu, özel aşırı ilişkileri, aşkları, gazel ve şiirleri, cariyelerin çılgınlıkları hakkında temel kaynaklarda çarpıcı bilgiler ve renkli tablolar çizilmemiştir. Öyle **Abbasi Halifeleri** olmuşturki, onların câriyelerle olan tatlı ilişkiler kurma yolunda yaptıkları israflar bu günün tabiri ile nerede ise bir devlet bütçesine ulaşmaktadır.

(97) et-Taberi, IX, s. 110.

(98) Brockelman, C. İslam Milletleri Tarihi.

(99) Hilafet ordusunun Türk asıllı bu bedbaht komutanı ve onun çok acıklı olan mahkeme safahâtı için bkz. Kitapçı, Z. et-Türk, s. 267-279.

Onun bu yönleri ile **Abbasi** halifeleri arasında çok seçkin bir yeri vardır. Zaten o, güvendiği **Türk ordusunun** başında **el-Afşin, İtah, Eşnas** gibi hilâfet ordusunun arslan yürekli, yiğit yaratılışlı Türk komutanları ile mağrur Bizans İmparatorunu dize getirmek için gaza ve cihada çıkan Anadolu'nun bağrına kadar sefer düzenleyen son **Abbasi Halifesi** olmuştur (100).

Gerçekte **el-Mutasım** devri, hilafet ülkelerindeki Türkler için (kadın-erkek), bir altın devir olmuştur. Onun sağladığı çok büyük imkanlar sayesinde Türk asıllı onbinlerce kişi, **kadın-erkek Bağdada** gelmiş, burada yerleşmiş ve bundan böyle gelecek Türk nesilleri için adeta bir maya olmuşlardır. Bu Türkler arasından bir çok büyük komutanlar yetiştiği gibi bir o kadar da dirayetli Türk anaları çıkmıştır. Onlar, müessir şahsiyetleri ile **Abbasi** saraylarında çok önemli rol oynamışlardır. Saray ve çevrelerinde Türk varlığının en önde gelen temsilcileri olmuşlardır. Her biri ayrı bir kıymet olan bu Türk anaları hakkında bundan sonraki sayfalarda daha geniş bilgiler verilecektir.

5- YENİ TOPLUMUN YAPISI TÜRKLER VE ARAPLAR

A- YENİ TOPLUMDA TÜRKLERİN ÖZELLİĞİ

el-Mutasımdan sonra **Abbasi** toplumu ve hilafet camiasındaki Türk varlığı için yeni bir dönem başlamıştır. Hilafet ordusunun Türk asıllı askerleri ve onlar için **İç-Asyadan** kopup gelen binlerce Türk kızları, soylu soplulu binlerce Türk aileleri, **Abbasi** toplumundaki müstakil Türk varlığının temelini oluşturmuşlardır. Bundan sonra ikinci ve üçüncü kuşak Türkler gelecekti. Böylece hilafet merkezine "Buyur!" edilen Türkler **el-Mutasımın** gösterdiği, bu müstesna ilgi sayesinde, kısa zamanda **Abbasi** toplumunun vazgeçilmez bir

(100) el-Dineveri, **Ahbaru't-Tıval**, s. 75.

unsuru haline gelmişler, sadece askeri değil, mülki, idari, edebi sahalarda da büyük bir varlık göstermişlerdir.

Diğer taraftan, bu ilk devirlerde **Divanü'l-Ceyş**'e kayd olan ve ordu kademelerinde yükselmeye başlayan bu Türk asıllı komutanlar, daha sonraki devirlerde yükselmeye devam etmişler ve üstün kabiliyet ve meziyetleri sâyesinde her biri ünlü, parlak birer komutan olmuşlardır. Türk asıllı bu komutanlar, yeni bir sınıf olan Türk unsuruna, yâni kendi öz tabanlarına dayandıkları, onlardan güç ve destek aldıkları için, kısa zamanda nüfuz ve kudretleri artarak çok güçlü bir varlık haline gelmişler, o kâdarki karşılırları dikilen **Arap** ve **İran** sultasını bile kısa bir zaman içinde bertaraf etmişlerdir.

B- İKİ TOPLUM ARASINDAKİ SOSYAL MÜNASEBETLER

Bu arada üzerinde önemle durulması gereken bir konu daha vardır. O da bu yeni **Türk varlığının**, o toplumun diğer unsurları özellikle Araplarla olan sosyal, siyasi, dini, askeri, edebi hatta kültürel ilişkilerinin boyutlandır. Türk askerleri, özellikle Türk militarizminin üst tabakasını oluşturan generallerin, başta **Abbasi** halifeleri olmak üzere Arap entellektüel tabakası ile askeri ilişkileri hakkında fevkalade yeterli bilgilerimiz olmasına rağmen sosyal ve kültürel ilişkilerin yeteri kadar geliştiğini ve tatmin edici olduğunu iddia etmemiz mümkün değildir. Bu yeni toplumun yâni, Türk kadın ve erkeklerinin Araplarla olan sosyal ve beşeri münasebetleri hakkında tarih ve edebiyat literatürüne pek fazla bir şey intikal etmemiştir. Konunun hele hele folklor (halkıyat) yönü devrin edebiyatçıları tarafından tamamen ihmal edilmiştir. Bağdad ve hilafet camiasındaki bu Türklerin normal günlük yaşayışları, çevreye uyumları, hatta onların örf, âdet, ananeleri, hakkında tarihi ve edebi eserlerde fazla bir şey yoktur. Bu durum, diğer bir ifade ile şüphesiz **Arap** entellektüelinin bu yeni Türk varlığına ne kadar tepeden baktıklarının her nedense fazla bir ilgi göstermediklerinin

en güzel bir delili olsa gerektir.

Fakat bizim açımızdan konunun bir başka yönü daha vardır. Bu sosyal münasebetlerin kısır bir döngü içinde bocalayıp durmasında **el-Mutasım**'ın büyük bir azim ve kararlılık içinde uyguladığı tecrit hareketi de çok önemli bir rol oynamıştır. Zira, Türk varlığının kadın erkek Araplarla her ne suretle olursa olsun karışmamaları ve onların **Arabizmin** potasında erimemeleri için fevkalâde önemli tedbirler alınmıştır. Türk asıllı kadın ve erkeklerin Araplarla her ne suretle olursa olsun evlenmeleri yasak olduğu gibi, onların çoluk çocukları dahi bu yasak kapsamına alınmıştı. Bundan da öte, Türk varlığı için yeni muazzam bir ordu kent **Samarra** inşa edilmiş ve bütün Türkler büyük bir özen ve düzen içinde buraya yerleştirilmişlerdir.

İki toplum arasında bir kültür diyalogunun kurulması, olup-biten olayların topluma yansımaları, toplum tarafından algılanabilmesi için Türk ve Arap toplumunun iç içe yaşamaları lazımdı. Böylece tarihi ve edebi kaynaklara bu iki toplumun özellikle Türk toplumunun yaşayış tarzı örf adet ve ananeleri hakkında pek çok olay intikal etmiş olacaktı. Oysa Türkler toplumun kültür ve sanat yapısını oluşturan asıl çevrelerden uzak tutuldukları gibi, büyük edipler, şairler, sanatkârlar ve bunların yaşadığı çevrelerden de uzak tutulmuşlardır. Türkler asker olarak gelmişler ve asker olarak kalmalı idiler. Onların şecaat, kahramanlık, mertlik, yiğitlik gibi temel vasıfları her ne pahasına olursa olsun dumura uğratılmamalı ve kanları bozulmamalı idi.

C- YENİ DOKUSU İLE SAMARRA ŞEHİRİ:

el-Mansur'un kurduğu **Bağdad** şehri ile, ondan 73 sene sonra **el-Mutasım**'ın kurduğu **Samarra** şehri, etnik yapı, sosyal sınıflar, kültür ve edebiyat dokuları bakımından bir birinden tamamen farklı iki şehir olmuştu. **Bağdad**, diğer adı ile **Barış-şehri**, İmparatorluğun ilim, kültür ve sanat merkezi idi. Hilafet aleminin her biri ayrı bir irfan

merkezi olan diğer büyük şehirlerinden, yüzlerce ilim ve fen erbabı, edipler şairler, sanatkârlar, akli ve nakli ilimlerde kendi varlıklarını kabul ettirmek ve kendi sesini duyurmak isteyenler Bağdada koşuyordu. Dolayısıyla **Bağdad** bütün **Orta-Çağlar** boyunca doğu dünyasının en hareketli, en canlı bir ilim, irfan, kültür ve medeniyet merkezi olmuştur.

Samarra ise İmparatorluğun askeri, idari ve siyasi başkenti idi. Türklere has bir **Ordu-kent** olarak kurulmuştu. İmparatorluk buradan idare ediliyor, emir ve fermanlar buradan gönderiliyor, sınır boylarına doğru muzaffer ordular buradan sevkediliyordu. Bu bakımdan, bu iki şehrin cadde ve sokaklarını gezenler, çarşı ve pazarlarında dolaşanlar köşk, konak ve saraylarında oturanlar, kılık kıyafet bakımından farklı oldukları gibi, duygu ve düşünce bakımından da tamamen farklı karakterde kimselerdi.

Birinin, çarşı ve pazarlarında edebiyat, sanat, kültür, tarih hulasa ilim vardı. Alıcıları ise alimler, şairler ve sanatkârlardı. Çarşı ve pazar bunlarla dolu idi. **Samarra** ise bir ordu şehri idi. Her yer asker kaynardı. Köşk konak ve saraylarda başta Halifeler olmak üzere, en üst seviyede askeri erkan oturuyordu. Çarşı, pazar, ev ve konaklarda konuşulan bir tek konu vardı. O da asker ve askerlik mesleği idi. Askeri konular bütün sohbetlerin mihveri idi. Diğer taraftan evlerde büyük komutanların köşk ve konaklarında konuşulan dil Türkçe idi. Burada herkes Türkçe konuşuyordu. Bu bakımdan iki şehirde konuşulan dil bile farklı idi. Birinde Arapça, diğerinde ise Türkçe konuşuluyordu. Ne yazık ki, o devirde konuşulan türkçeden tarih ve edebiyat kitaplarına çok az, ancak bir kaç kelime yansımıştır (101).

(101) et-Taberî, IX, s. 281, Ayrıca bkz. et-Taberî, IX, s. 437-441.

6- TÜRKLERİN GÖLGESİNDE EL-VÂSIK DEVRİ

el-Mutasımdan sonra onun yerine oğlu el-Vâsık Billah halife olmuştur. (842-847) Her ne kadar halife el-Mutasım'ın sarayındaki cariyelere karşı aşırı bir zaafı yok denilmiş ise de; bu Onun saray ve cariyeye hayatı olmadığı anlamına da gelmemelidir. Onun da devrin alışıla gelmiş adeti icabı, saraylarında da çeşitli millet ve kavimlere mensup bir çok cariyeye bulunmakta idi.

Zaten, Abbasi devlet adamlarının sarayları, bu devirde Bizanslılarla sürüp giden harpler dolayısıyla bir çok Rum asıllı cariyelerle dolup taşıyordu. İşte Onun, kendisinden sonra hilafet makamına geçen oğlu el-Vasık böyle rum asıllı "Karatis" adında bir cariyeden dünyaya gelmiştir (102).

Gerçekte el-Vâsık tamamen babası tarafından Türkleştirilen bir çevre ve çok güçlü bir Türk toplumu arasında yetiştirilmişti. Otuz yaşlarında "227/841" halife olduğu zaman (103) babası el-Mutasımdan son derece disiplinli, sağlam bir ordu devr almıştı. Genellikle Türk generallerinin sevk ve idare ettiği bu ordu, peş-peşe bir çok büyük zaferler kazanmış ve devletin başına arız olan bütün tehlikeleri de bertaraf etmişti.

Geride Ona, sadece babası tarafından kurulmuş olan bu devlet düzenini sarsmadan iyi bir şekilde yürütmek bir nevi kontrol etme vazifesi kalıyordu. O da bu işi, yani umumi nizam, emniyet ve asayişini temin etme görevini tamamen çevresindeki dirayetli Türk komutanlarına bırakmıştır.

el-Mutasım devrinin en gözde komutanı el-Afşin olduğu gibi, el-Vâsık devrinin en gözde komutanı ise Eşnas idi. Eşnas'a

(102) es-Sûyûti, s. 340, el-Mesûdî, et-Tanbih, s. 312, İbni Hazm, es-Sîre, 372.

(103) es-Sûyûti, 340, el-Mesudi, et-Tenbih, 312.

gelince, daha **el-Mutasım**'ın veliahdlığı yıllarında (202/817) atılğanlığı, mertliği, cesareti ile onun gözüne girmiştir. **Eşnas** ismini bile ona halife **el-Mutasım** vermiştir (104). Haddizatında o, **el-Memun** devrinin önemli Türk komutanlarından birisi idi (105). **el-Mutasım** halife olduktan sonra onun yıldızı da daha da parlamış, nüfuz ve itibarı da o derece artmıştır (106).

el-Vâsık'ın hilafeti döneminde ise **Eşnas et-Türki** daha da yükselmiş ve hilafet ordularının baş kumandanı olmuştur. **el-Vâsık** Ona hükümdarlık ve saltanat alameti olarak kıymetli mücevherlerle süslü tac ve hılatlar giydirmiş, onu saltanatına müşavir yaptığı gibi devlet işlerini de doğrudan doğruya onun eline teslim etmiştir. Kendisi **Emirü'l-Müminin** olduğu halde, asıl hükümdar sanki **Eşnas** idi (107).

Zirâ bu konuya temas eden **es-Süyuti** aynen şöyle demektedir; "Herhalde **el-Vâsık** kendi namına bir "**Sultan**" tayin eden ilk halife olsa gerektir. Çünkü Türkler onun babası devrinde büyük bir çoğunluğa ulaşmış bulunuyorlardı (108).

el-Vâsık döneminde de hilafet saraylarında Türk asıllı bir çok kadınlar vardı. Fakat onun sarayının daha ziyade **rum asıllı cariyeler** tarafından istila edildiği de bir gerçektir. Nitekim hicri 231/845 yılında Rumlarla yapılan bir esir değişimi sırasında, Rumların elinde kalan diğer müslümanları kurtarmak için sarayında bulunan pek çok Rum cariyeyi **Tarsus**'a sınır bölgesine

(104) et-Taberi, VIII, s. 558.

(105) et-Taberi, VIII, s. 623.

(106) et-Taberi, VIII, s. 558, IX, s. 111, X, 557, İbnül Esir, el-Kâmil, VI, s. 342, 417, 512, 521.

(107) Ebu'l-Ferec Tarihi, s. 231, es-Süyûti, s. 341.

(108) es-Süyûti, s. 340,

göndermiş ve böylece daha fazla müslümanın kurtarılmasını sağlamıştır (109).

Mamafih onun çok güzel ud çaldığı ve bir birinden güzel pek çok şarkı icrâ ettiği bildirilmektedir (110). Bir muganniye (güzel şarkı söyleyen) için ondan 100.000 dinar (yaklaşık 200 milyar TL.) ile **Mısır vilayeti** istenilmişti. Eğer çevresi itiraz etmese idi **el-Vâsık** bu ağır teklifi ve yüklü meblağı çoktan kabul edecekti (111).

(109) es-Sûyûtî, s. 343.

(110) es-Sûyûtî, s. 344, Tarihu'l-Hmis, II, s. 337.

(111) Zeydan, Corci, **Tarihu't-Temeddün, el-İslâmî**, II. 385, Tarihu'l-Hmis, II, s. 337.

V.

EL-MÜTEVEKKİL DEVRİ VE BU DEVRİN TÜRK HATUNLARI AÇISINDAN ÖNEMİ

1- BÜYÜK TÜRK ANASI ŞUCA HATUN VE ŞEREF DOLU HAYATI: (Doğ.h.185 ? öl. 247/801-861)

A- ŞUCA HATUN'UN TARİHİ GEÇMİŞİ

a- el-Mütevekkil Devrinin Özellikleri:

el-Vâsık'ın ölümünden sonra, onun yerine başta kudretli Türk generali Vâsıf et-Türki'nin isteği, diğer Türk askeri erkanının hiç tereddütsüz desteği ile el-Mutasım'ın oğlu Ebu'l-Fadl Cafer, el-Müvekkil Alellah lakabıyla halife olmuştur (112). Çünkü hilafet camiasının Arap kanadı derhal harekete geçmiş ve bir emri vaki ile arkasında namaz dahi kılınması caiz olmayan el-Vâsık'ın çok küçük oğlu Muhammed'i hilafet tahtına oturtmak istemişlerdi.

el-Mütevekkil halife olduktan sonra, Arab entellektüel çevrelerden gelen bir kısım ciddi telkinlerle kendisini hilafet tahtına "buyur" eden Türk askeri erkanına karşı ne yazıkki, sert bir tavır almış, onların birini diğerinin aleyhine kullanmak suretiyle bu Türk komutanlarını öldürtmek, dolayısıyla onların nüfuz ve sultasını yıkmak istemiştir. Fakat el-Mütevekkil'in Türk komutanları aleyhine tezgahladığı bu fitne tutmamış neticede O, bu iki yüzlü ve çifte standartlı olmanın cezasını hem kendisi, hem o devrin nadir devlet adamı Türk asıllı yani baş vezir el-Fetih b. Hakan'ın hayatı, yâni katledilmesiyle ödemiştir (113).

(112) Tarihü'l-Hamis, II. s. 337.

(113) kitapçı,Z. et-Türk, s. 298, el-Hamevi, Mucemül-Üdebâ, VI, s. 117.

Ancak **el-Mütevekkil** devri (847-861) Türklerin askeri, idari, bakımından hilâfet camiasında en güçlü, belki zirvelerde olduğu devirlerdir. Yine bu devirlerde ne ilginçtirki, hilafet camiasında üstün mevkilere tırmanmış Türk askeri ve idari kadroları yanısıra, üstün şahsiyetleri ile kendisini o camiaya kabul ettirmiş bir çok değerli Türk anası da vardır. Bunların başında ise hilafet semalarında hayatı, şahsiyeti, mümtaz varlığı ile kıyamete kadar bir yüce bayrak gibi dalgalanıp duracak olan **Şûca Hatun** gelmektedir. Şimdi biz ilk defa olmak üzere bu melek tabiatlı ve bir fazilet abidesi olan değerli Türk anasının tarih objektifindeki yerini görelim.

b- Şûca Hatun Kimdir? Aslı Nereden Gelmiştir?

Gerçekte **Şuca Hatun**; Abbasilerin ilk devirlerinde yetişmiş Abbasi toplumu ve hilafet saraylarında adı, şanı, müstesna yaşayışı, dini hayatı, müessir şahsiyeti, hilafet çevrelerindeki üstün sevgi ve saygınlığı ile **Türk İslâm** tarihinde ayrı bir yeri olan şahsiyetli, devrin kültürünü hazmetmiş aynı zamanda **Tabiin** ve **Tebea tabiin** devirlerine ulaşarak bir sahabiye gibi yaşamış en büyük Türk analarından biridir.

Şuca Hatun, kısmen **Harun Reşid**, (789-809) kocası **el-Mutasım** (833-847), kendi öz oğlu **el-Mütevekkil**'in (847-861) hilafet devirlerini yaşamış, ismi hem kendi hem de kendinden sonraki devirlerde daima hürmet ve tazimle yâd edilmiş en değerli, en ulu Türk analarından biridir. Bu devirlerde gelmiş geçmiş diğer halife anaları ve **Abbasi** saraylarının ünlü kadınları -kim olursa olsun- hepsi terazinin bir kefesine sadece **Şuca Hatun** ise terazinin diğer kefesine konulsa, hayır ve fazilette eminimki, **Şuca Hatun**'un kefesi cümlesine çok daha ağır basmış olurdu.

Bu bakımdan **Şuca** ana, o devirlerde hilafet çevrelerinde bir kadının ulaşabileceği, itibar ve şeref en yüce, en asil bir simgesi ve çok az bir kadına nasip olan "**Seyyide Hanım Sultan**" lakabı ile yâd edilmiştir. Ondan önce sâdece **Hârûn er-Reşid**'in sevgili eşi **Zübeydenin** bu lakabla anıldığı göz önüne getirilirse, **Şuca ananın**

bu husustaki değeri kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır.

c- Şuca Hatun'un Asıl Yurdu:

Şuca Hatun'un böylesine müessir şahsiyetli ve bir devirde hemen her vesile ile kendinden bahsedilen tek kadın olmasına rağmen, Onun ilk gençlik yılları ve hilafet saraylarındaki hayatı ile ilgili rivayetler, kırılmış bir vazunun parçaları, veya kopmuş bir zincirin altın halkaları gibi temel kaynaklarda şuraya buraya dağılmış bir durumdadır. Bu rivayetlerin bir birleri ile irtibatları sağlandığı takdirde tıpkı parçaları birleştirilen ve güzelli bütün haşmeti ile ortaya çıkan o kırık ve fakat muhteşem vazo gibi, Şuca ananın da bir fazilet numunesi olan hayatı bütün yüceliği ile ortaya çıkmakta ve bizler için en asil bir gurur kaynağı olmaktadır.

Şuca Hatun'un aslı ve ilk çocukluk yılları hakkında bu devirlerde yetişmiş daha bir çok Türk anası ve Türk büyükleri gibi temel kaynaklarda verilen bilgiler hiçte yeterli değildir. Fakat bununla beraber onun kendisi, ailesi ve yakın çevresinin Türklüğü hakkında asla şüphe edilmemelidir.

Zira gerek İbni Hazm (114) gerekse et-Taberi'nin Onun Türklüğü hakkındaki rivayetleri en ufak bir şüpheye yer vermeyecek şekilde net ve açıktır (115). Tarihu'l-Hâmis müellifi de Şucâ Hatun'un Türk olduğunu kaydetmektedir (116). O devre en yakın tarihçilerimizden biri olan İbni Hazm, Onun her ne kadar Harezmli bir Türk Hatunu olduğunu bildirmekte ise de el-Mesudi Onun Toharistandan gelmiş olduğunu kaydetmektedir (117). Büyük Abbasi halifesi el-Memun'un anası Merâcil Hatun'un da bir diğer ifade ile Toharistanlı olduğu nazarı itibara alınır, Şuca Hatun ve mensup olduğu ailenin geçmişi daha belirgin bir hal almaktadır.

(114) İbni Hazm, s. 372.

(115) et-Taberi, IX, s. 226.

(116) Tarihu'l Hamis, II, s. 338.

(117) el-Mesudi, et-Tenbih, s. 313.

d- Şuca Hatun'un Aslı, Ailesi ve Yakın Çevresi:

Muhtemelen Şuca Hatun'un aileside ilk ve ikinci hicret sırasında emsali bir çok Türk ailesi gibi **Buhara, Semerkant, Bazgis, Toharistan, Harzem** genellikle Türklerle meskun olan bu bölgelerden kopan Türk dalgaları ile İslam ülkelerine gelmişlerdir. Daha sonra hilafet ülkelerindeki siyasi ve sosyal gelişmeler, bir çok Türk ailesi gibi onları da Bağdada sevk etmiş ve Şuca ailesi de yeni toplumdaki şerefli yerini almışlardır.

Gerçekte Şuca Hatun, **Büyük Boğa, İslami kaynaklarda** genellikle **Boğa el-Kebir** adıyla bilinen ve bir çok kudretli general yetiştirmiş olan Boğa ailesine mensuptu. Bu generallerin başta **Boğa el-Kebir** olmak üzere Abbasilerin bu parlak dönemlerinde ayrı bir yeri vardır. Aile, **Abbassiler** devrinde sık sık örneğini gördüğümüz köklü Türk **askeri ailelerinden** birini teşkil ediyordu. **Türk militarizminin** hilafet camiasında en güçlü temsilcilerinden birisi idi.

Kara Buğra oğlu Kâvus ailesi ve hele hele onun soyundan gelen **Afşin** ve kardeşleri de böyle idi. Her ne kadar **Kâvus** ailesi, yani değerli Türk generali, hilafet orduları baş komutanı **Afşin**'in nüfuz ve gücü **el-Mutasım**'ın haksız tasarrufu ile son bulmuş ve bu değerli generalin boynu vurdurulmuşsa da, **Boğa** ailesi ve bu aileden gelen değerli komutanlar çok uzun bir süre ayakta kalmış ve **Abbasi hilafetine** çok hayırlı hizmetlerde bulunmuşlardır.

Evet yukarıda da işaret edildiği gibi **Büyük Boğa**, bu ailenin direği idi. **el-Memun**'un ilk hilafet yıllarından başlayarak (201/825) **el-Mustain**'in ilk yılları yani ölünceye kadar (248/862) tam 32 sene hilafet ordusunun dizginleri onun ellerinde olmuştur (118). Onun küçük kardeşi **Boğa es-Sağır** veya diğer adıyla **Boğa eş-Şerabi** (Şerbetçi Boğa) da böyle devrin en ünlü komutan ve etkili şahsiyetlerinden birisi idi. Yine **Büyük Boğa**'nın oğlu **Musa b. Boğa** da, bu aileden yetişmiş ve bir devre adını vermiş şerefli Türk

(118) et-Taberi, s. 609, el-Mesûdi, **Müruc**, IV, s. 161, el-Hanbeli, **Şezerat**, II, s. 118.

komutanları arasındadır (119). Ayrıca bu devirde ismini duyurmuş müessir Türk komutanlarından bir diğeri olan **Otamiş** ise, yukarıda adı geçen **Büyük Boğa**'nın oğlu idi (120). Bütün bu komutanlar diğertaraftan Boğa ailesinin hilafet camiasında ne kadar köklü ve ne kadar büyük dal budak saldığını adeta devlet içinde nerede ise bir devlet olduğunu göstermektedir.

İşte faziletli Türk anası **Şuca Hatun**, Abbasi toplumunda Türkleri güçlü bir varlık haline getiren kudretli halife **el-Mutasımın** değerli eşi, yine güçlü Abbasi halifesi **el-Mütevekkil'in** olgun ağırbaşlı anası bütün hayatı boyunca hilafet camiasının en sevilen sayılan ve kelimenin tam anlamı ile "**Seyyidesi**" olan asil kadını bu Türk askeri ailesine mensup olup aynı zamanda **Büyük Boğa**'nın kız kardeşi idi. **İbni Hubeyb**, **el-Muhabber** adındaki kıymetli eserinde onun açık açık aynı zamanda, kudretli Türk generali **Musa b. Boğa**'nın da halası olduğunu kaydetmektedir (121). Mamafih bu aileden, üstün çıkması onların aile şeref ve asaletinin de en büyük bir delili olsa gerektir.

B- ŞUCA HÂTUN HİLAFET SARAYLARINDA

Şuca Hatun'un aslı Bağdad'taki güçlü aile çevresi hakkındaki açıklamalarımızdan sonra şimdi de onun hilafet saraylarındaki son derece renkli hayatı üzerinde duralım.

Hilafet saraylarında bir efsane gibi yaşamış ve ölümü ile birlikte koca bir dünyayı da peşine takıp gitmiş olan **Şuca Hâtun**'un bu devirlerde yetişmiş bir çok **Türk anası** gibi ne zaman ve nerede dünyaya geldiği henüz bilinmemektedir. Ancak onun hayatındaki tarihi olaylar ve belli başlı nirengi taşlarına bakıldığında **Şuca ananın** doğum tarihini hem de doğruya en yakın bir şekilde tesbit etmemiz her halde zor olmasa gerektir. Şöyleki;

(119) et-Taberi, IX, s. 226.

(120) el-Mesûdi, **et-Tenbih**, s. 315.

(121) İbni Hubeyb, **el-Muhabber**, s. 44.

Şuca ananın h. 247/861 yılında vefat ettiği ve yine h. 205/821 yılında oğlu **el-Mütevekkil** dünyaya getirdiği ve asıl adı **Cafer** olan bu erkek çocuğunu dünyaya getirdiğinde henüz 17-18 yaşlarında olduğu düşünülürse, bu büyük **Türk anasının** h. 182/789'lu yıllarda doğmuş olması gerekmektedir. Evet hilafet saray ve çevrelerinde **el-Memun** devrinde boy göstermeye başlayan **Boğa ailesi** ve boyu bosu endamı bedeni ve ruhi güzelliği ile çevresindekilerin her zaman dikkatini çeken Şuca Hatun daha sonraları kaderin garip cilvesi olarak **Mâride Hatun**'un oğlu **el-Mutasım**la evlenmiş ve böylece biri hilafeti diğeri askeri aristokrasiyi temsil eden iki büyük Türk ailesi sıhriyet bağları ile de bağlanarak daha güçlü bir varlık haline gelmişlerdir.

et-Taberi'nin bu sıhriyet bağları konusunda bize göre çok daha ilginç bir rivayeti vardır. Değerli tarihçi **Musa b. Boğayı**, **Cafer**'in (el-Mütevekkil) halasının oğlu olduğunu zikretmektedir (122). Bu takdirde **el-Mutasım**, **Boğanın kız kardeşi Şuca** ve **Büyük Boğa da el-Mutasım**'ın kız kardeşi ile evlenmiş oluyordukı, burada her iki aile arasındaki yakınlığın bir başka varyantını oluşturmaktadır. Türk ailelerinin sosyal çevre ve asalete verdikleri önem bunlar arasında zikredebileceğimiz şeylerdir.

Diğer taraftan bizim bu izahlarımız, hilafet camiasındaki bu Türkleri hor, hakir, haseb ve nesebden yoksun kimseler olarak görme ve gösterme yanışına giren sözüm ona çağdaş bir kısım zavallı Arap yazarlarının mesela Ahmed Emin gibi, ne kadar haksız ve gazezkar olduklarını da ortaya koymaktadır.

Mamafih **el-Mutasım**'ın Şuca Hatunla evliliği ve iki çiftin mutluluğu için hilafet camiasında yapılan geleneksel muhteşem düğün şenlikleri hakkında kaynaklarda pek fazla bir açıklama yoktur. Çünkü; çağdaş Arap tarihçilerinin **Bağdad** ve **Samarra** Türklerine karşı sergiledikleri bu çekingen tutumları, ne yazıkki Türk kültür hayatını doğrudan doğruya etkileyen bu ve benzeri

(122) et-Taberi, IX, s. 226.

olayların tarih sayfalarına girmemesine sebep olmuştur.

Diğer taraftan **el-Mutasım** Türk örf ve adetleri, diğer bir ifade ile Türk milli ve kültürel değerleri çerçevesinde yetiştiren, kendi Türklüğünü hiçbir zaman unutmayan, oğlunu da bu büyük şuur ve mefkûre içinde büyüten besleyen **Mâride Hatun**'un biricik oğlunun, böyle Türk askeri aristokratlarından asil bir ailenin kızı ile evlenmesinde çok önemli bir rol oynadığı, ona öncülük ettiği de asla unutulmamalıdır. Düğün de şüphesiz Türk örf ve adetlerine göre yapılmıştır.

C- ŞUCA HATUN VE EL-MUTASIM

Şuca Hatun'un **el-Mutasım**'la geçen evlilik yılları ve bu arada cereyan eden olaylar hakkında bize çok az bilgiler intikal etmiştir. Onlar **el-Mutasım**'ın şehzadelik yıllarında kâh Bağdad, kâh **Vâsıt** üstünde **Femmi's Sılh** mevkiinde, fırat nehrinin güzel kıyılarında inşaa edilmiş saraylarda yaşamışlardır. İşte **el-Mutasım**'ın **Şuca Hatun**'dan olan oğlu **Cafer**, daha sonra **el-Mütevekkil Alellah** adıyla hilafet tahtına oturan Abbasi halifesi bu sarayda dünyaya gelmiştir (123). Ayrıca **Şuca Hatun**'un burada bir çok köyleri de içine alan çok geniş bir çiftliği de bulunmakta idi.

Kaynaklarda **el-Mutasım**'ın diğer cariyeleri de dahil, sekiz erkek ve sekiz de kız olmak üzere onaltı çocuğunun dünyaya gelmiş olduğu bildirilmektedir (124). Fakat bu çocuklar kimlerdir? Onlar hakkında fazla bir bilgimiz olmadığı gibi, Onun **Şuca Hatun**'dan **Cafer**den başka çocuğunun olup olmadığı da bilinmemektedir. Mamafih **el-Mutasım**, hilafet makamına geçip te Samarra şehrini inşaa ettikten sonra **Şuca Hatun** burada yapılan saraylardan birine yerleşmiş, dindar abidane bir hayat yanısıra, Oğlu **Caferi** burada yetiştirmiştir (125).

(123) Hatib el-Bağdadi, VIII, s. 165, Femmi's-Sılh için bkz. el-Hamevi, IV, s. 276, et-Taberi, VIII, 606, 607, 608.

(124) el-Hanbeli, II. s. 63, Eş-Sûyûti, s. 334, el-Mesûdi, et-Tenbih, s. 307.

(125) Hatib el-Bağdadi, VIII, s. 165.

Şuca Hatun, el-Mutasım'ın hilafeti döneminde o devrin boğucu siyasi olaylarının tamamen dışında kendi iç dünyasına kapanmış çok sessiz ve sakin bir hayat yaşamıştır. Zaten dindar yaratılıştan, melek tabiatlı bu Türk anası, dünyadan elini eteğini çekmiş, kendini **Allah** ve **Resulüne** adanmış, hayır ve hasenatta bulunmuş, fani hayat ve onun aldatici nimetlerine hiç bir değer vermemiştir. Zira kaynaklarda onun bu deryaları andıran vecd ve ibadet hayatı, dini duygu ve coşkusu hakkında çok geniş bilgiler vardır (126).

D- ŞUCA ANANIN SOSYAL HAYATI

a- Şuca Hatun ve el-Mütevekkil'in Sünnet Sevgisi:

O bu son derece dini vecd ve coşku hayatı yanı sıra, biricik oğlu **Caferi** de ihmal etmemiş ve onu da **Ehl-i Sünnet** akidesi üzere **Allah** ve **Peygamber** sevgisi ile dopdolu bir şekilde yetiştirmek istemiş ve bunda başarılı da olmuştur. Zira **Cafer**'in halife olduktan sonra devletin resmi politikası olan **Mutezile mezhebini** (*) terkederek **Ehl-i Sünnet** yoluna dönmesi, bu görüşün temsilcilerine bütün gücüyle karşı koyması, o zamanın uzun senelerdir devam eden **Kuran**'ın mahluk olup olmadığı yolundaki lüzumsuz münakaşalarına, artık bir son vermesinde eminizki, **Şuca Hatun**'un verdiği ciddi terbiye ve ondan aldığı bitmez tükenmez **Peygamber** aşkı ve Sünnete uyma sevgisi, çok büyük bir rol oynamıştır. Nitekim **el-Mütevekkil**'in bu özelliklerine işaret eden **el-Mesudi** şöyle demektedir:

"**el-Mütevekkil**, halife olduktan sonra, halkın lüzumsuz münakaşa, münazara, sürtüşme ve tartışma yapmalarını yasakladı. Hadis imamlarına emirler göndererek halka Hz. **Peygamber**'in hadislerini öğrenmelerini (**Mutezile mezhebine** karşı) **Ehl-i Sünnet**

(126) Hatib el-Bağdadi, VII, s. 166, İbni Tağrı Birdi, **en-Nücum**, II, s. 333.

(*) Mutezile Mezhebi, ilk hicret arasında ortaya çıkmış, Ehl-i Sünnetin dışındaki bir çok sapık mezheplerden biridir. Bu mezhebin görüşleri, uzun süre Abbasi Halifelerinin resmi devlet görüşü olduğundan, Ehl-i Sünnet âlimleri çok sıkıntılı günler yaşamışlardır. **Z.K.**

vel-cemaat yolunu tutanları desteklemelerini istedi" (127)..

Onun sünneti seniyyeyi ihya yolundaki bu kesin tavrı senelerdir zulüm ve baskı altında inleyen İslam uleması ve müslümanların gönlünde öyle bir fırtına estirmiştirki, insanlar bu coşkularını şöyle dile getiriyorlardı.

ال خلفاء ثلاثة ، أبو بكر الصديق ، قاتل أهل الردة حتى
استجابوا له ، وعمر بن عبد العزيز رد مظالم بني أمية ،
والتوكل محاً البدع وأظهر السنة .

"Gelmiş geçmiş İslam halifeleri içinde, asıl hatırlanması gereken üç halife vardır. Bunlardan biri Hz. Ebu Bekir; mürtedlere boyun eğdirmiştir. Bir diğeri Ömer b. Abdülaziz; Emevilerin zulmüne son vermiştir. Bir üçüncüsü el-Mütevekkil; ehl-i bidat ve zındıklığın kökünü kazımış ve Sünneti Seniyyeyi ihya etmiştir" (128).

b- Şuca Hatun'un Yeni Saray Hayatı:

Fakat burada işaret edilmesi gereken bir husus daha vardır. **Şuca ana**. Abbasi saraylarında emsalini sık gördüğümüz bir kısım kaprisli valide sultanlar gibi geniş çevre ve şahsi nüfuzunu hiç bir zaman kendi haris emelleri için kullanmamış, bir diğere ifade ile kendi oğlu **Cafer**'in veliahd olarak ilan edilmesi ve **el-Mutasım**'ın ölümünden sonra mutlaka halife olması için her hangi bir teşebbüste bulunmamış ve olayların akışını kendi seyrine bırakmıştır. O, bu yönde gösterdiği ağırbaşlılık ve devlet ciddiyeti ile, **Harun er-Reşid**'in otoriter hanımı **Seyyide Zübeyde**'yi bile fersah fersah gerilerde bırakmıştır.

Eğer **Şuca ana**, istemiş olsaydı bunu mutlaka yapabilecek güçte idi. Zira, devrin nüfuzlu komutanı **Büyük Boğa** onun kardeşi, diğere bir güçlü komutan **Musa b. Boğa** onun yeğeni (129) ve bir

(127) el-Mesudi, **Mürûc**, IV, s. 66, krş, **Tarihu'l-Hamis**, II, s. 338.

(128) Hatib el-Bağdai, VIII, s. 170, es-Sûyûti, s. 346.

(129) et-Taberi, IX, s. 226.

diğer kudretli komutan **Otamış** ise onun kız kardeşinin oğlu idi (130). Hilafet çevrelerinde onun kadar güçlü bir kadın henüz yoktu. Fakat O, sonu meçhul ve bin bir felakete giden bu yola asla tevessül etmemiş ve biricik oğlu **Cafer**'in karşısına çıkarak halife olanlara hiç sesini çıkarmamıştır.

Bu bakımdan **el-Mutasım**'dan sonra pek tabii olarak onun üvey oğlu **el-Vâsık** halife olmuştur. O, kocası **el-Mutasım** zamanında olduğu gibi, ondan sonra hilafet tahtına geçen **el-Vâsık** devrinde de (841-846) sade, fakat şerefli bir hayat yaşamış ve devlet işlerine karışmak gibi bir zafiyet asla göstermemiştir.

E- ŞUCA ANANIN MANEVİ HAYATI

a- Şuca Hatun'da Allah ve Peygamber Sevgisi:

el-Vâsık'ın hilafeti ancak beş sene sürmüştür. O vefat edince yerine **Büyük Boğa**'nın kesin tavrını koyması sonucu oğlu **Cafer**, **el-Mütevekkil Alellah** lakabı ile halife olmuştur. (847-861) **Şuca Hatun** bundan sonraki hayatını oğlu **el-Mütevekkil**'in yanında geçirmiş, tam bir züht, ibadet ve takva içinde yaşamış, Allah yolunda bol bol hayır ve hasenatlar yapmış, imrenilecek âsûde bir hayat yaşamıştır. **Hız. Peygamber** ve **Ehl-i Beyt** sevgisi gönül deryasından sanki bir çağlayan gibi coşup akmış, Kitap ve Sünnet. Onun hayat yolunu aydınlatan ilahi bir ışık bir nur olmuştur.

O, bu haliyle sanki, yerde yaşayan bir gök ehli gibi idi. Herkese sevgi, saygı telkin eden haliyle o devrin en güzel deyimi ile tam bir "**Seyyide**"si hem de Türk kadınının asalet ve yüceliğini temsil eden bir **Seyyide** idi. Nitekim **İbni Tağrıberdi**, ona herkes tarafından "**Seyyide**" denildiğini çok salih bir kadın olduğunu, pek çok hayır işlediğini ve sadaka dağıttığını kaydetmektedir (131). **Seyyide**'nin

(130) el-Mesudi, **et-Tenbih**, s. 315.

(131) İbni Tağrı Birdi, **en-Nücüm**, II, s. 323.

hilafet çevrelerinde bir kadına verilen en yüce bir şeref ve asalet ünvanı olduğuda hiç bir zaman unutulmamalıdır.

Kadı er-Reşid; "ez-Zeahir" adındaki kıymetli eserinde ondan çok daha sitayişkâr bir ifade ile bahsetmekte ve **Şuca** ananın hayır ve hasenat yapmaya, yoksullara yardım etmeye çok aşırı bir özen gösterdiğini zikretmektedir (132). Şuca ana bu haliyle **Hz. Peygamber** devrinde yaşamış olsaydı şüphesiz O, en ulu kadın Sahabiyelerinden biri olurdu.

Gerçekte **Şuca ananın** bu kadar çok sadaka dağıtması, yoksul, düşkün ve fakirlerin her hal-ü kârda imdadına koşması, herkese iyilik etmesi Allah yolunda avuç avuç paralar sarfetmesi, dini duygularının çok kuvvetli olması yanında, onun mali durumunda inadına iyi ve çok aşırı servet ve zenginliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Bugünün parasıyla ancak trilyonlarla ifade edilen bu yüklü servet mal varlığı, altın, gümüş ve mücevherat hazinelerinin büyük bir kısmı ona, mağrur Abbasi halifesi **el-Mutasım** tarafından verilmiş ve bir o kadarını da oğlu Halife **el-Mütevekkil** hediye etmişti.

b- Şuca Hatun'un Dünyevi Zenginliği:

Sadece **el-Mütevekkil'in**, **Şuca anaya** ayırdığı senelik tahsisat 600.000 altın dinar, yaklaşık 1,5 trilyon TL. idi. Bunun yanısıra onun Sevâd bölgesinde ucu bucağı görünmeyen tam ondört çiftliği vardı. Bu çiftliklerin senelik iradı ise 400.000 altın dinar bu ise Türk parasıyla yaklaşık 1 trilyon TL idi. Onun nakdi servetinin tutarı ise 5.000.000 altın dinar bu ise Türk parasıyla yaklaşık 2.125 trilyon tutarında bir meblağ idi. Bu uçsuz bucaksız mal varlığı ve baş döndürücü servetleri yanısıra sayısız mücevheratları vardı. Bunlar arasında hele öyle bir tanesi vardı ki sadece onun kıymeti

(132) er-Reşid, Kâdi, **K. ez-Zehâir Ve't-Tuhuf**, s. 219.

1.000.000 altın dinar yaklaşık 8,5 trilyon TL idi (133).

Bütün bu izahlarımız **Şuca Hatun**'un serveti hakkında verdiğimiz bu rakamlar, diğer taraftan Abbâsi İmparatorluğunun mali gücü, ekonomik yapısı ve uçsuz bucaksız zenginlik ve servetin haşmet ve azameti hakkında da bizlere hayretengiz fikirler vermektedir.

c- Şuca Hatun'un Hayır ve Hasenatı:

Fakat **Şuca Hatun**, had ve hesaba gelmeyen bu servet ve hazinelerini, kilitli demir kapılar arkasında eli kırbaç ve kılıçlı adamların bekçiliğinde veya hırsı ve tamahın, insanların kalp ve gözünde açtığı gayya misali, o derin cehennemi kuyularda saklamıyordu. O, bütün bu servet ve zenginliklerini yoksullara, düşkünlere dağıtmak, ihtiyaç sahiplerinin yardımına koşmak için açıkta tutuyordu. Cumertlikte, hayır hasenat yapmakta, sadakalar dağıtmakta, onunla kimse yarış edemezdi. Şuca ananın bu iyilikseverliği, ihsan ve kereminin ünü Bağdad'ı çoktan aşmış ve hilafet ülkelerinde bir efsane gibi anlatılır olmuştu.

(133) er-Reşid, s. 30, Bu hesaplamada bir gram altın 450 bin lira olarak kabul edilmiştir. Gerçekte **Şuca Hâtun**'la ilgili olarak yaptığımız bu çalışmada sık sık kullanılan para birimlerinden biridir. O devrin ekonomik gücü, insanların özellikle kamu görevlilerin hayat seviyesi ve **Şuca Hâtun**'un uçsuz bucaksız zenginliği hakkında bazı fikirler edinebilmemiz için kısa da olsa Dînâr'ın alım gücünü açıklamamız her halde yararlı olacaktır.

Gerçekte dînâr, dirhem ve miskâl Araplar arasında ilk İslâmî devirlerden beri kullanılagelen para birimleridir. Dirhem; gümüş, dînâr ve miskâl ise; altın para birimi olarak kullanılmıştır. Muamelâtta dînâr, 4.25 gr. saf altına tekâbül etmekte olup, bu denge bu güne kadar böylece kalmıştır. Binâenaleyh, Arap müelliflerinin malûmat ve kıymet hesaplarında, başka bir râyic bildirilmediği takdirde "bir dînâr" dâima 4.25 gr. **saf altın** olarak nazarı itibara alınmalıdır.

Bu bakımdan bizimde hesaplarımızda, dînâr için kullanıla gelen bu ölçü ve mikdar nazarı itibarı alınmıştır. Yâni; 1 dînâr 4,25 gr. saf altın olarak kabul edilmiştir. buna göre, *dînâr* denildiğinde önce 4.25 gr. saf altının bu günkü fiatlarla Türk parası olarak değeri tesbit edilmiş ve bu mikdâr, kaynaklarda bildirilen dînâr ile çarpılarak istenilen meblağ hesaplanmıştır. böylece dînâr'ın hesabı ve ekonomik gücü hakkında okuyuculara yaklaşık bir fikir verilmek istenilmiştir. Dînâr ve dirhem hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zambaur, E.V. *Dînâr*, I.A. III, s. 591-592. es-Sâlih, S., *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, İstanbul, 1983, s. 315-319. Mahmud en-Nakşibendî, N., *ed-Derahimü'l-İslâmî*, Bağdad, 1969, I-29.

Şimdi biz burada onun hayır ve hasenatta, okyanusları andıran kalb ve gönül zenginliğine birkaç misal vermek istiyoruz, şöyleki;

Şuca Hatun, hicri 236/850 yılında hac farızasını ifa etmek için yola çıkmıştı. Bu mukaddes hac yolculuğunda torunu **Muhammed**, (daha sonra **el-Muhtasır** lakabıyla tahta geçen **XI. Abbasi** halifesi) onun yanında idi. (134). **el-Mütevekkil**, halife sarayının hakkıyla **Seyyidesi** olan Şuca ana ile birlikte, onu uğurlamak için Necef'e kadar gelmiş ve buradan onu mukaddes topraklara yolcu etmişti. Şuca Hatun, bu hac yolculuğunda fakir ve yollara dağıtacağı altınları ancak bir kervanla taşıyordu. O, **Kûfeye** geldiğinde **Hz. Peygamber**, **Ehl-i Beyt** ve **Hz. Abbas**'ın soyundan gelen, ne kadar kimse varsa, zengin fakir hiç ayırt etmeksizin her birine 1000 dinar altın (2 milyar TL) ve **Muhacir**'in **Hz. Peygamber**'e **Medine**'de kucak açan kimselerin soyundan gelen herkese, kim olursa olsun 500 dirhem (200, milyon TL) dağıtmıştır. Bunca hayır ve hasenatın yanısıra **Haşimilerden** gelen her bir kadına zengin fakir ayırt etmeksizin yine 500 dirhem sadaka vermişti (135). O, bu şekilde **Mekke** ve **Medine**'de bütün bir hac mevsiminde avuç avuç para dağıtmıştır.

Bütün bunlar onun gönlünde, bitmek tükenmek bilmeyen sanki uçsuz bucaksız okyanusları andıran "**Peygamber**" ve "**Ehli Beyt**" sevgisinin de ne büyük delili olmaktadır. Oysa şimdi o, senelerdir gönlünü yakıp tutuşturan **Hz. Peygamber** ve onun manevi varlığının kucağına, Ona kavuşmaya gidiyordu. Mal, mülk ve servetin onun yanında ne önemi olabilir. Bu bakımdan **Şuca** ananın, bu hac farızasını ifa sırasında yaptığı hayır ve hasenatın haddi ve hesabı yoktu. Sanki o, **Peygamber** yurduna sadece canını değil, bütün malını mülkünü servetini de beraberinde götürüp orada dağıtmak istemişti.

Yine hicri 245/859 yılında büyük bir kuraklık olmuş ve **Mekke** halkının büyük ölçüde içme suyunun temin edildiği **Maşâş Pınarının** suyu da çekilmişti. Sadece insanlar değil, **Allah**'ın bütün

(134) et-Taberi, IX, s. 185, Krş. el-Mesudi, **Mürûc**, IV, s. 405, İbnü'l-Esir, VIII, s. 56.

(135) el-Hanbeli, II, s. 85.

mahlukatı hayvan-haşaratda susuzluktan inliyordu. Halk öyle bir su sıkıntısı içinde idi ki bir kırba su 80 dirheme satılır olmuştı. Fakat fukaranın bu parayı bulup da bir yudum su almalarına dahi imkân yoktu. Şuca Hatun duruma muttali olunca, susuzluktan yanıp kavrulan binlerce Mekke halkı bir o kadar ve belki onlardan kat kat fazla dilsiz ağızsız hayvanatın imdadına koşmuş, servetinin çok büyük bir kısmını Mekkeye gönderilmişti. Bu paralar şehre, uzaklardan su temin edilmesi, yeni kanal ve su kuyularının açılmasına sarfedilmişti (136).

F- ŞÛCA HÂTUN VE ÖLÜMÜ

Görüldüğü gibi Şuca ana, hayatı boyunca şu fani dünyada yerde yaşayan sanki bir gök ehli gibi, çok az kimseye nasip olan imrenilecek bir hayat yaşamıştı. O, belki kendi devrinde bir kadın sahabeti hatırlatan çok şerefli bir Türk anası idi.

Evet, bir ömrü her türlü kadınlık zaafı ve kaprislerinden uzak, kendi halinde ve bir fazilet âbidesi gibi yaşayan, dünya nimetlerine sırt çeviren aynı zamanda hayır, hasenat, ibadet ve taattan ayrılmıyan son derece cömert, son derece eli açık, herkese ulaşabildiği kadar iyilik ve yardım eden **Seyyide Şuca Hatun**, büyük Türk anası, her fani gibi o da hastalanmış **el-Mütevekkil** tarafından yaptırılan Caferiye sarayında vefat etmişti (247/861) (137).

Şuca ananın vefat haberi, **Bağdad** halkı üzerine sanki bir kâbus gibi inmiş ve koca şehir derin ve matem içinde kalmıştı. Halk son görevlerini yapmak ve onun iyiliğine son bir kere daha "**Tanrı huzurunda Şahid**" olmak için akın akın koşup gelmiştir. Yüzbinlerce kişinin iştirak ettiği cenaze namazı, ömrünün büyük bir bölümünü birlikte geçirdiği sevgili torunu **el-Muntasır** tarafından kaldırılmış (138) ve cesedi meşhur **Samarra Camii**'in avlusuna gömülmüştür (139).

(136) et-Taberi, IX, s. 213, es-Sûyûti, s. 349.

(137) et-Taberi, IX, s. 234, el-Mesûdi, **Müruc**, IV, s. 118.

(138) et-Mesûdi, **Müruc**, IV, s. 118.

(139) et-Taberi, IX, s. 234, Hatib el-Bağdadi, VII, s. 169.

Başta ehli hayır olmak üzere, Bağdad ve Samarrada yaşayan bütün müslümanlar Şuca ananın ölümüne çok üzölmüşlerdi. Oğlu, Halife el-Mütevekkil de şüphesiz bu üzölenlerin başında geliyordu. Hattâ o bu derin üzöntüsünü bir şiirinde dile getirmiştir.

تَذَكَّرْتُ لَمَّا فَرَّقَ الدَّهْرُ بَيْنَنَا - فَعَزَّيْتُ نَفْسِي بِالنَّبِيِّ مُحَمَّدٍ
فَقُلْتُ لَهَا إِنَّ الْمَنَايَا سَبِيلُنَا - فَمَنْ لَمْ يَمُتْ فِي يَوْمِهِ مَاتَ فِي غَدٍ

"Felek bizi birbirimizden ayırdığı zaman (dünyanın) yalan olduğunu hatırladım. Gönlümü artık Hz. Peygamber'in (sevgisi) ile teselli eder oldum.

Artık nefsim'e şöyle yakındım ve dedim ki; tûlü emeller bize ömür yolunu uzunmuş gibi gösteriyor. Oysa bugün sağ olan yarın mutlaka ölecektir" (140).

Şuca Hâtun, Abbasi İmparatorluğunun haşmet ve azametinin zirvelerde, ünü cihanı tuttuğu devirlerde yaşamıştır. Hilafet sarayının olaylarla dolu iyi ve kötü günlerini görmüştür. Başta el-Mutasım olmak üzere el-Vasık ve kendi öz oğlu el-Mütevekkil'in hilafet günlerini yakından görmüş, siyasi, sosyal, idari yönlerden büyük olaylar ve çalkalanmalarla dolu olan bu uzun yıllarda Sultan ana şahsını, şöhret ve itibarını büyük ölçüde korumasını bilmiş ve hiç bir kirli olaya ismi karışmamıştır. O, bu yönleri ile kâmil manada kendi tarihimize örneğini sık sık gördüğümüz faziletli bir Türk anası idi.

O, üç büyük halife dönemini müşahade ettiği gibi, yine onun üç torunu da halife olmuşlardır. Bunlar sırasıyla el-Mutasım, el-Müstain el-mutez idi. Böyle üç halife dönemini müşahade etmesi ve üç torunun da yine halife olmasını, bazı müslüman yazarlar, Şeyyide-Sultan Hatun için bir ululuk ve bir mazhariyet olduğunu kaydetmişlerdir.

(140) İbni Tağrıberdi, en-Nûcum, II, s. 323, Hatib el-Bağdâdi, VII, s. 169.

2- EL-MÜTEVEKKİL'DEN SONRAKİ GELİŞMELER

A- HALİFE MÜTEVEKKİL'İN ACIKLI SONU

Şuca Hatun'un vefat etmesinden sonra, çok geçmeden hilafet merkezinde kıpırdanmalar başladı. Zaten içki, gece hayatı ve cariyelerine olan aşırı düşkünlüğü ile tanınan **el-Mütevekkil**, olayların nereye kadar varacağını farkında bile değildi. Üstelik O, yakın çevresindeki Türk askeri erkânını ürkütecek bir kısım tehlikeli ve hatta aptalca tasarruflara girişmekten de geri durmuyordu.

Bu cümleden olmak üzere **el-Mütevekkil**, önce **el-Mutasım** devrinden beri hilafet çevrelerinde etkin bir yeri olan değerli Türk generali **Aşnas** hunharca öldürülmüş, diğer bir Türk generali büyük mücahid **Vâsif** ise, bütün askeri yetki, makam ve mal varlığını elinden alarak tecrit etmek istemiştir (141). O bunlarla da yetinmemiş ve daha çılgın bir adım atarak diğer güçlü bir Türk generali, hilafet ordularının baş komutanı, Muhaherat (**Diyanü'l-Berid**), Hicabet merkezinin emniyeti gibi omuzlarında bir çok önemli görevler bulunan **İtahi (Aytak)** (142) nüfuzundan korktuğu için iğrenç bir hile ile öldürülmek bahtsızlığında bulunmuştur (143).

Gerçekte, bütün bunlar onun, başarılı değil, zavallı başarısızlıklarının acı örnekleri idi. Nitekim çevresindeki diğer güçlü kudretli, etkin Türk komutanları, **İtah**'ın böyle haksız yere öldürülmesinden büyük bir dehşete kapılmışlardır. Zira, sıra yakında kendilerine de gelebilirdi. **el-Mütevekkil**'in bu başarısız

(141) et-Taberi, IX, s. 222.

(142) et-Taberi, IX, s. 167.

İtah; Hazar Türklerindendi. Açıcılık yapıyordu. el-Mutasım ondaki yiğitlik, heybet ve erkekliliği görünce dayanamadı, yakın çevresine aldı. (199/) el-Mutasım ve ondan sonra gelen el-Vasık döneminde İtah'ın yıldızı çok parladı. Oların takdir ettiği, güvendiği en güçlü komutanlardan biri oldu. **el-Mutasım** hatta el-Vasık kimin defterini dürmek veya hapsedtirmek isterlerse yanlarında İtah'ı bulurlardı. Çünkü ondan herkes çekinirdi. et-Taberi IV. s. 166.

(143) İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, VII, 46, Kitapçı, Z. **et-Türk**, s. 154,

icraatları, hilafet tahtı içinde sözkonusudur. O, kendinden sonra büyük oğlu el-Muntasır, sonra sıra ile el-Mutez ve el-Müeyyid'in halife olmaları için biat almıştı (144). Fakat sonraları O, bu işi de yüzüne gözüne bulaştırmış, Harun er-Reşid'in yaptığı hatayı hem de yakın tarihten hiç bir ders almadan O da yapmıştır. Hatta O, daha da ileri gitmiş ve çok güzel cariyesi Kabiha'ya olan aşırı düşkünlüğü ve onun baskısı ile el-Muntasır'ı azlederek yerine onun oğlu küçük el-Mutez'in halife olmasını istemiştir. Fakat onun bütün bu aptalca tasarruflarını çok geçmeden hilafet camiasında çok geçmeden bir ihtilalin hazırlanmasına sebep olmuş ve neticede bütün bu yaptıklarını kendi hayatı ile ödemiştir.

Zira, büyük oğlu el-Muntasır'ın etrafında toplanan başta Otamış olmak üzere (145) Küçük Boğa, Bağır, Baylun et-Türki, Harun b. Suvar Tekin, Büyük Boğa'nın oğlu Musa gibi daha bir nice Türk askeri erkanı düzenledikleri bir ihtilal ile el-Mütevekkili öldürmüşler ve onun yerine oğlu Ebu Cafer Muhammedi "el-Mutasır" lakabıyla halife ilan etmişlerdir. (247/861) (146).

B- İHTİLALİ ÖNLEMEK İSTEYEN BİR TÜRK KADINI

Fakat et-Taberi'nin, Türk askeri erkanı tarafından düzenlenen, başta el-Mütevekkil olmak üzere Feth b. Hakan gibi Türk asıllı çok değerli büyük devlet adamı aynı zamanda hilafet ülkesinin baş vezirinin de öldürülmesi ile sonuçlanan bu ilk Türk ihtilali ile ilgili olarak çok ilginç bir rivayeti daha vardır. Oda bu ihtilalin ne hayrettir ki bir Türk anası tarafından önlenmeye çalışılmış olmasıdır. Konumuz açısından son derece ilginç olan bu olayın tafsilatına gelince:

Türk militarizminin el-Mütevekkil dönemindeki temsilcileri tarafından düzenlenen bu ihtilal planını Türk kadınlarından biri son anda öğrenmiş ve koşarak Caferiyye Sarayına gelmiş (147) ve yazılı

(144) İbnü'l-Esir, el-Kamil, VII, 112.

(145) el-Mesudî, Muruc, IV, s. 121, İbnü'l-Esir, VII, s. 114.

(146) et-Taberi, IX, s. 227, el-Mesudî, IV, s. 118-119.

(147) Caferi Sarayı hakkında geniş bilgi için bkz. et-Taberi, IX, 212.

bir rapor sunarak bu meşum olayı ilgililere ihbar ve bir uyarıda bulunmak istemiştir. Türk kadınının bu ihbarı **Übeydullah b. Yahya b. Hakan**'a ulaşmış, o da durumu derhal **Feth b. Hakan**'ın sekreteri **İsa b. İbrahim**'e söylemiştir. İhbarda meselenin Feth b. Hakan'a duyurulması ve onunla bir güzel istişare edilmesi isteniyordu (148).

Gerçekten de öyle yapıldı. Fakat ihtilal gecesi, halife çok neşeli idi. Yiyor, içiyor, gülüp eğleniyordu. Bu durumda, herkesin böyle coşku ile eğlendiği bir mecliste halifenin bu gecesini zehretmeye neşesini kaçırmaya lüzum yoktu. Bir gurup maceracının alınan bütün güvenlik tedbirlerini aşarak halife ve yakınlarının eğlendiği özel salonu basmaları ve onu öldürmeleri zaten mümkün değildi. Geliyorum! diyen ihtilalin önlenmesi için hiç bir şeyin yapılmaması diğer bir ifade ile Türk kadınının bu ihbarının fazla bir ciddiyete alınmadığını göstermektedir.

Halbuki sarayın içinde ve halifenin en yakın çevresinde el-Mütevekkili öldürmek üzere her şey inceden inceye ve çok ayrıntılı bir şekilde planlanmıştı.

a- el-Mütevekkil'in Acıklı Ölümü:

O gece saray ve çevresinin nöbeti **Küçük Boğada** idi. Halife ve çevresinin yakın güvenliğinden sorumlu olan **Küçük Boğa**, o gece **Caferiye sarayının** bütün kapılarını kapatmış ve sadece Şatt Kapısını açık bırakmıştı (149). Bu coşkun eğlence gecenin geç saatlerine kadar sürdü. Halife içtikçe içmiş ve sarhoşluktan ayakta duramaz bir hale gelmişti. **Küçük Boğa** Halifenin istirahatete çekilme zamanının geldiğini söyleyerek çevresindekileri odadan çıkartmış ve halifeyi çok yakın bir kaç arkadaşı ile baş başa bırakmıştı. İşte tam bu sıralarda sarayın Şatt Kapısından yüzleri kapalı olarak içeri giren **Bağır** ve gözü pek on arkadaşı, yalın kılınc halifenin eğlendiği odaya dalmışlar hem el-Mütevekkili hem de **el-Mutasım**'ın saraylarında büyümüş büyük alim, büyük şair, edib, aynı zamanda büyük devlet

(148) et-Taberi, IX, s. 228.

(149) et-Taberi, IX, s. 226.

adamı **Feth b. Hakan** da bir kaç kılınç darbesi ile öldürmüşlerdir (861) (150).

Olayların böyle çok süratli bir şekilde gelişmesi ve sonunda tam bir trajediye dönüşmesinde şüphesiz, Türk kadınının söz konusu uyarısının yeteri kadar değerlendirilmemesinde çok büyük rolü olmuştur. **Fetih b. Hakan**, görüldüğü gibi Türk kadınının tam vaktinde haber verdiği bu geliyorum! diyen ihtilale önem vermemenin cezasını hem kendi, hem de çok sevdiği halifenin canı ile ödemiştir. Bu gerçekte şimdiye kadar görülmüş bir şey değildi. Bir halifenin kılınç zoruyla öldürülmesi ve yerine bir başkasının halife ilan edilmesi Abbasi hilafetinde ilk defa vaki oluyordu.

b- İhtilaller Devrinin Başlaması:

Mamafih bu ve benzeri olaylarla birlikte, **Abbasiler** devri Türk ihtilalleri dönemi de başlamış oluyordu. Bundan sonraki devirlerde Abbasi halifeleri artık **Türk militarizminin** elinde bir oyuncak haline gelecek, onlar kimi isterlerse o halife olacak ve kimi istemezlerse o hilafetten azledilecekti. Belkide, **Abbasi** toplumunun kazandığı yeni boyutlar ve önemli gelişmeler dolayısı iledirki, bu devrin önemli şairlerinden biri yazdığı bir beyitinde şöyle diyecektir.

أَصْنِيعُ الثُّرُكُ مَالِكِي الْأَمْرِ - وَالْعَالَمُ مَا بَيْنَ سَامِعٍ وَمُطِيعٍ

"Artık Türkler (kahramanlık ve şecaatları ile herşeye hükmeder oldular. Geriye bütün dünyada onların söylediklerini işitmek ve isteklerine boyun eğmekten başka yapacak bir şey kalmadı" (151).

Büyük tarihçi **et-Taberi** her nedense bu kadının ismi ve kimliği hakkında fazla bir bilgi vermemektedir. Fakat rivayetler onun Türk aristokrat ailelerine mensup, üstelik saray ve o çevrelere yakın biri, istediği zaman istediği kimselerle temas kurabilecek çapta, güçlü,

(150) bkz. Kitapçı, Z. et-Türk, s. 288-297 Bu kitabımızda Abbasiler, hele hele el-Mütevekkil devrinin en büyük Türk asıllı devlet adamların biri olan Feth b. Hakan hakkında çok geniş bilgiler verilmiştir.

(151) el-Mesudî, Müruc, IV, s. 179, Kitapçı, Türk Askeri Varlığı, s. 12.

nüfuzlu, aristokrat tabakaa mensup bir hanım olduğunu vurgulamaktadır. Bize göre bundan daha da önemlisi bu ve benzeri olaylardan yüksek tabakaya mensup bu Türk aile ve kadınlarının okuma yazma bildikleri, gerektiği takdirde hiç çekinmeden kendi düşünceleri doğrultusunda asil davranışlarını ortaya koyduklarını göstermektedir. Mamafih önümüzdeki sayfalarda yeri geldikçe buna benzer ilginç, orijinal olaylara yeterince temas edilecek ve kuyuculara geniş fikirler verilecektir.

C- OTAMIŞ ET-TÜRKİ'NİN BÜYÜK DÜĞÜN HAZIRLIĞI

Bu arada biz konunun daha ilginç bir safhasını aralamak istiyoruz. O da araya giren bu ihtilal sebebiyle hilafet çevrelerinde ve Türklerin büyük ölçüde coşkusuna sebep olacak muhteşem bir düğünün, Türk düğünü ve evliliğin geri kalması belki de hiç yapılmamış olmasıdır. Şöyleki;

Bu devrin mümtaz Türk komutanlarından biri olan Otamış, yine hilafet çevrelerinin en etkili şahsiyetlerinden biri ve **el-Mütevekkil**'in Hacibi olan **Zürrafe**'nin (152) kızını kendi oğluna (**Musa b. Otamış**) almayı ve kedi kızını da, onun oğluna vermeyi tasarlıyordu. Bunun içinde, Otamış'ın yakın dostu aynı zamanda veliahd olan **el-Muntasır** aracılık edecek, **Zürafeye** durumu o bildirecekti. Böylece **Samarra** yeni muhteşem bir Türk düğününe daha şehid olacaktı gelişmelerin bundan sonraki kısmını biz isterseniz **et-Taberi**'nin o tatlı ifadelerinden günümüz üslubu ile özetlemeye çalışalım.

"**el-Muntasır**, o (meşum) gece, **el-Mütevekkil**'in içki meclisinden ayrılıp odaya geçmek üzere ayağa kalktığı zaman, **Zürrafenin** elini tuttu ve Ona;

"-Kalk gidelim" dedi. (Çünkü ona söyleyeceği çok önemli bir

(152) et-Taberi, IX, s. 226, Olayı İbnü'l-Esirde özetlemektedir, bkz. el-Kâmil, VII, s. 97.

mesele vardı.) Zürrafe ona;

"-Ey Efendim! Emirü'l-Müminin henüz kalkmadıki!" dedi. el-Muntasır;

"-O içkiyi fazla kaçırdı, Zaten Boğa ve diğer sofrada adamları (nedimler) de kalkmak üzeredir" demiş, onu alarak dışarı çıkmıştır. Bundan sonra asıl meseleyi açarak şöyle demiştir;

"-Sizinle bana tevdi edilen ve oğlunuzla ilgili bir konu hakkında konuşmak istiyorum. Zira Otamış kendi oğlunu senin kızınla ve senin oğlunu da onun kızı ile evlenmesini arzu etmektedir". Buna karşı Zürrafa hiç tereddüt etmeden;

"-Ey efendim! Biz senin ancak kul ve köleniz oluruz. Emriniz başımız üstündedir!" demiştir. Bundan fevkalade mütehassıs olan ve keyiflenen el-Muntasır;

"-Artık Zürrafenin kızı Otamış'ın oğlu ile ve Otamış'ın kızını da Zürrafenin oğlu ile evlendirme şerefi, mirüvveti benim oldu" diye çok sevindi O zaman orada bulunan Bünân;

"-Ey Efendim! Ya bizim düğün saçımız nerede? Mürüvet ancak saç ile daha güzel olur" dedi. Bunun üzerine el-Muntasır;

"-Gecenin geç vakti oldu, Yarın! İnşallah demiş ve Zürrafeyi de yanına alarak birlikte kendi odalarına çekilmişlerdir (153).

Fakat yukarıda işaret edildiği gibi, gerek el-Muntasır ve gerekse Zürrafenin artık saat ve dakikalarını saymaya başlayan bir ihtilalden henüz haberleri yoktu. Onlar odaya tam girmişlerdi ki, bir takım sesler ve canhıraş feryatlar duyulmaya başladı. Bu sırada;

"-Ne oluyor!" diyerek dışarıya fırlayan el-Muntasır'ın karşısına ihtilalin kudretli generali dikilmiş ve çok soğukkanlı bir şekilde;

"-Allah Emirü'l-Müminine büyük ecirler versin. Allah kulunu çağırdı. O da bu daveti kabul etti!" demiştir (154). Böylece

(153) et-Taberi, IX, s. 226.

(154) et-Taberi, IX, s. 225.

el-Mütevekkil'in öbür dünyayı çoktan boyladığı kibarca ifade edilmiş oluyordu. **el-Mütevekkil** ve değerli devlet adamı **Feth b. Hakan**'ın böyle feci bir şekilde öldürülmesiyle saray ve hilafet çevreleri birbirine karışmış ve bu muhteşem düğün de gündemden silinip gitmiştir. Zira **et-Taberi**'nin bundan sonraki yıllarda, cereyan eden olaylar hakkında geniş açıklamalarda bulunmuş olmasına rağmen bu evlilik hakkında her hangi bir kayda rastlamak mümkün değildir.

D- EL-MÜTEVEKKİL'İN HAREM HAYATINA KISA BİR BAKIŞ

Ancak kanlı bir ihtilal ve hayat kitabının son bir kaç sayfasında kılınç darbeleri ile koparılan **el-Mütevekkil**'in çok renkli bir yaşayış ve harem hayatı vardı. Ondört senelik hilafeti süresince, Abbasi saraylarının aşk, meşk geleneğine uyarak her türlü zevki tatmış, bir birinden güzel binlerce cariyeye ile gönlünce ve dilediği gibi yaşamış, muganniyeler içki ve işret alemleri ile sanki zamanın bir nevi ünü cihanı tutmuş **Harun er-Reşid**'i olmuştu. Kaynaklarda onun dört bin cariyesinin olduğu ve yatağını bunların hepsi ile ayrı ayrı paylaştığı zikredilmektedir (155). Bu bile onun zevk ve şehvetine ne kadar düşkün bir kimse olduğunu göstermektedir.

Onun sadece yatak odası hizmetlerini yapan ve yatağına girecek cariyeleri düzenleyen beşyüz kadar kadın hizmetçisi (vasife) vardı (156). Fakat bütün bu cariyeler içinde öyle biri vardı ki, **el-Mütevekkil** ondan hiç ayrı kalmak istemezdi. Bu güzel kadının adı, çirkin kadın anlamına gelen "**Kabiha**" idi. Oysa **Kabiha** güzellikte eşi benzeri olmıyan harika bir kadındı. **el-Mütevekkil** onun herkesi büyüleyen bu eşsiz güzelliğinden kinaye olarak ona "**Kabiha**" çirkin suratsız kadın lakabını takmıştı. **el-Mütevekkil** bu cariyesine öylesine düşküncü ki, **Kabiha**'nın ısrarına dayanamamış ve daha önce "**Veliahd**" ilan ettiği oğlu **el-Muntasır**ı azlederek

(155) es-Sûyûti, s. 530, el-Mesudi, **Mûruc**, IV, 122, Hitti, P.K. 342-343.

(156) İbnü'l imad, Şezarat, II, s. 114-115.

yerine onun oğlu **el-Mutezzi** veliahd yapmak istemiş ve hepimizin bildiği gibi bu kabil anlamsız teşebbüslerinin sonucu, Abbasi hilafetinde kanlı Türk ihtilallerinin de başlamasına sebep olmuştur.

Abbasi halifelerinin bu sefahet, lüks, israf ve yabancı cariyelere aşırı düşkünlüğünden acı acı yakınan Şii yazar **Ebu Bekir el-Harezmi** bu konuda yazdığı bir risalesinde haklı olarak isyan etmekte ve şöyle demektedir;

"Öyle ya **el-Mütevekkil** binlerce cariyeye ile gününü gün ederken Ehli Beytin yüce kadınları (**Seyyidenin**) kimse yüzüne bakmamakta onlar ya bir zenci veya bir hindli ile evlenerek iffetlerini korumakta idiler" (157).

E- MAHBUBE VE BÜYÜK BOĞA

el-Mütevekkil böyle feci bir şekilde öldürüldükten sonra onun cariyeye ve yatak odası hizmetçilerinin bir çoğu devrin büyük Türk generali **Büyük Boğa**'nın sarayına taşınmışlardır. Bunlar arasında **el-Mütevekkil**'in inadına sevip saydığı, fevkalade bir şekilde yetiştirilmiş üstün yetenekli sesi ve udu ile herkesi mesteden şiir ve edebiyata aşına güzel cariyesi **Mahbube** de vardı (158).

Bir gün **Büyük Boğa**'nın bir gece meclisinde işte bu **Mahbubeden** bir gazel okuması istenmişti. Perde açılmış sözendeler hanendeler yerini almış Mahbubeyi bekliyorlardı. Hele o muganniyelerin elbiseleri, gözleri kamaştıracak derecede süslü ve güzeldi. **Mahbube** boynu bükük, sade beyaz elbiseler giyinmiş olarak geldi. **Büyük Boğa** onun kucağına bir ud vererek geceye neşe katmasını ve bir gazel okumasını söyledi. Oysa **Mahbube** perişan bir halde idi. Sanki şarkının sözleri boğazında düğüm düğüm olmuş bir türlü çıkmıyordu. Sonunda dayanamadı elindeki udu bir kenara bıraktı ve kararan dünyasını en içli kelimelerle dile getirmeye başladı. Yanık yanık sesiyle okuduğu bu gazelinde

(157) Ahmed Emin, **Duhal İslam**, s. 396-397.

(158) es-Süyûti, s. 351, el-Mesudi, **Mûruc**, IV, s. 125, Şezarat, II, s. 115.

kendini bu hayat girdabında yapayalnız bırakıp gidenlere yani el-Mütevekkile şöyle sesleniyordu;

"Caferin (el-Mütevekkil'in) olmadığı bir yerde benim için hayatın ne tadı olurki" diyerek gazeline başlamış mutsuzluğunu, ondan ayrı yaşamanın bin bir elem ve kederle dolu olduğunu hayatın artık çekilmez bir hale geldiğini vurgulayarak devam etmişti;

غَيْرُ مَحْبُوبَةٍ الَّتِي - لَوْ تَرَى الْمَوْتَ يَشْتَرِي
إِنَّ مَوْتَ الْحَزِينِ أَطْيَبُ مِنْ أَنْ يُعْمَرَ

"Ah! ölüm çarşıda satılan bir (meta) olsaydı Mahbube onu hiç çekinmeden satın alırdı."

"Çünkü hazin bir şekilde ölümün sakın kucağına gömülmek böyle bedbahd yaşamaktan daha iyidir" (159).

Gel gör ki Muhabbe'nin böyle güzel herkesin gülüp eğlendiği bir sırada el-Mütevekkili ve onu özleyişi dile getirmesi, bunun için billur gibi sesiyle son derece içli ve hüzünlü bir gazel okumasına o gün orada bulunan diğer bir Türk generali Vâsif'i çok öfkelen-dirmiş ve onun derhal hapsedilmesini emretmiştir (160). es-Süyûti; bunun, onun için bir son olduğunu ve Mahbubenin bundan böyle ölünceye kadar hiç bir gazel okumadığını kaydetmektedir (161).

(159) el-Mesudi, Mûruc, IV, s. 126, es-Süyûti, s. 351.

(160) es-Süyûti, s. 350.

(161) es-Süyûti, s. 351, Krş. İbn İmâd, II, s. 115, el-Mesûdi, IV, s. 126.

VI.

EL-MÜSTAIN DEVRİ VE GENEL YÖNLERİ İLE TÜRK HATUNLARI

1- YENİ SİYASİ GELİŞMELER KARŞISINDA TÜRK HATUNLARI

A- EL-MUNTASIR VE EL-MÜSTAINLE GELEN BÜYÜK OLAYLAR

a- el-Müstain ve Türk Komutanları

el-Mütevekkil Türklere karşı giriştiği bir kısım başarısız komplo hareketleri sonucu katledildikten sonra onun yerine oğlu ve daha önce veliahd ilan ettiği **Ebu Cafer Muhammed**, Türk askeri erkanının ittifaka varan bir desteği ile **el-Muntasır Billah** lakabıyla halife olmuştur. **el-Muntasır**'ın böyle beklenmedik bir anda vefat etmesi ve hilafet camiasının Arap kanadının **el-Mütevekkil**'in oğullarından birinin halife olması için derhal harekete geçmeleri Türkler arasında büyük huzursuzluklara yol açmış ve neticede **Büyük Boğa, Otamış, Küçük Boğa, Bağır** gibi Türk militarizminin temsilcileri ve yüksek rütbeli subaylar, **el-Mutasım**a olan geleneksel bağlılıkları sebebiyle onun torunu **Ahmed**'i "**el-Müstain Billah**" lakabıyla hilafet makamına getirmişlerdir (248/862) (162).

Gerçekte **el-Müstain**in dört sene süren hilafet devri, bir bakıma kanlı olaylar ve siyasi çalkalanmalarla dolu bir devirdir. Onun devrinde şu veya bu nedenlerle çıkan ve aylarca devam eden bir kısım iç isyan, kargaşa, ayaklanma ve kanlı çatışmalar dolayısıyla değil **Samarra**, hatta **el-Mansur**'un "**Medinetü's-Selam**"ı dahi

(162) İbnü'l-Esir, VII, s. 117.

yıkılmış ve bir harebeye dönmüştür (163). Haddizatında olayların böyle olumsuz bir yönde gelişmesi, kontrolden çıkması ve hilafet çevreleri için çok daha vahim bir hal almasında, Abbasi halifelerinin Türk komutanlarının güvenlerinin sarsacak fiil ve hareketlerde bulunmaları, onların bir takım haksız tasarruf ve davranışları ile itimadlarını sarsmalarında çok önemli bir rolü vardır. Zira Abbasi halifeleri, çoğu kere bu tutarsız çelişkili davranışları ile Türk askeri aristokrasisini kuşkulandırmış ve onları kendi açılarından haklı olabilecek bir kısım sert hatta kanlı tedbirler aramaya mecbur etmiştir.

b- el-Müstainin Endişe Veren Yeni Tutumu:

Bilindiği gibi **el-Mütevekkil**, hilafetinin sonlarına doğru bunun en sorumsuz örneklerini vermiştir. Genç tecrübesiz halife **el-Muntasır** ise kendisini iktidara getiren Türk askeri erkanının yanında olacağı yerde o da her nedense onların karşısına dikilmiştir. **el-Müstaine** gelince, onun idari zaafı, doğru ve sağlam karar verme yeteneğinden mahrum olması sebebiyle, hilafet zemini çok daha kaygan bir hal almıştır. İşte **el-Müstain**'in veziri değerli Türk komutanı **Otamışın** katledilmesine bu açıdan bakmamızda yarar vardır (164).

Böyle inadına kaygan bir zeminde tutunmak, çok bir maharet, siyaset ve kiyaset işi idi. Bu bakımdan Türk militarizminin bir nevi temsilcisi olan üst sınıftaki generaller, itibarlarını korumak, şahsiyetlerini muhafaza ve kendilerinden emir almak ve hatta emirlerindeki askeri birlik ve çevreden kopmamak için, büyük bir çaba, bundan da öte çok çetin bir mücadele vermek durumunda kalmışlardır. Fakat bütün bunlar yetmemiştir.

Bir takım dış çevreler, özellikle Arap asıllı devlet adamı ve

(163) Daha geniş bilgi için bkz. et-Taberi, IX, s. 282 vd.

(164) et-Taberi, IX, 263-264, el-Yakubi, II, s. 496.

kömutanların tahrikleri ile devrin **Vâsif, Boğa, Bağır** gibi her biri ayrı bir değer olan güçlü Türk generalleri arasına fitne ve nifak sokulmuş ve herkesin eli kılınçlarının kabzasına dokunur bir hale gelmiştir. Bütün bu entrikalar sonucu **Bağır** katledilmiş, bundan dolayı galeyana gelen ve **Bağır** taraftarı askerler ve Türk dalgalarının kin ve intikamından kurtulmak için başta **el-Müstain** olmak üzere **Vâsif** ve **Boğa, Samarrayı** terkederek Bağdada sığınmak durumunda kalmışlardır (165).

Bu beklenmedik gelişmeler ve kontrolden çıkan olaylar, hilafet camiasındaki Türk askeri varlığı için belki de en feci günlerini yaşamışlardır. Zira **Vâsif** ve **Boğaya** bağlı Türk birlikleri ile **Bağır** ve silah arkadaşlarına bağlı Türk birlikleri arasında kıyasıya bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Fakat ne yazıkki bu mücadelede her iki taraftan ölenler Türk öldürülenlerde Türktü. Bu hilafet çevrelerindeki Türk varlığı için tam bir trajedi ve faciadan başka bir şey değildi. Artık Türkler düşman kılınçları ile değil, kendi Türk kılınçları ile eriyip gidiyorlardı. Diğer taraftan bu müessif olaylar, Abbasi hilafetinde yetişmiş, askerliği bir meslek haline getirmiş, eğitilmiş Türk askeri varlığına öyle bir darbe vurmuşturki, bundan böyle Türkler artık uzun süre bellerini doğrultamayacak bir hale gelmişlerdir.

B- YENİ İHTİLAL HAZIRLIĞI VE BİR TÜRK KADINI

a- Bağır ve Yeni İhtilal

Fakat ne ilginçtirki; olayların böylesine karma karışık bir hal aldığı, gerek Türk gerekse hilafetin Arap kanadında bu günün tabiri ile bir kısım komita ve cuntaların teşekkül ettiği, herkesin açıkça bir fitne ve askeri anarşinin arefesinde olduğu böyle kritik anlarda bile bazı Türk kadınlarının her şeyi göze alarak Tarih sahnesine

(165) et-Taberi, IX, s. 280.

fırladıkları görülmektedir. Bunun en tipik örneği Bağır ve arkadaşlarının el-Müstain ve onun çevresinde yer alan Büyük Boğa ve Vasifi safdışı etmek maksadıyla planladıkları hem de kanlı bir askeri darbenin hilafet sarayına yakın aristokrat bir Türk kadını vasıtasıyla önleşi olması, hatta bunun tam aksine ihtilal teşebbüsünde bulunanların hayatını kaybetmeleridir. Değerli tarihçi et-Taberinin bu yöndeki rivayetlerinden anlaşıldığına göre;

el-Müstain'in, Vâsif ve Boğa'ya yaklaşması, yetkilerini bu iki komutanla paylaşması, büyük ölçüde onların tesiri altında kalması, Bağır ve arkadaşlarında derin kaygılara varan bir endişe yaratmış ve onları bir çıkış yolu bulmaya sevketmiştir. Neticede el-Mütevekkil ihtilalinde kendisi ile kader birliği yapmış silah arkadaşları ile bir toplantı yapan Bağır ve arkadaşları bu toplantıda el-Müstainin Boğa ve Vâsifin öldürülmesine karar vermişlerdi. Bu yeni ihtilalin baş mimarı şöyle diyordu;

"Samarrayı kuşatır, el-Müstain, Boğa ve Vâsifi öldürürüz. Bundan sonra el-Mutasımın oğlu Ali veya el-Vâsık'ın oğlunu halife ilan ederiz. Böylece bu iki adamın yerine bizim desteklediğimiz bir kimse iktidara gelmiş olur (166). Onun ileri sürdüğü bu fikirler ihtilal erkanı tarafından hiç bir itiraza uğramadan kabul edilmiştir.

b- İhtilalin Karşısına Çıkan Bir Türk Anası:

Abbasi sarayı bu defada sessiz bir ihtilal ile karşı karşıya idi. Ancak Bağır ve arkadaşlarının Halife ve yakın çevresindeki Türk generallerine karşı hazırladıkları bu ihtilalin farkında olan aristokrat bir Türk kadını, derhal saraya koşmuş, el-Müsteinin anası Muharik ile görüşerek bu büyük ihtilalden onu haberdar etmiş, üstelik ona ihtilal hakkında duyup öğrendiklerini de aktarmıştır. et-Taberi bu kadının ismini bir uslub tercihi olarak bildirmemektedir.

(166) et-Taberi, IX, s. 279.

Ancak onun **el-Müstainin** anası ile çok rahat bir şekilde görüşüp konuştuğu nazarı itibara alınırsa, bu Türk kadınının gayet seviyeli, aristokrat Türk ailelerinden birinin kızı ve Abbasi sarayı nezdinde şeref ve itibarı bir hayli yüksek bir Türk anası olması gerekmektedir. Evet hakikatde bu merkezdedir. Zira bu Türk anası değerli Türk generali, ihtilalin birinci dereceden sorumlusu **Bağır**'ın boşadığı eski hanımı idi (167).

Türk hanımı, Bağırdan intikam almak için harekete geçiyordu. Çünkü ihtilale adı karışanlar veya onların karşısında olanlar, harbedecek askerler, hemen hepsi Türktü. Bunlar şöyle veya böyle bir birlerinin yakın akrabası idiler. Bundan da öte, Bağırın Türkler arasında çok aşırı bir sevgisi vardı. Onunla anlaşmak suretiyle bu kan dökülmesi önlenebilirdi. Fakat öyle olmamıştır. Her ne kadar bundan sonraki müessif gelişmeler bizim konumuzun dışında isede bu, hilafet camiasındaki Türk askeri varlığının büyük facia ve katliamlara sürüklenmesinin bir başlangıcı olmuştur.

Bu ihtilal haberi, anası **Maharik** tarafından Halife **el-Müstaine** ulaştırılınca o, derhal **Vasif** ve **Boğayı** çağırmış ve bir durum muhakemesi yapmışlardır. İki tecrübeli komutan olaya daha soğukkanlı bir şekilde yaklaşabilirlerdi. Çünkü **Bağır**, **Büyük Boğanın** tezgahında yetişmiş ona büyük saygısı vardı (168). Oysa onlar Bağır ve yakın komuta arkadaşlarının öldürülmesine ve gerekirse onların kanlı başını, ayaklanan taraftarlarının önüne atılmasına karar vermişler ve öylede yapmışlardır. Bu ise **Bağıra** bağlı Türk birliklerini çılgına çevirmiş ve neticede, yukarda da işaret edildiği gibi Abbasi toplumundaki Türk varlığı için tam bir trajedi halini almıştır. Zira Halife bu meşum olaylardan sonra **Samarrada** tutunamamış ve **Vasif**, **Boğa** gibi Türk komutanları ile Bağdada sığınmak mecburiyetinde kalmışlardır.

(167) et-Taberi, IX, s. 280.

(168) et-Taberi, IX, s. 279.

C- BÂĞİR'IN ÖLÜMÜ İLE BAŞLAYAN YENİ KANLI OLAYLAR

a- Reşid'in Anası Suad Hatun:

Görülüyorki; bu sosyal ve siyasi gelişmeler dolayısıyla birçok Türk anası, tarih sahnesinde görülmüş ve isimleri tarih kitaplarında yer almıştır. Bunlardan biri de **Vâsif**'in kız kardeşi **Suad Hatun** idi (169). **Suad Hatun**'un ismi ve tarihi kişiliği bize onun gözü pek cesur yiğit yaratılışlı oğlu, dirayetli Türk komutanı **Raşid** dolayısıyla ulaşmıştır. O **Reşid** ki; **Bağır** gibi heybetli, güçlü, herkesin kendinden korkup çekindiği bir komutan üstüne gözü kapalı olarak yürümüş ve mertçe salladığı bir kaç kılınc darbesi ile onun işini bitirmiştir. Çünkü ona hiç kimsenin göze alamayacağı bu görevi amcası ve **el-Müstain**'in sağkolu **Vâsif** vermişti. Mamafih hicri 252/866 yılı olayları sırasında Vasifin bu ağır başlı üstün yetenekli kız kardeşi yine karşımıza çıkacaktır. Fakat, **et-Taberi**'nin bu ve benzeri rivayetlerinden **Suad Hatun**'un çok dirayetli, hilafet sarayı çevreleri ile çok güzel diyalogu olan, şahsiyetli bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen onun da kocasının önemli Türk generallerinden biri olması gerekmektedir.

b- el-Müstain ve Türk Kızları:

Bütün bu karma karışık olaylar arasında tesbit edilmesi gereken ilginç bir durum daha vardır. O da **el-Mutasım**'ın hilafet ordusu ve sağlam temeller üzerine inşaa ettiği Türk aile bütünlüğünün bundan önceki sayfalarda da işaret edildiği gibi, kendi kendine özellikle evlenme işlerinde çoktandır yeterli bir duruma geldikleri, yine bu karışık, baş döndürücü olaylar sırasında bile evlenme çağına gelmiş yüzlerce, binlerce Türk genci ve kızlarının bulunmuş olmasıdır. Bunlar hilafet camiasındaki Türk neslinin ve hemen bir iki kuşak sonra ne kadar çabuk üreyip çoğaldıklarının ayrı bir görüntüsü

(169) et-Taberi, IX, s. 280.

olsa gerektir.

Nitekim **Baybak** (Babi Bek, Babekyal) **Ernatcür, Gülabâ Tekin** gibi, hilafet çevrelerinin Türk asıllı önde gelen komutanları siyasi olaylara hakim olmada bir çok vesilelerle aczi sabit olan halife **el-Müstaini** büyük bir saygı ve edeple ziyaret ettikleri, ve hilafet makamından kendi isteği ile çekilmesini istedikleri zaman **el-Müstain** bu evlenme çağına gelmiş Türk kız ve delikanlılarını diline dolamış ve aynen şöyle demiştir.

"...İki bine yakın gencinizi size sağ salim ulaştırmadım mı? Dört bine yakın evlenme çağına gelmiş kızlarınızı da tekrar yanınıza ben göndermedim mi" (170).

Haddizatında onun başa kalkmak istediği bu genç kız ve erkekler, **Samarra**'nın bir kan ve ateş kasırgası ocağı haline gelince, **el-Müstain**'in özel ilgisi sayesinde Samarradan **Bağdada** nakledilmişler, daha sonrada tekrar sağ-salim **Samarraya** gönderilmişlerdi. Bütün bunlar bize **el-Mutasımla** başlayan bir geleneğin hala devam ettiğini göstermektedir. O da evlilik çağına gelmiş Türk erkek ve genç kızlarına ayrı bir özen gösterilmesi, onların gayri Türk unsurlarla kim olursa olsun kesinlikle evlenmelerinin yasaklanmış olmasıdır. Halifenin rakamsal olarak verdiği bu ifadeler, bizim bu konulardaki görüşlerimizi de doğrulamaktadır.

(170) Taberi, IX, s. 283, İbnül Esir, VII, s. 142.

2- EL-MÜTEZ DEVRİNİN YENİ GÖRÜNTÜLERİ VE SUAD HATUN

A- SUAD HATUNUN BÜYÜK GÖREVİ

a- el-Müstain Bağdad Yolunda:

el-Müstain ve taraftarı Türk generallerinin Bağır et-Türkiyi büyük bir tedbirsizlik sonucu öldürmeleri ile başlayan müessir olaylar kontrolden çıkınca Halife ve yakın çevresi Samarrada daha fazla tutunamamış ve sonunda Bağdada sığınmak durumunda kalmışlardır. Bu durumda Bağır taraftarı Türkler derhal harekete geçmişler ve daha öncede planladıkları gibi el-Mütevekkil'in oğlu Ebu Abdullah Muhammedi "el-mutez Billah" lakabıyla halife ilan etmişlerdir (252/867) (171).

Bununlada yetinmeyen Bağır taraftarı Türk generalleri emirlerindeki Türk birlikleri ile Bağdad'a yürümüşler, başta halife olmak üzere gerek Vâsif ve gerekse Bağayı bu fiili durumu kabul etmeye hatta bundanda öte, el-Mustain'i halifelikten çekilmeye mecbur etmişlerdir. el-Mustain'in acz içindeki bu çırpınışlarını dile getiren bir şair, onu hicveden bu uzunca bir şiirinde, onun bu çaresizliği ile ilgili olarak aynen şöyle demektedir:

لَا رَأَيْتُ سَيْوْفَ الثُّرُكِ مُصْلِحَةً -
عَلِمْتُ مَا فِي سَيْوْفِ الثُّرُكِ مِنْ قَدَرٍ

"Ey Müsteîn! Türkler'in Bağdad sokaklarında kılınçlarının havada şakırdadığını görünce

Aklın başına geldi ve parlak Türk kılınçlarından kaçıp kurtulamayacağını nihâyet anladın" (172).

(171) Tarihu'l-Hamis, II, s. 340, İbnü'l-İbrî, Muhtasar, s. 146.

(172) Kitapçı, Z. Türk Askerî Varlığı, s. 11.

b- İbni Tabataba'nın İlginç bir Rivâyeti:

Gerçekte el-Müstâîn ve ondan sonra gelen Abbâsî halîfelerinin yaşadıkları devirler, Türkler'in askerî ve idârî bakımlardan artık tam bir zirvede olduğu devirlerdir. Hilâfet makamı ve yüksek derecede askerî komutanlıklara ancak Türkler'in istedikleri kimseler getiriliyordu. Türk askerî aristokratları, kimi isterlerse onu halîfe ilân ediyor, istemedikleri kimseleri de hilâfet koltuğundan azledebiliyorlardı. İbn Tabatanın el-Fahrî adındaki kıymetli eserinde zikrettiği şu olay bize, bu devirlerde hilâfet câmiyasındaki Türklerin gücünün nerelere kadar uzandığını ve bunun halk üzerindeki etkisi hakkında çok çarpıcı fikirler vermektedir. Şöyle ki,

el-Mutez, hilâfet tahtına oturduktan sonra yakın adamları ve çevresindeki müneccimleri toplayarak onlara,

"-Hele bir bakınız! Ben ne kadar yaşayacağım ve halîfeliğim kaç sene sürecektir" demiştir.

O mecliste bulunan nüktedân ve hazır cevap bir kimse hemen ortaya atılmış, Halîfenin ömrünü ve hilâfet süresini bildiğini söylemiştir. Çevresindekiler anlamlı anlamlı onun yüzüne bakınca, adam gayet tabîi bir halde,

"-Bundan daha kolay ne var! Türkler sizin halîfeliğinizi ne kadar isterlerse!" cevabını vermiştir. İbni Tabataba, adamın bu hazır cevabı karşısında halîfenin dışında o mecliste bulunanlardan gülmedik bir kimse kalmadığını kaydetmektedir (173).

B- VASİF'İN YENİ İNİSİYATİFİ VE SUAD HÂTUN

a- Suad Hâtun'un Nüfûzu ve Şahsiyeti:

el-Mutez devrinde (866-869) şüphesiz bundan önceki halîfelerde olduğu gibi, çok ciddi kargaşa ve karışıklıklarla dolu bir

(173) İbni Tabataba, el-Fahrî, s. 197.

devirdir. **Samarra** ve Bağdad'ta bir kısım iki yüzlü devlet adamı ve Türkler tarafından tutuşturulan bu fitne, bütün dehşetiyle devam etmiş ve neticede birçok değerli komutanlarda dahil yüzlerce Türk hayatını kaybetmiştir. Bu devrin yüklü, bir dereceye kadar boğucu siyasi olayları bir tarafa **el-Mutez** devrinde hilafet çevrelerinde isminden sık sık bahsedilen Türk hatunlarının başında, bundan önceki sayfalarda dile getirdiğimiz gibi **Suad Hatun** gelmektedir. Suat ancak **Suad Hatun**'un koca hakkında **et-Taberi** de ne yazık ki, fazla bir şey yoktur. Onun oğlu **Reşid**'in amcası **Vasîf** gibi, hilafet ordusunun önde gelen cesur, yiğit Türk generallerinden biri olduğundan kimsenin şüphesi olmamalıdır. **Suad Hatun**'un şahsiyeti ve hilafet saraylarındaki etkisi kişiliği nazarı itibara alınırsa, bunda onun, **Vasîf**'in kız kardeşi, aristokrat bir Türk ailesine mensup olması yanı sıra, muhtemelen kocasının aynı derecede saygın ve camianın önemli kişilerinden biri olmasında büyük tesirleri vardır.

Evet **Suad Hatun**, Türk generali **Vasîf**'in kızkardeşi idi. Abbasi sarayı ve hilafet çevrelerinde büyük itibar ve saygınlığı olduğundan aristokrat Türk askeri erkânı ile saray arasında bir kısım ciddi meselelerin halledilmesinde önemli hizmetleri olmuştur. Şöyleki;

b- el-Mutez'in Türk Generallerini Azletmesi:

el-Mutez, **Bâğîr et-Türki** ve onun taraftarlarının kesin bir şekilde desteklenmeleri ile iktidara geldikten sonra pek tabii olarak muellifleri üzerine yürümek istemiş ve bu cümleden olmak üzere **Vasîf**, **Boğa** ve onlara bağlı olanların divandan azledilmelerini emretmiştir (174). Bu ise onların bütün yetki ve vâridat kaynaklarının ellerinden alınması bir bakıma saf dışı edilmeleri demektir. Oysa bu ilerde çok büyük tehlikelere yol açabilirdi.

(174) **et-Taberi**, IX, s. 354.

c- Suad Hatun'un Saray Çevreleri İle Teması:

Fakat olaylar başka türlü gelişmiş bu hem **el-Mutez**, hem de söz konusu iki etkili ve hilafet ordusundaki Türkler tarafından hâlâ sevilip sayılan Türk komutanı **Vasîf** ve **Boğa**'nın hayrına olmuştur. Bunun için **Vasif** kız kardeşi **Suad Hatun**'u ve onun vasıtasıyla **el-Müeyyidi** devreye sokmuş ve **el-Müeyyid** üvey kardeşi **el-mutez** nezlinde teşebbüse geçerek **Vasif**, **Boğa** ve bunlara bağlı maiyyet erkanının halife ile olan bozuk ilişkilerini düzeltmeye muvaffak olmuştur.

Evet, **et-Taberi**'nin hicri 252/867 yılı olayları arasında daha da ayrıntılı olarak zikrettiğine göre; **Vasif**, önce kızkardeşi **Suad Hatunu** bu hususta görüşmelerde bulunmak üzere, **el-Mütevekkil**'in diğer oğlu, veliahd aynı zamanda **el-Mütezz**'in övey kardeşi **el-Müeyyed**'e göndermiştir. Haddizatında **el-Müeyyed**, yine **et-Taberi**'nin bildirdiğine göre, **Suad Hâtun**'un kanatları altında, onun himaye ve terbiyesinde yetişmiş, doylayısıyla ona sonsuz bir saygı ve hürmeti vardır (175).

d- Suad Hatun'un Büyük Başarısı:

Suad Hatun dahada ileri gitmiştir. **Vasif**'in **Samarradaki** sarayında gizlediği servetinden 1.000.000 dinâr (2 trilyon TL) alarak **el-Müeyyid**'e vermiştir. Onun bu yeni insiyâtifi, şüphesiz **Vasif** ailesinin, **el-Mutezz**'e karşı iyi niyetlerinin samimi bir tezahürü idi (*). Bundan sonraki gelişmeleri **İbnü'l-Esir** şöyle anlatmaktadır; "**el-Müeyyid** gidip, **Vasiften** hoşnud olması için **el-Mutez** ile görüştü. **el-Mutezz** de **Vasif**'i affedip ondan hoşnud oldu ve ona ayrıca bir de mektup yazdı" (176).

(175) **et-Taberi**, IX, s. 355, **İbnü'l-Emsir**, VII, s. 169.

(*) Bu paraların, askerlerine ve çevresine yaranmak için hazineyi har vurup harman savuran **el-Mutez**'in yanında çok büyük bir değeri olsa gerekir.

(176) **İbnü'l-Esir**, VII, s. 169.

Suad Hatun'un bu güzel teşebbüsleri sayesinde **Vasif** ve **Boğa**, **Samarrraya** dönmüşler, yeni halife onlara eski görevlerini iade ettiği gibi, onlara hılaflar giydirmekle kalmamış, onların varidatlarının da iade ettirmiştir (177). **Mamañih**, bu nazik meselenin iki tarafında hayrına olacak bir şekilde halledilmesinde **Suad**'ın çok önemli bir rol oynadığı asla unutulmamalıdır. O, olgun şahsiyeti ve dirâyeti ile meselenin nezaketini kavramış, **el-Müeyyed**i ikna etmiş ve yüzüne gözüne bulaştırmadan bu büyük sorunu halletmiştir.

e- **el-Müeyyed**'in Hapsedilmesi:

Fakat, bütün bunlar halife **el-Mutezz**'in kardeşi **el-Müeyyed** hatta Türk aristokrat çevreleri ile güzel ilişkileri olduğu ve buun uzun süre devam edip gittiği anlamına gelmemelidir. Zira **el-Mutez**, bu olaylardan 3-4 ay gibi kısa bir süre sonra kardeşi **el-müeyyed**'i veliahtlıktan azletmiş sonra da onu hapsedirmiştir (178). Halifenin bundan asıl maksadı yavaş yavaş güven ve itimatını kaybettiği Türk komutanlarının **el-Müeyyed**'in etrafında toplanmalarını önlemekle onların kendisine karşı harekete girişmelerine fırsat vermemektir.

3- BU DEVRİN BAZI ÖNEMLİ TÜRK DÜĞÜNLERİ

A- **CUMA HATUN**'UN TÜRK KOMUTAN SALİHLE EVLENMESİ

Mamañih, **el-Mutez**'in sosyal olaylar ve siyasi çalkalanmalarla dolu olan bu sıkıntılı ve Türkler açısından fevkalade önemli olan bu sıkıntılı devirlerde de, Aristokrat Türk askeri aileleri arasında kız alıp kız verme Türk usulü parlak düğünler olmuş Türk toplumu evlenme yaşına gelmiş kız ve erkek çocukları birbirleri ile evlendirilmişlerdir. Bunlardan meselâ en önemlisi, tarih kitaplarında "**İki büyük Emir**"

(177) et-Taberi, IX, s. 356, el-Mesûdî, **et-Tenbih**, s. 316.

(178) et-Taberi, IX, s. 361.

bugünün tabiri ile "**Korgeneral**" olarak (179) geçen ve askerliği bir aile ocağı, bir meslek haline getiren, üstelik aynı kaderi paylaşan **Vasif** ve **Büyük Boğa** ailesinin birbirine daha da yaklaşımları ve çocuklarını **el-Mutasım** geleneğine uyarak birbirleri ile evlendirmeleridir.

Değerli tarihçi **et-Taberi**'nin, h. 254/868 yılı olayları arasında ve kendine has temiz bir uslûpla zikrettiğine göre, Abbasi askeri tarihinde müstesna bir yeri olan Boğa Ailesinden **Küçük Boğa**'nın kızı **Cuma Hatun** ile yine ona eşdeğer bir aile olan **Vasif**'in oğlu **Salih**, bu yıl **Samarrada** yapılan Türk usulü muhteşem bir düğünle evlendirilmişlerdir.

Gerçekte, **el-Mutez** devrinin çok etkin simâlarından biri olan Salih babası gibi küçük yaşlarında askerlik mesleğine intisab etmiş ve onun maiyetinde yetişmiş önemli Türk komutanlarından biridir, **el-Mütevekkili** devire (247/861) böylece iktidarın Türk kanadına geçmesini sağlaan askeri operasyonda bulunmuş ve önemli görevler yapmıştır (180). **el-Müstain**'in son dönemine rastlayan o kargaşa ve iç isyanlar sırasında O'da babası ile birlikte **Bağdad**'a gelmiş ve Bağır taraflarının hücumuna karşı **Şemmâsiye Kapısı**'nın savunması ile görevlendirilmiştir (h. 251/865) (181). **el-Mutez** devrinin sonlarına doğru çıkan kargaşalıklar sırasında babası **Vasif** öldürülünce (253/867), artık Salih onun yerine geçmiş ve babasının yakınlarında onun çevresinde toplanmıştır (182).

Evet, **Samarrada** iki köklü Türk askeri aileleri arasında yapılan bu parlak düğün ve **Salihle Cumanın** evlenmeleri hicri 254 yılı Zilkade ayının yarısında olmuştur (Kasım 868) (183).

(179) et-Taberi, IX, s. 279.

(180) et-Taberi, IX, s. 227.

(181) et-Taberi, IX, s. 341.

(182) el-Yakûbî, II, s. 502.

(183) et-Taberi, IX, s. 379.

B- VASİF'İN KIZININ SELEM B. HAKAN'LA EVLENMESİ

a- Büyük Hakan Ailesi

Yine bu devirlerde Aristokrat Türk aileleri arasında yapılan evliliklerden bir diğeri de **Vasif**'in kızının, hilafet camiasının ünlü Türk ailelerinden biri olan "**Hakan Ailesi**"nden **Seleme b. Hakan**'ın Türklere has bir düğünle evlenmeleridir (184). Oysa biz yukarda **Vasif**'in oğlunun, **Büyük Boğa**'nın kızı **Cuma Hâtun**'la evlenmesinden söz etmiştik. Bundan da anlaşıldığı gibi **Vasif**, kendi oğlunu, Aristokrat bir Türk ailesi olan **Seleme b. Hakan**'la evlendirmiştir. Gerçekte, Türk aileleri arasında bu kabil evlenmelerle kurulan sıhriyet bağları ve kan akrabalıkları, diğer taraftan onları birbirine bağlı homojen bir toplum haline gelmelerinde adeta bir çimento vazifesini görmüştür.

Mamafih, onun **Seleme b. Hakan**'la olan evliliğinden **el-Fazl** adında bir erkek çocuğu dünyaya gelmiş ve literatüre bu erkek çocuk dolayısıyla "**Ümmü'l-Fazl-Fazl'in Anası**" olarak geçmiştir. **Selemenin** mensup olduğu "**Hakan Ailesi**" ise hilafet camiası ve Abbasi toplumunda dal budak salmış en geniş en büyük, en köklü Türk ailelerinden biridir. Bu ailenin asıl reisi ve kendi ismiyle anılan (185) büyük Türk hakanı **Gartuc (Artuk)**, (186) **el-Mutasımın Orta Asya**'ya onun ayağına kadar gönderdiği elçinin davetine uyarak **Bağdad**'a büyük bir izzet ve ikbâl ile karşılanmıştır.

Daha sonra **el-Mutasım Samarrayı** bir ordu kent olarak inşa ettikten sonra, bütün masrafları kendisinden olmak üzere muhteşem bir saray yaptırmış ve onu, bu **Türk Hakanına** hediye etmiştir. Asıl bundan sonradır ki, **Hakan Gartuc** ve **el-Mutasım** aileleri bir birleri ile hem hal olmuşlar ve iç-içe yaşamışlardır.

(184) et-Taberi, IX, s. 455.

(185) Kitapçı, et-Türk, s. 288.

(186) el-Hamevî, **Mucemü'l-Üdebâ**, VI, s. 116, ez-Zirekli, el-A'lam, V, s. 331, **Fevâtü'l-Vefeyât**, II, s. 246.

el-Mutasımın devlet idaresinde onun tecrübesinden yararlandığı ve ciddi meselelerde onunla istişarelerde bulunduğu kimsenin şüphesi olmamalıdır.

b- Ümmü'l-Fazlın Tâcibek et-Türki'nin Oğlu ile Evlenmesi:

Ümmü'l-Fazl, daha sonra **et-Taberi'nin** hicri 256/870 yılı olayları arasında verdiği bilgilerden öğrendiğimiz üzere, **Tacibek et-Türki'nin** oğlu **Nûşeri** ile evlenmiştir (187). **Nûşeri** de emsali bir çok Türk gibi, hilafet ordusunun en belirgin komutanlarından biridir. Yukarda da ifade edildiği gibi "**el-Emir-Orgeneral**" ünvanı verilen ve hilafet ordusunun en etkin generallerinden biri olan **Vasif'in** maiyyetinde yetişmiştir (188). Onun kızı **Ümmü'l-Fazl'la** evlenmesinin belkide en önemli sebeplerinden biride belki bu olsa gerektir.

C- EL MÜHTEDÎ BİLLAH VE ÜMMÜL FAZL HÂTUN

a- Salih'in Kesik Başı Ümmü'l-Fazlın Önünde

el-Mutez, sonsuz ihtirasları ve aristokrat Türk askerî erkânına karşı aptalca sergilediği güvensizlikler, hatta onları birini diğerine karşı kullanarak fitne ve fesâd yoluyla öldürtmek istemesi ve hilâfet askerlerinin aylardır biriken ücretlerini ödemekten çekinmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Netice de Türk askerî erkânı **el-Mutez'i** azletmiş ve onun yerine müteveffâ halife **el-Vâsık'ın** oğlu ve **el-Mutasım'ın** torunu, **Ebû İshak Muhammedi**, **el-Mühtedî Billâh** lakabıyla halife ilân etmişlerdir (255/869) (189).

el-Mühtedî, (869-870) çok geçmeden kendisini iktidara getiren Türk askeri erkânı ile arası açılmış, birini diğeri aleyhine kullanarak onları birbirine kırdırmak yoluna gitmiştir. **Ebu Cafer el-Mansur'un**

(187) et-Taberi, IX, s. 455.

(188) et-Taberi, IX, s. 455.

(189) İbnü'l-Esir, VII, s. 198, es-Süyûtî, s. 361.

kallesçe Horasanlı **Ebû Müslümü** öldürdüğü gibi O da aynı şeyi Türk komutanlarına yaparak onların hepsini saf dışı etmek istemiş ve bu iki yüzlü sinsi politikasında büyük ölçüde muvaffakta olmuştur. Bu devirde işte, Salih Vasif'in oğluda böyle yok yere boynu vurdurulmuş bedbaht Türk komutanlarından biridir.

el-Mühtedi daha da ileri gitmiş **Salih b. Vasif**'in kanlar içindeki kesik başını bu yaraya tuz ve biber eken vahşi bir ruh hâleti içinde kardaşı **Ümmü'l-Fazl**'a göndermiştir (190). O sırada köşkte bulunan ve bu feci manzara karşısında dehşete kapılan **Müflih b. Hakan**, **Ümmü'l-Fazl**'ın önceki kocası **Seleme b. Hakan**'ın kardeşi göz yaşlarını daha fazla tutamamış ve bir bir, **Ümmü'l-Fazl**, birde bu yiğit yaratılıştı **Salih**'in kesik başına bakarak şöyle haykırmıştır:

"Eğer, seni öldürenide ben öldürmezsem Allah beni kahretsin!" (191). Bütün bunlar Türklerle Abbasiler arasındaki kanlı iktidar mücadelesinin en trajik safhalarını oluşturmaktadır ki, bu konuların çok daha ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

Gerçekte **el-Mühtedi** devri tarihe gerek hilafet camiasındaki Türkler, gerekse halife bakımından en kabuslu ve karanlık devirler olarak geçmiştir. Türk askeri erkanının büyük ölçüde desteği ile hilafet makamına geçen bu bedbaht **Abbasi Halifesi**, daha sonra onlara karşı, çevresindeki kısım Arap aydınlarının telkin ve kışkırtmaları ile tavrını değiştirmiş ve bir kısım ayak oyunları tezgahlamaya başlamıştır. Obu cümleden olmak üzere Türk askeri erkani arasına fitne ve fesad sokmak birini diğeri aleyhine kışkırtmak suretiyle hepsini öldürtmek, dolayısıyla hilafet camiasındaki Türk askeri varlığına çok büyük bir darbe vurmak istemiştir. Ne yazık ki onun bu meşum fesad planı kendi ayaklarına

(190) et-Taberi, IX, s. 454.

(191) et-Taberi, IX, s. 455.

قَتَلَنِي اللَّهُ إِنْ لَمْ أَقْتُلْ قَاتِلَكَ

takılmış ve neticede bunu ayaklanan Türklere karşı kendi hayatıyla ödemiştir (192).

Bu arada bir noktanın gözden kaçırılmamasında yarar vardır. O da bütün bu olayların, diğer taraftan aradan seneler geçtikten sonra bile el-Mutasım'ın ortaya koyduğu temel ilkelere Türkler tarafından büyük ölçüde uyulduğunu göstermiş olmasıdır.

Bilindiği gibi el-Mutasım, hilâfet ordusunda görevlendirdiği Türk gençlerinin, Türklerin dışında hele hele Arap kızları ile evlenmelerini kesinlikle yasaklamıştı. Bunun için Türk yurtlarından çoğu kere aileleriyle birlikte binlerce Türk kızı getirtmiş ve onları bu yağız çehreli Türk gençleri ile evlendirmiştir. O kadar ki onların birbirlerinden boşanmalarını bile yasaklamıştı. el-Mutasım daha da ileri giderek bu türk kızlarının isimlerini bir-bir "Divânü'l-Ceyş"e kaydettirmiş ve onlara muntazam maaşlar ile bağlatmıştı.

Onun koyduğu bu sıkı tedbirler sâyesinde Türklerin kendi aralarında evlenmeleri bir âdet ve bir gelenek hâline gelmişti. Artık Türk âileleri çocuklarını kız-erkek kendi hemcinsleri ile evlendiriyorlardı. Böylece hem Türk toplumu varlıklarını daha güçlü bir şekilde devam ettiriyor, hemde kendilerine bir çok yönlerden yabancı olan yeni Arap toplumunda boğulup gitmekten kendilerini korumuş oluyorlardı.

Bu vesile ile şu hakikatı bir kere daha itiraf etmeliyiz ki, Eğer Abbâsî toplumu ve hilâfet câmiasındaki bu Türk varlığı, bunca vurma, kırma, kan kaybına rağmen bir türlü asimile ve yok edilememiş ve varlıklarını Abbâsî hilâfetinin yıkılışına kadar devam ettirebilmişlerse, bunda hiç şüphesiz el-Mutasım'ın ilk defa esasını koyduğu ve bir Türk'ün ancak bir Türkle evlenebileceği olundaki

(192) et-Taberi, IX, s. 456 vd.

temel prensibinin çok esaslı rolü olmuştur. Aksi takdirde bu Türkler Bağdad'ta Arap İslam kültürü hamulese içinde boğulup gitmiş olacaktı.

4- EL MÜTEMED ALELLAH VEYA EL-MUVAFFAK DEVRİ •

el-Muhtedi'nin Türklere karşı giriştiği bu tasfiye hareketi başarısız kıyam ve baş kaldırmaları ve en sonunda ölümü ile Türkler bu defa onun yerine el-Mütevekkil'in oğullarından **Ebu'l-Abbas Ahmedî**, **el-Mutemed Alellâh** lakabıyla halife ilan etmişlerdir (256/870) (193).

Haddizatında **el-Mutemed** (870/892) hilafet makamının sorumluluklarına vakıf, yetkilerini tam bir ehliyetle kullanabilecek çapta bir kimse değildi. O da bunun farkında idi. Nitekim O, kendi öz kardeşi **Talha**'yı yanına almış ve **el-Muvaffak** ünvanı ile hilafetin bütün "**Doğu ülkeleri**"ne, İran ve **Orta Asya**'da dahil âmil tayin etmiştir. Bu devletin gelirlerini onun eline teslim etmek demekti. O, bununla da yetinmemiş, giderayak hilafetin bütün işlerini ona bırakmış, kendisini tamamen zevk, eğlence, gece hayatı, kadın ve içkiye vermiştir. Artık bundan böyle tam yirmiüç sene büyük bir kara imparatorluğu olan Abbasi Hilafetini **el-Muvaffak** idare edecekti.

el-Mühtedi ve onun namına hilafet makamının bütün dizginlerini eline alarak koca **Abbasi Devletini** uzun seneler idare eden **el-Muvaffak**, devrinin sosyal ve siyasi olayları bizim asıl konumuzun dışındadır. Ancak **el-Muvaffak**, Abbasi Hilafetinin ikinci adamı ve kardeşi **el-Mutemed** namına bütün Abbasi Hilafetini idare ettiği

(193) es-Süyûti, s. 363, İbnü'l-Esir, VII, s. 198.

devirlerde bizim içinde çok önemli olan **Çiçek Hatun** adında aristokrat bir Türk hanımının hilafet camiasında boy göstermiş ve **el-Muvaffak**'ın oğlu **Ahmed**'le evlenmiş olmasıdır. Abbasi saraylarında kendinden önce gelmiş-geçmiş olan **Mârîde**, **Şuca** ana geleneğini yaşatan bu Türk anası hakkında bundan sonraki sayfalarda çok daha geniş bilgiler verilecektir.

Muhtemelen **el-Muvaffak** Hilafet camiasında itibar ve şöhretinin zirvelerde olduğu ve koca hilafet ülkelerini kardeşi halife **el-Mutemed Alellâh** namına idare ettiği o heybetli, güçlü dönemlerinde, yakın çevresindeki Türk komutanları ile dostluk ve şahsi münasebetlerini geliştirmek istemiş ve bunun içinde oğlu **Ahmed**'i bu asil Türk hanımı yani **Çiçek Hatun**la evlendirmiştir. Zira bundan sonra cerayan eden bazı olaylar onun hilafet ordusundaki güçlü Türk generalleri ile geliştirme ve oğlu **Ahmedi Çiçek Hatun** adında aristokrat bir Türk hanımı ile evlendirmede ne kadar isabetli davranmış olduğunu bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır.

Nitekim, **el-Muvaffak** hicri 278/891 senesinde vefat edince, hilâfet ordusunun güçlü Türk generalleri hemen toplanmışlar ve **el-Muvaffak**'ın oğlu **Ebu'l Abbas, Ahmedi, el-Mutezid billah** lakabı ile bilfiil halife ilan etmişlerdir (194). Bu çok önemli bir keyfiyet ve **el-Muvaffak**'ın oğlu için yapılabilecek en zor şeylerden birisi idi. Çünkü asıl halife **el-Mutemed** henüz sağ idi. Gel gör ki **el-Mutazid**ın bu defada talih yüzüne gülmüş ve Halife bir sene sonra şaraba, kadına aşırı düşkünlüğü ve bir gece çok fazla hatta kendini kaybedecek kadar içki içmesi sonucu sızıp kalmış yani ölmüştür (279/892).

Bu beklenmedik gelişme **el-Mutemedin** vakitsiz ölümü hem yeni halife **el-Mutazid**, hemde Türk komutanları açısından çok

(194) A. Cevdet Paşa, **Kıyas-ı Enbiya**, IV, s. 246.

ferahlatici olmuştur. Bunu haber alan **el-Mutazid**, başta **Bağdad** kadıları olmak üzere şehrin ileri gelenleri ayan ve eşrafını toplamış onların biatlarını alarak meşru manada halife olmuştur.

el-Mutazid'in hilafet tahtına oturması ile Hilafet saraylarındaki Türk hatunları için parlak bir devir daha başlamıştır ki önümüzdeki sayfalarda bütün bu gelişmeler üzerinde durulacak ve hilafet saraylarına intisab eden bu yeni Türk hatunları hakkında çok daha geniş bilgiler verilecektir.

VII.

EL-MÜTEZİD BİLLAH VE HİLAFET SARAYLARINDA TÜRK HATUNLARI

ÇİÇEK HÂTUN VE KATRU'N-NEDÂ HÂTUN

1- ÇİÇEK HATUN

A- EL-MUTAZİD BİLLAH'IN HALİFE OLMASI

el-Mutemed Alellah'ın yukarıda işaret edildiği gibi, bir içki meclisinde ölmesi sonucu el-Muvaffak'ın oğlu Ebu'l-Abbas Ahmed el-Mutezid Billah lakabı ile halife olmuştur. (279/892) Kendisi Çiçek Hatun adında aristokrat bir Türk hanımı ile evlenmiş olmasına rağmen anası Savab, belkide Dırar adında gayri Arap bir cariye idi. el-Mutaz'ın heybetli yiğit yaratılışı, cesur bir kimse olması yanısıra nefsi zevklerine, aşırı eğlence ve kadınlara çok düşkün bir kişi olduğu zikredilmektedir (195).

el-Mutazid devri (892-902); hilafet saraylarına intisab eden şerefli Türk Hatunları bakımından bizlere ünü cihanı tutmuş meşhur Abbasi Halifesi Harun er-Reşid devrini (786/809) hatırlatmaktadır. Onun hilafeti döneminde nasilki Meracil Hatun, Maride Hatun gibi bir çok şahsiyetli Türk anası, hilafet saraylarının en gözde simaları olmuşlarsa, el-Mutezid devrinde de Çiçek Hatun, Sema veya Katru'n-Neda Hatun, Seyyide Şağab Hatun gibi Türk analarda hilafet camiasının müessir şahsiyetleri ile en meşhur kişileri olmuşlardır. Bunlar sarayda Ümmü'l - Veled - Veliahd - anası olma gibi büyük mazhariyetlere ulaşmış toplumda itibar ve değeri yüksek Türk anaları idiler. Özellikle Şağab Hatun ileriki sayfalarda daha da

(195) es-Sûyûti, s. 368.

ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı gibi hilafet camiasında yükselmiş, devlete büyük hizmetleri dokunan **Türk Hatunları**'nın belki de en zirvede olanlarından biridir.

B- ÇİÇEK HATUN HİLAFAFET SARAYLARINDA

a- Çiçek Hatun Kimdir:

Çiçek Hatun'a gelince; onun kimin kızı olduğu, saraya ne zaman ve nasıl intisab ettiği hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Ancak onun saray çevrelerine çok yakın, aristokrat Türk ailelerinden birine mensup, soyu soppu belli değerli bir Türk kıızı olduğundan kimsenin şüphesi olmamalıdır. İsmi sonuna "**Hatun**" kelimesinin getirilmesi ve kanaklara bu isimle geçmesi, bu yöndeki bütün şüpheleri silip atacak kadar güçlü bir delildir. Zira o devirlerde bu kelime sıradan kadınlar için değil, toplumda seçkin bir yeri olan saygı değer Türk anaları için kullanılan bir asalet ünvanı idi. **Çiçek Hatun** da, **Seyyide Şağab Hatun** da olduğu gibi, böyle seçkin bir aileye mensup olması gerekmektedir. Ne yazık ki kaynaklarda onun saray hayatı, halife ile olan ilişkileri, **el-Mu'tazid**'in ölümünden sonraki durumu hakkında beklediklerimizin aksine daha az bilgiler vardır.

Bununla beraber çağdaş kaynaklarda ittifak derecesine bu Türk anasının adının öz Türkçe "**Çiçek Hatun**" olarak zikredilmektedir (196). **el-Mesudi** ise onun asıl adının Yumuşak başlı, **Nazik anlamına "Hadi"** olduğunu zikretmektedir. Ona göre **Çiçek Hatun** onun lakabıdır (197). Eğer bu görüş doğru olarak kabul edilirse nazenin, nazlı hatta bir çiçeği andıracak değil, kıskandıracak kadar çekici ve güzel olduğundan kinaye ona "**Çiçek Hatun**" lakabı verilmiş ve literatürde böyle geçmiştir. Nitekim **el-Mutazid**'in diğer

(196) İbn Hazm, **es-Sire**, 376, İbn Hibban, 579, et-Taberî, X, 138, el-Kâmil, VIII, s. 8, el-Muhaderat, 326, Ebu'l-Fida, **el-Muhtasar**, II, s. 63.

(197) el-Mesudi, **et-Tenbih**, s. 321.

bir eşi olan **Esmâ Hatunada** buna benzer bir isim olan ve "**Şebnem**" anlamına gelen "**Katru'n-Meda**" lakabı verilmiş ve onun asıl adı ihmal edilerek bu isimle meşhur olmuştur.

b- Şiire Konu Olan Güzelliği:

Gerçektende **Çiçek Hatun**, güzelliği dillere destan olan bir kadındı. es-Suyuti bir kadının güzelliği ve zerafetini belirlemede onun güzelliğinin bir ölçü olarak kabul edildiğini ve bir darb-ı mesel haline geldiğini kaydetmektedir (198). Bir başka ifade ile bir kadının güzelliğinden söz edilirken O ancak **Çiçek-Hatun** kadar güzeldir" denilir olmuştur. Onun bu çarpıcı çılgın güzelliği şiirlerde de dile getirilmiştir. Devrin değerli şairlerinden **Muhammed b. Sırrı** (öl. 315/927) **Çiçek Hatun**'un güzelliği hakkında yazdığı bir şiirinde tatlı bir hiciv edasıyla şöyle demiştir:

قَابِسْتُ بَيْنَ جَمَالِهَا وَفِعَالِهَا - فَإِذَا الْمَلَاةُ بِالْخِيَانَةِ لَا تَفِي
حَلَفْتُ لَنَا أَنْ لَا تَخُونُ مَهْوَئَنَا - فَكَانَتْ حَلَفْتُ لَنَا أَنْ لَا تَفِي
وَاللَّهِ لَا كَلَمَتْهَا وَلَوْ أَنَّهَا - كَالشَّمْسِ أَوْ كَالْبَدْرِ أَوْ كَالْمُكْتَفِي

Onun bir güzelliğine bir de davranışlarına baktım, gel gör ki, bu dilberliği vefasızlıkla nasıl uyuşur anlamadım.

O (sevgili) verdiği sözü asla bozamayacağına dair yeminler etmişti.

Kâfir bu yeminleri sanki sözünde durmamak için yapmış, zîra ahdini bozup duruyor!

Artık yemin ederim ki, bir daha onun (göz kamaştıran) yüzüne bakmayacağım. Çünkü o bir (insan değil) belki bir güneş, bir ay, hem de el-Müktefi'nin (*) ta kendisidir (199).

(198) es-Sûyûtî, s. 376.

(*) el-Müktefi **Çiçek Hatun**un Oğludur.

(199) Tetimme, I, s. 385, es-Sûyûtî, s. 376, Şezarat, II, s. 274.

Gerçekte bu beyitleri **Çiçek Hatun**'a değil, onun şahsında kendi vefasız sevgilisi için söylemiş olmalıdır. Bu sanki bizim divan edebiyatımızın abidevi şiirlerinden **Nedim**'in sevgilisi için söylediği profon şiiri gibi bir şeydi. Nitekim, **Nedim**'de o vefâsız sevgilisinden şöyle yakınıyordu:

"**Tahammül mülkünü yıktın. Hülâgû Hanmısın kâfir**

Aman dünyayı yaktın, ateş-i sûzanmısın kâfir" (200).

Bu beyitler dalga dalga yayılarak bir çokları gibi **el-Müktefi**ye ulaşmıştır. **el-Müktefi** sakın sakın bu beitlerin kime aid olduğunu sormuş, çevresindekilerde ona **Übeydullah b. Tahir** (şiir okumakla rızkını temin eden bir adam'ın olduğunu söylemişlerdir. Halife kızacak yerde ona 1000 dinar (8,5 milyon) mükafat vermiştir. Oysa bu beyitlerin asıl şairi o değildi (201).

C- KÜÇÜK ALİ İLE BAŞLAYAN BÜYÜK OLAYLAR

Çiçek Hatun'un bizce çok daha önemli yönü onun **el-Mutazid Billah**la olan bu evliliğinden Ali adında bir erkek çocuklarının olması ve **Mısır**'daki **Tolaniler Hanedanının** bu veliahdı kendileri için damad adayı görmeleridir. **Küçük Ali** Abbasi Hanedanının 17. müstakbel halifesi h. 264/877 yılında dünyaya getirmiştir (202). Buda bize **Çiçek Hatun**'un çok daha önceden hilafet sarayına intisab ettiğini göstermektedir. Zira küçük Ali'nin, dünyaya geldiği ve gelişmeye başladığı bu sıralarda asıl halife **el-Mutemed Alellah** idi. (869-892) **el-Mutezid** ise henüz delikanlılık çağına yeni yeni adım atmış bir "**Veliahd**" idi.

Zaten sıhhatli ve gürbüz bir şekilde dünyaya gelen küçük Alinin terbiye ve yetiştirilmesinde, başta anası **Çiçek Hatun** olmak üzere devrin zühd, ilim, marifet adamı, büyük alim ve bir çok değerleri

(200) Nedim,

(201) Tetimme, C. I, s. 386.

(202) es-Süyûti, s. 376.

eserleri bulunan **İbni Ebid-Dünyanın** da çok büyük hizmetleri olmuştur (203).

Çiçek Hatun'un oğlu bu küçük Ali, şüphesiz **el-Mutezid**'in ölümünden sonra **el-Müktefi Alellah** lakabıyla hilafet makamına geçmiş ve Abbasi devletini büyük bir ehliyetle yedi sene idare etmiştir. Fakat bizim için asıl önemli olan onun halife olması değildir. Belki bundan daha önemlisi, onun şahsında hilafet saraylarında **Türk Hatunları** için yeni ve eskilere göre çok daha parlak bir dönemin başlamış olmasıdır. Bu nasıl böyle olmuştur? Asıl konuya girmeden önce bir kaç satırla da olsa bu سوالin cevaplandırılmasında bizim için büyük yararlar vardır. Şöyleki;

Küçük Ali büyüyüp geliştikten sonra, kader onu yol ayrımına getirmiş ve karşısında **Esmâ Hatun**, daha yaygın adıyla **Katru'n-Nedâ** adında şöhreti eski Mısır iklimini aşan bir Türk kızını çıkarmıştır. **Katru'n-Nedâ Hâtun** Mısır Toloniler devletinin çağdaş hükümdarı **Hümaraveyh**'in kızı idi.

Diğer taraftan **Humaraveyh**, çeşitli nedenlerle bozulan **Bağdad-Mısır** ilişkileri düzeltmek, halife nazarındaki itibarını yükseltmek ve hilafet camiasında daha saygın bir hale gelmek için yeni bir arayış içine girmiş ve netice de biricik kızı **Katru'n-Neda**'nın, **el-Mutazid**'in **Zümrüd Hatundan** doğma oğlu, küçük Ali ile evlenmesini istemiştir. **Toloniler** dolayısıyla **Humaraveyh** ve **Mısır**'la münasebetlerinin gelişmesinin **Bağdad** için ne kadar önemli olduğunu iyi bilen **el-Mutezid**, kaderin kendine altın bir tepsi için de sunduğu bu güzel fırsatı anında değerlendirmiş ve **Katru'n-Neda Hatunla** oğlunun değil bizzat kendisinin evlenmek istediğini bildirmiştir.

Evet, Abbasi halifesi **el-Mutazid** hem bedeni hem de ruhi meziyetleri bakımından mücessem bir fazilet abidesi olan bu Türk

(203) İbn İmad, **Şezerât**, II, s. 272.

prensesi ile **Samarra**'da dillere destan muhteşem bir düğünle evlenmiştir. Böylece iki hanedan aileleri yani **Tolonilerle** Abbasiler arasında köklü bir yaklaşıma ve sıhriyet bağları da kurulmuş oluyordu ki bu, Abbasi toplumunda kendine has Türkler açısından son derece önemli bir gelişme idi. Fakat bizim meşhur Selçuklu düğünlerini andıran ve asrın düğünü diyebileceğimiz bu düğün ve halifenin **Katrun-Neda Hatun** ve bu büyük olayların gelişmesine öncülük eden asıl sebepler üzerinde durmamızı her halde daha yararlı olacaktır.

2- TOLONİLER NİL KIYILARINDA

A- TOLON VE OĞLU AHMED TARİH SAHNESİNDE

a- Tolon Hilafet Camiasında

Katru'n-Neda Hatun, yukarda da belirtildiği gibi, Mısırdaki yerleşmiş **Tolon Oğulları** veya **Toloniler** adıyla müstakil bir devlet kurmuş ve böylece tarihe geçmiş, **Türk Hanedan** ailelerinden **Humaraveyh**'in ünlü kızıdır. **Hanedan**'ın kurucusu ve bu devlete asıl adını veren Tolon ise, çok daha önce **Samanilerden Buhara amili Nuh b. Esed**'in sarayına intisab etmiş bir çok değerli Türklerden biri idi. **Tolon**'un insanları sevk ve idare etmede üstün yeteneği ve cesaretini yakından gören **Nuh**, **el-Memun**'un böyle gözü pek kahraman yaratılışlı kimselerden hoşlandığını iyi bildiği için, onu Halifeye takdim edilmek üzere **Bağdad**'a göndermiştir (h. 200/815) (204).

Bu heybetli, güçlü kuvvetli Türk gencinin, liyakat ve dirayetine hayran olan **el-Memun**, **Tolonu** derhal azad etmiş ve onu saray cariyelerinden **Haşimle** evlendirmiştir. Bu şüphesiz Türklere olan sevgisini yakından tanıdığımız **el-Memun**'un **Tolona** duyduğu üstün

(204) **Bedaiuz-Zuhur**, I, s. 161, **Zeydan**, C; **Tarhu Misril Hadis**, C. I, s. 180, **Kitapçı**, **Z. et-Türk**, s. 114.

takdir ve teveccühün kamil manada bir tezahürü idi. **Haşim**'in geleneğe göre bir Türk kızı olması gerekmektedir. Zira o sıralarda Türklerin genellikle kendi hemcinsleri ile evlenmeleri bir âdet olmuştu. **Tolonun** bu **Haşimden Ahmed** adında bir erkek evladı dünyaya gelmiştir (h. 220/835) (205). İşte **Mısırda Tolonoğulları** adıyla ve Abbasi devletine ismen bağlı fakat ilk müstakil Türk devletini kuran da bu **Ahmed b. Tolon** olmuştur.

b- Ahmed b. Tolon:

Ahmed b. Tolon, **Bağdad**'ta dünyaya gelmiş ve babasının kontrolünde iyi bir terbiye ve askeri bir disiplin içinde yetişmiştir. Fakat O, kendisine izzet ve ikbal kapılarını açan asıl büyük karakter ve şahsiyet imtihanını halife **el-Mutezz**'e karşı vermiştir. Bilindiği gibi **el-Müstain** hilafetten azledilip **Vasita** sürgüne gönderildiği zaman muhafız komutanı olarak **Ahmed** görevlendirilmişti. Yeni halife muhteris son derece cimri annesi **Kâbiha**'nında tahriki ile niyetini değiştirmiş ve **Ahmed**'e bir haber göndererek gizlice **el-Müstain**'i öldürmesini emretmiştir. Ahmed gerçek bir Türk komutanı idi. Emniyet ve güvenliğinden sorumlu olduğu bir halifeyi kallesce öldürmek onun karakterine sığmazdı. Bu bakımdan O, her türlü riski göze almış ve **el-Mutazz**'in bu isteğini "**Vallahi Halifenin torunlarına kılınc çekemem!**" diyerek fütursuzca reddetmiştir (206).

İşte **Ahmed**'in bu dürüst, asil davranış ve mertliği, saray erkânı ve Türk komutanları arasındaki itibarını bir kat daha artırmış ve kendisine, her hâlükârda güvenilir, üstün karakterli bir Türk

(205) *Bedaiuz-Zuhur*, I, s. 161, İbnül, Abiri, s. 147.

(206) *es-Sûyûti*, s. 359,

وأرسل المعتز إلى أحمد بن طولون أن يذهب إلى المستعين
فيقتله ، فقال : " والله لا أقتل أولاد الخلفاء "

Krş, İbni Tağrıberdi, *en-Nücum*, III, s. 6.

komutanı gözü ile bakılmasına sebep olmuştur. Asıl bundan sonradır ki, Onla izzet ve ikbâl kapıları açılmış ve diğer bir ifade ile Firavunların yurdu "**Mülk-ü Mısır**" (207) ona verilmiş böylece Araplığın öz yurdunda ilk gerçek Türk devleti de kurulmuştur (208) Şöyleki;

c- Ahmed b. Tolon Mısır Valisi

Bilindiği gibi **Abbâsiler Devleti** bir çok eyaletlere bölünmüş ve her bir eyâlet merkezdeki bir Türk generaline tahsis edilmişti. Türk generali oraya kendisini temsilen bir eyalet valisi gönderir ve bu kimse oranın başta emniyet ve asayîşi olmak üzere cizye, haraç gibi bütün vergilerin aksamadan toplatılmasındanda sorumlu olurdu. İşte **Ahmed b. Tolon**'da ilk defa Mısır'a hilafet ordusunun merkezdeki güçlü Türk generallerinden biri olan **Bâbek Bek** veya **Bâbekyâl** tarafından eyalet valisi olarak gönderilmiş iyi bir askerdi (Eylül 868) (209).

Ahmed b. Tolon, **Mısır**'a geldikten sonra üstün kabiliyeti idari ehliyeti ve basiretli davranışları ile rakiblerini kısa zamanda bir bir bertaraf ederek bütün **Mısır**'a hakim olmuş, askeri, idari ve mali reformları ile **Mısır**'da yeni bir refah dönemi başlatmış o kadarki mali sıkıntılar içinde bulunan Bağdadı kendisine avuç açar bir duruma gelmiştir (210).

d- Ahmed b. Tolon'un Karakteri

Gerçekte **Ahmed b. Tolon**, kendi zamanında Türkün geleneksel devlet kurma yetenek ve iradesini en güzel temsil edenlerden birisi idi. Zaten O daha **Mısır**'a geldiği ilk günlerden itibaren bu büyük hükümdarlık misyonunun şuuru içinde göreve başlamıştı. Zaten **Ahmed** sarsılmaz azmin üstün iradesi ve köklü bilgisi ile bu son

(207) **Kur'an-ı Kerim**, ez-Zuhruf; 51.

(208) Daha geniş bilgi için bkz. el-Hudârî, M. **Tarîhu'l-Ümem el-İslâmiyye**, s. 311.

(209) **en-Nücumu'z-Zahire**, III, s. 6.

(210) Daha Geniş Bilgi İçin bk. İ.A. VI/I, s. 430-438.

derece zor misyonu yapabilecek güçte idi. Nitekim onun bu özelliğine işâret eden el-Abiri şöyle demektedir:

وكان أحمد على الهمة يتسقل بعقول الاتراك وأديانهم

"Ahmed; yüksek himmet sahibi idi. Kendisinde Türke has bir akıl gücü (deha) vardı. Dinine son derece bağlı, büyüklerin (sıkıntı anlarında) en güvendiği bir kimse idi" (211).

Evet O, Mısır'a bir eyalet valisi olarak gelmişti. Fakat aradan geçen birkaç sene içinde bir kısım köklü icraat ve hayırlı ıslâh hareketleri sayesinde öylesine güçlenmiş ve çevresi tarafından öylesine tutulmuştu ki; Abbasi hanedanının en kudretli şahsiyetlerinden biri olan ve Türk hakimiyetine karşı büyük bir reaksiyon gösteren bütün icraatı elinde tutarak kardeşi el-Mutemedi dahi etkisiz bir hale getiren el-Muvaffak bile, ona hiç bir şey yapamaz olmuştu. Artık imparatorluğun batı yakasında "Mülk-ü Mısırdâ" Ahmed b. Tolon vardı. Bütün Mısır, Filistin ve Şam'ın şehir ve kasabaları buralardaki cami ve mescidlerinin minberlerinde Abbasi halifesinin değil Türk Sultanı Tolonoğlu Ahmed'in adı okunuyor, hat ipler onun devletini kutluyor, hutbelerde dualar onun başarısı için yapılıyordu (212).

3- TOLONİLER VE ABBASİ HİLAFETİ

A- HUMARAVEYH TARİH SAHNESİNDE

a- Humâraveyh'in Yeni Politika Arayışı

Ahmed'in vefatından sonra onun yerine oğlu Humâraveyh

(211) İbnül-Abiri, Tarihu Muhtasarud Düvel, s. 147.

(212) İbnül-Abiri, a.g.e., s. 148.

geçmiştir. (270/883) Humâraveyh "**mülk-ü Mısra**" vâris olduktan sonra yeni bir politika icabı Bağdatla hoş geçinmek istemiştir. Gerçekte, merkezle iyi geçinme politikasının temeli bir bakıma onun babası tarafından atılmıştı. Zira; **Ahmed b. Tolon**, daha ölüm döşeginde iken, Halife **el-Mutemedin** bütün yetkilerini elinde bulunduran (bir nevi nâibi olan) kardeşi **el-Muvaffak** sulh yapma temayülünde bulunmuştu. Fakat iki taraf arasındaki müzakereler bir netice vermeden **Ahmed Bey** ölmüştü. (270/883)

Onun yerine geçen oğlu **Humâraveyh**, şecaat, kahramanlık, hüsnü tedbir, siyaset ve kiyaset bakımından merhum babasından hiçte geri değildi. O da tıpkı babası gibi devrin halifesi **el-Mutezid Billâhla** çok daha iyi münasebetler kurma yoluna gitmiştir. Hatta o bu münasebetlere yeni boyutlar kazandırmak istiyordu. Ona göre bu ilişkilere sosyal bir muhteva kazandırılmalı idi. Sıcak ve samimi bir zemin üstüne oturtulması lazımdı. İşte bütün bu güzel düşünce ve iyi niyetli teşebbüsler en sonunda, **mülk-ü Mısırdan, Bağdada Abbasi hilafetine**, güzelliği dillere destan soylu bir **Türk Prensesi Katru'n-Neda Hatunun** muhteşem bir düğün ile gelin gitmesiyle noktalanmıştır. İşte bundan sonraki sayfalarda, bu büyük oluşumun perde arkasına bakılacak sayfa sayfa, ince zeka üstün akli ve fevkalade ruh ve beden güzelliği ile süslü olan **Katrun-Neda Hatun**, onun haşmet azamet bakımından dillere destan ve uzun seneler yankısı devam eden asrın düğünü üzerinde durulacak ve onun hilafet saraylarındaki göz kamaştıran hayatı hakkında geniş bilgiler verilecektir.

b- el-Mutazid; Bağdad-Mısır İlişkileri:

Gerçekte **el-Mutazid** da hilafet makamına geçtikten sonra aynı şeyleri düşünmüş ve Mısırdaki Türk sultanlığı ile güzel geçinmek ve münasebetlerini geliştirmek istemiş ve **Hümaraveyh'in Mısır ve Yakın Şarkla ilgili bütün hükümrانlık haklarını kabul ve tasdik etmiştir** (213). Karşılıklı anlayışa dayanan bu güzel münasebetleri

(213) Üçok, B; **Emeviler, Abbasiler**, Ank. 1968, s. 110-111.

Humaraveyh, daha sıcak ve samimi bir hale getirmek istiyordu. O çağlarda böylesine güzel münasebetler kurmak ve devam ettirebilmek için Halife, Sultan ve hükümdarlar arasında kıymetli hediyelerle birlikte bir birinden güzel bir çok cariye köleler takdim etmek köklü bir adet idi (214). Fakat bundan çok daha önemlisi sıhriyet bağları ile bağlanmaktı. Sıhriyet bağlarının iki tarafın münasebetlerinin gelişme ve derinleşmesinde çok daha önemli bir yeri olurdu. Bunun hemen her milletin tarihinde bir çok ilginç örnekleri vardır. **Mısır Türk Sultanı Humaraveyh**'in kafasında yatan da, yani iki hanedan arasında sıhriyet köprüsünün bir an önce kurulması idi.

Diğer taraftan onun güzelliği dillere destan olan bir kızı vardı. Adı **Esmâ** olan bu kız, (215) güzelliği kadar zekası ahlakı, terbiyesi ve üstün medeni davranışları ile de ün yapmıştı. Belkide onun nazlı nazenin melek yaratılıştaki bir kız olduğu içindir ki, çevresi ona daha sonraları "**Şebnem-Çiğ Danesi**" manasına "**Katru'n-Neda**" lakabını vermişlerdir (216). İbnü'r-Rumi şiirlerinde "**Bedru'd - Deca - Karanlıklara Doğan Ay**" olarak tavsif etmektedir (217). İşte **Humâraveyh** Halifeye karşı beslediği bu güzel duygusunun samimi bir ifadesi olmak üzere, "**Katru'n-Neda**" lakabı ile anılan o güzel kızı **Esmâ**'yı, hilafet merkezine yani Abbasi Sarayına gelin olarak göndermek istiyordu.

B- MISIR ELÇİSİ EL-CESSAS BAĞDAT'TA

a- İlk Temaslar

Diğer taraftan **Mumâraveyh** ailesini, bu meselede çok daha rahat davranmaya zorlayan sebepler vardı. Bunların başında da

(214) el-Mesudi, **Müruc**, IV, s. 210.

(215) İbnü Hallikan, **Vefayatu'l-Ayan**, II, s. 249, İbnü İmad, **Şezaret**, II, s. 179, H.M. Zihni Efendi, **Meşahirun-Nisa**, II, s. 158.

(216) et-Taberi, İbni Tağrıberdi, en-Nücum, III, s. 53, İbnül Abiri, a.g.e., s. 150, el-Kindi, K. el-Vülâd, s. 240.

(217) el-Mesudi **Müruc**, IV, 271, H.M. Zihni Efendi, a.g.e., II, s. 160.

Çiçek Hatun geliyordu. **Çiçek Hatun**, **el-Mu'tazid**'in sarayındaki en gözde **Türk analarından** biri bir valiahd anası idi. Onun oğlu **Ali** evlenecek bir olgunluğa ulaşmıştı. İşte **Humaraveyh** kızını, ana tarafından **Türk olan Çiçek Hatun**'un oğlu **Ali** ile evlendirmek istiyordu.

Bunun içinde **Humâraveyh**, çok yakın adamlarından biri ve daha ziyade **İbnü'l-Cessas** adıyla bilinen **Hüseyn b. Abdullah**'ı çok kıymetli paha biçilmez hediyelerle birlikte hilâfet merkezine göndermiştir (279/892) (218). Diğer tarihçilerin aksine **et-Taberi**, hilafet çevrelerinin hiçte alışık olmadıkları böylesine yüklü hediyeleri bütün ayrıntıları ile zikretmekte, onların nevileri ve cinsleri hakkında geniş bilgiler vermektedir. Böylece vaktiyle o hediyeleri görenler hayran kaldığı gibi bugün onları bu tarih sayfalarından okuyanlarda şaşkınlığa varan bir hayranlık duymaktadırlar.

b- Halifenin Beklenmedik Cevabı

İbnü'l-Cessas pek tabii olarak sarayda temaslarına başlamış ve **Humâraveyh**'in kızı, **Esmayı** daha sonra **el-Müktefi Billah** adıyla hilafet makamına geçecek olan **Çiçek Hatun**'un oğlu **Ali** ile evlendirmek niyetinde olduğunu söylemiştir. Abbasi Halifesi **el-Mutazid** bundan fevkalade duygulanmış ve beklenmedik bir karşı teklifte bulunarak şöyle demiştir:

"Madem **Humâraveyh** bizimle şeref yab olmak istiyor! Öyle ise ben onun şerefini dahada yükselteceğim ve kızı ile kendim evleneceğim (219).

el-Mesûdi, Halifenin başta **İbnü'l-Cessas** olmak üzere kafilede bulunan 7 kişiye özel ihsanlarda bulunduğu ve hilatlar giydirdiğini zikretmektedir (220). Mamafih burada bir noktayı zikretmeden

(218) el-Mesudi, a.g.e., IV, s. 234, et-Taberi, X, s. 30.

(219) İbni Hallikan, **Vefayat**, II, s. 249.

(220) el-Mesudi, **Müruc**, IV, s. 234.

geçemeyeceğiz, O da İbnü'l-Cessas'ın sanıldığıının aksine çok aç gözlü hasis ruhlu bir kimse olmasıdır. Zira Humaraveyh'in kızı namına halifeye gönderdiği o paha biçilmez hediyelerin önemli bir bölümünü yanında alıkoymuş ve kendisi için saklamıştır.

Nitekim el-Mesûdide İbnül-Cessas'ın herkesi kıskandıran aşırı zenginliğinin asıl sebebinin bu saklantı servetler olduğunu kaydetmektedir (221). Fakat bunun dedikodusu etrafa yayılmış ve senelercede sürmüştür. el-Muktedi, Şağab Hatun'un oğlu hilafet makamına geçinde bu İbnül-Cessas'ın yakasına yapışmış, haksız yoldan ele geçirdiği o paha biçilmez kıymetli hediyelerin hesabını sormuş ve bütün mallarını müsadere etmiştir. (302/914) İbni İmâd el-Hanbeli, Halifenin resmen el koyduğu bu had ve hesaba gelmez servetlerin pek çoğunun Humâraveyh'in kızı ve el-Mutazidın eşi Katrun-Nedâya aid olduğunu zikretmektedir (222).

4- ASRIN DÜĞÜNÜ VE KATRU'N-NEDÂ HÂTUN

A- DÜĞÜN HAZIRLIKLARININ BAŞLAMASI

a- Söz Kesimi ve Nikah

Şimdi sıra düğün hazırlıklarına gelmişti. Muasır kaynaklarda asrın düğünü hakkında çok geniş bilgiler vardır.

Bu cümleden olmak üzere önce Katru'n-Nedâ'nın mihrî tesbit edildi. el-Mesudi ve daha birçok yazarlar bunun 1.000.000 dirhem, (yaklaşık iki trilyon TL.) (223) İbni İyaz ise meşhur eserinde "Dinâr" olduğunu kaydetmektedir (224). Bu ilk temas ve müsbet gelişmelerden sonra Türk kafilesi Mısır'a dönmüştür. (280/893) Abbasi halifesi başta Humâraveyh olmak üzere saray erkânına

(221) el-Mesudi, *Müruc*, IV, s. 234.

(222) İbni İmad, *Şezarat*, II, s. 283.

(223) el-Mesudi, *Müruc*, IV, s. 234, İbni Tağrıberdi, *en-Nücum*, III, s. 53.

(224) İbni İyas, *Bedayi*, I, s. 171.

takdim edilmek üzere birçok hediyeler göndermeyide ihmal etmemiştir. **el-Kindi** aynı yılda **Mısır**'a Türk sarayına Halife tarafından gönderilen başka bir kafileden daha bahsetmektedir. Kâfile, **Şerif** adında, Halifenin özel ulaşı başkanlığında gelmişti. Yanlarında saraya takdim edilmek üzere 12 hilat, 12 kılınc kıymetli cevherlerle süslü tac ve kaftanlar vardı (225). **el-Mutazid**'in bu kafilayı düğünle ilgili hazırlıkları yakından görmek ve gelişmeler hakkında bilgi edinmek üzere gönderdiği anlaşılmaktadır.

b- Kimsenin Görüp İşitmediği Çeyizler:

Bundan sonra asıl hazırlık **Mısır**'da **Tolon** oğulları sarayında başlamıştı. Baba **Humaraveyh**, kızının düğünü için göze alamayacağı hiç bir fedakarlık yoktu. Bu düğünün **Mısır** Türk sultanlığının şanına şerefine layık bir şekilde olmasını istiyordu. Bunun için hazinenin bütün kapılarını arkasına kadar açmış, nesi varsa **Katru'n-Neda**'nın yoluna dökmüştü. Hilafet sarayına hazırlanan çok değerli hediyeler yanısıra, her biri ayrı güzellikte bin bir kap-kacak, top top ipek kumaşlar ve bunlardan yapılmış binbir çeşit mücevherlerle süslü elbiselerin had ve hesabı yoktu. O kadarki, bunca giyim kuşam yanısıra dört bin ipek şalvar dikilmiş ve bunların özenle dokunan uçkurlarının her birinin ucuna güvercin yumurtası büyüklüğünde bir inci takılmıştı. Düğün hediyesi ve çeyiz için hazırlanan altın gümüş takılar inci, elmas yakuttan bin bir çeşit kıymetli mücevherlerle süslü eşyalar o kadar çoktuki es-Suyuti bunların on sandık olduğunu kaydetmektedir (226). Bütün bunlar dağlar gibi yığılıp kalmıştı. **İbni İyaz**, **Mısırlı** büyük tarihçi, olayları çok iyi bilen adam, yalnız bu hediyeler ve **Katru'n-Neda**'nın düğün eşyalarının **Mısırdan Bağdad**'a naklinin altı ay sürdüğünü zikretmektedir ki onun sadece bu rivayeti bile, düğün hazırlığının boyutları ve ihtişamı hakkında bizlere hayret ve şaşkınlık

(225) el-Kindi, **K. el-Vülat**, s. 240.

(226) es-Süyûti, s. 380.

vermektedir (227). Bu bakımdan devrin tarihçileri bu akıl almaz üğün çeyizini tasvir ederken hayretlerini şu cümlelerle ifade etmişlerdir **Katru'n-Nedaya** babası öyle çeyiz hazırladığı; ondan önce hiç bir kimsenin kızı için böylesine muazzam bir çeyiz hazırladığı ne duyulmuş, ne de işitilmiştir (228).

B- KATRU'N-NEDA BAĞDAD YOLUNDA

a- Gelinin Uğurlanması:

Düğün eşyaları ve kıymetli hediyeler yukarda da işaret edildiği gibi daha önce peyder pey Bağdad'a gönderilmişti. Artık şimdi sıra **Katru'n-Neda** ve onunla birlikte düğün alayının **Mısırdan** hareket etmesine gelmişti. Bu büyük düğün alayının kimlerden oluştuğu hakkında fazla bir bilğimiz yoktur. Ancak, **İbnü'l-Cessas**, **Humaraveyh** ailesini temsil etmek üzere yine bu muhteşem düğün alayının başında idi. Düğün alayına, bunların çoğu onu uğurlamak için, Saray erkanı ve **Katru'n-Neda**'nın bir çok yakınlarında katılmışlardı. Bunlar arasında onun hayır ve hasenat yapmaya düşkün son derece dindar saygı değer halası **Abbâse** de vardı.

Düğün alayı ve buna katılan büyük kalabalık, Kahireden hareket etmiş ve **Mısır-Şam** istikametindeki kervan yolunu takip ederek son **Mısır** hudut (çıkış) yerine gelmişler ve çadırlarını burada kurmuşlardır. Burada hazin bir ayrılık olmuştu. Düğün alayı Bağdad'a, geri kalan hısım akraba ve saray erkanı da yine Kahireye dönmüşlerdir. Ancak yaşlı hala **Abbâse**, bu hudud bölgesinde bir müddet daha kalmış buraya içinde çok güzel camii, alış-veriş mahalli, pazar yeri bulunan gösterişli bir köy inşaa ettirmiştir. Türk anası insanlığın hayrına olan medeni vasfını burada da göstermiştir. Zira, Hala sultanın asaletine bakınız ki kendi çadırlarının kurulduğu bu yerlere şimdi yeni mamur müreffeh bir köy kurdurmuş ve bunun

(227) İbni İyas, **Bedayi**, I, s. 171.

(228) İbnil Kesir, XI, s. 66.

bütün masraflarını kendi kekesinden karşılamıştı. **İbni Hallikan** bu köye dirayetli Türk anasına izafeten "**Abbase Köyü**" denildiğini ve hala mamur ve müreffeh bir köy olduğunu kaydetmektedir (229).

b- Katru'n-Neda'nın Bağdada Gelişi:

İbnü'l-Cessas'ın başkanlığında hareket eden düğün alayı, et-Taberinin bize bildirdiğine göre nihayet bir Pazartesi günü 2. Muharrem, 282- 3 Mart 895 te **Bağdada** gelmiş ve burada daha önceden kararlaştırılan **Said İbni Muhalled** konağına inmiştir (230). et-Taberi Bağdada bu düğün alayı ile birlikte **Katru'-Nedanın** Halalarından birisinin de teşrif ettiğini bildirmektedir (231). İsmi ve kişiliği hakkında fazla bir açıklama verilmeye bu Halanın yukarda zikri geçen **Abbase**'den başka birisi değildir. Halbuki bu sıralarda el-Mutazid her nedense **Musulda** bulunuyordu.

C- BAĞDAD'TA YAPILAN MUHTEŞEM TÜRK DÜĞÜNÜ

a- Düğün Alayı:

Asrın düğünü ve muhteşem merasimler Bağdad ta yapılacak ve el-Mutazid zifafa el-Mansurun **Medinetü's-Selamında** inşaa edilen hilafet sarayında girecekti. **Bağdad**'taki bu ön hazırlıklar tamamlandıktan sonra düğün başlamıştı. Halk büyük bir coşku içinde düğün şenliklerine katılıyordu. Nihayet düğün alayı **Said b. Muhalledin** konağından hareket etmiş ve saraya doğru ilerlemeye başlamıştı. **Katru'n-Neda** etrafında pervaneler gibi dolaşan 150 hizmetçisi olduğu halde sanki bir kehkaşan, saman yolunu andırıyorlardı. Çünkü bu hizmetçilerden her birinin, bir eline altın, diğer eline gümüşten yapılmış büyük şamdanlar verilmiş ve ortalık bir renk cümbüşüne dönmüştü.

(229) İbni Hallikan, **Vefayat**, II, s. 250.

(230) et-Taberi, X, s. 39, el-Mesudi, IV, s. 271.

(231) et-Taberi, X, s. 39, İbnül-Esir, VII, s. 474, Krş. **Meşahirün-Nisa**, II, s. 45.

Oysa hilafet saraylarında bunun aksine bir telaş başlamıştı. Başta harem ağası hatta Halife sağa sola koşuşturuyorlardı. Çünkü **Harem Ağası** ve Halife Türk düğün alayı ve **Katru'n-Nedayı** şan ve şöhetlerine uygun bir şekilde karşılamak için büyük bir telaşla şamdan aramaya koyulmuşlar ve sonunda ancak beş adet şamdan bulabilmişlerdi.

b- Halifenin Büyük Sıkıntısı:

Diğer taraftan Türk düğün olayı yürüyen bir ışık denizi gibi hilafet sarayına yaklaşıyordu. Halife ve **Harem Ağası** heyecan ve telaştan ne yapacaklarını şaşırılmışlar, hatta **Harem Ağası** döğünerek Halifeye gelmiş ve;

"-Saklanalım, saklanalım da hiç olmazsa bizim bu sefaletimizi kimse görmesin" demiştir.

Diğer taraftan bütün bunlar, Mısır Türk Sultanının uçsuz bucaksız zenginliğini asaletini, engin denizleri andıran cömertliği yanısıra, Hilafet sarayının davranış fukaralığını, belki bundan da öte el-Mutazid'in bütün açıklılığı ile cimriliğini sergilemektedir. Zira, el-Mesudi, onun açık açık cimri bir kimse olduğunu, çarşı ve pazarda avamı nasın bile tenezzül edip bakmadığı şeylere rağbet ettiğini satın aldığını kaydetmektedir (232).

c- Türk Kızının Halifeyi Şaşırtması:

Onların zifaf gecesinde de buna benzer ilginç olaylar olmuştu. Bunlar **Katru'n-Neda**'nın edeb ahlâk, nezâket ve yüksek irfanını sergilemekte ve Türk prensesinin gerektiğinde ne kadar hür iradeli ve müstakil davranışlı olduğunu göstermektedir. Şöyleki;

(232) el-Mesudi, Mûruc, IV, s. 232.

وكان مع ذلك شحيحاً بخيلاً ينتظر فيما لا ينتظر فيه العوام

Katru'n-Neda zifaf gecesinde Halife el-Mutazid'in kendisine daha ilk bakışında yüzünde bulunan gelinlik duvağını hemen sıyrıp almış ve Halife ile ilk defa göz göze gelmişti. Buna bir mana veremeyen Halife şaşkın şaşkın Katru'n-Neda'nın yüzüne bakmış, o da;

"Ey Müminlerin Emiri! Eğer yüzüm güzelse bunu ilk gören siz olunuz yok eğer çirkin ise ilk örten de yine siz olunuz, demiştir (233). Öyle ya, bu, onun hayatında yüzünü gösterdiği ilk ve tek mahrem erkekti.

d- Şairlere Konu Olan Mutluluk

Onların bu dillere destan olan düğünleri o devrin şair ve ediplerine ilham kaynağı olmuş ve bu asrın düğünü hakkında bir çok güzel şiirler yazılmıştır. Bu şairlerden birisi olan Ali b. Abdurrahman er-Rûmî şöyle demiştir;

يا سَيِّدَ الْعَرَبِ رَفِيتَ لَهُ - بِالْيَمَنِ وَالْبَرَكَاتِ سَيِّدَةُ الْعَجَمِ
أَسْعَدَ بِهَا كَسْعُودَهَا بِكَ - ظَفَرْتَ بِمَا فَوْقَ الْمَطَالِبِ وَالْهَمَمِ
شَمْسُ الضُّحَى رَفَّتْ إِلَى بَدْرِ الدُّجَى - فَتَكشَفَتْ بِهَا عَنِ الدُّنْيَا الظُّلَمِ

"Ey! büyük bir esenlik ve bereketle Türkün asili (Esmâ) ile evlenen Arap Seyyidi (Halifesi)

Onunla artık sonsuza kadar mutlu ol! Taki seninle de o mutlu olsun.

Zira bu (evlilikle) hiç kimsenin ulaşamayacağı bir mürüvvete kavuştun. Şemsu'd-Duca (Sabahın parlak güneşi olan Halife) Bedru'd-Duca (karanlıklara doğan ay misali Katru'n-Neda) ile evlendi. Böylece bütün dünyadan karanlıklar sıyrılıp gitti. Her yer gece gündüz aydınlık oldu (234).

(233) Meşahirûn-Nisa, II, s. 159.

(234) el-Mesudi, Mûruc, IV, s. 271.

5- KATRU'N-NEDÂ HİLÂFET SARAYLARINDA

A- KATRU'N-NEDA'NIN SARAY HAYATINDAN ÇİZGİLER

a- Halifeye İlginç Saygısı

el-Mutazıd, **Katru'n-Neda Hatuna** Türk kadınının bu asil temsilcisine hayran olmuştu. Onun her türlü takdirin üstündeki kibarlığı, inceliği, anlayışı, nezaketi **el-Mutazıda** öyle derinlemesine etki etmişti ki, boş vakitlerini nerede ise hep onunla birlikte geçirmek isterdi. Onların bu mutlu geçen yıllarının bazı olayları tarihe geçmiştir. Bunlardan en önemlisi de bir defasında **Katru'n-Nedâ'nın** sakın kucağında huzur bulan uyuyan Halife **el-Mutazıd'**ın uyanınca sağa sola bakarak telaşla **Katru'n-Neda** diye bağırmaya başlaması ve **Katru'n-Neda'nın** bu olay vesilesiyle sadece Halifeye değil belki bütün insanlığa verdiği edeb irfan dersidir. Çeşitli kaynaklarda çok daha ayrıntılı bir şekilde belirtildiğine göre;

Bir gün Halife **el-Mutazıd**, **Katru'n-Neda** ile baş başa kalarak güzel bir gün geçirmek istemişti. İki sevgili yemişler, içmişler, tatlı tatlı sohbet etmişler, dakikalar sanki bir mutluluk ırmağının suları gibi akıp gidiyordu. Bu sırada Halifeye bir ağırlık gelmiş ve çok sevdiği, güvendiği **Katru'n-Neda'nın** kucağında uyuya kalmıştı. **Türk Hatun'u** Halifenin başını yavaşça bir yastığa koymuş ve kendisi de sessizce onun uyanmasını bekliyordu.

Aradan bir müddet geçtikten sonra **el-Mutazıd** uyanmış telaşla, "**Katru'n-Neda, Katru'n-Neda!** diye bağırmaya başlamıştı. Bu sırada zaten Halifenin uyanmasını bekleyip duran Türk kızı, büyük bir edeble efendisinin karşısına dikilip kalmıştı. Bu incelikten hiç bir şey anlamayan Abbâsi Halifesi;

"Canımı sana emanet ettim, kucağında uyudum. Bunca cariyelerim varken bunu ben sadece seni sevdiğim için yaptım.

Yalnızlığı seninle paylaştım. Oysa sen başımın altında bir yastık koydun ve beni terkettin." gibi sözlerle sitemler yağdırmaya başlamıştı. **Katru'n-Neda** gözleri yerde, mücessem bir saygı abidesi gibi duruyor hiç bir şey konuşmuyordu. Halife yersiz sitemlerine ara verince o vakur bir eda ile tane tane;

"Ey Müminlerin Emiri! Bana yaptığın iyiliklerin ve benim üzerime nasıl titrediğinin farkındayım. Fakat bizim aile terbiyemize göre (Türk töresi) bir mecliste, uyuyan yanında oturulmaz, oturup sohbet ederken de uyunulmaz!" (Böylece insan her iki haldede ayıp bir şey yapmış olmaktan ari olur (235) demiş ve Halifeyi bir kere daha hayret içinde bırakmıştır.

b- Sözleri Darb-ı Mesel Olan Türk Kızı:

Böylesine güzel, böylesine alımlı böylesine ince bir cevap veren Türk kızının ağzı altın değil, inci, yakut, zümrüt gibi paha biçilmez cevherlerle doldurulması gerekirdi. Bu manada onun söylediği sözlerin her biri mutluluk bağına açılan altın kapıların anahtarları gibi idi. Heyhat! Abbasi Halifesi **el-Mutazıd Billah** bu inceliği nezaket, terbiye ve ruh güzelliğini anlayacak ve takdir edecek kadar medeni yaratılıştaki bir adam değildi. Mamafih böylesine üstün bir davranış ve asalet örneği sergileyen Türk Hatunu **Katru'n-Nedâ**'nın henüz 13-14 yaşında genç bir kız olduğu da unutulmamalıdır.

Katru'n-Neda'nın bu sözü dil ve edebiyat kitaplarına geçmiş bir kadının kocasına karşı saygı edeb ve terbiyeyi ifade babında "**darb-ı mesel**" haline gelmiştir. O zamandan bu güne kadar bu sözler hala canlılığını korumakta, nesilden nesile aktarılıp gelmektedir. Bu gün bile Arap toplumunda sosyal hayatın örf, adet, anane, gelenek ve teamüllerine aykırı hareket edenlere **Katru'n-Neda**'nın bu darb-ı mesel haline gelmiş sözü

(235) İbni Hallikan, **Vefayat**, II, s. 250, İbni Tağrıberdi, **en-Nücum**, III, s. 53, el-Kayravani, **Zuharu'l-Adab**, III, s. 823, Kadı er-Reşid, **K. ez-Zehair**, s. 384, İbni İmad, **Şezarat**, II, s. 179.

hatırlatılmaktadır.

Evet, "uyuyanın yanında oturulmaz, oturanın yanında da oyunmaz"! denilerek toplumun birlik ve beraberliğinin korunması istenilmektedir.

Türk Prensesi Katru'n-Neda'nın Halifeye karşı bu asil ve vakur davranışı bir çok ediplere konu olmuş, şiirlerle bu hareket herkese özellikle yeni yetişen gençlere imrenilmeye çalışılmıştır. Nitekim **İbni İyaz** bu olayı hayran hayran zikrettikten sonra şu beyitleri zikretmektedir.

كن ابن من شئت واكتسب أدبا - يغنيك مضمونه عن النسب
إن الفتى من يقول ها أنا ذا - ليس الفتى من يقول كان أبي

"Kimin oğlu olursan ol! Biraz edep öğren. Edep seni nesebden aha soylu kılar.

Asıl yiğit kendine güvenen ve "işte ben buyum!" diyen insandır.

Yoksa "Benim babam falanca idi" diye soyu ile övünen kimse değildir" (236).

B- KATRU'N-NEDA'NIN BÜYÜK ZEKASI

a- Halifeyi Şaşırtan Sezgi Gücü:

Artık bu olaydan sonra **Katru'n-Neda** Halifenin gözünde bir kere daha büyümüştü. Türk Hatunu hal, hareket ve üstün davranışları ile **el-Mutazıd** adeta büyülenmişti. Halife vaktinin büyük bir kısmını onunla geçirirdi (237). Halife onun odasına, ona olan saygısından dolayı müsaade almadan girmezdi. Girinceye yerlere kadar eğilerek

(236) İbni İyaz, **Bedayi**, I, s. 172.

(237) İbni İyaz, **Bedayi**, I, s. 171.

onu selamlardı (238).

Gerçekte **Katru'n-Neda**, üstün zekası, edebi, terbiyesi, ile sarayda herkesi kendisine hayran bırakmıştı. Bir çok yazarlar onun bu özelliğini belirtmekte adeta yarış etmektedirler. Bunlardan **el-Cehşiyari** onun için; Katru'n-Neda çekici güzelliği yanı sıra üstün bir akıl ve idrak gücüne sahipti" (239) derken **İbni Hallikan**; "**Onun deha derecesinde bir akıl ve güzelliği vardı**" demektedir (240). **İbni İmad** onun, son derece akıllı olduğuna işaret etmektedir (241).

Mamafih onun **el-Mutazid**'la olan evlilik yıllarında deha derecesindeki bu aşırı zekasını sergileyen daha bir nice önemli vaka vardır. Biz buna sizinde şaşırıp kalacağımız bir misâl verelim; Bir gün Halife onun odasına girmişti. Hal ve hareketlerinde fazla bir tuhafılık ta yoktu **Katru'n-Neda** hemen ayağa kalkmış, gözlerinden boşanırcasına akan yaşlar içinde;

"Heyhat babam öldü!" diye haykırmıştı. Gerçekten de **Humaraveyh** ölmüş mü idi? Evet ölmüştü. Ama "**Ordu Babası (Ebul Ceyş)**" diye anılan Halifede dâhil bu acı haberi kimse ona söylememişti. Fakat o bunu nereden bilmişti? **Katru'n-Neda**'nın bu zekası ve sezgi gücü karşısında şaşırıp kalan **el-Mutazid**, bunu nasıl anladığını sorunca ona şöyle demiştir;

"-Şimdiye kadar yanıma her geldiğinde beni selamlamak için yerlere kadar eğiliyordun. Oysa şimdi "**Merhaba**" demekle yetidin." Halifenin böylesine basit bir hareketinden babasının öldüğünü, hem de doğru olarak tahmin etmesi, **Katru'n-Neda**'nın nerede ise cinnet derecesinde bir zekaya sahip olduğunu göstermektedir.

(238) İ.A. Humaraveyh Mad.

(239) el-Cehşiyari, **Zuharu'l-Adab**, III, s. 823.

(240) İbni Hallikan, II, s. 249.

(241) İbni İmad, **Şezarat**, II, s. 196.

b- Humaraveyh'in Ölümü ve Tolonilerin Yıkılışı:

Gerçekte "Ordu Babası" diye anılan Humaraveyh genç denilebilecek bir yaşta (30-31 yaşında) habis ruhlu bir iki müfsidin su-i kasdı sonucu Şamda katledilmişti. (283/896) (242). Ama daha önceden de Mısır'ın ekonomik düzeni bir hayli bozulmuştu. Zira Humaraveyh güzel kızı Katru'n-Neda'nın düğünü için dünyaları sarfetmişti. Bu, bolluk değil israf ve savurganlığın ta kendisiydi. O Bağdada sadece güzel kızını değil, aç gözlü cimri Abbasi Halifesi el-Mutazid'a, mülk-ü Mısır'ın varidat ve hayratını, Toloniler devletinin nerede ise bütün hazinesini göndermiş ve dolayısıyla "Beytül Mal" tam takır kalmıştı. Düğün için bunca israfa lüzum varmı idi? Bu ayrı bir münakaşa konusu olsa gerektir.

Mamafih Toloniler devletinin yıkılmasında, Humaraveyh'in genç yaşta öldürülmesi talihsizliği yanı sıra, devletin içine düştüğü mali krizin de önemli rolü vardır. İşlerin bu kadar kötü gitmesinde ne yazık ki yazarların bir çoğu Halife el-Mutazid'ı suçlamaktadırlar. Onların nerede ise ittifak edercesine el-Mutazid'ın böyle bir evlilik yapmaktan asıl maksadının Tolonoğullarını fakir düşürmek olduğunu zikretmektedirler (243). Yazarların bu görüşlerinin gerçek dışı olduğunu iddia etmek biraz safdillik olur. Zira yukarıda da işaret edildiği gibi, Humaraveyh, sanki kızımı Bağdada gelin gönderiyorum! diye hazineye hiç bir şey bırakmamıştı. Oysa, Mısır'ın idari hizmetlerine yapılan masraflar, devletin giderleri nasıl karşılanacaktı? Sayıları 30-60 bazı hallerde 100 bini bulan ordunun aylıkları nereden verilecekti? Bütün bunlardan sonra Halifeye anlaşma gereği her sene muntazaman 400.000 dinar vergi nasıl ödenecekti? Bütün bu ağır külfetler Tolonileri ekonomik yönden çökertmeye yetip artıyordu.

(242) İbni Hallikan, Vefayat, II, s. 250, İ.A., V/I, s. 587.

(243) İbni Tağrıberdi, en-Nûcum, III, s. 53, İbni İmad, a.g.e., II, s. 179, İbni Hallikan, II, s. 250.

C- KATRU'N-NEDA HATUN'UN VEFATI

Baba Humaraveyh'in ölümünden bir süre sonra **Katru'n-Neda Hatun** da ne yazıkki gençliğinin baharında nerede ise 23 yaşlarında vefat etmiştir. Kaynaklarda ölüm sebebi olarak özel bir illetten bahsedilmemektedir. et-Taberi Onun 287/900 yılında vefat ettiğini (244) ve cesedinin Bağdadta **el-Mansur** tarafından inşa edilen "**er-Russafe sarayı**" nın geniş (245) avlusuna defnedildiğini kaydetmektedir. Yazarlar onun vefatını daimi rahmet ve gufranla yadettirmektedirler (246).

el-Mutazid Katru'n-Neda Hatun'la olan bu evliliği ve mutlu yılları 8-9 yıl devam etmiştir. O bu süre zarfında, ağır başlılığı, vekar ve haysiyetini -çok küçük yaşta evlenmiş olmasına rağmen- korumasını bilmiş, sarayın entrikalarına karışmadığı gibi devrin boğucu siyasi havasının daimi dışında ve uzak kalmıştır. Türk Prensesi bu yüce meziyetleri, görgüsü, ahlakı, edebi ile herkese örnek olmuş ve sarayda pek çok cariyenin gıpta edeceği müstesna bir hayat yaşamıştır.

Katru'n-Neda Hatun, hayatta olduğu süre kendisini devrin halifesine saydırmasını bilmiş dolayısıyla **el-Mutazid** ona her zaman derin bir saygı duymuş, günlerinin büyük bir kısmını bu ağır başlı Türk hatunu ile paylaşmıştır. Onun sarayda özel bir mevki vardı. Huzuruna herkes girip çıkmazdı. **el-Mutazid** bile odasına geldiğinde, diz üstü çöker alnı nerede ise yerlere değecek kadar eğilir ve onu selamlar, ona olan saygı ve sevgisini bu şekilde ifade etmekten zevk duyardı (247). Onların pekte kısa olmayan bu evliliklerinden her hangi bir erkek veya kız çocukları olmamıştır.

(244) et-Taberi, X, s. 77, İbnü'l-Esir, VII, s. 498-508, **Tarihü'l-Hamis**, II, s. 344.

(245) er-Russafe Sarayı için bkz. et-Taberi, VII, s. 652, VIII, s. 37, 39, 63, 74, 111.

(246) İbnü'l-İmad, Şezarat, II, s. 196.

(247) İ.A., V/I, s. 586.

6- EL-MUTAZİD'IN ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Mamafih el-Mutazid devrinin (892-902) konumuz açısından son derece önemli ve mutlaka üzerinde durulması gereken bir diğer hayırlı gelişmesi daha vardır. O da yine bu devirlerde **Zümrüd Hâtun, Katru'n-Neda Hatun** gibi hilafet saraylarında kendini gösteren ve Abbasi hilafetinde çok önemli yeri olan bir diğer Türk anası **Şağab Hâtun**'dur.

Gerçekte el-Mutazid çok yönlü bir Abbasi Halifesi idi. O uzun hilafet yılları döneminde çevresindeki dinamiklerle iyi ilişkiler içinde olmaya ayrı bir özen göstermiş, kendinden önce gelen Abbasi halifelerinin aksine Türk generalleri ile fazla bir sürtüşmeye de girmemiştir. **es-Süyûti**'nin onun hakkında "**tecrübesi en çok olan Abbasi Halifesi**" derken kasd ettiği husus her halde bu olsa gerektir (248).

el-Mutazid Mısır Türk Hanedan ailesi, Tolonilerle çok iyi ilişkiler kurduğu gibi, çevresindeki Türk aristokrat askeri aileleri ile de sıcak ilişki kurmuş ve onlarla iyi geçinmenin yollarını aramıştır. Yine O bu cümleden olmak üzere hilafet çevrelerinin güçlü askeri ailelerinden birine mensup **Şağab Hatun**'la evlenmiştir. (900) Onların bu evliliklerinden **Cafer** adında bir erkek çocukları dünyaya gelmiş ve **Şağab Hatun**'da **Ümmü'l-Veled** olmuştur.

Ancak el-Mutazid'in **Şağab Hatun**'la olan bu evliliği pek fazla sürmemiştir. O, bu evlilikten bir iki sene sonra vefat etmiştir. Kaynaklarda el-Mutazid'in şahsi hayatı ve kişiliği hakkında verilen bilgiler pek te iç açıcı değildir. **el-Mesudi** onun son derece cimri, piti, hırslı bir adam olduğunu kaydetmektedir (249). Diğer taraftan el-Mutazid diğer bir çok Abbasi halifesi gibi kadınlara aşırı düşkün bir kimse idi. O bu yüzden zayıf düşmüş, akli dengesi bozulmuş ve sonunda genç yaşta ölmüştür.

(248) es-Süyûti, s. 368.

(249) el-Mesudi, et-Tenbih, s. 373.

Şağab Hatun'a gelince bu değerli Türk anasının çok ilginç bir kader çizgisi vardır. **el-Mutazid**'tan sonra onun yerine, **Zümrüd Hatun**'un oğlu **Ali, el-Mütefi Billah** lakabıyla halife olmuştur. Onun hilafeti ancak beş sene sürmüştür. Ondan sonra hilafet makamına **Şağab Hatun'un oğlu Cafer, el-Muktedir Billah** geçmiştir. **el-Muktedir**'in hilafet makamına geçmesiyle **Şağab Hatun** ve onun şahsında hilafet camiasındaki Türk varlığı için yeni ve çok parlak bir devir daha başlamıştır.

Çünkü oğlu **el-Muktedir**'in çok küçük olması sebebiyle, onun namına Abbasi hilafetinin bütün dizginlerini eline alan bu değerli Türk anası Abbasi devletini tam yirmi beş sene hem de büyük bir ehliyetle idare etmiştir. Bundan sonraki sayfalarda işte hilafet tarihinin bu ilginç konuları üzerinde durulacak, **Şağab Hatun**'un herkesi titreten etkin şahsiyeti ve Abbasi devletini idare etmede üstün kabiliyet ve dehası hakkında ilk defa geniş bilgiler verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ABBASİ HİLÂFETİNE YÖN VEREN
BÜYÜK TÜRK ANASI
ŞAĞAB HATUN

I.
UMUMİ YÖNLERİ İLE ŞAĞAB HÂTUN
VE
YAKIN ÇEVRESİ

GİRİŞ
ŞAĞAB HÂTUN VE ABBASI HİLÂFETİNDEKİ
YERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Şağab Hâtun, Türk İslâm Tarihinin karanlık sayfaları arasında hâlâ sıkışıp kalmış, son derece görgülü, bilgili, dirâyetli ve bir çok üstün meziyetleri olan, fazîletli herkese örnek bir Türk anasıdır.

Bilindiği gibi uzun asırlar devam eden Abbâsî Hilâfeti'nde Türkler'in idârî ve özellikle askerî sahalarda büyük bir varlık hâline geldikleri görülür. Hemen ilk devirlerden başlamak üzere daha sonraları hilâfet ordusunun en etkin ve temel unsurlarından biri haline gelen bu Türkler çok kısa bir zaman sonra askerî ve siyâsî idâreye hakim olmuşlardır. O kadar ki çoğu kere bir halîfenin azli veya yeni bir halîfenin iş başına getirilmesi ancak bu Türklerin arzu ve iradeleri sâyesinde mümkün oluyordu.

Halbuki madalyonun birde öbür yüzü vardır. Bu devirlerde askerî ve idârî mevkilerde yükselmiş ünlü Türk komutan ve devlet adamları yanı sıra yine hilâfet camiasında yetişmiş, o çevrelerde büyümüş ve müessir şahsiyetleri ile kendilerini o toplumda kabul ettirmiş, sevdirmiş saydırmış bir çok Türk hatunları, yani Vâlîde Sultanlar ve bir o kadar da fazîletli Türk anaları bulunmaktadır. Bu Türk analarının bir çoğu daha çok küçük yaşlarda hilâfet saraylarına intisab etmişler ve emsalleri arasında temâyüz ederek o çevrelerin en gözde saygı değer hanımları olmuşlardır.

Diğer taraftan hilâfet camiasına intisab etmiş olan bu Türk

anaları çoğu zaman Abbasî Halifeleri ile evlenmişler ve her biri bir veliahd anası olmuşlardır. Bu ise onlar için başlı başına bir mutluluk ve müstesnâ bir mazhariyetti. Zira, onlar böylece, o devirlerde herkesin gıpta edeceği ve bir câriye için ulaşabileceği en yüce bir şeref olan "**Ümmü'l-Veled-Vâlide Sultan**" olma gibi en ulu bir mertebeye ulaşmış oluyorlardı. **Vâlide Sultan** olma şerefine ulaşmak ise, hilâfet saraylarındaki binlerce câriyenin hayal dünyasını süsleyen bir ümid ve bir yaşama kaynağı idi.

Bu bakımdan hiç çekinmeden diyebiliriz ki Abbasî Halifelerinden pek çoğunun anası öz be öz **Türktür**. Onlar şu veya bu vesile ile hilâfet saraylarına intisââ etmiş ve her biri ayrı bir değer ve şahsiyeti olan bu Türk analarından dünyaya gelmişlerdir.

İşte ndan sonraki sayfalarda, şüphesiz ilk defa üzerinde durduğumuz ve millî tarihe mâl etmeye çalıştığımız **Şağab Hâtun** da bu şekilde hilâfet saraylarında boy göstermiş, müessir şahsiyetiyle köca Abbasî İmparatorluğunu kucaklamış, devletin dizginlerini elinde tutmuş ve tam yirmi beş yıl ona yön vermiş müstesnâ karakterde Türk analarından biridir.

O da, **Çiçek Hâtun**, **Katru'n-Nedâ Hatun** ve emsâli bir çok Türk anaları gibi, **el-Mu'tazid**'in saraylarında kendisini göstermiş ve çok geçmeden o çevrenin en gözde hanımlarından biri olmuştur. Fakat Onun hilâfet çevrelerinde ası sesinin duyulması ve etkin bir varlık haline gelmesi biricik oğlu **Cafer**'in **el-Muktedir Billâh** lakabı ile hilâfet makamına geçmesiyle başlamıştır. (H. 295/908)

Şağab Hatun asıl bundan sonradır ki devlet işlerinde ehliyet ve dehasını göstermiş ve çok kısa bir zaman sonra o çevrelerin en otoriter, en saygın bir hanımı bir vâlide sultanı haline gelmiştir. O kadar ki vüzerâ ve ümerâ meclislerinde **Şağab Hâtun**'un ismi anıldığı zaman bu vezir ve devlet adamlarının kendilerini derleyip topladıkları ve bir çeki düzen verdikleri görülürdü. Ona hürmet ve saygıda kim olursa olsun hiç bir kusur etmemeye çalışırdı.

Şağab Hâtun, yukarda da zikredildiği gibi, çok küçük yaşlarda

hilâfet koltuğuna oturtulan oğlu **el-Muktedir** namına devlet işlerine el koymuş ve nerede ise tam yirmi beş yıl, hemde **Kaşgar** önlerinde ta **Atlas Okyanusu** sahillerine kadar çok geniş bir sahaya yayılmış olan koca Abbâsî İmpaatorluğunu üstün bir kâbiliyet ve liyakatla idâre etmiştir. Gerçekte devlet idâresinde yirmi beş yıl hemde hiç kesiksiz hüküm sürmek üstelik her zaman aktif olmak, işleri zabtu rabt altına alarak otoritesini herkese kabul ettirmek pek kolay bir şey olmadığı gibi bir kadın için imkansız başarmak gibi bir şeydir.

İşte O, bir çeyrek asra varan bu uzun müddet zarfında her zaman olayların bilfiil içinde olmuş, her hal-ü kârda devletin dizginlerini elinde tutmuş, icraat ve tasarruflarında vezirlerde dahil hiç kimseden çekinmemiş ve her zaman müstakil hareket ederek geniş bir çevreye sözünü dinletmiş, son derece etkin, son derece otoriter bir Türk Anası bir Devlet Ana idi.

Bu bakımdan hiç çekinmeden diyebiliriz ki **Şağab Hâtun** bu müstesnâ yönleri ile Abbâsî Hilâfetinde gelmiş geçmiş bütün Türk hatunlarının şüphesiz en büyüğü, en ulusu ve yücesi olmuştur.

Onun devlet idâresinde ki bu aktif rolünün, izzet ve ikbâl devrinin yirmi beş yıl olduğunu söylemiştik. Gerçekte yirmi beş yıl devlet idâresinde aktif rol oynamak değil bir kadın, Abbâsî Halifelerinden çok az bir kimseye nasib olmuş üstün bir keyfiyettir. Abbasîlerin şan ve şöhrati cihanı tutmuş çok renkli halifelerinden biri olan **Hârun er-Reşîd**'de dahil daha bir çok halifenin hilâfet müddetinin yirmi beş yılın çok gerilerinde olduğu göz önüne getirilirse, bunun ne kadar önemli bir şey olduğu bir kere daha ortaya çıkmış olur.

Şağab Hâtun bu uzun süre zarfında her zaman büyük olayların içinde olmuş, olaylarla yuğrulmuş, onlara yön vermiş ve son derece tecrübeli bir kaptan gibi devlet gemisinin selâmet sahiline doğru yol almasını sağlamıştır.

Ayrıca **Şağab Hâtun**'un burada son derece ilginç bir özelliğini de dile getirmek istiyoruz. O da, Onun berrak kişiliği ve görev an-

layışında yani devlet idâresinde **kadınların** yeridir. Öyleki **Şağab Hâtun** devlet işlerinde erkekler kadar kendi hemcinsleri olan kadınlarada önem vermiş ve onları kendi idâresi zamanında çok ilginç makamlara getirmiştir. Kadınların, devlet işlerinde en yüksek makamlara getirilmesi, idârede onlardan yararlanılması o devirlerde hemen hemen hiç görülmemiş bir keyfiyettir.

Bunlardan meselâ, **Dîvânü'l-Mezâlim** (İstînaf Mahkemesi Re-İsliği) gibi, gerçektende çok önemli bir makama devrin bütün te-amüllerini aşarak hemde hiç çekinmeden çok güvendiği bir kadını başkan tayin etmesi, Onun bu konulardaki cesarete ve belki çok çarpıcı kişilik ve tasarruflarından biri olsa gerektir. O uzun saltanat yılları döneminde çevresinde şahsiyetli kadınlardan müteşekkil bir ekib oluşturmuş ve bir çok önemli meselelerde onlarla istişâre ederek karar vermiştir. Meselâ kendi öz kardeşi ve kaynaklarda **Teyze Hâtun** olarak zikredilen diğer bir **Türk Anası** devlet işlerinde Onun adetâ bir sağ kolu olmuş ve Onunla hayatı boyunca aynı kaderi paylaşmıştır. Abbâsî hilâfetinde kadınlara böylesine önem veren, onları hiç çekinmeden üstün mevkilere getiren bir başka ne bir halîfe, nede halife anası gelmemiştir.

O uzun seneler devam eden bu saltanat döneminde sadece siyâsî, idârî değil toplumun sosyal meseleleri ilede hem hâl olmuş ve kendisini şükranla yâd etmemizi sağlayacak bir çok küllî hayır hizmetlerinde bulunmuştur. O, devlet idâresinde bir çok fazîletli davranışların öncülüğünü yapmış, sosyal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlayacak bir çok ciddî müessir adımlar atmıştır.

Onun bu yöndeki küllî hizmetlerinin en önemli tezâhürlerinden biri, belki de en anlamlısı insan sağlığına yönelik ve **Bağdad**'in en uygun bir yerinde düşkün, yoksul, hasta ve zavallı kimselerde dâhil herkes'in en ufak bir ücret bile ödemededen tedâvî edilmeleri ve şifâ bulmalarını sağlayacak müazzamâ bir **hastahane** inşa etmiş olmasıdır. "**Ümmü'l-Muktedir-Vâlide Sultan Hastahanesi**" olarak tarihe geçen bu hastahaneye devrin en büyük en ünlü hekimlerinden biri olan **Sinan b. Sâbit** getirilmiştir. Hastahanenin bütün giderleri

ve görevlilere ödenen maaşlar, **Şağab Hatun** tarafından karşılanmakta idi.

O, toplumda sanki bir hayır ve hasenât âbidesi gibi idi. Fazilet ve dindârlığının sınırları olmadığı gibi, Onun sehâ, kerem, cömertlik, lutuf ve ihsanlarında sınırı yoktu. Yoksulları gözetmek, düşkünlere yardım etmek şu fânî dünyada belki de Onu en mutlu kılan mânevî bir zevk idi. Onun hayır ve hasenatla dolu nurlu elleri Bağdad ve hilâfet merkezini çoktan aşmış ve başka başka mübarek diyarlara ulaşmıştı.

Bir eli Hz. Peygamber'in öz yurdu **Mekke**'de, diğer bir eli **Mescidü'l-Aksa**'ya yani **Kudüs**'e uzanmış, gönlü ise Peygamber sevgisi ile dolup taşan **Medîne**'de idi. O, uçsuz bucaksız mal ve servet zenginliğini gönül zenginliği ile birleştirmiş, hem **Mescid'i Haram**, hem **Mescid'i Aksa**, hem de **Mescid'i Nebevî**'nin tamiri, ayrıca bu kutsal mabedlerin çevresinde yaşayan fakir fukaranın sevindirilmesi için oluk, oluk paralar akıtmıştır. O sınır boylarında nöbet tutan askerlere bile Allah rızası için yardım ediyor ve sadakalar veriyordu.

Şağab Hâtun bunlarla da iktifa etmemiştir. Hayır ve hasenatta kalbi ummanlar kadar geniş olan bu Türk anası dahada ileri gitmiş ve Abbasî Hilâfetinde hiç bir halife anasının yapmadığı veya yapamayacağı bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği vermiştir. O da bütün bu uçsuz bucaksız çiftliklerini, arazî ve gayri menkullerini ve bunların bilcümle gelirlerini bu küllî hayır hizmetleri için **vakfetmesidir**.

Bu vakfetme prosesi, o günkü şartlar altında formalite bakımından en mükemmel şekilde yapılmış, gayri menkullerin hepsi ayrı ayrı kayda geçmiş kullanılmaları bir takım hukûkî şartlara bağlanmıştı. O, bu haliyle bugünkü **modern vakıf müessesesinin** kadınlar arasında ilk kurucularından birisi olmuştur.

Bu arada aklımıza şöyle bir sual gelmektedir; Abbâsi Hilâfetini böyle bir çeyrek asır idâre etmiş, bir devre adını vermiş, küllî hayır

hizmetleri ile koca bir imparatorluğu kucaklamaya çalışmış olan bu büyük Türk anasının sonu ne olmuştur? Hemen şunu söyleyelim ki; O'nun sonu tam anlamıyla bir trajedi olmuştur. Zira, talihsizlikler bu büyük Türk Anasının yakasını bir türlü bırakmamış, kendi lutuf ve nimetleri ile büyütüp beslediği, ermeni bir anadan doğma Halife **el-Kâhir**, sefil bir nankörlük örneği vermiş, bu faziletli Türk Anasını insan haysiyetini ayaklar altına alacak bir tarzda ve binbir türlü işkence ve azab ile öldürmüştür. Bundan sonraki geniş açıklamamızda bu yüz kızartıcı trajedi üzerinde çok daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Şunu itiraf edelim ki, **Şağab Hatun**, bir devre adını vermiş, Abbâsî Hilâfeti ve **el-Muktedir** döneminde çok müstesnâ bir yeri olan **Vâlîde Sultan**, ne yazık ki bu devirlerde hilâfet gök kubbesi altında parlayan emsâli bir çok Türk anaları gibi, Türk İslâm Tarihinin karanlık sayfaları altında gömülüp kalmıştır. Onun müstakil şahsiyeti, millî tarihimize daha gerçek manada kazandırılmadığı gibi, Onun hakkında daha şimdiye kadar ne Türkçe, nede başka bir dilde hiç bir ciddî araştırmada yapılmamıştır. Oysa bir devre adını veren bu örnek Türk Anası ve millî gururumuzun önde gelen sîmâlarından biri olması gereken (hele hele o devirlerde) **Şağab Hâtun**'un böyle kaygısızca ihmâl edilmiş olması, şahsiyetinin tarih objektifinde hâlâ değerlendirilmemesi, kelimenin tam anlamı ile insanı kahreden bir talihsizliktir.

Bu bakımdan bundan sonraki **Şağab Hâtun**'un ailesi, aslı, hayatı, idâri kişiliği ve Abbasî Hilâfetindeki mümtaz mevkii üzerinde durulacak kendisi tarihe mâl olmuş bu Türk anası hakkında hemde ilk defa çok geniş bilgiler verilecektir.

1 - ŞAĞAB HATUN HİLÂFET ÇEVRELERİNDE; (H. 264/87 ?-321/933)

A - ŞAĞAB HÂTÛN'UN TÜRK LÜĞÜ:

Gerçekte **Şağab Hâtûn**; faziletli, ahlâkı, kendine özgü davranışları, mümtaz meziyet ve üstün karakterleri ile hilafet câmiasına intisâb eden gelmiş geçmiş en büyük, en dinamik **Türk Hâtûn**larından biridir.

Onun aslı ve **el-Mukdedir** döneminde (908 - 933) devlet idaresinde önemli bir kadro oluşturan ailesinin Türklüğü hakkında en ufak bir şüphemiz yoktur. Her ne kadar **es-Süyûtî**, onun Türklüğünü biraz cılız kelimelerle ifade etmekte ise de biz bunu yazarın bir üslûb özelliği olarak görmekteyiz. **es-Süyûtî**; ona, Türk denildiğini, asıl adının ise **Garib** olduğunu ve bazılarınca ona **Şağab** denildiğini açık açık kaydetmektedir. (250) Gerek **Garib**, gerekse **Şağab**, kaynaklarda bu Türk anasının müşterek ismi olarak görülmektedir. Belki de ona âilesi içinde daha önceleri **Gârib** denilmekte idi. Çünkü onun bir çok yakınları, önümüzdeki sayfalarda örneğini göreceğimiz gibi bu isimle anılmaktadır. Ancak ona, hilâfet câmiasına intisâb ettikten sonra, onun kenine has müstakil şahsiyeti ve davranışlarından kinâye **Şağab** lakabının verilmiş olması gerekmektedir. (251)

Diğer taraftan **İbnü'r-Rûmî**'nin (Doğ. 836) dîvânını şerheden ve o devrin ricâlini çok yakından tanıyan M. S. Selim, **Şağab Hatun**'un aslen Türk olduğunu çok cesur olarak dile getirmektedir. (252)

(250) **es-Süyûtî**, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, Mısır, 1952, s. 376.

(251) Daha geniş bilgi için bkz. İbni Tağrıberdî, *Cemâlû'd-Dîn Ebî'l-Mehâsin, en-Nücûmü'z-Zâhire fi-Mülûki'l-Mısır vel-Kâhirah*, Mısır 1963, 111, s. 192. **el-Hmezânî**, Muhammed b. Abdül-Melik, *Tekmileh*, Tah. M.E. İbrahim, Beyrut, 1967, XI. s. 212, İbnü'l-Esir, Ali b. Ebî'l-Kerem, *el-Kâmil fit-Târih*, Beyrut, 1965, VIII, s. 15, 116. **el-Kurtubî**, Arîb b. Sad, *Sileh*, Tah. M. E. İbrahim, Beyrut, 1967, XI, s. 65. Dayı **Garib**'in hilâfet çevrelerindeki yeri hakkında ileriki sayfalarda daha geniş bilgiler verilecektir.

(252) Bkz. *Dîvânü İbn er-Rûmî*, Şrh. M.S. Selim, Mısır, 1. s. 28. Kitapçı, Z. *et-Türk fi-Müellefâtı'l-Cahız*, Beyrut, 1972, s. 180.

Mâmafih, bu konuda o yalnız da değildir. Bunlardan meselâ C. Zeydân, ilim dünyasında pek meşhur olan "**Tarihu't-Temeddüni'l-İslâmî**" adındaki kıymetli eserinde defâlarca **Şağab-Hâtûn**'un Türk asıllı olduğunu vurgulamakta, müessir şahsiyeti, müstakil karar vermede kendine has üstün bir yeteneği olan bu Türk anası hakkında çok şitayişkâr ifâdelerde bulunmaktadır. (253) O'nun Türklüğünü savunan çağdaş tarih otoritelerinden bir diğer yazarda **Ph.K. Hitti**'dir. Arap asıllı milli tarih şuuruna vâkıf hristiyan bir yazar olan bu büyük tarihçi kaleme aldığı eserlerinin bir çoğunda **Şağab-Hâtûn**'un Türk olduğunu açıklamakta ve onun Abbasîler Devleti'ndeki inanılmaz gücü ve sultanı hakkında objektif yorumlarda bulunmaktadır. (254)

B - ŞAĞAB HÂTÛN'UN AİLESİ VE YAKIN ÇEVRESİ;

Esâsen **Şağab Hâtûn**, karakteri, icratı ve yakın çevresi ile birlikte değerlendirildiğinde, Onun Türklüğü hakkında hiç kimsenin şüphe etmemesi gerekmektedir. Zirâ **Şağab-Hâtûn**'da kendisinden önce hilâfet saraylarına intisab eden **Merâcil** (255), **Mârîde**, (256) **Şuca'** Hâtûnlar (257) gibi köklü bir Türk ailesinden gelmektedir.

(253) Zeydân, Corci. **Tarihu't-Temeddüni'l-İslâmî**, Beyrut, 1967, 11, s. 460. Krş. el-Hilâl es-Sâbî, **Tarihu'l-Vüzerâ**, Beyrut, 1904, s. 61.

(254) Hitti, P.K., **The Arabs in History**, Great Britain, 1970, P. 468. Aynı Müellifin diğer eseri, **The Arabs**, Chicago, 1962, p. 41. P. K. Hitti'nin Tarihte Arablar adındaki bu pek meşhur eseri, Prof. Dr. S. Tuğ tarafından dilimize **Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi** adıyla tercüme edilmiş ve dört cild olarak yayınlanmıştır. İstanbul, 1980. Müellifin, kitabının adını değiştirmek ve bile bile tercih etmediği "İslâm" kelimesini kullanarak kitabı, **İslâm Tarihi** adıyla Türkçe yayınlamak, eminiz ki O'nun hristiyan ruhunu bir kere daha muazzab etmiş olsa gerektir.

Müellifin en belirgin özelliği, İslâm Dini ve Onun kültürel gelişmelerini koyu bir Arabizm çerçevesi içinde mütalea etmesi ve İslâm Tarihini, siyhasî Arab Tarihinin bir devamı olarak görmesidir. Türkler'in Arab camiası ve Orda Doğudaki misyonunu çok iyi bilen bir kaç yazardan biridir.

(255) İbni Hazm, **es-Sîre**, Tah. N. el-Esed, ve İ. Abbas, Mısır, s. 370. el-Mesûdî, Ali b. el-Hasan, **et-Tenbîh vel-eşrâf**, Tah. A. İ. es-Sâvî, el-Kâhire, 1357, s. 302.

(256) Zeydan, C. a.g.e., 1. s. 355. 11, s. 450.

Ayrıca bkz. et-Taberî, İnnü Cerîr, **Tarihu'l-Ümeme vel-Mülûk**, Tah. M. E. İbrahim, Beyrut, 1967, VIII, s. 360. el-Hatîb el-Bağdâdî, **Tarih-u Bağdâd**, Mısır, 1931, 111, s. 347. İbnü Abdi Rabbih, Ahmed b. M., **el-İkdü'l-Ferîd**, 11, s. 440.

(257) Kitapçı, Z. **Ümmahatü'l-Hulefâ min Cevâri'l-Etrâk**, Mecelleh, Mecmau'l-Lugah el-Arabiyyeh, Dimişk, 1972, no. 3, s. 626. İbni Hazm, a.g.e., s. 372. el-Mesûdî, **et-Tenbîh**, s. 313.

Onun da, kız ve erkek kaddeşleri, dayı ve amcaları bulunmaktadır. Fakat bu köklü ailenin şeceresi, yâni aile zincirinin halkaları çok dağınık ve kopuk bir haldedir. Bu ailenin önemli fertleri ancak **Şağab Hâtûn**, devlet dizginlerini eline aldıktan sonra Onun çevresinde toplanmışlar ve devlet idâresinde etkili bir kadro oluşturmuşlardır. Böylece bu geniş Türk askerî ailesini, bizlerin çok daha yakından tanımamız mümkün olabilmıştır.

Ailenin **Şağab Hâtûn**'dan sonra en önemli ferdi, Onun kız kardeşidir. Kaynaklarda, **el-Muktedir**'e nisbetle "**Onun Teyzesi**" olarak zikredilmektedir. Bizim anlayabildiğimiz kadarı ile, **Teyze Hâtûn**, **Şağab Hâtûn**'un devlet işlerinde can dostu mahremi, Onun gizli aşikâr bütün ahvâline vâkîf, icraatının en büyük destekcisidir. Nerede ise ikiz kardeş diyebileceğimiz **Teyze Hâtûn**, sonunda **Şağab Hâtûn**'la pek tabîî olarak aynı kaderi paylaşmış ve büyük sıkıntılara düşmüştür.. (258)

a - Garîbü'l-Hâl (Dayı Garib)

Bu ailenin bilinen ünlü sîmâlarından bir diğeri ise **Şağab Hâtûn**'un erkek kardeşi ve pek tabîî olarak Halife **el-Mektedir**'in Dayısı **Garib** idi. Bu bakımdan daha ziyâde Arapça "**Dayı**" anlamına gelen "**el-Hâl**" adını almış ve bu isimle meşhur olmuştur. (259) **Garîbü'l-Hâl** olarak Abbasiler Devleti tarihine geçen bu zât Emîr (Korgeneral) rutbesine kadar yükselmiş önemli komutanlardan biridir.

Onun **el-Muktedir**'in yanında özel bir yeri vardır. **el-Mutezz**'in oğlu **Abdullah**'ın öldürülmesi hattâ yeğeni **el-Muktedir**'in hilâfet makamına getirilmesinde bu **Garîbü'l-Hâl**'in çok etkin rolü olmuştur. (260) **el-Muktedir** devrinin bir çok askerî ve siyâsî olay-

(258) İbnü'l-Esir, VIII, s. 201. İbni İmâd el-Hanbelî, **Şezerâtü'z-Zeheb**, Beyrut, 11, s. 284. el-İsfahânî, Hamza b. el-Hasen, **Tarih-u Seniyy-i Mulûki'l-Ard vel-Enbiyâ**, Beyrût, s. 158.

(259) es-Sûlî, Ebû Bekir, **Ahbaru'r-Râdî**, nşr. J.H. Dunne, London, 1935, s. 5.

(260) İbni Tağrıberdî, **en-Nücûm**, III, s. 192. İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, VIII, s. 15. el-Hudari Bek, **Tarihul' Ümemil-İslâmiyye**, Mısır, 1934, s. 337.

larında önemli görevler üstlenmiş olan bu değerli komutan, (H. 305/917) yılında bir çeşit mide hastalığı yüzünden en-Necmiyy'deki evinde vefat etmiştir.

Cenâzesinde devrin ileri gelen simâlarından biri olan **İbnü'l-Furat**'da hazır bulunmuştur. (261) Ancak cenâze namazını, Ümmü Mûsâ'nın erkek kardeşi **Ahmed b. Abbas el-Hâşimî** kıldırması ve Kasrı İsâda hazırlanan bir Türbeye defnedilmiştir. Cenâzesinde başta vezir **Ali b. Muhammed** olmak üzere, bütün yakın silâh arkadaşları, yüksek rütbeli komutanlar, şehrin eşraf ve ayânı, kadılarda hazır bulunmuşlardır. (262)

b - Hârûn b. Garîb

Çok geniş bir aile olduğu anlaşılan **Şağab Hâtûn** ailesinin önemli halkalarından biri de **Hârûn b. Garîb**'dir. Yukarda kısmen üzerinde durduğumuz **el-Muktedir**'in Dayısı Korgeneral **Garîb**'in oğludur. Babası **Garîb** hicrî 305 yılında vefât edince, **el-Muktedir** tarafından babasının yüklendiği bütün görevler Onun uhdesine verilmiştir. (263)

Hârûn da babası gibi devirin Emîr (Korgeneral) rutbesine ulaşmış Türk asıllı büyük komutanlarından biridir. **el-Muktedir** devrinde birçok ayaklanma ve iç isyânların bastırılmasında takdire değer önemli hizmetleri olmuştur. (264)

O, **er-Râdî Billâh** (933 - 940) zamanında daha da güçlenmiş, nüfûz ve sultanı Halîfe ve çevresini korkutacak bir hâle gelmiştir. Ne yazık ki hicri 312/933 yılında çıkan olaylar sırasında O da diğer bir kısım komutanlarla birlikte hayatını kaybetmiştir. (265) **Hârûn**

(261) el-Hemezânî, **Tekmileh**, XI, s. 212.

(262) el-Kurtubî, **Sileh**, XI, 65, 66.

(263) el-Hemezânî, **Tekmileh**, XI, s. 212.

(264) İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII, s. 152, 187, 188, 227. İbni Haldûn, **Tarîh**, Beyrut, 1971, III, s. 382.

(265) İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII, s. 288.

b. **Garib**'in olaylarla dop-dolu geçen aktif hayatı hakkında kaynaklarda çok geniş bilgiler bulunmaktadır. (266)

Yine bu aileden olupta devlet idâresinde en üst mevkilere tırmananlardan biri de **Bedir**'dir. Bu zât'ın **Şağab Hâtûn**'un amcası olması gerekmektedir. Onun oğlu **Ahmed** ise; **el-Muktedir** devrinin emsâli bir çok Türk gibi, ileri gelen komutanlarından biri olmuştur. (267)

c - **Şağab Hâtûn**'un Cârîye Oluşu :

Her ne kadar **Şağab Hâtûn**'un hilâfet camiasında çok şerefli bir yeri ve müstesnâ bir mevkîi varsada onun doğumu ve ailesinin yanında geçirdiği ilk çocukluk yılları hakkında pek fazla bir bilgimiz yoktur. Hayatının dönüm noktası olabilecek önemli olayların değerlendirilmesinden onun (265/878) li yıllarda dünyaya gelmiş olması gerekmektedir. (*) O'nun bu küçüklük yıllarında adı **Nâim** idi. (268)

O, daha sonraları **M. b. Abdullah b. Tahir**'in kızı **Ümmü'l-Kâsım**'in cârîyesi olmuştur. (269) Ancak bunu klasik mânâda bir hizmetçi olarak almamamız gerekmektedir. Bu kâbil rivayetlerden **Şağab** ve yakınlarının bu Arap ailesi içli dışlı olduğu anlaşılmaktadır.

(266) el-Hemezanî, a.g.e., XI, s. 225, 227, 234, 255. İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII, s. 152, 187, 188, 288, el-Kurtubî, a.g.e., XI, s. 55, 57, 66, 117, İbni Haldûn, III, s. 382, 391, 398.

(267) İbnü'l-Esir, VIII, s. 147. el Hemezanî, a.g.e., XI, s. 246.

(*) **Şağab Hâtûn**, ilk oğlu ve **el-Muktedir Billâh** adıyla hilâfet makamına geçen **Caferi** hicrî **282/895** yılında dünyaya getirmiştir. Onun bu sıralarda aşağı yukarı 18 yaşlarında olduğu göz önüne getirilirse, bu büyük Türk Anasının doğum tarihinin çok yakın bir ihtimalle H. 264/877 yılı olması gerekmektedir. Z. K.

(268) el-Kurtubî, a.g.e., XI, s. 42.

(269) er-Reşîd, b. ez-Zübeyr, K. ez-Zehâir vet-Tuhaf, Tah. M. Hamîdullah, Küveyt, 1959, s. 239.

2 - ŞAĞAB HATUN HİLAFET SARAYLARINDA

A - HİLÂFET SARAYLARININ YENİ GÖZDESİ

Pırıl pırıl zekâsı ve olgun kişiliği ile nazarı dikkatleri çeken cici kız **Nâim**'in, **el-Mu'temid Alellâh** (870/892) devrinin son yılları veya onnu daha sonra **el-Mu'tazid Billâh** lâkabıyla hilâfet makamına geçen oğlu **Ahmed**'in ilk yıllarında hilâfet saraylarına intisab etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zâten halife **el-Mu'tazid**'in saraylarına intisab etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zâten halife **el-Mu'tazid**'in saraylarında **Çiçek Hâtûn**, (270) **Katru'n-Nedâ** (Şebnem) **Hâtûn** (271) gibi daha bir çok Türk asıllı câriyeler bulunmakta idi.

El-Mutazid'in bu Türk câriyesi ile ne zaman evlendiği ve düğünleri hakkında kaynaklarda hemen hemen hiç bir ayrıntı yoktur. Ancak O'nun güzel huylu **Nâim**'dan çok geçmeden bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. (H. 283/896) **Cafer** adını alan bu sevimli çocuk daha sonra **el-Muktedir Billâh** adıyla halife olmuş ve saltanatı nerede ise bir çeyrek asır sürmüştür. İşte, Abbasi Hilâfetinde "**Türk Hatunları Saltanatı**" da bu **el-Muktedir** devrinde en haşmetli zirvesine ulaşmıştır.

El-Mutazid, kendisine bir erkek evlad ve bir "veliahd" kazandıran **Nâim**'e bu mutlu olayın bir anısı olmak üzere **Şağab** adını vermiş, bundan böyle O, hep bu yeni adıyla anılır olmuştur. (272) Böylece **Şağab Hâtûn** da hilâfet saraylarındaki bütün câriyelerin nihâi ümidi olduğu halde ancak çok ender kadınlara nasib olan "**Ümmü'l-Veled, Veliahd Anası**" olmak gibi asil ve yüce bir şerefe ulaşmış oluyordu. Bundan sonra onun adı "**Ümmü'l-Veled**" olacak ve tarihlere de bu meşhûr ismiyle geçecektir.

-
- (270) İbni Hazm, a.g.e., s. 376. et-Temâmî, Ebî Temmâm M. b. Hibbân b. ahmed, **es-Sîretü'n-Nebeviyyeh**, Beyrut, 1987, s. 579. Ebi'l-Fidâ, **el-Muhtasar fi Tarîhi'l-Beşer**, Mısır, 1325, II, s. 63.
- (271) İbni Hallikân, **Vefeyâtü'l-Ayân**, Tah. M. M. Abdülhamid, Kahire, 1948, II, s. 294. Zihni, H. M. **Meşâhiru'n-Nisâ**, İstanbul, 1982, II, s. 158.
- (272) el-Mesûdî, **Mürûcû'z-Zeheb**, Tah. M. M. Abdülhamid, Mısır, 1965, IV, s. 292. et-Taberi X, s. 42. İbnü'l-Esir, VIII, s. 474. er-Reşîd, s. 239.

Şağab Hâtûn'un el-Mutazîd'la olan evlilik yılları ve saray hayatı hakkında bize fazla bir bilgi, hatıra anekdot ulaşmamıştır. Yine onun halifenin haremünde bulunan diğer Türk asıllı taçlı kraliçelerden meselâ **Katru'n-Nedâ Hâtun** ve **Çiçek Hâtûn'**la olan ilişkileri hakkında bildiklerimiz yok denecek kadar azdır. Bu da Onun, **el-Mutazîd** devrinin baş döndürücü olayları ve kalabalık saray haremının renkli hayatının dışında mümkün olduğu kadar sâde kendi halinde vakûr bir hayat yaşadığını göstermektedir.

a - **Şağab Hâtûn ve el-Mûktedirin Halife Oluşu :**

Gerçekte talih **Şağab-Hâtûn'a** oğlu **Cafer'in** çok küçük denebilecek bir yaşta halife olması ile gülmüş ve onun hilâfet semâsındaki yıldızı asıl bundan sonra parlamaya başlamış ve emsâlleri arasında gittikçe göz kamaştırıcı bir hal almıştır.

Çiçek Hâtûn'un oğlu, **el-Mûktefî Billâh**, uzun süre devâm eden bir hastalık sebebiyle vefât ettikten sonra kimin halife olacağı yolunda bazı kıpırdanma ve homurtular başlamış ve sonunda **Şağab Hâtûn'un** oğlu **Cafer, el-Muktedir Billâh** adıyla halife olmuştur. (H. 295/908) (273)

el-Muktedir, halife olduğunda henüz 13 yaşlarında sakalı bıyığı bitmemiş hiç bir şeyin farkında olmıyan küçük bir çocuk idi. Ondan önce böylesine küçük bir yaşta hiç kimse halife olmamıştı. (274) Hatta, bazı kaynakların bildirdiğine göre; **el-Muktefî'nin** ölümüyle adetâ bir kriz haline dönüşen hilafet meselesi için kendisi ile görüşmek ve onu alıp getirmek için bir heyetin saraya doğru geldiğinde küçük **Cafer** topaç gibi yuvarlak bir şeyle oynamakta idi. Zavallı **Cafer**, kendisine taht ve baht getiren bu adamları görünce korkup içeri kaçmış ve kapıları kapatarak arkasını da sürgülemişti. (275)

(273) el-Kâhir'in halife oluşu ve bu sıralarda çıkan karışıklıklar ve kargaşalar hakkında daha geniş bilgi için bkz. et-Taberî, X, s. 139, İbni Haldûn a.g.e., III, s. 359. İbnü'l-Esir, VII, s. 474. Mahmud, S. F. A. **Short History of Islam**, London, 1960, s. 141.

(274) el-Mesûdî, et-Tenbîh, s. 327

Krş. el-Kurtubî, a.g.e., X, s. 29.

(275) ed-Diyârbekirî, Hüseyin b. M. el-Hasen, **Tarîhu'l-Hamîs**, Beyrut, 1283, II, s. 346. İbni Hallikân, a.g.e., III, s. 359. es-Süyûtî, a.g.e., s. 378.

b - Şağab Hâtûn'un İktidâra Gelmesi :

İşte, Şağab Hâtûn'un devlet işlerinde asıl müdâhalesi, bu nâmûsâit şartlar altında bir vecibe ve kaçınılmaz bir zaruret olarak başlamıştır. Çünkü hakikaten çok küçük olduğu için memleketin genel durumu, devlet işlerinin yürüyüşü, bu arada olup bitenler hakkında ne ilgisi, ne de bilgisi vardı.

Şağab Hâtûn olağan üstü kabiliyeti, müstesnâ kişiliği ve bütün yetenekleri ile hilâfet makamında meydana gelen bu yeni iktidâr ve otorite boşluğunu doldurmaya çalışmış, dolayısıye devrin, millî tarihimizde emsâlini sık sık gördüğümüz Kösem Sultan gibi çok güçlü bir "Valide Sultanı" olmuştur.

Asıl bundan sonradır ki O, gerçek mânada "es-Seyyide, Hanım Sultan" lâkabı ile anılır olmuş (276) ve "Ümmü'l-Muktedir : el-Muktedir'in Anası" olarak şöhretinin kemâline ulaşmış ve tarih kitaplarına da bu yeni isimlerle geçmiştir. (277) Öyle ki; herhangi bir meclisde "Ümmü'l-Muktedir" denildiği veya bu isim zikredildiği zaman bazı vezir ve devlet adamlarının tüylerinin diken diken olduğu yüzlerinin renginin değiştiği ve dudaklarının uçukladığı bile olurdu.

Şağab-Hâtûn'un hilâfet câmiasındaki korkunç otoritesi ve ulaşılmaz gücünü C. Zeydân o çarpıcı uslubu ile şu kelimelerle tasvir etmektedir;

"Nüfûz ve etkinlik bakımından " Vâlide Sultan el-Muktedirin Anası" ki o bir Türk idi; oğlunun hilâfeti zamanında devlet adamlarının üzerinde şaşılacak derecede bir gücü kudreti vardı. Kararlarını doğru doğruya kendisi verir ve kimse karışamazdı. Bütün vezirler ondan çekinir ve adı geçtiği zaman korkudan titremeye başlarlardı." (278) Değerli Arap tarihçisi Ph.K. Hitti de C. Zeydân ile

(276) İbni Kesîr, el-Bidâye, Beyrut, 1966, XI, 128, 169. İbni Tağrıberdî III, s. 193. el-Kurtubî, Sileh, XI, s. 179.

(277) İbni İmâd, II, s. 247. el-Kurtubî, XI, s. 67, 74. İbnü'l-Esir, VIII, s. 158.

(278) Zeydân, Corci., a.g.e., II. s. 460

أما من حيث النفوذ فقد كانت للسيدة أم المقتدر وهي

تركية سبطوة غريبة على رجال الدولة في خلافة ابنها

aynı görüşleri paylaşmakta ve "Halife el-Muktedirin Türk asıllı anasının (Ki bu Şağab Hâtûn olur,) devlet işlerine hiç çekinmeden açık açık müdahale ettiğini ve yön verdiğini bildirmektedir." (279)

B - ŞAĞAB HÂTÛN'UN SİYASİ GÜCÜ VE OTORİTESİ

Evet, Şağab Hâtûn yeni bir inisiyatifle devletin dizginlerini eline almış, kısa zamanda vaziyete hâkim olmuş ve oğlu namına devleti yönetmeye başlamıştır. O, bu hususlarda müstakil hareket ediyordu. Bir kısım köklü icrâat ve tasarruflarda bulunuyor, bazı vezirleri, hatta yüksek mevkilere gelmiş görevlileri azlediyor, onların yerine yenilerini atıyor, tatmin olmadığı kimseleri çok yakın çevresinde olsalar dahi devlet ve ordudan uzaklaştırabiliyordu. Onun Abbâsiler Devletinde elinin ulaşmadığı gücünün yetmediği hiç bir şey yoktu.

Şağab Hâtûn bu haliyle C. Zeydân'ın da işaret ettiği gibi, adının zikredildiği meclislerde bir çok kimsenin korkusundan titrediği, bir çoklarının da gerçekten saygı ve hürmet duyduğu tam anlamı ile bir "Nâibe Sultan" bir "Melike" olmuştur. O, bu yönleriyle Abbâsiler Devletinde bir istisnâ teşkil etmektedir. Zirâ beş asır süren Abbâsî Hilâfetinde, Onun kadar devlet idaresine hâkim olmuş, kadın-erkek herkese korkunç otoritesini kabul ettirmiş, nerede ise bir çeyrek asır Abbâsî Hilâfetine yön vermiş bu Türk anasının dışında bir başka Vâlîde Sultan yoktur. Şağab Hâtûn'un bu müstesnâ durumuna işaret eden İbni Kesir şöyle demektedir;

وكانت في غاية الحشمة والرياسة وتفوذ الكلمة في أيام

ولدها

"O, oğlunun hilâfeti zamanında haşmet, ululuk, nüfûz ve saltanat bakımından zirvelerde idi. (Onun gücünü aşan hiç bir kimse yoktu.)" (280)

(279) Hitti, P.K. a.g.e., P. 468.

(280) İbni Kesir, XI, s. 175.

C - ŞAĞAB HÂTÛN-KINIK HÂTÛN BENZETMESİ;

Şağab Hâtûn bu saygın ve otoriter haliyle geleneksel Türk Hâtûnluğunun Abbasîler devletinde en güzel bir örneğini oluşturmuyordu. Zîrâ eski Türklerde, **Türk Hâtûnları** daima *Hakanın* yanında yerini alır ve devlet işlerinde aktif bir rolü olurdu. Çoğu kere bu *Hatunlar* küçük veliahdlar nâmına devleti senelerce idâre eder, gerekirse ordular bile sevkederlerdi. (281) Bunlardan meselâ Arap vali ve devlet adamlarının bu hususta çok yakından tanıdıkları diğer bir *Türk* anası da meşhur *Buhara Melikesi Kınık Hâtûn*'dur. (282)

Kınık Hâtûn, kocası *Buhar Hudah*'ın çok zamansız bir şekilde vefat etmiş olması sebebiyle henüç çok küçük, meme çağında bulunan oğlu **Tuğ-Şâd** namına *Buhara Hanlığını* otuz küsür sene idâre etmiştir. Onun bu süre zarfında başta **Übeydullah b. Ziyâd** olmak üzere (678/680) *Emeviler* devrinde (661/750) *Horasan*'a gönderilen *Arap vali* ve devlet adamları ile çok başarılı mücadeleleri olmuştur. (283)

Mâmâfih, **Şağab Hâtûn**'un bu şekilde cesur icraatları, entrikacı ihtiyar kurtları, devlet idâresinden yeri ve sırası geldikçe uzaklaştırması bir dereceye kadar *Abbasi Hilâfetinde* hayrına olmuş ve küçük yaşta halife olmasına rağmen **el-Muktedir**'in 25 sene gibi çok uzun bir süre iktidarda kalmasını sağlamıştır.

(281) Kafesoğlu, İ., **Türk Millî Kültürü**, Ankara, 1977, s. 230-231.

(282) Kitapçı, Z. Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler, *Türk Kültürü*, No, 112, Ankara, 1972, s. 209 - 221.

(283) Kitapçı, Z., *Türkistanda Müslüman Olan ilk Türk Hükümdarları*, İstanbul, 1988, s. 42 - 43. Ayrıca bkz. İbni Hubeyb, **Esmâü'l-Muğtâlin**, Nevadrü'l-Mahtûtat, Tah. A. M. Harûn, Kahire, 1954, II, s. 166. Narşahî, **Tarih-u Buhara** Tah. M. A. Bedevî, ve N. M. et-Tirâzî, Mısır, s. 78.

II. ABBASİ HİLÂFETİNDE ŞAĞAB HÂTUNLA BAŞLAYAN, YENİ KADINLAR DÖNEMİ

1 - ŞAĞAB HATUN VE YAKIN ÇEVRESİNDE BULUNAN ETKİLİ HANIMLAR

Şağab Hâtûn'un en çarpıcı özelliklerinden bir diğeri de devlet işlerini yönetmede erkekler kadar kadınlarada önem vermiş olması ve onları şaşılacak derecede yüksek ve önemli mevkilere getirmesidir. O, kendi devrinde bu yönde en cesur adımları atmış ve nerede ise bir çığır açmıştır. Bunlara ilâveten Şağab Hâtûn, çevresinde kendisinin son derece güvendiği ve genellikle yakın akrabalarından olan sağlam bir kadınlar halkası oluşturmuş, önemli meselelerde isâbetli kararlar almada dâima onlarla samimî istişarelerde bulunmuştur. O bu hususlarda, devlet işlerinde kadınlara aşırı derecede yüz verdiği ve dolayısıyla bir kadınlar saltanatı kurduğu yolunda yersiz ittiham ve acı acı tenkit edenleri haklı çıkaracak kadarda ileri gitmiştir. (284)

A - TEYZE HÂTÛN

Fakat Onun devlet işlerinde asıl danıştığı, içini döktüğü samimî istişarelerde bulunduğu, belki de ortaklaşa kararlar verdikleri kadın kendi öz *kız kardeşi* idi. O devrin kaynaklarında bu büyük Türk anasının ismi, bir üslûp özelliği nedeniyle ne yazıkki zikredilmemiş ve halife el-Muktedir'e nisbetle "Onun Anası ve Teyzesi" olarak geçmiştir. (285)

Bu Teyze Hâtûn, idârî dehâ ve meselelere nüfûz ve kavrama gücü, mâkul ve mantıklı düşünme bakımından Şağab Hâtûn'dan

(284) el-Kurtubî, XI, s. 29. İbni Tağrıberdî, III, s. 234.

وكانت النساء قد غلبن علي المقتدر

(285) İbni Kesir, XI, s. 159. İbnü'l-Esir, VIII, s. 201. İbni İmad, II, s. 284. el-Hemezânî, XI, s. 241.

hiç de geri kalır bir tarafı yoktu. Teyze Hâtûn, nerede ise Şağab Hâtûn'un bir ikiz kardeşi imişçesine onun sorumluluklarını paylaşmış, icraât ve tasarruflarında onun en büyük destek ve yardımcı olmuştur. Böylece bu iki kız kardeş hiç bir ihtiras ve kaptirise düşmeden, büyük bir anlayış ve uyum içinde koca Abbâsi İmparatorluğunu senelerce idâre etmişleridir. En sonunda felâketler kapıya gelip dayandığında Teyze Hâtûnda Şağab Hâtûn'la aynı meşum kaderi paylaşmış oda insanlık dışı bir çok eziyet ve işkencelere maruz kalmıştır.

Teyze Hâtûn'un, el-Muktedir devrindeki yeri ve önemini burada değerlendirmek ve geniş yorumlarda bulunmak, konunun hudutlarını zorlamak olur. Ancak bizim bundan sonraki çalışmalarımızda, kaynaklarda adı sık sık Teyze olarak zikredilen bu Türk anası üzerinde çok daha ayrıntılı bir şekilde durulacak ve O'da bu devirlerde Abbâsiler Devleti'ne hizmeti geçen diğer bir çok faziletli Türk anaları gibi ilk defâ tarih literatürüne kazandırılacaktır. Zirâ, Abbasiler devri, büyük İslâm kültür ve medeniyetinin önemli mozayikleri olan bütün bu unsurlar, hilâfet camiasındaki müessir Türk kadınları, ordudaki Türk askerî varlığı idârî ve edebî sahalarda kendini göstermiş alim, fâzıl pek çok Türk, bir bakıma unutulmuş kendi milli tarihimizin övünç dolu sayfalarını oluşturmakta ve bu büyük kültür ve medeniyet hamlesinde Türkün yapıcı şahsiye ve profilini sergilemektedir.

B - ŞAĞAB HÂTÛN VE EL-KAHRAMANE HANIMLAR

Bu konunun diğer ilginç bir yönünde yine Şağab Hâtûn'un yakın çevresinde yer alan ve el-Kahramâne olarak zikredilen şahsiyetli hanımlardır. Büyük Türk Anası, devlet işlerini yürütmeye, saray ve çevrelerine bir çeki düzen vermede bu el-Kahramâne makamına getirdiği son derece seçkin, kültürlü, kadınlardan büyük ölçüde yararlanmıştır.

Bu el-Kahramânelerden Fatıma Hanım, Ümmü Mûsa, Semmel Hanım ve Zeydan Hanım; Şağab Hâtûn devrinin zirveye tırmanan,

etkin hanımların en başında gelmektedir. **Şağab Hâtûnun** demir elinin bir nevi parmakları olan bu kadınlar ve onların icraatındaki yerlerini izâha geçmeden önce bizim; Abbasîler devletinde önemli bir fonksiyonu olan *el-Kahramaneler* kimdir, onların görevi ve icraattaki yeri nedir, kısada olsa izah etmemiz herhalde yararlı olacaktır.

a - El-Kahramâne Ne Demektir?

Haddi zâtında *el-Kahramâne* veya *el-Kahârime*, Abbasî hilâfetinde kadınlar için ihdâs edilmiş, üst seviyede önemli resmi devlet makamlarından biri idi. Devlet hiyerarşisinde bir kadının gelebileceği en son makam idi. Hilâfet saraylarının girdisi çıktısı, halifenin haremi de dâhil saraydaki bütün kimselerin masrafı, ihtiyâçlarının giderilmesi hep bu el-Kahramâne hanımlardan sorulurdu.

Onların büyük sarf yetkileri olurdu. Halifeye çok yakın ve onunla görevleri icâbı sıkı temâs halinde bulunduklarından bu kadınların idârî, hattâ askerî erkân üzerinde büyük nüfuz ve sultaları vardı. Halife ve çevresindekiler, özellikle vesirler, onlarla genellikle her hangi bir sürtüşmeye girmezler ve bundan son derece çekinirlerdi. (286)

b - Şağab Hâtûn ve el-Kahramânelik Makamı

Şağab Hâtûn döneminde ise bu makam yeni bir muhtevâ ve etkinlik kazanmış, Abbasi hilâfetinin en gözde mevkilerinden biri olmuştur. Uzun süren saltanat yılları sırasında **Türk Anası** bu makama bir çok dirâyetli kadınlar tayin etmiş ve bunların hepsi, Vâlide Sultan'ın icraâtında onun sağ kolu olmuşlardır.

Hatta bu el-Kahramâneler arasında, "*Meclisü'l-Mezâlim*" veya "*Divânü'l-Mezâlim*"e bizdeki bir nevi *İstinaf Mahkemeleri* gibi, başkanlık eden son derece önemli kadın hakimler bile vardı.

(286) Zeydân, Corci, a.g.e., II, s. 381. Krş. el-Hudârî Bek, a.g.e., s. 340-41

Kadın haklarının yeni yeni tartışıldığı ve kabul edildiği zamanımızdan on asır önce bir Türk Anasının kadınlara böylesine önem vermesi, onları hiç bir ayırım gözetmeden en önemli görevlere getirmesi, hattâ hâkim ve kadı tayin etmesi, üstelik çevrenin şiddetli protesto ve tepkilerine rağmen onları yılmadan sonuna kadar cesaretle savunması, her türlü takdirin üstünde fevkalâde önemli bir davranış olsa gerektir.

2 - BU DÖNEMİN AKTİF HANIMLARI

A - EL - KAHRAMÂNE FÂTİMA HANIM (Öl. 297/909)

Şağab Hâtûn'un bu *el-Kahramânelerinden* biri şüphesiz **Fâtıma Hanım**dır. Saltanatının ilk yıllarında hizmetinde bulunmuştur. İlk defâ bu göreve ne zaman geldiği bilinmemektedir.

et-Taberî ondan sadece H. 297/909 yılı olayları sırasında bahsetmektedir. O da *Dicle* üzerinde teknesiyle seyretmekte olan **Fâtıma Hanımın**, bu teknesinin köprü mevkiine geldiği sıralarda çok şiddetli bir fırtınaya tutulduğu ve neticede batmış olduğudur. (287)

el-Kahramâne **Fâtıma Hanımın** böyle bir facia sonucu ölümünden sonra **Şağab Hâtûn** onun yerine **Ümmü Mûsâ el-Hâşimiyye**'yi tayin etmiştir.

B - EL-KAHRAMÂNE ÜMMÜ MÛSÂ HANIM (909-922)

Ümmü Mûsa el-Hâşimiyye hilâfet camiasının en seçkin, en kültürlü, en olgun izzeti nefis ve haysiyetine son derece düşkün en onurlu kadınlardan biridir. Asıl adı **Sükeyne** olup, **Muhammed b. el-Abbâsın** kızıdır. (288) Haseb ve neseb itibarı ile çok asil bir aileye mensub idi.

el-Muktedir, halife olmadan çok daha önce, **Şağab Hâtûnun** çevresine intisab etmiş ve Onun himâyesinde yetişmiştir. Bir başka

(287) el-Hemezânî, XI, s. 197

(288) er-Reşid, a.g.e., s. 239

ifâde ile kâbiliyet ve yeteneklerinin gelişmesinde bu Türk Anasının önemli rolü olmuştur. Bu bakımdan **Sükeynenin** gerek **el-Muktedir**, gerekse **Şağab Hâtûnun** nezdinde çok özel bir yeri, kişiliği ve itibarı vardı.

Hele hele Ümmü Mûsa, el-Kahramâne gibi devlet idâresinde fevkalade önemi haiz bir göreve getirilince, Onun vüzerâ ve umerâ nezdinde nüfûz ve sultanı dahada artmış ve kelimenin tam anlamı ile bir "**Ümmü Mûsâ**" olmuştur. (289) **Onun Halife** ve gerekse **Şağab Hâtûnla** görüşmesinde hiç bir engel yoktu. O doğrudan doğruya **el-Muktedir** ve **Şağab Hâtûnun** huzuruna çıkar onlarla muhatab olur, isteklerini onlara arzeder ve çoğu kere de onun istekleri kabul edilirdi; Halife ve vüzerâ nezdinden onun eli boş döndüğü görülmazdi. Bu bakımdan idâri ve siyâsi erkân onunla olan münâsebetlerinde son derece dikkatli davranırlardı.

Haddizâtında bu devirde sarayâ, Halife ve Vâlîde Sultana böylesine içli-dışlı olan bir başka kimse de yoktu. **el-Muktedir** veya **Şağab Hâtûn** tarafından yazılan resmi yazılar, emirname ve kararlar önce ona verilir O da bu kıymetli evrakı baş vezir veya diğer ilgili yerlere ulaştırırdı. (290) Bunun gibi vezirlerin yazdıkları resmi yazılarında yine O, bir nevi kurye olarak **el-Muktedir** ve **Şağab Hâtûna** getirirdi. (291) Bu da Ümmü Musanın ne derecede itimâda şayan, Halife ve çevresinde güvenilir aklı başında bir kadın olduğunu göstermektedir.

O, bu son derece önemli görevleri yanı sıra, hilâfet sarayları, harem ve buna yakın çevrelerin giyim kuşam yiyecek içecek gibi her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli parayı bulmak ve onlar arasında huzur ve ahengi de sağlamak durumunda idi. **el-Muktedirin** saraylarındaki câriyeler, onların hizmetçileri, ve sa-

(289) er-Reşîd, a.g.e., s. 239

Bu bakımdan idâri ve siyâsi erkân Onunla olan münâsebetlerinde son derece dikkatli davranırlardı.

(290) İbnü'l-Esir, VIII, s. 62. el-Hemezânî, XI, s. 214.

(291) İbni Haldûn, III, s. 387.

raydaki diğer bütün görevlilerin sayıları 11.000 kişinin üzerinde olduğu düşünülürse (292), bu görevin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinin ne kadar zor bir iş olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

3 - ŞAĞAB HÂTÛN VE TÜRK KIZLARININ DÜĞÜNÜ

A - TÜRK AİLELERİ ARASINDAKİ YENİ İLİŞKİLER

Ümmü Mûsâ'nın, Şağab Hâtûn'la olan bu uzun hizmet yıllarının burada hatırlatılması gereken kayda değer mesud olaylarından biri de Şağab Hâtûn'un erkek kardeşi, Dayı Garib'in kızlarının devrin yine Türk asıllı büyük komutanlarından biri olan Bedr b. Abdullah el-Hammâmî ile evlenmeleri ve bu düğünde hem Şağab Hâtûn, hem de Ümmü Mûsâ'nın gösterdiği samîmî gayret ve alîcenablıktır. (H. 307/919) Öyle ya, Dayı Garib'in üç güzel kızı Bedr b. Abdullah'ın üç oğlu ile evlenmiş ve bu evlenmeler sırasında yapılan düğünle bütün Bağdad sosyetesini neredeyse ayağa kaldırmıştır.

Şağab Hâtûn devrinin bu çok önemli düğünü Bağdad'ta olmuş ve bunu iki aristokrat Türk ailesinin şanına yaraşır bir şekilde olması için Şağab Hâtûn elinden gelen her şeyi yapmış, onları hediye ve ihsanlarına boğmuş, geleneksel mürüvvetini bir kerede yakın akrabası olan bu Türk gençlerine de göstermiştir.

Gerçekte hem Dayı Garib, hemde Bedr b. Abdullah, devrin Türk asıllı, bir çok olaylarla kendini kabûl ettirmiş şahsiyetli, yüksek rütbeli Türk komutanlarından biridir.

Babası Abdullah'dır. Mısırda Ahmed b. Tolun'un çevresinde yetişmiş kudretli bir Türk komutandır. (293) Gerek *et-Taberî* gerekse *İbnü'l-Esir*, hicri 280/893 yılı olayları sırasında, Bedr'in *Bizansa* karşı yapılan harplerde, *Tarsus* emîri *el-Uceyfi* ile birlikte hareket ettiklerini ve büyük başarılar gösterdiğini kaydetmektedir. (294) Bedr daha sonra, *Karmatîlerden Zükrâveyh b. Mükrâveyh* adına bir

(292) *es-Süyûtî*, a.g.e., s. 384. *İbni Kesir*, XI, s. 170.

(293) *et-Taberî*, X, s. 95

(294) *et-Taberî*, X, 95. *İbnü'l-Esir*, VII, s. 464.

Krş. *İbnü'l-Esir*, VII, s. 464

bozguncunun Şam ve havâlisinde çıkardığı kargaşalıkların bastırılması için Mısırdan özel olarak gönderilmiş ve devrin yine kendisi gibi bir diğer Türk komutanı olan Toğac b. Cüf ile birlikte başarılı hizmetleri olmuştur. (H. 298/910) (295) el-Müktefî bir defasında Bedr'i İsfahan ve çevresinde başkaldıran Abdullah b. üzerine göndermiş ve onun bu bozguncu âsiyi tepelemesinden son derece memnun olmuştur. (H. 295/907) (296)

el-Muktedir, hilâfet koltuğuna oturduğu zaman, Mısır'da Ahmet b. Tolun'un terbiye ve disiplinde yetişmiş bu değerli Türk komutanı Onun çevresindeki en güçlü şahsiyetlerden birisi idi. el-Muktedir, yeteneğinden son derece emin olduğu Bedr'i, İmparatorluğun en karışık bölgelerinden biri olan Faris ve Kirman'a âmil olarak tayin etmiş (H. 301/913) (297) ve yörede asayişin sağlanmasında büyük hizmetleri dokunmuştur. (298)

B - BÜYÜK DÜĞÜN VE ŞAĞAB HÂTÜN

Başta el-Mütazid olmak üzere, el-Müktefî Billâh ve el-Muktedir Alellâh gibi üç büyük Abbâsî halifesinin hizmetinde bulunan bu büyük Türk komutanı, yine o devrin Türk asıllı kudretli komutanlarından aynı zamanda el-Muktedir'in dayısı olan korgeneral Garib ile çok yakın bir dostluk içinde oldukları anlaşılmaktadır.

İki Türk ailesinin bu samimi dostlukları çok daha mutlu bir olayla noktalanmış ve Dayı Garib'in kızları ile Bedr b. Abdullah'ın oğulları Bağdad'da yapılan müşterek bir düğünle evlenmişlerdir. (H. 307/919) (299) Bir âilenin en az üç erkek çocuğunun, yine diğer bir ailenin üç kız çocuğu ile evlendirilmeleri değil Abbâsiler devri, belki, başka devirlerde bile eşi örneği az bulunan çok ender olaylardan biri ve belki de en ilginç olsa gerekir. Bu ancak birbirlerini yakından tanıyan, son derece güvenen, kaynaşan iki aristokrat Türk ailesi arasında olabilirdi.

(295) et-Taberî, X, s. 95. Krş. İbnü'l-Esir, VII, s. 520.

(296) İbnü'l-Esir, VIII, s. 12

(297) İbnü'l-Esir, VIII, s. 79.

(298) İbnü'l-Esir, VIII, s. 79. el-Kurtubî, Sileh, XI, s. 58.

(299) el-Kurtubî, a.g.e., XI, s. 72.

Düğün'ün, bu Türk ailelerinin yanısıra, fevkalâde güzel ve mükemmel olmasında hem **Şağab Hâtûn**, hem de Onun el-Kahramânesi, saray ve hilâfet çevrelerinin en gözde, en dirayetli, en seçkin kadınlarından biri olan **Ümmü Mûsâ** elinden gelen her şeyi yapmışlardır.

O kadar ki; bu büyük düğüne katılmak için hilâfet çevresi ve aristokrat kadınlar kendi aralarında nerede ise hediye yarışına girmişlerdir. Her ne kadar bu hediyelerin keyfiyeti ve ayrıntıları hakkında kaynağımızda pek fazla teferruat yoksada, el-Kurtubî'nin bu yüklü hediyelerin taşınması için büyük bir düğün alayından bahsetmesi (300) onların hem maddi, hemde manevi değerlerinin çok büyük miktarlara ulaştığını göstermektedir.

Gerçekte, saray ve hilâfet çevresindeki bütün bu soylu ve aristokrat hanımların harekete geçmesi ve genç evlileri bir hediye yağmuruna tutmalarında **Şağab Hâtun**'un çok önemli rolü olmuştur. **Şağab Hâtûn** dolayısıyla **Ümmü Mûsâ**'nın, Türk ailelerin düğünlerine gösterdiği bu sıcak ilgi çevresine de sirâyet etmiş ve hilâfet camiasındaki bir çok soylu kadınların hediyelerini takdim etmede adetâ bir gövde gösterisi olmuştur. Düğün hediyeleri ailelere değil bizzat **Şağab Hâtûn**'a takdim ediliyordu. Bunun ayrı bir manası vardı. **Şağab Hâtûn** böyle davranmakta haklı idi. Zira bu iki komutan, Türk asıllı olmaları yanısıra, devletin hizmetinde bir bakıma **Şağab Hâtûn**'un en büyük yardımcıları durumunda idiler.

C - DÜĞÜN ALAYI VE HEDİYELER;

Saray ve yakın çevresinden özellikle kadınların takdim ettikleri bütün bu kıymetli hediyeler **Vâlîde Sultan**'ın nezdinde toplanmış ve büyük bir düğün alayı oluşturarak **Ümmü Mûsâ**'nın başkanlığında düğün evine gönderilmiştir. **el-Muktedir** ve **Şağab Hâtûn** devrinin belki de en renkli düğünlerinden biri olan bu Türk düğünü, aristokrat kadınların hediyeleri ve büyük düğün alayı hakkında çok özlü bilgiler veren **el-Kurtûbî** şöyle demektedir :

"Artık bundan sonra *Ümmü Mûsâ* el-Kahramâne, *Dayı Garib*'in kızları ile *Bedrû'l-Hamâmî*'nin oğlanlarının hem evliliklerini tebrik, hem de bu vesile ile toplanan düğün hediyelerini hazırlamak ve takdim etmek için *Şağab Hâtûn*'un emri ile harekete geçti. İçinde bir çok süvâri ve yayalarında yer aldığı çok büyük bir düğün alayı hazırlandı;

Bu cümleden olmak üzere, bütün bu hediyeler onun önünde on iki beygire yüklendi. Bu beygirlerden altısının eğeri, gem ve diğer koşumları altından, diğer altısının ise gümüşten yapılmıştı. Ayrıca her bir hayvanın yanbaşıda en güzel elbiseler giydirilmiş, altın kemer ve altın hamayilli kılıçlarla donatılmış bir hizmetçi bulunuyordu. Bu arada kırkta sandık vardı. Bu sandıkların hepsi en kıymetli elbiselerle doldurulmuş ve her birinin içine de 100.000 dinâr (iki milyar) TL. konulmuş idi. Bütün bunlar *Şağab Hâtûn*'un çevresindeki kadınlar tarafından bu düğün için toplanan hediyelerdi. İşte *Ümmü Mûsâ* böyle bir alayın başında yürüyerek hediyeleri yerine ulaştırdı." (301)

4 - EL - KAHRAMANE SEMMEL HANIM

(H. 310/922 - 317/928)

A - SEMMEL HANIM'IN İLK YILLARI

Şağab Hâtun'un yakın çevresindeki en önemli kadınlardan biri olan bu *Ümmü Mûsâ*, daha sonraları el-Muktedir aleyhine yeni bir kısım kirli oyunlar peşine düştüğü için pek tabîi olarak bu görevinden alınmış (302) ve onun yerine el-Kahramânelik görevine, *Semmel Hanım* getirilmiştir.

(301) el-Kurtubî, a.g.e., XI, 72-73.

(302) İbnü'l-Esir, VIII, s. 137. İbn Haldun, III, s. 389. Tekmile, (et-Taberi), XI, s. 227. Haddizâtında *Şağab Hâtûn*, bu kadının ne yapmak istediğini onun sinsî emelleri ve çevresinde toplanan bozguncu grubun farkında idi. Düğün bitipte ortalık biraz yatıştıktan sonra derhal *Ümmü Mûsâ*'yı huzuruna çağırılmış ve adeta bir dişi kaplan edâsıyla;

Demek sen benim oğlum için bir kısım (âdî) tertipler peşindesin! el-Mütevekil'in torunu ile yakın akrabalık kurdun! Tâki Onu hilâfet tahtına oturtmak istersin!" diyerek bütün bu sinsî planlarını yüzüne vurmuş ve Onu derhal *el-Kahramânelik* görevinden azletmiştir.

Gerçekte **Semmel Hanım**ın daha önceden **Ahmed b. Abdül-Aziz** adında bir zâtın "*Kahramânesi*" olduğu rivayet edilmektedir. (303) Bu görevi Ona, yeni yeni ufuklar açmış, Onun hem tecrübe kazanmasına, hem de daha üst çevrelere ulaşmasına sebep olmuştur. Çünkü O, saraya yakın çevrelerde gösterdiği bu başarıları, **Şağab Hâtûn**'un dikkatini çekmiş ve **Ümmü Mûsâ**'dan boşalan bu makama Onu *el-kahramâne* olarak tayin etmiştir. **Semmel Hanım**, bu önemli görevi yanı sıra **Vâlîde Sultan**ın özel sekreterliğini yani Onun resmî yazışmalarını da yapmakta idi. (304)

Semmel Hanımda bu göreve geldikten sonra **Ümmü Mûsâ**'nın ilk yıllarında olduğu gibi, hilâfet camiası ve devletin üst kademelerinde nüfuz ve sultas artmış, herkesin saygı gösterdiği bir hanım olmuştu. Zira O, zeki, üstün kabiliyetli olayların üstüne varmaktan çekinmeyen cesur şahsiyetli bir kadındı. Bu bakımdan kısa zamanda **Vâlîde Sultan**'ın en gözde en güvendiği elemanlardan biri olmuştur. Bir kısım yazarlar daha da ileri gitmekte ve haklı olarak **Semmel Hanım**ın, **Vâlîde Sultan**'ın devlet işlerini ve genel politikasının yürütülmesinde, Onun sağ kolu olduğunu kaydetmektedirler. (305)

Semmel Hanım, **Valide Sultan** tarafından kendisine tevcih edilen her türlü görevi hiç çekinmeden kabul etmiş ve birbirinden farklı olan bu görevlerde inanılmaz bir sabır, ehliyet ve vukuf göstererek büyük başarılar elde etmiştir.

B - SEMMEL HANIM VE DÎVÂNÜ'L-MEZÂLÎM BAŞKANLIĞI :

Vâlîde Sultan'ın ona olan bu sarsılmaz güveni **Semmel Hanım**ı, İslâm Tarihinde bir kadın için düşünülmesi dahi mümkün olmayan önemli, hassas görevlerin başına getirilmesine sebep olmuştur. Bundan maksadımız *el-Kahramâne Semmel Hanım*ın aynı zamanda "*Divânü'l-Mezâlim*" veya "*İstînâf Mahkemesi*" Başkanlığına tayin edilmesi ve bu görevi büyük bir vukûf ve ehliyetle senelerce sürdürmesidir. (H. 306/918)

(303) el-Hemezânî, a.g.e., XI, s. 227.

(304) el-Kurtubî, a.g.e., XI, s. 109.

(305) Kehhâle, Ö.R., a.g.e., 1. s. 185.

Gerçekte bu sadece o devirde değil, İslâm Tarihinde de bir istisna teşkil etmektedir. Zirâ on dört asırlık İslâm Tarihinde ne **Semmel Hanım**'dan önce, ne de sonra doğrudan doğruya halife veya onu temsilen devrin *Baş Kadısının* yönettiği böylesine önemli ve herkese adâlet dağıtan sorumlu bir makamın başkanlığına hiç bir zaman bir kadın getirilmemiştir.

Şağab Hâtûn bu yönüylede üzerinde çok daha geniş bir şekilde durulması gereken mümtaz bir kadındır. Kadınları toplumda hemde hilâfet merkezinde böylesine önemli görevler ancak Onun zamanında verilmiştir. O, bu uğurda nerede ise bir çığır açmak istemiş ve fakat ölümüyle her şey bitmiş, fazla bir mesâfede alınamamıştır. Hattâ diyebiliriz ki, Onun başını yiyen sebeplerden birisi de belki bu devlet işlerinde kadınlara **Teyze Hâtûnda** dahil, aşırı derecede güvenmesi ve üstün görevler vermiş olmasıdır.

C - DÎVÂNÜ'L-MEZÂLİM NEDİR?

"*Dîvânü'l-Miezâlim*" veya diğer bir adıyla "*Meclisü'l-Mezâlim*" de denilen bu yargı usulü, herkese açık, bir nevi halk mahkemesi niteliğinde idi. Sadece hilâfet merkezi *Bağdad*'ta yâni *er-Russafe* (*) semtinde, haftada bir defa o da Cuma günleri olmak üzere kurulurdu. (306)

Halifeye ulaşamayan fakat adâlet isteyen kimseler buraya yazılı olarak müracaatta bulunur ve divân başkanına gelerek derdini an-

(*) *er-Russafe*, *Bağdad*'ın güney doğusunda, ilk defa **el-Mansûr** tarafından kurulmuş ve sonunda büyük bir yerleşim merkezi olmuştur. Genellikle seviyeli kimselerin ikâmet ettikleri bir yer idi. Bu bakımdan buraya bir çok cami, saray, ve türbeler yapılmıştır, **el-Mansur**dan başka, **el-Mehdî**de burada bir cami inşa etmiştir.

Abbâsîler devrinde burası bir ilticagâh haline gelmiş, can güvenliği olmayan veya birisinden kaçıp kurtulmak isteyenler buraya sığınır olmuşlardı. Bir çok hâlifeler buraya defnedilmişlerdir. Daha sonra **Şağab Hâtûn**'da buraya defnedilecektir. Daha geniş bilgi için bkz. *el-Hamevî*, **Mu'cemü'l-Büldân**, Beyrut, 1955, III, s. 46. *İbni Tıktika*, **el-Fahrî**, s. 150-151. *Hatîb el-Bağdâdî*, I, s. 82. *et-Taberî*, VII, s. 652. VIII, s. 37, 39, 63, III, 6, 140.

(306) *es-Süyûtî*, a.g.e., s. 381.

latır ve karşı taraftan davacı olduğunu bildirirdi. Divân kurulunca davacı ve davâlinın yüz yüze müdafaları yapılır, sonunda divan başkanı hükmünü verir, alınan kararın altına imzasını atar ve divânın kararını orada bulunanlara açıkça ilân ederdi.

Bu meclislerde, genellikle halife veya ona vekâleten devrin "*Kadıyü'l-Kutadı*" (*Başkadısı*) Anayasa Başkan fukahası, şehrin ileri gelenleri yâni âyân ve eşrafı da hazır bulunurlardı. (307) Mezâlim meclisleri yukarıda da belirtildiği gibi haftada sadece Cuma günleri kurulur, mazlumların, haksızlığa uğrayan kimselerin hakları verilir ve bir nevi adâlet tevziî yapılırdı.

Böylece halkın genel şikâyetleri bir dereceye kadar önlendiği gibi halifenin halkla olan ilişkilerinin daha canlı tutulması ve sağlıklı olmasına da özen gösterilmiş olurdu. Divânü'l-Mezâlimin en büyük özelliği burada açılan davaların süratle neticelenmiş olması idi. (308)

(307) el-Kurtubî, a.g.e., XI, s. 67. İbni İmâd, a.g.e., II, s. 147. İbni Tağrıberdî, a.g.e., 193-194.

(308) Dîvânü'l-Mezâlim; Kaza, yargı şekillerinden biri olmakla beraber bu velâyet otorite itibarı ile ondan daha mühim ve etkisi daha büyük idi. Abbâsîlerden el-Mehdî zamanına kadar, halîfeler bizzât Dîvânü'l-Mezâlim'e başkanlık etmişlerdir. (İbni Haldûn, *Mukaddime*, Kahire, 1348, s. 246)

Zamanımızda bu göreve en yakın olarak devletin belli hallerde kurduğu yüksek mahkemelerini gösterebiliriz. Yetkileri, İstînâf veya sıkıyönetim, Danıştay mahkemelerini andırmaktadır. Yetkileri bir çok alanlarda Başkadının yetkilerinden daha güçlü idi. Bunların başlıca görevleri arasında;

- 1 - Vergi toplamada yapılan zulüm ve haksızlıkları önlemek,
- 2 - Orduda görev yapan kimselerin maaşları ile ilgili şikâyet ve haksızlıkları önlemek,
- 3 - Vakıfların şartlarına uygun olarak kullanılmasını sağlamak,
- 4 - Kadı ve muhtesiplerin infaz edilmeyen kararlarını uygulamak,
- 5 - Devletin üst düzey memurlarını gerektiğinde tedip etmek, cezâlar vermek gibi hususlar vardı (Ebû Ya'lâ, el-Hanbelî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyyeh*, Mısır, 1938, s. 63-64)

Bu bakımdan, Dîvânü'l-Mezâlim başkanlığına toplumda itibarı yüksek, emirleri geçerli, dürüst bir çok üstün meziyetleri olan kimseler getirilirdi. Çünkü bunlar heybet ve kudret bakımından Başkadıdan daha yüksek idiler. Mezâlim soruşturmaları için mutlaka hazır bulunması gereken şahsiyetler şunlardır :

- 1 - **Muhafızlar**, 2 - **Kadı ve Hakimler**, 3 - **Fakihler** (Yüksek hukuk bilginleri), 4 - **Kâtipler**, 5 - **Şahitler** dir. (Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. es-Sâlih, Subhî, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, İstanbul, 1983, s. 247-249)

D - SEMMEL HANIM YENİ GÖREVİ BAŞINDA

İşte toplum hayatı için böylesine önemli olan bir göreve, bir adâlet tevzi makamının başına, hem de *Abbâsi Hilâfetinin* başkenti olan *Bağdatta* **Şağab Hâtûn**, kendi akıl, izan ve dehasını kullanarak *el-Kahramâne Semmel Hanımı* tayin etmiştir. (309) O çağlarda böyle bir uygulamayı daha önceki sayfalarda da belirtildiği gibi kadın hakları yolunda atılmış çok önemli bir adım olarak kabul etmemiz gerekmektedir.

Belki onun bu yönde cesûr adımlar atmasını oğlu **el-Muktedir**'in dilinin biraz **kekeme** olması ile izah edenler olacaktır. *Zîrâ ibnû'l-İmâd*, **Vâlidè Sultan**'ın oğlunun **kekeme** olması nedeniyle uzun süre halkın içine çıkmasına (Cuma Selâmlığı gibi) müsadde etmediğini kaydetmektedir. (310)

Ancak böyle bir uygulama yani **Semmel el-Kahramânenin** *Divân'ül-Mezâllim* başkanlığına getirilmesinin **el-Muktedirin** kekeme olmasıyla hiç bir ilgisi yoktur. Zîra bu sıralarda **el-Muktedir** büyümüş ve nerede ise 24 yaşlarına gelmiş devlet idâresine vakıf bir halife olmuştu.

Hatta o, hiç çekinmeden çok muazzam, matantant renkli merasimlerle yabancı devlet elçilerini bile kabul ediyor ve onlarla diplomatik bir dille münâkaşa dahi ediyordu. (311) Zâten **el-Muktedir**'den çok daha önce, *Abbâsi Halifeleri Divânü'l-Mezâlime* çıkmayı terketmişler ve bunu şehrin **Başkadısı** (*Kadıyü'l-Kudat*)a havâle eder olmuşlardır.

(309) İbni Tağrıberdî, III, s. 193-194. İbni İmâd, a.g.e., II, s. 247. Kehhâle, Ö.R. a.g.e., 1. s. 185.

(310) İbni İmad, a.g.e., II, s. 247. Krş. es-Süyûtî, s. 381.

(311) İbni İmâd, II, s. 245.

a - Ülemâ ve Halkın Protestosu :

el-Kahramâne **Semmel Hanım**'ın bu göreve getirilmesi halkın âyân ve eşrafta dâhil umumî protestolarına sebep olmuştur. Bu yöndeki acı tenkit homurtu, hatta öfkelerinde çok çok ileri gidenler dahi oluyordu. (312)

Onun için **Semmel Hanım** *er-Russâfe*'de kurulan bu *Divânü'l-Mezâlim*'e ilk defa çıktığında başta, divân üyeleri hazır bulunmak şöyle dursun, halktan dahi hiç kimse gelmemişti. **Şağab Hâtûn**, divân üyeleri, ulemâ ve halkın bu sessiz protestoları, onları ileri geri konuşmalarına hiç bir önem vermedi.

Semmel'den görevine çekinmeden sabırla devâm etmesini istedi. Bu ikinci, üçüncü defa tekrar etti. Sonunda direnme kendiliğinden kırıldı. **Şağab Hâtûn**, güçlü azmî ve irâdesi sâyesinde bundada muvaffak olmuştu. Zira şehrin *Başkadısı*, **Ebü'l-Hasan** geldi, vekâr ve ciddiyetle *Divânü'l-Mezâlim*'deki yerini aldı. Onun divana çıkması **Semmel Hanım** ve dolayısıyla **Şağab Hâtûn**'un bu kendi nevine münhasır icraatını tasvip ettiği, böyle bir uygulamanın yâni *Divânü'l-Mezâlîme* (İstinaf Mahkemesi Reisliğine) bir kadının başkanlık etmesinin dinen herhangi bir sakıncasının olmadığı anlamında idi.

b - Halkın Yararlanması :

Bundan sonra işler süratle düzeldi ve yolunda gitmeye başladı. Artık **Semmel Hanım**, her Cuma günü geliyor ve muntazam olarak *Divânü'l-Mezâlîme* başkanlık ediyordu. Onunla birlikte şehrin, *Başkadısı*, *Fukaha*, din alimleri şehrin ileri gelen âyân ve eşrafı da yerlerini alıyor ve adâletin yerini bulmasında Ona yardımcı oluyorlardı.

Semmel Hanım usul gereğince davalar hakkında karar veriyor, altına bizzat kendi imzasını atıyor ve jürinin verdiği bu müşterek

(312) el-Kurtubî, a.g.e., I, s. 67.

kararı halka açıklıyordu. (313) **Semmel Hanım**, *Divânü'l-Mezâlim* başkanlığındaki bu görevinde acaba muvaffak olmuş mudur? *el-Muktedir* devrinin tarihçisi *el-Kurtubî* buna olumlu bir gözle bakmakta ve şöyle demektedir :

فانتفع بذلك المظلومون وسكن الناس إلى ماكانوا
عليه نافروه من قعودها ونظرها

"Böyle bir uygulamadan zulme uğrayan kimseler çok yararlandı. İnsanların gönlü rahat etti, huzura kavuştu. Halbuki onlar daha önce bundan ve *Semmel Hanımın* davalara bakmasından nefret etmişlerdi." (314)

E - EL-KAHRAMÂNE SEMMEL HANIMIN ÖLÜMÜ :

el-Kahramâne Semmel Hanım yukarıda da işaret edildiği gibi **Şağab Hâtûnun** icraatında Onun nerede ise bir sağ kolu olmuş ve ölünceye kadar da sadâkatle hizmet etmiştir.

Gözü kara, olayların üstüne yılmadan giden cesur bir kadındı. Bu aşırı cesareti onu belki de taş kalbli olmakla suçlamalara yol açmıştı. O bilgi ve görgüsüyle kendisine verilen ve birbirinden farklı bir çok önemli görevlerin hemen hepsinde başarılı olmuştur. Bu da diğer taraftan **Şağab Hâtûn**'un adam seçme ve tayin etmede ne kadar isabetli davrandığını göstermektedir.

Mamafih **Semmel Hanımın**, **Şağab Hâtûn** nezdindeki bu müessir durumu, saray ve hilâfet çevrelerindeki saygınlığı ölünceye kadar devam etmiştir. *el-Kurtubî* onun H. 317/928 yılında vefat ettiğini kaydetmekte ve hastalığı hakkında fazla bir açıklamada bulunmamaktadır. (315)

(313) İbni Tağrıberdî, III, s. 194, İbni İmâd, 247. es-Süyûtî, s. 381.

(314) *el-Kurtubî*, a.g.e., XI, s. 67.

(315) *el-Kurtubî*, XI, s. 125.

5 - EL-KAHRAMANE ZEYDÂN HANIM (928 ?-933?)

Yine bu devirlerde hilâfet çevreleri ve **Şağab Hâtûn**'un çok yakın hizmetinde bulunan şahsiyetli kadınlardan bir diğeri de *el-Kahramâne Zeydân hanım*dır.

Her ne kadar **Zeydân Hanım** varlığı ve "el-Kahramâne" olarak görevlendirilmesi **Semmel Hanımın** vefatından sonra çok daha belirgin bir hale gelmişse de Onun çok daha önceki yıllarda hilafet sarayları ve **Şağab Hâtûn**un yakın çevresi ve özel hizmetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Zeydân Hanımın, hilafet sarayları, *ümerâ ve vüzerâ* üzerindeki otorite ve sultanı her ne kadar **Ümmü Mûsâ ve Semmel Hanım** derecesinde etkili olmasa bile gerek **Şağab Hâtun** ve gerekse **el-Muktedirin** hizmetinde her zaman özel bir yeri olmuştur. O bir bakıma hilâfet saraylarının emniyet sorumlusu idi. Zirâ; Devletin başına belâ olan birçok azılı kimseler hapsedilmek üzere Onun eline teslim edildiği gibi, zaman zaman izzet ve ikbâlini kaybetmiş talihsiz vezirler bile onun eline düşmüşler onun insâf ve merhametine bırakılmışlardır. **Zeydân Hanımın** bunlarla cedelleşmesi, kendisini onlara kabul ettirmesi, ayrıca üzerinde dikkatle durulması gereken hususlardan biridir.

Buraya kadar olan açıklamalarımızda *Abbâsî Hilâfetinde* devletin en yüksek mevkilerinde ve **Şağab Hâtûn**'un yakın çevresinde yer alan kadınlardan özellikle *el-Kahramâne Ümmü Mûsâ, Semmel ve Zeydân Hanımlar* üzerinde durulmuş ve onların hilâfet câmiasındaki üstün hizmetleri hakkında ilk defa köklü bilgiler verilmiştir.

Bunlar bir bakıma **Şağab Hâtûn**un devlet idâresi ve halka hizmette ufkunun son derece geniş ve hoş görüsünün denizler kadar engin bir Türk Anası olduğunu da ortaya koymaktadır. Zirâ O, bu zengin davranışları ile çoğu zaman erkeklerin yaptığı bir çok görevleri kadınlarında pek alâ yapabileceklerini ortaya koymuş ve *Abbâsîler Devletinde* uzun asırlar kimsenin arkasından gidemeyeceği bir çığır açmıştır.

III.

ŞAĞAB HATUNUN KÜLLİ HAYIR HİZMETLERİ

Gerçekte **Şağab Hâtûn**, sadece Abbâsî toplumundaki Türk varlığının değil, Hilâfet İmparatorluğunda gelmiş geçmiş en büyük, en otoriter, en şahsiyetli kadınlarından biridir. *Kaşgar* önlerinden, *Atlas Okyanusu* sahillerine kadar, çok geniş bir sahaya yayılan koca bir hilâfet imparatorluğunu, dahili ve harici bütün tehlikeleri göğüsleyerek 25 sene (bir çeyrek asır) idâre etmiştir.

O, uzun süre devam eden bu saltanat yılları sırasında sadece siyâsi idâri değil toplumun sosyal meseleleri ile de hem-hâl olmuş ve kendisini şükrânla yâd etmemizi sağlayacak bir çok küllî hayır hizmetlerinde bulunmuştur. Onun çok yönlü olan büyük ve küllî hayır hizmetlerini üç ana grupta toplamamız mümkündür :

A - İnsan sağlığı ile ilgili hayırları; Hastahane

B - Kutsal beldelere yaptığı hayırlar : Camiler, Su yolları vs.

C - Vakıf varlığı

Şağab Hâtûn, böyle küllî hayır hizmetlerine sevkeden şüphesiz Onun köklü dînî duyguları, halka hizmetin hakka hizmet olduğu inancının hoşnutluğunu kazanma arzusu, engin denizleri andıran merhameti, cömertliği, keremi idi. Bu güzel duyguların onun hayatında ve uygulamada göz yaşartıcı uygulamaları vardır.

Gerçekte bunlar, belirli ölçüde her müslümanın gönül zenginliğini oluşturan güzel hasletlerdir. Ancak **Şağab Hâtûn**, bu hususta çevresinde bir ufuk turu halindedir. Hayır ve hasenatta bir kadın olmasına rağmen onunla kimsenin yarış etmesine imkân yoktu. İşte cârîye **Şağab**'ı, önce "**Ümmü'l-Veled**", sonra "**Seyyide**", sonra "**Ümmü'l-Mütedir**", **Şağab Hâtûn** ve **Vâlîde Sultan** kılında Onun herkesin arzu ettiği ve fakat kimsenin bir türlü elde edemediği bu üstün, insanî, imanî meziyetleri idi. O nefsinde bütün bunları toplamış ve onları bir gönül zenginliği haline getirmiş idi.

1 - BİMÂRİSTÂN-I ÜMMÜL-MUKTEDİR VEYA

SAĞAB HÂTÛN HASTAHANESİ

Onun, hayır ve hasenattaki küllî hizmetlerinin en önemli tezahürlerinden biri belki de en anlamlısı insan sağlığına yönelik *Bağdad*'ın uygun bir yerinde de düşkün, yoksul, hasta ve zavallı kimselerde dâhil herkesin hiç bir ücret ödemedi tedavi edilebileceği bir "*Hastane*" inşa etmesidir. Hastahane ve burada görevli bütün doktorların masraflarında bizzat kendisi tarafından karşılanmak üzere yapılmıştır.

Şağab Hâtûn kendi hesabına böyle bir hastahane, bir imâret yapmaya karar verdikten sonra, önce bunun için *Bağdad*'ta uygun bir mekân aranmıştır. Bu yönde yapılan araştırmalar sonucu, hastahanenin *Bağdad*'ta "*Sük-u Yahya Çarşısı*" denilen bir mahalde kurulması uygun görülmüştür. (316) İnşaatinın bütün masrafları Seyyide Şağab tarafından karşılanan bu hastahane süratle tamamlanmış ve müslüman halkın hizmetine açılmıştır. (H. 306/918) Daha sonra bu hastahane bânîsinden dolayı "*Bimâristân Seyyide Ümmül Muktedir-Valide Sultan Hastahanesi*" adıyla anılır olmuştur. (317)

A - HASTAHANE BAŞHEKİMİ : SİNÂN B. SABİT :

Hastüahaneye devrin ünü cihanı tutmuş, büyük hekimlerinden *Harranlı* (*) **Sinân b. Sâbit b. Kurra** başhekim olarak atanmıştır. (318) Pek tabîî olarak onun yanında bir çok pratisyen hekimler ve hizmetlilerde görev yapmakta idi. **Sinan**'a gelince :

(316) Zeydan, C., a.g.e., II, s. 206. İbni Ebî Saybaa, *Tabakatü'l-Etibbâ*, s. 30.

(317) İbni Tağrıberdi, III, s. 193. es-Süyûtî, s. 265.

(*) **Harran**; Urfada eski bir yerleşim merkezinin adıdır. Hz. İbrahim'in yurdu olarak bilinmektedir. Ancak şehir **Hz. Ömer** zamanında islâm hakimiyetini kabul etmiştir. Emevîler devrinde buranın ikbâli daha da parlamış, hatta son Emevî halîfesi *Mervan* (744-750) burada ikâmet etmiştir. Abbâsîler devrinde özellikle *Hârûn er-Reşîd* zamanında *Harran*'ın (Sabilerin merkezi) dini hayat bakımından bir hayli ızdıraplı günler yaşadığı anlaşılmaktadır. *Harran*'a nisbetle bir çok alim gelmiştir. İşte **Sinân b. Sâbit el-Harrânî** de bunlardan biridir. Daha geniş bilgi için bkz; (Darkot, B.İ.A. *Harran Mdd. VI*, s. 299-300. el-Hamevî, a.g.e., II, s. 235-236)

(318) es-Süyûtî, s. 265. Zeydân, C. II, s. 206. İbni Kesir, XI, s. 128. Kehhâle, Ö. R., a.g.e., V. s. 67.

Tıp sahasındaki büyük yeteneği ilmi, bilgisi yanısıra âlim, fazıl, felsefe ve hikmette otorite müstesna bir kimse idi. (319) *Bağdad*'ta bir kimsenin mesleğini icrâ edebilmesi, o devirlerde ancak **Sinân b. Sâbit**'in imtihanından geçmesi ve müsade etmesi ile mümkün olurdu. Zirâ bir defasında "*hekim*" diye geçinen bir kimse, bir hastayı yanlış bir usul ile tedâvi etmiş, fakat zavallı adam ölmüştü. Bunun üzerine **el-Muktedir**, *Bağdad* ve civarındaki bütün hekimleri, mesleklerini icradan menetmiş ancak **Sinan**'ın imtihanını kazananlara müsade edilmişti. (320)

Sinân b. Sâbit'in bu şekilde imtihan ederek hekimlik yapmasına müsade ettiği kimselerin sayısının kaynaklarda 900 kişi kadar olduğu bildirilmektedir. (321) Bu aynı zamanda *Bağdad* ve civarındaki doktorlar hakkında bize bazı fikirler vermektedir ki bu son derece yeterli bir rakam olsa gerektir. Bu durum aynı zamanda, o devirlerde İslâm Kültür ve Medeniyetinin önemli bir beşiği olan *Bağdad*'ta müslümanların hekimlik ve tıp ilmine ne kadar önem verdiklerini dahi göstermektedir ki, bu cidden övünülecek bir durumdur.

B - HASTAHANENİN MASRAFLARI :

Sûk-u Yahyada kurulan bu yeni hastahanenin baş hekimi, doktorlar ve diğer görevlilerin aylıkları, kendi derecelerine göre tesbit edildi. Böylece söz konusu Hastahanenin yıllık giderleri için ödenen para 7000 dînâr, yaklaşık olarak (1.5 trilyon) idi. (322) es-Süyûtî ve diğer temel kaynakların tesbit ettiği bu meblağa doktor ve diğer resmî görevlilerin aylık ücretlerinin dâhil olmaması gerekmektedir.

(319) el-Beyhâkî, Ebu'l-Hasen b. Ebi'l-Kasem, **K. Tarihu'l-Hukemâ**, Süleymaniye, no, 3222, V, 81/a.

(320) **Abu'l-Farac Tarihi**, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987. II. s. 252. Avvad, G., **Mucemû Ulemai'l-Arab**, Beyrut, 1986 I. s. 129, ez-Zirekli, Kâmûsu'l-A'lâm, III. s. 206.

(321) es-Süyûtî, a.g.e., s. 381

(322) İbni Kesir, **el-Bidâye**, XI, s. 128, Kehhale, Ö.R. a.g.e., V. s. 67, İbni Ebi Saybaa, a.g.e., s. 30.

Başta doktorlar olmak üzere görevliler ve tüm hastaların giderleri büyük Türk Anası **Şağab Hâtûn** tarafından karşılanmakta idi. Evet o devirde insan sağlığına bu kadar önem vermek bunun için müstakil bir hastahane kurmak onun başına devrin önü cihanı tutmuş bir hekimi hem de başhekim olarak tayin etmek, hastaların imdâdına koşmak ve bütün bunların masraflarını sırf yüce bir inanç için kendi imkânları ile karşılamak, ancak faziletli bir Türk Anasının yapabileceği bir şeydi.

Şağab Hâtûn bu hareketleri ile daha sonra yine kendi neslinden gelecek olan **Cevher Nesibe Hâtûn** ve **Haseki Sultan** gibi şerefli Türk analarına da öncülük etmiş oluyordu. Zirâ bu Türk anaları da tıpkı büyük Vâlîde **Şağab Hâtun** gibi Meselâ **Cevher Nesibe**, **Kayseride** (Anadolu Selçukluları zamanı) (323) **Haseki Sultan İstanulda**, (Osmanlılar Devrinde) (324) birer hastahane kurmuşlar böylece isimleri müslüman halk tarafından kıyâmete kadar hayırla yâd edilecek kimseler arasına girmişlerdir.

C - EL-MUKTEDİR HASTAHANESİ :

Aradan çok geçmeden **el-Muktedir**'in nazarında büyük bir itibar ve kıymeti olan tabibler başkanı büyük hekim **Sinan**, Halife **el-Muktedir**e kendisinin de böyle bir Hastahane yaptırmasını da söylemiştir. **el-Muktedir** bu teklifi olumlu bulmuş ve **Bağdad**'ta şehrin dört önemli giriş bölgelerinden biri olan "**Babüş-Şam**" (*) mevkiinde bir hastahane yapılmasını emretmiştir. (325) "**Mâristân el-Muktedir** diye anılan bu hastanenin **es-Seyyide Şağab**'ın yaptırdığı hastahaneden çok daha küçük olduğu anlaşılmaktadır. Zira **Şağab Hâtûn**un hizmete soktuğu hastahanenin aylık masrafı ortalama 600 dînâr olduğu halde bu yeni hastahanenin aylık masrafı 200 dînâr, idi. (326)

(323) Bkz. Şapolyo, E.B. darüşşifâlar, Önasya, III. no, 35, İstanbul, 1968, s. 12-13.

(324) Bkz. İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, IV. s. 1897 - 1899.

(325) İbni Kesir, a.g.e., XI, s. 128, Zeydân, C. a.g.e., II. s. 206.

(326) İbni Kesir, a.g.e., XI, s. 128, Zeydân, C. a.g.e., II. s. 206.

Bu aynı zamanda Şağab Hâtun'un kurduğu bu hastahaneenin *Bağdad* halkı tarafından büyük bir rağbet ve hüsnü kabul gördüğüne de en iyi bir delil olsa gerektir. Belki de halkın bu aşırı rağbet ve izdihamı sebebiyledir ki, **Sinân b. Sâbit**, *Bağdad*'ın bir başka semtinde, Halifeden topluma sağlık hizmetleri vermek üzere yeni bir hastahaneenin kurulmasını istemiş ve el-Muktedir de bu teklifi hiç çekinmeden kabul etmiştir. Böylece **Abbâsi Hilâfetinde** ilk defa bir *Halife* ve Anası (ana - oğul) halkın medeni ihtiyaçlarını karşılamak, insan sağlığına hizmet için hastahane inşa etmiş oluyorlardı.

2 - KUTSAL BELDELERE YAPTIĞI HAYIRLAR : CAMİLER - SU YOLLARI

Şağab Hâtûn Bağdad'ta inşa ettiği bu güzel hastahane yanısıra bir *sadaka-i câriye* olarak daha başka bir çok hayır ve hasenatlarda bulunmuştur.

Bunlardan bir diğeri de Onun yine *Bağdad*'ın "*Katiatü'd-Dakik*" mevkiinde yaptırdığı güzel bir camidir. Halk arasında bu camide **Hız. Peygamberin** geceleri namaz kıldığına dair bazı şayialar çıkmış bu da caminin itibarını arttırmıştır. (327)

Hâtib el-Bağdâdi'nin rivayetlerinden bu cami'in muhtelif zamanlarda ta'mir ve restore edildiği anlaşılmaktadır. Fakat Abbasi Halifelerinden *et-Tâ-i Lillâh* zamanında (973-991) camii yeniden ve çok esaslı bir şekilde tamir edilerek genişletilmiş ve Cuma günleri daha kalabalık bir cemaatin ihtiyacını karşılayacak bir hale getirilmiştir. (328)

Gerçekte **Şağab Hâtûn** bulunduğu toplumda bir hayır ve hasanat abidesi gibi idi. Fazilet ve dindarlığının sınırı olmadığı gibi Onun sehâ, kerem, cümertlik, lutuf ve ihsanında sınırı yoktu.

(327) Hatib el-Bağdâdi, a.g.e., I. s. 110.

(328) Hatib el-Bağdâdi, a.g.e., I. s. 110.

Yoksulları gözetmek düşkünlere yardım etmek şu fâni dünyada belki de onu en mutlu kılan mânevi bir zevki idi. *İbni Kesir es-Seyyide Şağab*'ın emlâklarının senelik gelirinin 1.000.000, dinâr olduğunu, bunun hemen hepsini fakirler ve hacıların yeme içmelerine, doktorlara, hastalara, yolların yapım ve onarımı, halka su temin eden kanalların ıslahına sarf ettiğini bildirmektedir. (329)

Onun hayır ve hasenatla dolu nurlu elleri, *Bağdâd* ve hilâfet merkezini çoktan aşmış ve kilometrelerce uzaklara uzanmıştı. Bir eli *Hz. Peygamberin* özyurdu *Mekke*de diğer bir eli *Mescidü'l-Aksâ*, gönlü ise peygamber sevgisi ile dolup taşan *Medine*de idi. Bunlar bir bakıma dört kitabın mukaddes birliği ve her devirde binlerce mü'minin koşuştuğu mukaddes yerlerdi.

İşte *Şağab Hâtûn* hayır ve hasenat için buralara yönelmişti. O uçsuz bucaksız mal ve servet zenginliğini gönül zenginliği ile birleştiriyor, hem *Mescidi Haram*, hem *Mescidi Aksa*, hem de *Mescidi Nebinin* tamir ve masrafları için oluk oluk para akıtiyordu. *Şağab Hâtûn*'un bu hayır ve hasenâtlarından sınır boy-larında nöbet tutan askerlerde çok büyük meblâğlarda her sene para dağıtıyordu. Çünkü ona göre "nöbet" tutmak çok kutsal bir ibâdet idi. (330)

İbni Hıbban, çağdaş tarihçi *Bağdad*'ın *Şağab Hâtûn* dönemindeki bu mutlu ve müreffeh yıllarını şu hayırhah ifadelerle dile getirmektedir : "İlim ehli, Ulemâ, her yerde gelişti, itibarları arttı. *Bağdad* bu dönemde daha önceki dönemlere göre çok daha mamur, çok daha müreffeh ve yüce oldu. (331)

(329) *İbni Kesir*, XI, s. 175.

(330) et-Temimi, Ebi Temmam M. b. Hıbbân b. Ahmed, *es-Siretûn-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa*, Beyrut, 1987 s. 580.

(331) et-Temimi, *es-Sire*, s. 580

وارتفع العلم في كل بلد من الدنيا ورأيت بغداد في تلك
الأيام أطيب ما كانت وأجلها وأعمرها

3 - ŞAĞAB HÂTÛN VAKIFLARI :

A - ŞAĞAB HÂTÛNUN MAL VARLIĞI :

Abbâsî Halifelerinin bütün halife analarında olduğu gibi, Şağab Hâtûnunda bir çok çiftlik, arazi, otluk, mera gibi irâd getiren kıymetli gayrı menkûlleri vardı. Onun emlâkının senelik gelirleri yukarıdada belirtildiği gibi milyon dinâr olarak ifade ediliyordu. Ayrıca bu çiftliklerde bir çok kişi, işçi ve amele olarak çalışıyordu. Bu arazilerin veriminin düşmemesi ve randımanlı bir şekilde işletilmesi için Şağab Hâtunun özel "İşletme Müdürü" dahi vardı.

Ona yakın olan ve gayrı menkullerini idare eden bu müdürlerin hayat seviyesi, refah ve geçim şartları vezirlerden daha üstün idi. O kadar ki bazıları el-Muktedir ve vezir olmaktansa Şağab Hâtûn'a özel işletme müdürü olmayı tercih ederlerdi. Bu durumun tarih kitaplarına geçmiş örnekleri bile vardır.

Onun bu şekilde uzun süre İşletme Müdürlüğünü el-Hasibî ünvanıyla bilinen Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ubeydullah yapıyordu. el-Hasibînin hem Şağab Hâtûn, hemde daha önce kendisinden uzun uzadıya bahsettiğimiz Semmel Hanımın nezdinde özel bir yeri vardı. Onların güven ve itimadını kazanmıştı. (332)

et-Taberinin hicri 313/925 senesi olayları sırasında verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre; Abdullah b. M. el-Hâkânî vezaretten azledilince yerine uygun bir aday aranmış, özellikle Sammel Hanımın yardım ve desteği ile onun yerine el-Hasbî vezir olmuştu. Bundan sonraki gelişmeleri Arib el-Kurtubi şöyle anlatmaktadır.

"Bunun üzerine Şağab Hâtûnun çiftlikleri, çayır, meralar vs. gayrı menkullerin işletmelerini üstlenecek bir adam aradı. el-Kahramâne Semmel Hanımı çağırarak :

(332) el-Kurtubi, Sileh, XI, s. 110.

"-Bâna el-Hasbînin yerini dolduracak ve onun yaptığı bütün görevleri yapacak birisini bul" dedi. Semmel Hanım ona Abdurrahman b. M. b. es-Sehli tavsiye etti. O bundan sonra Vâlide Sultan katibi "*İşletme Müdürü*" oldu ve bütün işlerini omuzladı. İşlere bir çeki düzen verdi, bütün savurganlıkları önledi. O, zaten bu işlerin içinde olan bir aileden geliyordu. Kendisi ayrıca ilim ve fazilet ehli idi." (333)

Bütün bunlar diğer taraftan el-Hasibînin işlerini de zorlaştırdı. Artık musluklardan su akıyordu. Neticede el-Hasîbi, Vâlide Sultan'ın maiyyetinde olmak (maddi bakımdan) Halifeye yakın olmaktan çok daha faydalı idi.

Abdurrahman b. Sehlin, sâdece bu söz konusu emlâki rاندیمانlı bir şekilde işletmekle görevli bir kimse olduğuda zannedilmemeliir. O aynı zamanda bir eli Mescidü'l-Aksada olan Şağab Hâtûn'un külli hayır ve hasenat işlerini de yürütmekte idi. Fakir, düşkün ve zavallı kimselere yapılan yardımlar bir yana hastahane ve buradaki başhekim, pratisyen doktorlar ve diğer görevlilerin aylık giderleri bir bir hesaplanıyor ve bunlar muntazam şekilde dağıtılıyordu.

B - ŞAĞAB HÂTÛNUN VAKFI :

Şağab Hâtûn bunlarla da iktifâ etmedi. Hayır ve hasenat için onun kalbi ummanlar kadar genişti. O bu haliyle el-Mütevekkilin anası Şuca-Hâtûna ne kadar benzemektedir. (334) Kader eli sanki bu iki Türk anasının hamurunu aynı undan yoğurmuştu. Mayasını da aynı mayadan katmıştı. Bunlar hayır ve hasenat için yaratılmış melek ruhlu iki Türk anası idi. Ancak Şağab Hâtûn daha da ileri gitmiştir. O, Abbâsi Hilâfetinde hiç bir kadının yapamayacağı bir hizmeti yapmış büktün bu gayrı menkullerinin mülkiyeti ve onların gelirlerini bu külli hayır ve hizmetler için vakfetmiştir. Bu vakfetme

(333) el-Kurtubi, Sileh, XI, s. 111.

(334) el-Hatib el-Bağdâdî, a.g.e., VII, s. 166, İbni Tağrıberdi, II, s. 323

işlemi o günkü şartlar içinde formalite bakımından en mükemmel şekilde yapılmıştı. **Şağab Hâtûn**un belki bir koordinatörlüğünün dışında fazla bir etkiside kalmamıştı. İstese bile bunu kendisinin satmasına imkân yoktu. (335) Bu haliyle **Şağab Hâtûn** modern vakıf müessesesinin belkti de ilk kurucuları arasında yer almaktadır.

Mâmâfih, **Şağab Hâtûn**'un bu küllî hayır mefhûmuna yabancı olan Onu bir türlü keşfetmek istemeyen yazarlar yok da değildir. Onun hasbî olan bu samîmî duygularını çarpıtmak için çırpınıp duran papaz tarihçi meşhur C. Brockelman, **Şağab Hâtûn'un sırf kendi emlâkini emniyet altına almayı denemek maksadıyla**" (336) böyle bir yola gittiğini mesnedsiz bir görüş olarak ortaya atmaktadır.

Şağab Hâtûn bütün bu hayırhah ve ali cenap davranışlarına rağmen nankör bir el, Onun hilafet kolyelerinin süslediği boğazına sarılacak Ona insanlığın en tiksindirici usûlleriyle eziyet ve işkenceler yapacak *kutsal beldelere*, *Harameyne* vakfettiği bütün bu kıymetli arâzi ve çiftliklerin sahte bir muamele ile satılması için devretmeye zorlayacak ve bunun içinde bu faziletli Türk anasına her türlü rezil muameleyi yapmaktan çekinmeyecektir. (337)

Mâmâfih önümüzdeki sayfalarda Abbâsiler devrinin bu yüz-karası tiksindirici olayları hakkında daha geniş bilgiler verilecektir. Buraya kadar olan açıklamalarımızda, **Şağab Hâtûn**'un Sosyal yönü ağır basan faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bundan sonraki sayfalarda onun saltanat yıllarının genel karakterleri üzerinde durulacak ve bunların yeterli bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

(335) İbni Haldûn, III, s. 391, İbni kesir, XI, s. 171.

(336) Brockelman, C. **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi**, Çev. N. Çağatay, Ankara, 1964 s. 137.

(337) İbni Kesir, XI, s. 176

IV.

ŞAĞAB HATÜNÜN HİLÂFET CAMİASINDAKİ İDÂRİ ŞAHSİYETİ

1 - ŞAĞAB HÂTÜN'UN SALTANAT YILLARI

Şağab Hâtûn'un saltanat yılları nerede ise bir çeyrek asır sürmüştür. O, çok az kimseye nasip olan bu saltanat yılları için de İmparatorluğun yönetimi ve olaylara yön vermede daima aktif bir rol oynamış, şahsiyetli son derece otoriter bir Türk Anasıdır. O, bu süre zarfında bir **Vâlîde Sultan** (*Ümmü'l-Muktedir*) olarak Hilâfet imparatorluğunun zirvelerinde bulunmuş, onun mukadderatı ile ilgili olarak bir çok siyâsi sosyâl, idâri kararlar almış ve gerektiğinde bunları çok rahat bir şekilde uygulamıştır. O gerektiğinde devletin en üst kademelerinde gerekli değişiklikleri yapmaktan bile çekinmemiştir. Yerine göre, bir kısım vezirlerde dâhil, zirvedeki idâri, ve mülki erkânı azlettiği gibi yerine göre de yeni yeni devlet adamları bulmuş ve onları önemli mevkilere getirmiştir. Şimdi biz Onun bu olaylarla dopdolu geçen saltanat yılları ve bazı önemli olaylar üzerinde duralım;

A - ŞAĞAB HÂTÜN VE BAZI VEZİRLER;

Önceleri Onun "**Baş Müşteşarı**" (*Meşâyıhu'l-Küttâb*) **M. b. Abdü'l-Hamid** idi. *el-Kurtubî*, kendisine vezâret teklif edilen ve fakat onu kabûl etmekten çekinen bu kimsenin son derece cimri, pinti olduğunu kaydetmektedir. (338) Bu zat vefât edince (H. 307/919), yerine müşteşar olarak **Ahmed b. Ubeydullah el-Hasîbî** tayin edilmiştir. *el-Hasîbî*'nin yukarıda da belirtildiği gibi daha ziyâde Şağab Hâtûn'un uçsuz bucaksız kıymetli emlâkını tedvire ağırlık verdiğinin burada bir kere daha hatırlatılmasında yarar vardır.

(338) *el-Kurtubî, Sileh, XI, s. 74.*

el-Hasîbî, daha önce yukarda ismi geçen **Semmel Hanım**'ın hizmetinde bulunmuştu. Yine **Semmel hanım**'ın tavsiyesi üzerine **Şağab Hâtûn**'un müsteşarlığına getirilmiş ve kısa zamanda mâlî ve idârî işlere bir çeki düzen vererek **Vâlîde Sultan**'ın takdirlerini kazanmıştır. (339) O, bu başarılı hizmetleri dolayısıyla vezirliğe yükseltilince, yerine baş müsteşar olarak **Abdurrahman b. M. b. es-Sehl** getirilmiştir. (H. 314/926) (340)

Vezîr olanlar görevleri icâbı pek tabîi olarak halîfeye yakın, **Ana Sultan**'a ise bir dereceye kadar uzak olurlardı. Bu bakımdan **el-Hasîbî**, kısa bir süre sonra **Şağab Hâtûn**'un baş müsteşarı olarak kalmayı arar bir hale gelmiştir.

Zîrâ, **Ümmü'l-Muktedir**'in bilfiil hizmetinde bulunmak, Onun yakınında olmak, maddî refah, hayat seviyesi, bolluk ve bereket bakımından çok daha faydalı idi. (341) Böylece o kimse Halife ve çevresinin tehlike ve entrikalarından da bir dereceye kadar selâmette kalmış olurdu. Nitekim öyle de olmuş ve **el-Hasîbî**, baş müsteşarlıkta gösterdiği başarıyı vezirlikte gösterememiş ve **el-Muktedir** tarafından bir süre sonra azledilerek, yerine **Ali b. İsâ** getirilmiştir. (H. 315/927) (342)

Ali b. İsâ, devlet işlerinde savurganlık ve isrâfî önlemeye çalışmış, devletin gelir kaynaklarına yeni bir çeki düzen vermiş ve hazine gelirlerini artırmıştır. Onun asıl şanssızlığı yukarıda da belirtildiği gibi, **Şağab Hâtûn**'un kudretli kadınlarından biri olan **Ümmü Mûsâ** ile olan takışması ve saray çevrelerinde çok etkin bir yeri olan bu *el-Kahramânenin* ihtirasına kurban gitmesidir. (343)

B - ALİ B. İSÂ ŞAĞAB HÂTÛNA YAZDIĞI ARÎZA :DİLEKÇE

Gerçekte, Onun **Ümmü Mûsâ**'nın baskısı ile vezirlikten çekilmeye zorlanması, o günlerin en aktüel konularından biri ol-

(339) el-Kurtubî, **Sileh**, XI, s. 74.

(340) İbnü'l-Esir, VIII, s. 158.

(341) el-Kurtubî, **Sileh**, XI, s. 111. Kehhâle, Ö.R. a.g.e., V, s. 68

(342) el-Kurtubî, **Sileh**, XI, s. 112.

(343) el-Hudârî Bek, a.g.e., s. 343.

muştur. Baş Vezîr istifâ etmek niyetinde değildi. Bunun içinde kendisini haklı gösterecek bir çok sebepleri vardı. Ali b. İsâ, devreye, Şağab Hâtûn'un girmesini istemiş ve kendisini savunan çok geniş bir "ariza" dilekçe takdim etmiştir.

Muhtevası bir yana, siyâsî, edebî nezâket ve uslûp bakımından da fevkâlâde bir değeri olan bu uzun arîzasında, tecrübeli Vezîr olayların çok geniş bir değerlendirmesini yapmış ve böylece bizlere diplomaside, terbiye, nezâket ve incelik örneği olacak şahane bir belge bırakmıştır. Arîzanın siyasi muhtevasının uzun uzadıya değerlendirilmesi bizim konumuzun genel çerçevesini aşmaktadır.

Ancak yine bu arîzada en içten duygu ve bir biri arkasından birer inci daneleri gibi dökülen o güzel ifâde ve kelimelerle Şağab Hâtûn'un müessir şahsiyeti de dile getirilmiştir. Bir taraftan Şağab Hâtun'un devlet erkânı, üzerindeki otorite ve şahsiyetini vurgulayan, diğer taraftan devlet erkânı, hatta baş Vezirin Ona olan tutum ve davranışlarını, üstün saygı ve hürmetlerini sergileyen bu arîzanın bazı yerlerini bir fikir vermek üzere aşağıya almış bulunuyoruz.

Uslûp yüceliği ve ifâde zenginliği bakımından tercümesini yapmakta bir hayli zorlandığımız, bu arîzada, baş vezir Ali b. İsâ, Şağab Hâtûn'a yer yer şu şekilde hitap etmektedir;

أطال الله بقاء السيدة وأدام عزها وتأييدها وحراستها
وأسيغ نعمه عليها وزاد في أحسانه إليها ومواهبه الجميلة
والآله الجزيلة وأقسامه الهنيئة وفوائده السنية عندها...
استودعهم الله واستوهبه أيامهم كل سوء محظور ومخوف
بمنه ورأفته

..... و ما يحل لي أن أؤخر الصدق في جميع الأحوال
قاضيا بذلك حق الله عز وجل وحق سيدنا أمير المؤمنين
أطال الله بقاءه وحق السيدة أعزها الله وأسأل الله أولاً
وآخرأ أن يصلح لهما أمورهما ظاهراً وباطناً صغيرها
وكبيرها ويكفيهما المهم ويسهل الصلاح بهما وعلى أيديهما
بمنه وقدرته وجوده وكرمه

Tanrı, *Hanım Sultan*'ın ömrünü uzun saltanatını ziyâde etsin! Şerefini devamlı kılsın! Onu korusun! Ona olan desteğini uzatsın! Yüce nimetlerine gark etsin! İhsanını ve her türlü güzel armağanlarını bol bol onun üzerine saçsın! Katında her türlü faydalı yardımı esirgemesin!... "Sizleri Allaha ısmarlar ve her türlü kötü sonuç ve korkunç tehlikelerden yüce acımasıyla izzet ve ikramıyla muhafaza kılmasını niyaz ederim!" "...Bana her işimde doğruluktan uzaklaşmak helâl olmaz. Ben bütün bu işlerde her şeyden önce Allah'ın hakkını, efendimiz *Müminlerin Emirinin* hakkını gözetirim. Allah, *Hanım Sultanı* şereflendirsin! Ben Tanrıdan, önünde ve sonunda her zaman, *Müminlerin Emîri ve Hanım Sultan*'ın bütün işlerini, açığını gizlisini, küçüğünü, büyüğünü, düzeltmesini, hayır(lar murad etmesini) dilerim.. Tanrı, önemli işlerinde onlara en güçlü destektir. Allah onların her ikisini de doğruya eriştirmeyi, ellerinden doğru olan işlerin sudur etmesini dilerim (Benim bu temennilerim) Tanrının ihsanı, keremi ve cömertliği ile gerçekleşsin! (Amin)" (344)

Diğer taraftan, *Şağab Hâtûn*'un böylesine muhtevalı, zengin ifâdelerle dolu diplomatik bir tarzda yazılan mektuplara muhatap olması, onun *Arap dili ve edebiyâtına* vâkıf son derece iyi yetişmiş kültürlü bir kadın olduğunu göstermektedir. Ayrıca böyle bir arızanın niçin Halife el-Muktedir'e değilde *Şağab Hâtûna* takdim edilmiş olması üzerinde daha geniş yorumlar yapılması gereken bir husustur.

2 - ŞAĞAB HÂTÛN VE KARMATÎLER

A - HİLÂFET DÜNYASINDA KOPAN YENİ FİTNE

Şağab Hâtûn devrinin en önemli olaylarından biri de, şüphesiz *Karmatîlerin Bağdad* üzerine yürümeleri ve *Vâlîde Sultanın* onlarla çarpışan hilâfet askerlerini desteklemek için elinde avucunda ne varsa sarfederek, bu güzel İslâm beldisenin, çölün derinliklerinden kopup gelen vahşi, bedevi, ile Araplar tarafından

(344) el-Hudârî Bek, a.g.e., s. 341 - 342.

hunharca yağma edilmesi ve yakılıp yıkılmasını önlemiş olmasıdır. Konunun önemi ve **Şağab Hâtûn**'un bu bitmez tükenmez fedâkârlıklarının daha iyi anlaşılabilmesi için bu habislerin kimler olduğu ve nasıl ortaya çıktıkları hakkında kısa da olsa bazı bilgiler vermekte yarar vardır.

a - Karmatîler Nasıl Ortaya Çıkmıştır? Bunlar Kimlerdir?

Gerçekte *Karmatiliğin* öncüleri her ne kadar çok daha önceki devirlere kadar gitmekte ise de, bunların asıl ortaya çıkışı Vas ve Kûfe havalisinde **Hamdân Karmat** adındaki habis ruhlu bir Arabin "**H. Peygamberin** Medineye hicretini örnek alarak, 890'lı yıllarda, tarafları için "*Dâru'l-Hicre*" adını verdiği bir buluşma ve birleşme yeri tesis etmesiyle başlamıştı.

Bu zât *Iraklı* bir "*Arâmi*" idi. Onun lâkabı olan *Karmat'a* nisbetle bütün bu terörist, başı bozuk, çapulcu tayfasına "*Karmatîler*" denilmiştir. (345) *Bâtînî ve İsmailî* idiler. Savundukları fikirler, **Bâbek el-Hurremîde** olduğu gibi, halkın aşağı taraflarını harekete getiren bir nevi komünizmden başka bir şey değildi. (346) Malların herkes için müşterek olduğunu savunan bu kimseler *cennet ekmeği ile kardeşlik yemeği* yerlerdi. (347)

b - Karmatiler Devleti :

Arapların, karakteristik meziyetleri olan yağma ve çapulculuk ruhunu okşayan ve yeni bir fikir ve bir heyecân dalgasıyla ortaya çıkan bu çahpulcular takımının, Arabistandaki yıkıcı varlık ve faaliyetlerini hiç bir halife önleyememiştir.

Karmatiler; 899 yılında *Basra Körfezi*'nin garb sahillerinde müstakil bir devlet kurmuşlar 900 yılında halifenin müstakil or-

(345) Karmatiler hakkında daha geniş bilgi için bkz. el-Hudari Bek a.g.e., S. Brockelman, C. a.g.e., s. 133. Danişmend İ. H., *Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu?* s. 205 vd., Konya, 1987

(346) Danişmend, İ.H., a.g.e., s. 205.

(347) Brockelman, C. a.g.e., s. 134.

dusunu bozguna uğrattıkları gibi, onun bütün askerlerini de kılıçtan geçirmişlerdir. Onlar bununlada yetinmemişler ileri harekatlarına devam ederek *Suriyeyi* ele geçirmişler ve *Şam* kapılarına kadar olan bu geniş yerleri insafsızca yakıp yıkmışlardır. *Basra* ve *Kûfede* onların yakıp yıktıkları bu mamur müreffeh şehirler arasında idi. Bu yeni devletin başkenti *el-Ahsâ* (Bahreyndeki eski Hacar ve Şimdiki Hufuk) kasabasının yerine kurulmuş olan "Müminiye" şehri idi. (348)

c - Karmatîler Bağdad Önlerinde ;

Karmatî çapulcu Araplarını temsil eden liderlerin en şerlisi, **Ebû Tâhir el-Karmatî** idi. Özellikle 914-943 yılları arasında her türlü kötü faaliyetlerini sürdüren bu habis ruhlu Allaha dine zerre kadar saygısı olmayan taş kalbli kâfir, **Şağab Hâtûn** ve dolayısıyla **el-Muktedir** devrinin en korkunç tehlikelerinden biri olmuştur. Hattâ O, bütün vahşetiyle 930 yılında *Mekkeye* yürümüş, şehri yağma ve talan etmekle yetinmemiştir.

O bu vahşetinde daha di ileri gitmiş, 30.000 müslümanı kılıçtan geçirdiği gibi pek çok ganimet yanısıra *Hacerû'l-Esved* ve *Kâbe örtüsünü*de beraberinde alıp götürmüştür. Hattâ onun çapulcuları Hâremi Şerifi pislemekten bile çekinmemişlerdir. (349) **Ebû Tâhir** ve çevresinde toplanan bu vahşi Arapların ehli İslâma irtikâp ettikleri bu şenâet, vahşet, zulüm, İslâm Tarihinin daima nefret ve lânetle yâd edeceği olaylardır.

Ebû Tâhir bu çapulcu hareketlerinin bir devamı olmak üzere, *Bağdad* üzerine yürümüş ve hilafet merkezini ele geçirerek bu güzel ve zengin İslâm beldesini de yağma ve talan etmek insafsızca yakıp yıkmak istemiştir. (H. 315/927) Bu meşum haber *Bağdada* ulaştığında başta devlet erkânı olmak üzere, herkes korkunç bir dehşet ve panik içinde kalmıştı. (350)

(348) Brockelman, C. a.g.e., s. 134, Danişmend, İ.H. a.g.e., s. 207.

(349) İbni Kesir, XI, s. 160, es-Süyûti, I., s. 383, İbnü'l-Verdî, Zeynü'ddin Amr Tah. A.R, el-Bedrâvi Beyrut, 1970 I, s. 390.

(350) el-Hemezânî, *Tekmile*, XI, s. 253. krş. ed-Diyarbakiri, *Tarihu'l-Hamis*, II, s. 347.

B - ŞAĞAB HÂTUN'UN ORDUYA SAĞLADIĞI

BÜYÜK DESTEK :

Ebû Tâhir el-Karmatî, *Bağdad* üzerine kara bir duman gibi inmiş ve halkın üzerine bir kabus gibi çökmüştü.

Onun ve berâberinde getirdiği çapulcuların *Bağdada* girmesinin önlenmesi, ayrıca çarpışan askerler ve onların ihtiyaçlarının giderilmesi için çok büyük meblağlara ihtiyaç vardı. İşte, **Şağab Hâtun**, bu külli belânın defedilmesi için maddî ve mânevi her türlü fedâkarlıktan çekinmemiş ve bütün mal varlığı ile bu sefil çapulcuların karşısına dikilmiştir.

Biz bu konu ile ilgili olarak burada baş Vezir Ali b. İsâ ile, el-Muktedir arasında geçen çok önemli, belge niteliğinde bir konuşmayı nakletmek istiyoruz. Bu konuşmalar, Ebû Tâhir veya *Karmatîler* kabusunun, hilâfet merkezi ve devlet erkanı üzerinde nasıl bir şok tesiri yaptığını, acz ve çaresizlik girdabı içinde nasıl da çırpınıp durduklarını göstermektedir.

Ancak yine bu konuşmalar, **Şağab Hâtun**'un hiç bir paniğe kapılmadığını, son derece soğuk kanlı bir şekilde olayların üzerine yürüdüğünü hattâ bütün varını yoğunu cömertçe Oğlunun emrine verdiğini de açık açık ortaya koymaktadır ki bu ayrıca tesbit edilmesi gereken ilginç bir husustur. *el-Hemezânî*'nin naklettiğine göre Ali b. İsâ, el-Muktedir'e büyük bir telaşla geldi ve dedi ki;

"Halifeler, düşmanlarını tepelemek için bütün mallarını sarfedegelmişlerdir. Müslümanlar bugün (bu alçak) kâfirden daha büyük bir tehlike ve zararla karşılaşmamışlardır. Oysa *Beytül-Mâlde* bir şey kalmadı. *Ey Müminlerin emiri* Allahtan kork! Hiç olmazsa *Vâlide Sultanla* konuş. Onun bela ve musibet anlarında sarfedilmek üzere biriktirdiği servetten yardım iste. Oysa bu belâların anası en büyüğü en korkunç olanı ise, *Ebû Tahir el-Karmatîdir!*" el-Muktedir bundan sonra *Vâlide Sultana* mü-

racaatta bulundu. Oda defaten 500.000 dinâr (yaklaşık bir tirilyon TL) nakit yardımında bulundu. (351)

Gerçekte, Ebû Tâhir el-Karmatî ile çarpışan askerlerin ihtiyaclarını karşılamak için hazine-i hassada bir şey kalmamıştı. Her şey **Şağab Hâtûn**'a bakıyordu. Karmatîler belâsının defedilmesi artık onun yapacağı mali fedakarlığa kalmıştı. Faziletli Türk Anası şahsî hazînelerinin saklı olduğu demir kapıları arkasına kadar açtı. Elinde avucunda ne varsa **Ebû Tâhir** belâsının defedilmesi için oğlunun ve ordu kumandanlarının emrine verdi. *el-Kurtubî* onun hilâfet merkezi *Bağdadın* mağruz kaldığı bu belâların atlatılması için sarf ettiği paraların tam 3.000.000 dinâr, olduğunu kaydetmektedir. (352) Görüldüğü gibi bu çok büyük bir meblağ, **Şağab Hâtûn**'un değil, ancak "*Devlet Ana*" nın sarfedeceği bir meblağ idi. Bu yönüyle O, hilâfet merkezinin aynı zamanda bir *Devlet Anası* idi.

a - Şağab Hâtûn ve Karmatîlerin Sonu;

Ebû Tâhir el-Karmatî, *Bağdadın* üzerine çöken bu kâbûs, **Şağab Hâtun**un orduya sağladığı büyük mâlî destekler sayesinde defolup gitmişti ama Onun elinde avucunda da hiç bir şey kalmamıştı.

Bu diğer taraftan *Abbâsi Devleti* içinde tam bir yıkıntı olmuştur. Zirâ bu olaylardan sonra paralı askerlerin maaşları kolay kolay ödenemez olmuş, bu durum ise ileride daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı gibi devletin başına bir çok gâileler açmış huzursuzluk ve iç isyanların doğmasına sebep olmuştur. Fakat burada aklımıza şöyle bir sual gelmektedir; Acebâ **Şağab Hâtûn**, diğer bir ifade ile Devlet Ananın bunca mâlî destek ve fedâkarlıklarına rağmen *Karmatîlerin* kökü kazınabilmiş midir? Bu soruya bizim cevabımız şüphesiz ki *hayır* olacaktır. Buna asıl ne-

(351) el-Hemezanî, *Tekmile*, XI, s. 255.

(352) el-Kurtubî, *Sileh*, XI, s. 155.

dende hilâfet ordusundaki şahsiyetli Türk komutanlar neslinin yavaş yavaş inkıraza doğru gitmiş olmasıdır.

b - Karmatî Olayının Kısaca Askerî

Bakımdan Değerlendirilmesi;

Gerçekte, *Karmatilerin* çıkardıkları bu bitmez tükenmez karşılaşık yağma iç isyan ve huzursuzluklarla, el-Memûn ve el-Mu'tasım devrinde zuhur eden ve uzun seneler İslâm dünyasını kasıp kavuran **Bâbek el-Hurremi** olayları arasında gerek davranış gerekse fikir ve ideoloji bakımından bir çok benzerlikler vardır.

Ancak el-Mu'tasım, büyük mâlî desteklerle donattığı Türk askerleri ve onun yine kudretli Türk generali büyük taktik ve strateji dehası, **el-Afşini**, **Bâbek el-Hurremî'nin** üzerine göndermiş O da, anlı şanlı birçok Arap komutanlarını dize getiren **Bâbek el-Hurremi**'yi şaşkına çevirmişti. el-Afşin hiçte beklemediği bir yer ve zamanda bu iri yapılı dev cüsseli gerillâ liderinin karşısına dikilmiş ve Onu kısıkvrak yakalayarak esir almıştı. Böylece kudretli Türk generali dost ve düşmanlarına karşı Türk askerî dehâ ve gücünden kimsenin kurtulamıyacağını bir kere daha isbât etmiş oluyordu. (H. 223/837). (353)

c - el-Muktedir'in Başarısızlığının Sebepleri;

Ne varki el-Muktedir ve **Şağab Hâtûn**, **Ebû Tâhir el-Karmatînin** karşısında el-Mutasım kadar şanslı değillerdi. Onların meseleyi kâhîr bir kılıç darbesiyle halledecek, üstelik taktik ve stratejide **Ebû Tâhirle** boy ölçüşecek kadar değerli cesur bir komutanları da yoktu. Zâten olanların bir kısmının da iç huzursuzluklar nedeniyle başı dertte idi. İşte **Şağab Hâtûnun** *Karmatiler* karşısındaki aczi buradan, yani müesir şahsiyetli güçlü kuvvetli bir Türk komutanının olmayışından kaynaklanıyordu. Buna sebebde hilafet camiasında temâyüz etmiş ve önemli mevkilere gelmiş şahsiyetli Türk komutanlarının **el-Mütevekkilden** sonra şu veya bu nedenle başlarının vurdurulmuş olmalarıdır.

3 - ŞAĞAB HÂTÛN İÇİN

SANCILI YILLARIN BAŞLAMASI

A - MUNIS EL-HÂDİMLE BAŞLAYAN OLAYLAR

Bundan sonraki devirler artık Şağab Hâtûn için bir bakıma sancılı yılların başlaması demektir.

Bunun ilk belirtileri devrin Türk asıllı büyük komutanı *el-Muzaffer* lakabıyla meşhur **Munis el-Hâdim** ile Şağab Hâtûn'un aralarının hem de endişe verici bir şekilde açılmış olmasıdır. Bu kötü gelişmelerin asıl sebebi hakkında fazla bir açıklamada bulunmayan *el-Kurtubî* **Munis el-Hâdim**'e, Şağab Hâtûn'un kendisini öldürteceği yolunda inandırıcı haberler gelmeye başladığını kaydetmektedir. Bundan büyük bir dehşet ve kuşkuyla kapılan **Mûnis, Vâlide Sultan**'ın gazabından kurtulmak için kısa bir süre de olsa suğur'a, Bizans sınır boylarına gitmek istemiş ve bu böğucu çevreden böylece uzaklaşmıştır. (H. 315/927) (354)

Saray ve yakın çevre ile **Mûnis el-Hâdim**in aralarının açılması her iki taraf içinde birbirlerini felâkete götüren olaylar zincirinin adetâ bir başlangıca olmuştur. Artık bundan böyle **Mûnis** hemen her fırsatta Halifeye başkaldırmayı düşünüyordu. Zâten olaylarda bu mecrada gelişmiş ve **Mûnis** kendisini bir ihtilâl ortamının içinde bulmuştur.

Gerçekte Şağab Hâtûn'un uzun süren saltanat yıllarının en önemli olaylarından biri şüphesiz • **Mûnis el-Hâdim**'in gerçekleştirdiği darbe ve bunun acı bir sonucu olarak başta **el-Muktedir** olmak üzere, Şağab Hâtûn, onun kız kardeşi "Teyze - Hâtûn" ve bu Türk hanedan ailenin diğer ferdlerinin işten el çektilirmeleri ve sonu mechûl bir şekilde hapsedilmeleridir.

(354) *el-Kurtubî*, *Sileh*, XI, s. 115.

a - Mûnis el-Hâdim'in Darbe Teşebbüsü;

Bilindiği gibi **Mûnis el-Hâdim**, *Emîrûl-Ümerâ* (Orgeneral rutbesinde bir komutandı. **el-Muktedir**'in dayısı olan **Garibin oğlu Hârûnu**, Onun yerine, **Emîru'l-Ümerâ** yapacağı ve *Bağdad Emniyet Umum* müdürü Türk asıllı **Nazûk**'unda, **Hârûn**'u desteklediği yolunda bir kısım şayialar çıkmıştı. (355)

Bundan büyük ölçüde kuşkulanan **Mûnis**, bir taraftan makam endişesi, diğer taraftan da sadaredten azledilen kimselerinde tahriki ile yeni bir ihtilâl girişiminde bulunmuştur. Asiler kısa zamanda sarayı kuşatarak **el-Muktedir** ve yakın çevresini göz altına almışlardır. Bundan sonra, **el-Muktedir** kılınç ve baskı zoruyla halifelikten el çekirmişler ve Onun yerine **el-Mutezid**'in oğlu, **el-Muktedirin** ise üvey kardeşi, **Muhammedi "el-Kâhir Billâh"** lâkabıyla halife ilân etmişlerdir. (317/929) (356)

Ne yazık ki ihtilâl, çok geçmeden ciddiyetini kaybetmiş bir çapul ve yağma hareketi hâline dönüşmüştür. Bu cümleden olmak üzere âsiler **el-Muktedirin** sarayına saldırmışlar ve *Dâru'l-Hilâfeyi* büyük ölçüde yağma ve talan etmişlerdir. Bu arada çapulculardan bir başka grup da **Şağab Hâtûn**'un üzerine yürümüş ve Ondan da 500.000 dinâr gibi yüklü bir meblağ gasbetmişlerdir.

b - el-Muktedir ve Şağab Hâtûn'un Hapsedilmeleri;

Bu sıralarda **el-Muktedir** ve yakınları *Dâru'l-Hilâfede* göz altında bulunuyorlardı. Bu darbeciler için mahzurlu olabilirdi. Bunun için asiler bir adım daha ileri atarak başta **el-Muktedir** olmak üzere sır dostu, **"Teyze - Hâtûn"** ve daha bir çok yakınlarını evlâd ve iyâlini hattâ câriyelerini buradan alarak **Mûnis**'in sarayına getirmişler ve orada hapsedmişlerdir. (357)

(355) İbni Kesir, XI, s. 158.

(356) *el-Kâhir*'in 1. defa halife ilân edilişi

(357) *İbnü'l-Esir*, VIII, s. 201.

Oysa el-Muktedir hâlâ meşru halife idi. ne kendisi çekilmiş ve nede onun azledilmesi yolunda bir fetva sağlamamıştı. Bunun için darbeciler el-Muktedir'e çok ağır baskılar yapmışlar ve Başkadının huzurunda ondan kendi arzusu ile hilafetten çekildiğine dair yazılı bir belge almışlardır. (358) Böylece daha önce ilân edilen el-Kâhir'in halifeliğinde güyha meşru bir zemine oturtulmuş oluyordu.

Diğer taraftan askerlerin büyük bir kısmı, darbecilerin safına henüz iltihak etmemişlerdi. Onlar, ihtilhalin önderlerine gelerek maaşlarını istemişler fakat pek bir şey elde edememişlerdir. Bundan büyük ölçüde öfkeye kapılan askerler büyük kalabalıklar halinde Munis el-Hâdim'in sarayını kuşatmışlar ve mazul halifenin hemde duyacağı bir şekilde "Ya Muktedir!" diye bağırmaya ve slogan atmaya başlamışlardır. Artık askerlerden pek çoğunun darbeyi tasvip etmedikleri anlaşılmıştı. (359)

Bu beklenmedik gelişmeler karşısında Mûnis el-Hâdim geri bir adım atmış ve galeyâna gelen askerlerin her türlü taşkınlığı yapabileceklerini, belki bu arada kendisinin öldürüleceğini iyi bildiği için el-Muktediri hapsedtiği yerden çıkararak tekrâr halife ilân etmek durumunda kalmıştır.

B - EL-MUKTEDİR VE ŞAĞAB HÂTÛN TEKRAR İKTİDÂRDA

Tekrar iktidara gelen el-Muktedir ve Şağab Hâtûn, ihtilâlcilerin üzerine fazla varmamışlardır. Şağab Hâtûn tecrübeli Vâlîde, olayları tırmandırmak ve Bağdad sokaklarını bir kan gölü haline getirmek niyetinde değildi. İhtilhalci askerler tarafından öldürülenlerin dışında Onlar kimseye dokunmamışlardır. Bu başarısız ihtilâlin önderi, Mûnis el-Hâdim affedildiği gibi, geçici bir süre halife ilân edilen rakib el-Kâhir'ede dokunulmamıştır.

(358) İbni Kesir, XI, s. 159.

(359) Abu'l-Faraç Tarihi, s. 175.

Onların ihtilâlin önderlerine hele hele el-Kâhir'e dokunmamaları affedilmez bir hata olsa gerektir. Zirha el-Muktedir ve hele hele Şağab Hâtûn, el-Kâhire dokunmamalarının cezâsını fazlasıyla ödiyeceklerdir. el-Muktedir'e gelince; O sâdece el-Kâhirin, Şağab Hâtûn'un nezaretinde geçici bir süre için göz hapsinde tutulmasını emretti. Belki de bu Şağab Hâtûnun arzusu idi.

d - Şağab Hâtûn'un el-Kâhire Yaptığı İyilikler;

Şağab Hâtûn bu tutukluluk süresince el-Kâhir'e bir suçlu değil bir misafir, belki bir oğul gibi bakmış, Ona öyle muâmele etmiş, izzet, ikrâm ve ihsanlardan bulunmuştur.

Çünkü Şağab Hâtûn, öz oğlu el-Muktedir gibi, üvey oğlu el-Kâhir'ide kendi kucağında büyümüş ve mübârek memesinden süt emzirmişti. (360) Onun aynı zamanda süt anası idi.

Değerli tarihçi İbnü'l-Esir o güzel uslûbu ile Şağab Hâtûnun, el-Kahire yaptığı iyiliklerden bahsederken aynen şöyle demektedir :

وأما القاهر، فإن المقتدر حبسه عند والدته فأحسنت
إليه وأكرمته ووسعت عليه النفقة ، واشترت له السراري
والجواني للخدمة وبالغت في إكرامه والإحسان إليه بكل
الطرق

"el-Kâhire gelince, el-Muktedir Onu Validesinin yanında hapsedti. Ancak Vâlîde Sultan, Ona çok iyi muamelede bulundu. Ona izzet, ikram etti. Bol bol harçlıklar verdi. Hattâ onun gönlünü hoş tutacak kızlar, ayrıca hizmetinde bulunmak üzere câriyeler ihsân etti. Onu hemen her yolla izzet ve ikramının her türlüüne boğdu." (361)

(360) İbni Kesir, XI, s. 175.

(361) İbnü'l-Esir VIII, s. 207, Kr El-Hemezânî, Tekmileh, XI, s. 268.

Hulâsa **Şağab Hâtûn**, üvey oğlu **el-Kâhîr**'e bu kötü günlerinde fazla bir eziklik hissettirmemek ve üzüntüsünü gidermek için elinden gelen her türlü iyiliği yapmıştır.

Şağab Hâtûnun bu alicenâb davranışı sadece **el-Kâhîr** içinde değildir. Bilindiği gibi **el-Kâhîr**le birlikte **el-Muktedir**, **el-Müttefinin** oğlu **Ali** ile, **el-Mutazîd**'in oğlu **Muhammedide Vâlîde** Sultanın nazaretinde hapsedilmelerini emretmişti. **Şağab Hâtûn** onlarada aynı âlicenab hayırhah davranışlarda bulunmuş maddî mânevî bir sıkıntıya düşmemeleri için onlarada elinden gelen her türlü iyiliği yapmış, şahsî hizmetlerinde bulunmak üzere câriyeler hediye etmiştir. (362)

Kötülüğe iyilikle mukabele etmek üstün bir inanç ve sağlam bir karakterle mümkün olurdu. Bir fazilet abidesi olan **Şağab Hâtûn** işte bunu sergiliyordu. Böyle bir davranışı o camiada ancak **Şağab Hâtûn** yapabiliirdi.

4 - GELİYORUM DİYEN İHTİLÂL VE EL-MUKTEDİR

el-Muktedir ve devlet işlerinde tecrübeli ana melike, **Şağab Hâtûn**'un ve oğlunun muhaliflerine karşı bu melekvâri davranışlarının tesiri çok uzun sürmemiştir.

Bir müddet sonra **el-Muktedir** ile **Mûnis el-Hâdim**'in araları tekrar açılmış ve iki taraf bir birlerinin amansız düşmanı haline gelmişlerdir. İki taraf arasındaki bu fitnenin alevlenmesinde, baş vezir **Hüseyn b. Kâsım**'in hıyânet derecesine varan tutum ve davranışlarının şüphesiz çok önemli rolü olmuştur. (363) Bu zât her vesile ile Halifeyi, **Mûnis**'e karşı kıskırtmış ve ipler nerede ise kopma derecesine gelmiştir. Vezir bu şekilde Halifenin aleyhine olacak tehlikeli provakasyonlarına devam etmiş, hatta daha da ileri giderek aptalca bir kararla "**Mûnus el-Hâdim**"in üzerine asker bile sevk etmiştir.

(362) el-Hemezânî, **Tekmileh**, XI, s. 268.

(363) İbnî Haldûn, III, s. 390.

A - EL-MUKTEDİRLE MÛNİS KARŞI KARŞIYA GELİYOR;

Mûnis el-Hâdim bu sırada *Musul*da bulunuyordu. Büyük bir basiretsizlik eseri, Halifenin üzerine gönderdiği askerleri emrindeki Türk birliklerinin büyük desteği ile yenerek *Bağdad* üzerine yürümüş ve fazla bir mukâvemet görmeden "*Bâbü's-Şemmâsiye*"denilen yere kadar gelmiş ve orada karargahını kurmuştur. (364)

Mûnis'in saraya karşı, doğrudan doğruya harekete geçmemesi, Onun olayları pek fazla tırmandırma niyetinde olmadığını göstermektedir. Bu arada iki taraf arasında bir çok elçiler gelip gitmiştir. Fakat bu elçiler, **el-Muktedirle**, **Mûnis** arasında bozulan ve gittikçe karmakarışık bir hale gelen ilişkilerin olumlu yönde çözülmesinde kayda değer bir fayda sağlayamamışlardır.

el-Muktedir'in çevresindekiler, **Mûnis**'e karşı silahlı bir tavır almasında ısrar edip duruyorlardı. Oysa **el-Muktedir**'in bunu yapacak yanında ne parasal gücü ve nede eğitilmiş, disiplinli eli silâh tutan askerleri vardı. **Şağab Hâtûnla**, aralarında geçen şu konuşmalar, Onun bu tehlikeyi atlatmak için ne kadar acz içinde olduğunu göstermektedir.

Değerli tarihçi el-Kurtubî'nin ayrıntılı bir şekilde naklettiğine göre; **el-Muktedir**, **Mûnisle** açıkça muharebeye tutuşmaya karar verdiği zaman anasına geldi ve,

"-Ne hallere düştüğümü görüyorsun! Halbuki yanımda ne bir dînâr altın ve nede bir dirhem gümüşüm yok. Bana şu anda mutlaka para-pul lâzım. Yanında ne var ne yoksa bana yardım et." dedi. O zaman anası ona ;

"-Sende biliyorsun *Karmatîler*, *Bağdad* üzerine yürüdüklerinde sana 3.000.000 dînâr verdim. Bundan sonra yanımda ancak şu gördüğün kaldı" dedi ve oğluna 50.000 dinar

(364) İbni Kesir, XI, s. 168, İbni Haldûn, III, s. 391.

nakit verdi. el-Muktedir bu parayı çok az buldu ve şöyle yakındı;

"-Bu dinârlar bana ne kadar yeter? Karşı karşıya olduğum tehlikenin büyüklüğü karşısında bunun ne değeri vardır?" Bundan sonra anasına sitemle;

"-Bana gelince artık dönüşü olmayan bir yoldayım. Gücümün yettiği kadarda çarpışacağım. Belki ölürümde kurtulurum. Fakat asıl mesele benden sonraya kalanların başına neler geleceğidir. (Bundan sonra anasını kasdederek) birileri mutlaka yakalanacak, ağır işkenceye uğrayacak ve işte şu dürraciye ağacına asılacaktır." (365)

Ne yazık ki el-Muktedir'in bu kehânetleri gözüyle görmüşçesine doğru çıkmış **Şağab Hâtûn**, hem yakalanmış, hem ayaklarından asılmış, hemde bin bir çeşit işkenceye uğramıştır.

B - EL-MUKTEDİRİN FECİ ÖLÜMÜ :

Nihayet el-Muktedir, elinde *Kur'anı Kerim*, üzerinde *Hızret Peygamberin cübbesi* ve etrafında kelimenin tam anlamı ile bir sürü başı bozuk tabir edebileceğimiz bir güruh ile **Mûnis el-Hâdim**'in silahlı askerlerinin üzerine yürüdü. Hatta bunları teşvik içinde;

"Bir kelle getirene 5 dinar, bir esir getirene ise 10 dinar mükafat verilecektir!" diye de ilân ettirdi. (366) el-Muktedirin adamları, sanki bir düğün alayına gider gibi idiler. En ufak bir askerî düzen ve disiplin emâresi dahi göstermeyen ve fakat tekbir sadaları ile etrafı yıkarak ilerleyen bu başıbozuk takımı, **Mûnisin** askerlerinin kınından sıyrılmış parlak keskin kılıçları görünce, her biri bir tarafa çil yavrusu gibi dağılıp gitmişlerdir. Halife kendini bir anda **Mûnis**'in askerlerinin ortasında yapayalnız bulmuştur. el-Muktedirin büyük bir şaşkınlık içinde (2. Genç Osman Vâri)

"Yazıklar olsun ben sizin Halifeniz değilmiyim!" diyerek ba-

(365) el-Kurtubî, *Sileh*, XI, s. 155.

(366) İbni Kesir, XI, s. 169. (386) İbni Haldûn, III, s. 391,

ğırıp çağırmaya başlamıştır. Ne yazık ki, bağırıp çağırmaları hiç bir fayda vermemiş ve el-Muğârebe birliğine bağlı bir gurub askerden birinin ensesine indirdiği bir kılınc darbesi ile kellesi yere düşmüştür.

C - MûNİS EL-HÂDİMİN DUYDUĞU BÜYÜK ÜZÜNTÜ;

el-Muktedirin kesik başını bir mızrağın ucuna takan askerler bin bir türlü lânet sesleri ile Mûnisin huzuruna gelmişlerdir. Mûnis bir **el-Muktedirin** kesik başına, birde öfkeli askerlere bakmış;

"-Size yazıklar olsun! Allaha yemin ederim ki ben böyle yapmanızı emretmemiştim. Lânet olasıcalar hepinizi öldüreceğiz!" diyerek hışmını dile getirmiştir. (367) Fakat olanlar olmuştur.

Bütün bunlar **Mûnis el-Hâdim**'in olayların bu noktaya kadar tırmanması ve hele hele Halifenin hunharca öldürülmesine taraftar olmadığını vurgulamaktadır. Nitekim **Ali b. Balık**, **Mûnis**'in ileri gelen Türk asıllı komutanlarından biri, Halifenin kendi askerleri tarafından kuşatıldığını görünce hemen atından inmiş önünde eğilerek yerleri öpmüş ve perişan bir şekilde yapayalnız kıvranıp duran Halifeye,

"-Sizi böyle bir günde huruc hareketine teşvik edenleri Allah lânet etsin!" demiştir. Ancak, Onun galeyân halindeki askerlere söz dinletmesi mümkün olmamıştı. **el-Muktedir**, yirmi beş yıl saltanat sürdürdükten sonra bu şekilde kendi tedbirsizliği ve çevresindekilerin hıyânet derecesine varan ihtirasları yüzünden feci bir şekilde öldürülmüştür. (368)

el-Muktedir'in cesedi daha da ürpertici ve yürekler acısıydı. Askerler üzerinde ne varsa her şeyi hatta şalvarını bile söküp almışlar ve soyup soğana çevirmişlerdi. Zavallı Halifenin uryan cesedi günlerce sokakta kaldı. Kimse ona yaklaştırmaya bile cesâret edemedi.

(367) İbni Haldûn, III, s. 391

(368) İbni Kesir, XI, 169, İbni Haldûn, III, s. 391.

Sonunda bu yürekler acısı feci manzaraya daha fazla dayanamayan bir adam, önce Halifenin cesedini hemen bir çukur kazarak oraya gömmüş, sonrada kimsenin farkına varmaması için kazdığı bu çukuru toprakla örtmüştür. (369)

Bir çeyrek asır *Abbasi Hilâfetini* itidâl ve temkinle idâre etmiş koca Halifeye kader mendil kadar bir kara parçasını çok görmüştü. Onun yer yüzünde herkes için tabîi olan bir mezarı ve mezar taşı dahi yoktu. Ne *el-Muktedir* nede **Şağab Hâtûn** böyle bir akıbete lâyık kimseler değillerdi.

Haddizâtında bu, ne büyük Türk generali **Mûnis** ve ne de onun sağ kolu olan **Balık Oğlu Ali** için bir başarı değildir. Daha doğrusu bu onların başlarını kılıncılara yem edecek cinsden bir başarı idi. Nitekim öyle de olmuş ve Onun kılınıcı gölgesinde hilâfet tahtına oturan *el-Kâhîr* hem **Mûnisin** hem de **Ali b. Balık**'in aynı tarzda bir kılıncı darbesiyle kafalarını uçurtmuştur. Önümüzdeki sayfalarda bu trajedinin kısmen de olsa kahredici safhaları üzerinde durulacaktır.

5 - ŞAĞAB HÂTÛN'UN İŞKENCE VE ÖLÜM YILLARI

A - EL-KÂHİR'İN HALİFE OLUŞU ;

el-Muktedir'in böyle feci bir şekilde öldürülmesinden sonra yeni halifenin seçimi pek te kolay olmamıştır. Zira, ortada, hilâfet koltuğunu lâyıkıyla dolduracak, bu işlere bir çeki düzen verecek, askeri ve sivil erkânı tatmin edecek, kırıncılıkları gidererek dolayısıyla sosyal bünyede açılan bu büyük gediklikleri kapatacak kudretli, bu işe tam ehil bir kimsede yoktu. Onun için, bu meseleyi halletmek üzere toplanan hilâfet komitesi üyeleri yani, *Baş kadı*, *Fukahâ*, *askerî ve idâri erkân* arasında şiddetli münakaşalar olmuştur.

(369) İbnü'l Abîrî, *Tarihu Muhtasaru'd-Düvel*, s.175.

İhtilâlin kudretli lideri **Mûnis el-Hâdim**, yine de **el-Muktedir**'in öz oğlu ve **Şağab Hâtûn**'un torunu **Ebü'l-Abbâs**'ın halife olmasını istiyordu. Böylece başta gün görmüş **Şağab Hâtûn** ve **Teyze Hâtûn** olmak üzere **el-Muktedir** ailesinin gönlü alınmış olacaktı. Mûnis böyle yapmakla diğer taraftan;

Şağab Hâtûn'un büyük mal varlığının, yine eskiden olduğu gibi devlet işlerine kanalize olacağına inanıyor ve bunda ısrarda ediyordu. (370)

Oysa **Ebü'l-Abbâs** daha anasının kucağında küçük bir çocuktuktu. Bu bakımdan ona büyük itirazlar oldu. Hattâ heyette bulunan vezir **Ebü Yakûb İsmail en-Nevbahti** daha da ileri giderek ;

"-Bu kadar zorluk ve sıkıntılardan sonra bir halife, **Onun** anası, ve **Teyzesinden** güç belâ kurtulabildik. Şimdi yine küçük bir çocuğa biat edip halife ilân edeceğiz. Yine onun anası olacak! Yine onun **Teyzesi** olacak! O, bizden önce onların sözlerine bakacak ve onlara uyacak, İdâre yine eskiye davet edecektir. Allaha yemin ederim buna kesinlikle rızam yoktur. Halife bizi çekip çevirecek akli başında olgun biri olmalıdır." demiş ve **Mûnise** şiddetle karşı çıkmıştır. (371)

Bunun üzerine **el-Mutazıdın** oğlu ve **el-Muktedirin** üvey kardeşi, "**Muhammed** getirilmiş ve **el-Kâhir Billâh** lâkabıyla ikinci defa halife olmuştur. (H. 320/932) **el-Muktedir** Türk asıllı bir anadan olmasına rağmen **el-Kâhir**, hem ana hem baba tarafından Arap sayılırdı. **Fitne** (372) veya **Kâbul** (373) adında bir câriyeden dünyaya gelmişti.

Gerçekte **Mûnis el-Hâdim**, **el-Kâhirin** halife olmasına kesinlikle karşı idi. O, **el-Kâhir** için; **Onun** nasıl bir kötülük ve adilikler yapacağını gayet iyi biliyorum!" diye homurdana, homurdana ekseriyete uymuş ve **el-Kâhire** biat etmiştir. (374) Fakat

(370) **Ebü'l-Farac Tarihi**, s. 252, İbni Kesir, XI, s. 170, el-Hudari Bek, a.g.e., s. 358.

(371) İbni Kesir, XI, s. 170, İbnü'l-Abiri, a.g.e., s. 158, İbni Haldûn, III, s. 391.

(372) es-Süyûtî, s. 386.

(373) et-Mesûdî, **et-Tenbîh**, s. 336.

(374) İbnü'l-Abiri, s. 159, el-Hudari Bek, a.g.e., s. 358.

ne yazık ki bundan hemen sonra ceryân eden olaylar, **Mûnis el-Hâdimin** bu görüşlerinde ne kadar haklı olduğunu bir kere daha ortaya koymuştur.

B - ŞAĞAB HÂTÛN'UN HASTALIĞI

el-Kâhir'in halife olması, *Abbâsîler devri Türk - hâtûnlarının* en mümtaz simâlarından biri olan **Şağab Hâtûn**, Abbasiler devletini bir çeyrek asır dâhili ve hârici tehlikelere karşı ayakta tutan bu Türk anası, yakın çevresi ve diğer Türk kadınları için tam bir felâket ve yıkıntı olmuştur. Şöyle ki;

Zâten **Şağab Hâtûn** bu sıralarda "*İstiska*" denilen bir hastalığa tutulmuştu. (375) Olayların bu şekilde gelişmesi, hele oğlunun hunharca öldürülmesi ve koca Halifenin başsız cesedinin perişân bir halde günlerce sokak ortasında kalması, Onun dayanılmaz üzüntü, ızdırap ve acılarına tuz biber ekmişti. Yüreği lime lime olmuş içi kan ağlıyordu. Oğlunun düştüğü bu süfli durum onun izzeti nefsinin büyük ölçüde yaralamıştı.

Kendisini kahreden bu ağır üzüntülerden dolayı, O, yemeden içmeden kesilmiş günlerce ağzına ne bir lokma yemek nede bir damla su koymuştu. Nerede ise kendi kendini helâk edecek bir açlık grevi yapıyordu. Araya saygı değer bazı kadınlar girdi. Hiç olmazsa bir şeyler yemesi için ona yalvarıp yakarmaya başladılar. O da onları kırmadı. Bir parça ekmeği tuza banarak yemekle iktifâ etti. (376)

C - ŞAĞAB HÂTÛN'UN İTİRAFA ZORLANMASI ;

Zâten dünyası başına yıkılan son derece hasta bin bir ızdırapla boğuşup duran muzdarip Türk anasını, üvey oğlu **el-Kâhir** kendi derdi ile baş başa bırakmadı. Onu yaka - paça huzuruna getirtti.

(*) *İstiska* : Bedenin su toplama hastalığıdır. Şağab Hâtûnun bu hastalığa ne zaman yakalandığı belli değildir. Ancak el-Kâhir'in işkenceleri ile hastalığı daha vahim bir hal almış ve sonunda vefât etmiştir. Z. K.

(375) İbnü'l-Verdî, II, s. 392.

(376) el-Hemezânî, *Tekmile*, XI, 274, İbni Kesir, XI, s. 171.

Altın, gümüş kıymetli cevherler hulasa varı yoğu ne varsa bütün mal varlığını itiraf etmesini söyledi.

Şağab Hatun'un şahsi hazineleri zaten tamtakır idi. O, devletin hayrına olan diğer harcamaları bir tarafa sadece *Karmatilerin Bağdadı* yağmalamalarını önlemek için 3.000.000 dinar şahsi yardımda bulunmuştu. Oğlu, çaresizlikten ölümün kucağına giderken dahi Ona yeterli mâli desteği sağlayamamıştı. Yok olan şeylerin nesini itiraf edecekti. Bu bakımdan hiç bir şeyi olmadığını ancak yanında çok özel zinet eşyâları, takılar, gerdanlık ve kıymetli elbiselerinin saklı bulunduğu bir *sandık* olduğunu, bundan başka hiç bir şeyi olmadığını söyledi.

Gözünü kan, ve ihtiras bürümüş olan el-Kâhir için bunlar yeterli değildi. O, **Şağab Hâtûndan** daha büyük servet mal mülk beyân etmesini hazinelerini döküp saymasını nerede ne varsa bir itiraf etmesini istiyordu. Oysa harbler peş-peşe gelen felâketler **Şağab Hâtûnun** elinde avucunda ne varsa alıp götürmüştü. O, bu manasız ısrarlar karşısında gerçeği dile getiriyor ve içtenlikle şöyle diyordu;

"-Yanımda şahsi eşya ve elbiselerimi koyduğum sandıktan başka bir şey yok, hiç bir şeyim kalmadı, Eğer mal, mülk ve servetim olsaydı oğlumu hiç bile bile ölümün kucağına teslim eder miydim." (377)

D - ŞAĞAB HÂTÛN'A YAPILAN AĞIR İŞKENCELER ;

Bunden sonra el-Kâhir gerçek karakterini ve cebeliyetsizliğini ortaya koymakta gecikmedi. Bu hasta serapa ızdırab yükü olan Türk anasına en ağır bir şekilde işkence yapılmasını emretti.

Artık bundan sonra **Şağab Hâtûn** için her dakikası bin bir zulüm ve azabla dolu yeni bir dönem başlamıştı. Korkunç eziyet ve işkenceler yapıldı. Dayak ve hakâretler bir belâ ve musibet sağ-

(377) el-Hemezâni, Tekmileh, XI, s. 274.

nağı halinde üzerine indi. Ondan *Karunları* geride bırakacak servet ve zenginlikler istiyorlardı.

Bu işkenceler de yetmedi. Daha sonra câniler, onu ayaklarından tavana baş aşağı gelmek üzere asmışlar ve bir müddette işkencelerine bu şekilde devâm etmişlerdir. O günlerce bu şekilde asılı olarak kaldı. İşkenceye memur edilmiş cellâd rublu, kara vicdanlı kişiler ona, bu asılı olduğu halde bile döğüyor, çarpıyor ellerinden gelen her türlü eziyet ve işkenceyi yapıyorlardı. Hatta haya edilmesi gereken en nâzik yerlerini dahi yara bere içinde bırakmışlardı. (378)

Sanki *el-Kâhiri* memesinden süt emziren, onu kucağında öpüp okşayarak büyüten, en kara günlerinde onu teselli eden, ona hizmetinde bulunmak üzere câriyeler hediye eden, her türlü iyilik ve ihsanına boğan bu *Şağab Ana* değildi. *el-Kâhir* kendisini bunca nimetleriyle büyütüp besleyen *Şağab Anaya* karşı sergilediği bu insanlık dışı, son derece vahşi tutum ve davranışları ile bir insanın halife bile olsa ne kadar alçalabileceğini ne kadar nankör âdi bir mahlûk olduğunu en ibretli bir şekilde cümle cihâne ilân etmiş oluyordu.

Şağab Ana, hasta kadına yapılan bu işkenceler o kadar ağır idi ki, Onun şuursuz bir şekilde baygın hale geldiği hiç bir şeyin farkında olmadığı görülürdü. O, bu takdirde, iç güdüsel hareketlerini kontrol edemezdi. Hatta bazan nâhoş hallere düştüğü bile olurdu.

Nitekim *İbni Kesir* bu ağır işkence ve eziyetler sebebiyle ayakları tavanda asılı zavallı kadının zaman zaman kendinden geçtiğini sidiğini tutamıyarak işediğini bazan bunun yüzüne gözüne doğru aktığını dahi kaydetmektedir. (379)

(378) Kitapçı, Z. *Ümmahatü'l-Hulefâ*, (a.g. mak.) s. 630.

(379) *İbni Kesir*, XI, s. 175-176

فربما بالت فيسيل البول على وجهها ليقرها على الاموال

Bütün bu olmadık azab, eziyet ve işkenceler, onun güyâ gizli hazinelerini bir an önce itiraf etmesi için yapılıyordu. Halbuki Onun yanında yukarda da işâret edildiği gibi, kıymetli elbiseleri ve bazı ufak tefek altın gümüş eşya ve süs takılarını koyduğu sandıktan başka bir şey yoktu. Kefen sayan nebbaşları andıran bu kanlı eller o sandığa saldırmışlar, içindekileri boşaltarak satışa çıkarmışlardır. Bütün bunların satışından 130.000 dinar nakit elde etmişlerdir. (380)

6 - ŞAĞAB HÂTÛN'UN VAKIF MALLARINA EL KONULMASI

Günlerce süren bu ağır işkencelerden sonra beklediğini bulamayan el-Kâhir, daha cânîce bir adım atmış ve Şağab Hâtûn'un bütün Vakıf Mallarına el koymak istemiştir.

A - VAKIF MALLARININ DEVRİ İÇİN YAPILAN BASKI ;

Bilindiği gibi Şağab Hâtûn'un çiftlik, çayır, mera gibi *Sevâd* bölgesinde gerçekten de bir çok kıymetli emlakı vardı. Fakat O, bunları ve gelirlerini çok daha önceden **Harmi Şerif Mekke, Mescidi Aksâ Kudüs ve Mescid-i Nebî** Medine olmak üzere bütün devirlerde yer ve gök ehline mukaddes sayılan kutsal mabedlere vakfetmişti.

İşte el-Kâhir, bunlara göz koymuştu. O, Şağab Anadan bütün bu vakıf mallarını satılmak üzere birine devretmesini yani vekil tayin etmesini istiyordu. Allah için vakfettiği mallar nasıl satılabilirdi? **Türk Anası** bunca ağır işkence ve zulme varan eziyetlere rağmen azim ve iradesinden bir şey kaybetmedi.

O, bir nevî Allah'ın hakkına saldırı olan böylesine pervâsız isteklere kesinlikle "Hayır!" diyor ve kendisini samîmî bir şekilde şöyle müdafaa ediyordu :

(380) el-Hemezânî, *Tekmile*, XI, s. 274, İbni kesir, XI, s. 175, İbnü'l-Abîrî, a.g.e., s.

"-Ben bütün bu emlâkimi *Mekkeye, Medineye*, hac yollarının tamiri, su yollarının onarımı, *Bizans'a* karşı harbeden mücâhidlere, düşkün yoksul, zayıf ve kimsesiz yolda kalmışlara, onların ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakfettim. Onların satılmasına benim bile gücüm yetmez. Ancak vakıf mallarımın dışında kalan emlâkimi devredebilirim." (381)

Bu hususta el-Kâhir'in tertiplediği ilginç oyunları akıcı bir üslupla en güzel bir şekilde hemde içi sızlayarak dile getiren *İbni Kesir* şöyle demektedir :

"*el-Kâhir*, halife olunca *Vâlîde Sultanı* huzuruna getirtti. O son derece hasta idi. Ona korkunç eziyet ve işkenceler etti. Hatta baş aşağı gelmek üzere ayaklarından tavana dahi astırdı. Bütün bu korkunç ezâ ve cefâlar ona gizli hazinelerini itiraf etmesi için yapılıyordu. Oysa Onun, zînet esvablarını koyduğu özel sandığından başka yanında hiç bir şey yoktu. *el-Kâhir* buna (dahi) el koydu.

Onun bundan başka bir kısım gayri menkulleri vardı. Bunlar vakıf malı idi. *el-Kâhir* onların satılmasını istiyordu. Bunun için bazı şahidler çağırdı. Onlar güyâ *Vâlîde Sultan'a* vekâleten bu malların satılması konusunda kendilerinin yetkili olduklarına şehâdet edeceklerdi. Bu kimseler ancak onunla görüştükten kendi rızasını aldıktan sonra böyle bir şehidliği yapabileceklerini aksi halde bundan çekineceklerini bildirmişlerdir. *Şağab Hâthun* da orada idi. Halîfenin izni ile perde açıldı. Onlar *Vâlîde Sultanı* görünce hayretle :

"-Sen *el-Mutazîd'in* câriyesi, *Cafer el-Muktedir'in* anası *Şağabsın!*" dediler. *Vâlîde Sultan* kendini tutamıyarak (hıçkıra hıçkıra) ağladı. Ondan sonra da kafasını kaldırarak çökmüş yüzü ince alnı, esmer görünüşü ile onlara :

"-Evet benim!" dedi. Bu defa ağlama sırası (gûya uydurma) şahidlik oraya getirilen kimselere gelmişti. Hep birlikte ağlaşıp kalmışlardı. (382)

(381) Kehhâle, Ö.R., a.g.e., V. s. 70.

(382) *İbni Kesir*, XI, s. 176

B - EL-KÂHİR'İN İĞRENÇ TERTİBİ :

Mâmâfih, *el-Kâhir*'in bu haksız tasarrufunun önüne çıkmak isteyen kimseleri biz tanımakta zorluk çekmekteyiz. Zirâ, onların isimleri ve sosyal mevkileri hakkında herhangi bir açıklamada bulunmayan *İbni Kesir*'in yarı hikemî rivâyetleri bazı ibretli sözlerle burada sona ermektedir. Bunlardan *el-Kâhir*'in bu şahıslar vasıtasıyla bu süflî gayesine ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Ancak olaylar bundan sonra daha feci bir şekilde gelişmiştir. Temel kaynakların bu konulardaki genel rivâyetlerinden anlaşıldığına göre, *el-Kâhir* bu defâ şehrin Başkadısı (Kâdiyü'l-Kudat) nı çağırdı. Onun yanında bazı Fukahâ (yüksek derecede hukuk bilginleri) de vardı. Onlardan bu vakıf mallarının satılması için mutlaka bir yol bulmalarını istedi.

Neticede Başkadının verdiği cevâzla **Şağab Hâtun**'un bütün vakıf malları, kendi arzusunun hilâfına bir bir satılmış ve *el-Kâhir*'in ihtiras dolu arzularına tahsis edilmiştir. (383) Böylece hilâfet ülkesinin Başkadısı, âlim ve fukahâları, ilâhî hükümleri, zâlim, fâcir, haksız bir halîfeye karşı savunmada, bir **Türk Anası** kadar bile cesâret ve sabır gösterememişler, zulüm ve haksızlığa apaçık boyun eğmişlerdir.

C. Brockelman Alman asıllı papaz yazar, **Şağab Hâtun**'un şahsiyetini, Onun dünyayı kucaklayacak kadar geniş olan imanını, vakf hususunda ne kadar duyarlı olduğunu, inkâr etmekte ve hasbîliğini görmemezlikten gelmektedir. Ona göre *el-Muktedir*'in anası, kendi emlakini emniyet altına almayı denemek için (!) bir vasıta olarak kullanmış ve *el-Kâhir*'de buna göz yummamıştır. (384) Bu diğre bir ifade ile *el-Kâhir*'in **Şağab Hâtun**'a yaptığı bunca zulm ve haksızlığı meşru saymaktan başka bir şey değildir. Mâmâfih bunun gibi daha bir çok imânî meselelerde, ciddiyetsiz,

(383) İbni Haldûn, III, s. 391, el-Memezânî, *Tekmile*, XI, s. 274, İbni Kesir, XI, s. 171, İbnü'l-Abîrî, s. 159.

(384) Brockelman, C. a.g.e., s. 137.

gerçeklere karşı gayri samîmî beyânlarda bulunmak sadece C.Brockelman'ın değil, diğer bir çok batılı yazarlarında müzmin bir adeti olsa gerektir.

C - EL-MUKTEDİR VE YAKINLARININ

MALLARININ MÜSÂDERESİ :

el-Kâhir'in, **Şağab Hâtûnun** uçsuz bucaksız bütün bu vakıf emlâkinin satılmasından, Türk parasıyla ancak milyarlarla ifâde edebileceğimiz çok büyük meblağlar elde ettiği asla unutulmamalıdır.

el-Kâhir'in bunlarla da yetinmemiştir. O, Bağdad sokaklarında feci bir şekilde öldürülen el-Muktedirin bütün mallarını müsadere ettiği gibi, ailesi ve yakınlarının mallarına da el koydurtmuş ve onların satılmasını istemiştir.

el-Kâhir bu şekilde bütün mal ve mülklerini müsadere ettiği kimseler arasında el-Muktedir'in geride kalan **Ebû'l-Abbâs, Harun b. Abbas, Ali, Fazl, İbrahim** gibi öz çocukları da vardı. Gözü gönlü bu servet ihtirâsıyla yanıp tutuşan aşağılık **Halife, el-Muktedirin** bütün evlâd ve yâlini de bir araya toplamış ve onların bütün mal varlıklarına el koydurtmuştur. Böylece **el-Kâhir, el-Muktedir** ve **Şağab Hâtûn** ailesinin belini kırmış ve onların bir daha kendilerini toparlanmamak üzere darma dağın perişân etmiştir.

Mâmâfih **el-Kâhirin** alev alev yanan ve bir türlü sönmek bilmiyen bu ihtirâsı, daha sonra onun başına bir kor parçaları gibi inecektir. **el-Kâhiri**, silâhlarının gölgesinde iktidâra getirenler çok geçmeden onun da yakasına yapışacaklar, haksız yere **Şağab Hâtûn** ve **el-Muktedir** ailesinden zorla ele geçirdiği milyarlarla ifâde edilen bu çok yüklü servetin hesabını soracaklar, itiraflarda bulunması için işkence ve eziyetler edeceklerdir.

D - ŞAĞAB HÂTÛN'UN SON GÜNLERİ VE ÖLÜMÜ :

el-Kâhir, bunca ağır zulm ve işkencelerden, hatta mallarını müsadere etmesinden sonra bile **el-Muktedir** ailesinden geride

kalanlarının yakasını bırakmak istememiştir. Onların hepsini yeniden hapsedilmek üzere asıl *Hâcibi Ali b. Balık*'a teslim etmiştir.

Ali b. Balık'ın nezaretinde hapsedilenler arasında pek tabii olarak *Şağab Hâtûnda* bulunuyordu. Gerçekte, devrin büyük Türk asıllı komutanlarından olan *Balık ailesi* ve oğlu *Alinin*, daha ziyade *el-Kâhir* tarafından yürütülen bu ağır baskı ve siyasi he-saplaşmaların dışında *Şağab Anaya* sonsuz bir hürmet ve saygısı vardı.

Bu bakımdan *Ali*, *Şağab Anaya* bir hapis değil bir misâfir muamelesi yaptı. Onu kendisi gibi Türk olan annesinin yanına aldı. Ona ikrâm ve hürmette kusur etmedi. Acılarını mümkün olduğu kadar unutturmaya çalıştı. (385)

Fakat yukarda da ifâde edildiği gibi, *Şağab Ana İstiskâ* hastalığından muzdaripti. Bu tedâvi kabul etmeyen hastalığı yanı sıra, *el-Kâhir*'in ardı arkası kesilmeyen, işkenceleri, zulme varan eziyetleri, Onu daha bitkin ve takatsız bırakmıştı. Artık onun eski sıhhat ve sağlığına kavuşmasına imkân yoktu.

Nihâyet *Abbasiler Devletini* 25 yıl (bir çeyrek asır) idâre etmiş, bir devre adını vermiş, bu dirâyetli, şahsiyetli, izzeti nefesine düş-kün, hayır ve hasenât sahibi yoksul ve düşkünlerin sığınağı fazilet abidesi, mümtaz Türk anası yakalanmış olduğu bu "*istiska*" hastalığından kurtulamıyarak vefât etmiştir.

Mübârek cesedi, daha önce bizzat kendi sağlığında yaptırdığı *er-Russâfedeki* türbesine defnedilmiştir. (H. 321/933) (386) Büyük tarihçi *İbni Kesir* onu her vesile ile hayırla yad etmekte ve vefâtı için "*Allah Ona rahmet etsin! Onu gufranına mazhar kıl-sın!*" niyazında bulunmaktadır. (387)

(385) *el-Hemezânî*, a.g.e., XI, s. 278.

(386) *İbni Haldûn*, III, s. 392. *İbnü'l-Esir*, VIII, s. 251, *el-Hemezânî*, *Tekmile*, XI, s. 274, *İbnü'l-Verdi*, I, s. 393.

(387) *İbni Kesir*, XI, s. 176.

Şağab Hâtûn : kendi hastalığı, peş - Peşe gelen bunca felâketlerden sonra dünyası başına yıkılıp kalan bu zavallı kadına, bütün bunlar yetmiyormuşcasına zulüm, işkence yapan en sonunda onun ölümüne sebep olan **el-Kâhîr**'in sonu ne olmuştur? Biz bundan sonraki sayfalarda Tarihin engin muhakemesine müracaat ederek ibretlerle dolu bu soruyu cevaplandırmaya çalışacağız.

V.

ŞAĞAB HATUN VE EL-KÂHİR TARİH YARGISINDA

1 - EL-KÂHİR'İN GEÇMİŞİ ŞAĞAB HÂTÛN

A - EL-KÂHİR'İN İLK ÇOCUKLUK YILLARI VE

ŞAĞAB HÂTÛN :

Bilindiği gibi kanlı bir ihtilâl sonucu ikinci defâ hilâfet makamına getirilen el-Kâhir, Arab berberi asıllı Kabûl, veya Fitne adında bir câriyeden dünyaya gelmiştir.

Annesi çok küçük yaşta vefât ettiği için Şağab Hâtûn Ona sahip çıkmış, onun kucağında büyümüş hatta onu emzirmekten bile çekinmemiştir. Böylece onun üvey anası olması yanısıra berde süt anası olmuştur. Abbasi saraylarında "Ümmül Veled" bir ananın kendi çocuğunun yanısıra bir başka câriyenin çocuğunu emzirmesi görülmüş bir şey değildir. Bunu ancak insani îmeziyet ve hamiyet duyguları, pınarlar gibi coşup taşan bir Türk Anası yapabiliirdi.

Şağab Hâtûn, el-Kâhiri bu ilk çocukluk yıllarından itibâren tıpkı biricik oğlu el-Muktedir gibi gözetmiş, şefkat ve merhametini esirgememiş, hiç bir zaman ana yokluğunu Ona, hissettirmemiştir.

O biraz büyüyünce hilâfet sarayında kendi oğlunun oynadığı özel bahçeye onuda çıkarırdı. Küçük el-Kâhir, orada el-Muktedirle birlikte güler ve onunla birlikte eğlenirdi.

Hattâ Şağab Hâtûn, sarayda saz meclisleri tertip edildiği gecelerde, çok nadir kimselerin çağrıldığı bu meclislere el-Kâhiride getirtir, hanende ve sâzemdelerin söylediği birbirinden güzel şarkı, türkû ve zengin musiki ile onunda gülüp eğlenmesini ve hoşça bir gün geçirmesini sağlardı. (388)

(388) er-Reşîd, s. 293.

B - ÂSÎ EL-KÂHİR VE ŞAĞAB HÂTÛN AİLESİ :

Şağab Hâtûn'un el-Kâhire olan bu âlicenap tavrı, el-Muktedir ve Şağab Hâtûn aleyhine düzenlenen balum başarısız darbe sırasında da devâm etmiştir. Bilindiği gibi *Emirü'l-Ümera*, **Mûnis el Hâdim** ve yakın arkadaşları **Şağab Hâtûn** ve halifenin güven ve itimadını kaybettikleri için bir darbe teşebbüsünde bulunmuşlar ve el-Muktediri azlederek yerine el-Kâhiri halife ilân etmişlerdi.

Ancak Hilâfet askerlerinin onları desteklememeleri ve halkın sert tepkileri üzerine **Vâlîde Sultan** ve el-Muktedir çok geçmeden tekrar duruma hakim olmuşlardır. (H. 317/929)

Bu fitneye ön ayak olanlardan bir kısmının başını uçuran el-Muktedir, kendine rakib olarak ilân edilen el-Kâhiri huzuruna çağırılmış büyük bir anlayış göstererek onu affettiğini söylemiştir. Bunun üzerine çocuklar gibi sevinen el-Kâhir ne diyeceğini bilememiş ve hüngür hüngür ağlayarak ;

Allah Allah camım emniyettedir, (inanamıyorum) Ey Müminlerin Emiri Allah ve Rasulü hakkı için benden size hiç bir kötülük gelmeyecektir. (389) demiştir. Bundan sonra el-Muktedir üvey kardeşi el-Kâhiri hapsedilmek üzere **Vâlîde Sultana** havale etmiştir.

Şağab Hâtûn, asilerin safında yer alan bu üvey oğlunu, yine bağrına basmış ona, son derece güzel muamelelerde bulunmuş, adeti olduğu üzere izzet ve ikramlarına boğmuştur. Hatta Onun yukarda da belirtildiği gibi özel hizmetinde bulunmak üzere câriyeler bile ihsan etmiştir. (390)

C - EL-KÂHİRİN KARAKTERİ VE ŞAĞAB HÂTÛN ;

Ne varki, el-Muktedir, çevresinin hiyânet derecesine varan nifak ve kışkırtmaları sonucu ordu komutanları ile bütün ipleri koparmış ve neticede el-Kâhir ikinci defa halife olmuştur.

(389) es-Süyûti, s. 283, İbni Kesir, XI, s. 160.

(390) İbni Kesir, XI, s. 161.

İşte bu **el-Kâhir**, ikinci defâ halife olduktan sonra her şeyi bir anda inkâr etmiş, **Şağab Hâtun** ve **el-Muktedir** ailesinin en amansız düşmanı olmuştur.

el-Kâhirin; mübarek memesinden süt emdiği, kucağında büyüdüğü, şefkat ve merhametini esirgemediği her türlü iyilik, ihsan ve keremine mazhar eden **Şağab Hâtûn**'a bağı lime lime olmuş, üstelik bir halifenin karısı yine bir halifenin de anası olan ve fakat bin bir türlü hastalık, ızdırıp, musibet ve belâ içinde kıvranıp duran melek tabiatlı **Türk Anasına**, yaptığı insanlık dışı, işkence, ezâ ve cefâlar, kelimenin tam anlamıyla bir vahşet bir canavarlıktan başka bir şey değildir. **el-Kâhirin** sergilediği bu vahşi manzara, tarihte eşi örneği az bulunan bir nankörlük ve bir cibilliyetsizlik örneğidir.

D - TARİHİN ACI İNTİKAMI ;

Ancak kaderin garip cilvesine bakınız ki; **el-Kâhir'in** sonunda **Şağab Hâtûn**'a benzemiş ve onan belki bin beter olmuştur. Hilâfeti ancak bir seneden biraz fazla sürmüştür. Kısa zamanda taç ve tahtını kaybetmiş **Bağdad** sokaklarında zillet ve sefalet içinde dölenecek bir hale gelmiştir.

Onada gizli servet ve hazinelerinin yerini söylemesi için her türlü eziyet ve işkence yapılmış hatta gözlerine mil çekilerek dünyası bir kere daha yıkılmış ve kap-kara bir hale getirilmiştir. Abbâsi halifeleri arasında onun gibgi sağlığında gözüne mil çekilmiş ve göz akları akıtılmış başka bir halife de yoktur. Ne yazık ki, **Şağab Hâtûn** ruhunu rahmana teslim ettiği aynı günlerde **el-Kâhirde**, **Bağdad** sokaklarında aç, sefil olarak dilencilik yaparken ölmüştür. (391)

el-Kâhir ile **Şağab Hâtûn** arasında geçen bu ibretlerle dolu olaylara temas eden *İbni Kesir* sâde, güzel üslubu ile şu hikemî yorumlarda bulunmaktadır ; "Öyle ya zaman insanlar için nasıl da

(391) es-Süyûti, s. 389-390, İbni Kesir, XI, s. 178.

değişiyor, dün aziz kıldığı bir kişiyi bugün zelil ediyor. Dünya bir belâ ve musibet yeridir. Onun iyiliğinden de kötülüğünde kimse emin olamaz. Bugün talihi yâr olanın birde bakarsınız ki yarın işleri kötüye gitmiş ve perişân olmuştur. Kimse dünyaya dayanıp güvenmesin. Dünya ona dayanıp güvenen kimseleri ateşiyle yakar tüketir. Oysa (nankör) **el-Kâhir**, **Şağab Hâtûn**un kendisine yaptığı bunca iyiliğe bir defa olsun hatırlamadı bile!" (392)

Biz buraya kadar olan açıklamalarımızda **Şağab Hâtûn** ve **el-Kâhirin** tarih mahkemesinde yargılanmasını istedik. Bunlar mahkemenin birinci safhası idi. Şimdi biz bu tarihi muhâkemenin ikinci safhası üzerinde durmak istiyoruz. O da **el-Kâhir**, **Mûnis el-Hâdim** ve **Balık** üçlüsünün sonu ne olmuştur? Kısaca onu izah edeceğiz ve tarihin bu kişiler hakkındaki hükmünü birlikte göreceğiz.

2 - KISACA EL-KÂHİRİN HİLÂFETİ VE SONU

el-Kâhir, işin başında **Mûnis el-Hâdim**'inde işaret ettiği gibi, hiç kimse hakkında iyilik düşünmeyen habis ruhlu içi dışı fesad dolu bir adamdı. O, **Mûnis**'in büyük ölçüde muhâlefetine rağmen halife olmuştu.

el-Kâhir, bu durumu çok iyi bildiği halde **Mûnisi** biraz da çekindiği için yine *Emirü'l-Ümerâ* (Orgeneral) ve devrin ileri gelen *Türk* asıllı komutanlarından **Balık** ile oğlu **Aliyi**, de *Hâcib* tayin etmişti. Her ne kadar **el-Kâhir** bu kişileri böyle çok önemli makamlara getirmişse de gerçekte ne bu *Türk* liderlerinin **el-Kâhire** nede **el-Kâhirin** bu *Türk* liderlerine hiç bir güven ve itimadı yoktu. **el-Kâhir** fırsat bulunca her türlü kötülüğü yapabiliirdi.

A - MÛNİS VE BALIK'IN KATLEDİLMESİ ;

Türk komutanları **el-Kâhir**'in şerrinden emin olmak için hilâfet sarayını (*Dâru'l-Hilâfe*) göz altına almışlar saraya kimin girip çıktığını sıkı bir şekilde kontrol etmeye başlamışlardı. Hattâ tecrübeli komutan **Mûnis el-Hâdim**, bunun böyle sürüp gitmiyeceğini çok iyi bildiği için **Balıkla** birlikte bir ihtilal hazırlığı içine bile girmişlerdi.

(392) İbni Kesir, XI, s. 176

el-Kâhir, çok geçmeden bunun farkına varmış ve bir punduna getirerek hile ve desise ile hem **Balık** hemde oğlu **Alinin** başını vurdurmaya muvaffak olmuştur. Daha sonra aynı oyuna **Mûnisde** gelmiş, her nasılsa bu büyük Türk komutanının başı da el-Kâhir tarafından feci bir şekilde boğazlanmıştır. (393) el-Kâhir, **Araplara** has olan bu sinsi hile ve desisesi ile el-Muktedir devrinin üç önemli şahsiyeti, olaylara her zaman yön vermiş ve önemli ölçüde tesir etmiş üç Türk generalinden yakasını kolayca kurtarmış oluyordu.

B - EL-KÂHİR'İN HİLÂFETTEN DÜŞÜRÜLMESİ ;

Onun bu gayri ciddi tutumu ve hilekâr davranışları bütün askeri komutan ve ileri gelen devlet erkânının güvenini sarsmış ve onlar arasında derin bir kuşku yaratmıştı.

el-Kâhir, bu sinsi davranışlarında, o kadar ileri gidiyordu ki, bazen, kendisine yardım eden askerî komutanlara, kendilerine hiç dokunmayacağına dair yeminler ediyor, ve ellerine yazılı *emânlar* veriyor, sonrada hiç bir ciddî sebep olmadığı halde sözünden dönüyor, şu veya bu nedenle onların birer birer başını vurduruyordu.

Bu bakımdan büyük komutan **Simâ** da el-Kâhire, çoktan itimadını kaybetmişti. Halifenin kendisine karşı, heran bir suikasd tertip edeceğinden endişe edip duruyordu. O, **Mûnis**'in düştüğü hataya düşmedi. Emrindeki askerleri, derhal vaziyet olmaya çağırılmış ve bir gece süratle gelerek el-Kâhir'in sarayını kuşatmıştır. Bu zâten beklenip duran yeni bir darbe teşebbüsünden başka bir şey değildi. (394)

a - el-Kâhir'in Uğursuz Günleri ;

Oysa, ihtilâl başladığı sıralarda el-Kâhir âdeti olduğu üzere yine işret meclisinde gönlünce eğlenmiş üstelik körkütük sarhoş bir hâlde idi.

(393) İbni Haldûn, III, s. 392, İbnü'l-Kesir, VIII, s. 252 vd. 261.

(394) İbnü'l-Esir, VIII, s. 279, İbni Haldûn, III, s. 398.

Yakınları Ona durumu haber verdikleri zaman biraz ayrılır gibi olmuş, kurtulacağını zannederek hemen kaçmış ve sarayın hamam bacasına gizlenmiştir. Zavallı Halife tam bir acz içinde şaşırıp kalmıştı. Ne yapacağını dahi bilmiyordu. Tam bu sıralarda yalın kılınç saraya dolan askerler tarafından yakalanan **el-Kâhir**, perişan bir halde **Simah**'ın huzuruna getirilmiştir.

Askerler şimdi de ona haksız olarak müsâdere ettiği malların hesabını soruyor ve itirafta bulunması için bin bir türlü eziyet ve işkence ediyorlardı. Onun daha önce **Şağab Hâtûn** üzerine sürdüğü cellâdları, kader şimdi başka bir çehre ve isimle onun üzerine saldırtmıştı.

Askerler tarafından yapılan bunca ezâ, cefâ ve işkencelerden sonra **el-Kâhir**'in gözlerine mil çekildi. Onun dünyasını, başına yıktığı **Şağab Hâtûn**'un dünyasından daha da kapkara oldu. Tarih nasılda intikamını alıyordu. Zirâ *Abbasi Halifeleri* içinde gözlerine bu şekilde mil çekilen başka bir halife yoktu. Bütün bu sorgulama ve itiraflardan sonra gideceği yer ancak bir hapisane idi. Nitekim öyle de olmuş ve **el-Kâhir** bir hapisaneye tıkılmıştır. (395)

b - el-Kâhir ; Bağdad Sokaklarında Bir Dilenci ;

Ortalık yatıştıktan sonra serbest bırakıldı. Artık O, bundan sonra canlı bir ibret heykeli olarak Bağdad sokaklarında dolaşıp duracaktı. Çünkü **el-Kâhir**'in gidecek bir yeri, barınacak bir evi yoktu. Kimse Ona sahip çıkmaya hattâ tanışıklık göstermeye bile cesâret edemiyordu. O, gözleri kör, aç, sefil, yarı çıplak bir şekilde *Bağdad* sokaklarında dolaşıp ve dilencilik ederdi. Hatta **el-Kâhir**, zaman zaman *el-Mânsur Câmii*'nin revakları arasında dilencilik yapmak için oturur, ve gelen geçen müslümanlara ;

"-Ne olur bana bir sadaka veriniz! Ben sizin tanıdığınız bir kimseyim!" diye yalvarır dururdu. (396) O nerede ise ölümü dahi gönüllü olarak arar bir hale gelmişti.

(395) İbnü'l-Esir, VIII, s. 283, *Tarihu'l-Hamîs*, 11, s. 351

(396) es-Süyûtî, s. 390

فوقف يوماً بجامع المنصور بين الصفوف وعليه مئطنة بيضاء وقال:

"تصدقوا على فأنا من قد عرفتم"

Büyük tarihçi *İbni Kesir* Onun bu feci halini tasvir ederken şöyle demektedir; "O yakalanınca hemen öldürülmedi. Önce gözleri, kızgın mil çekilerek kör edildi. Çeşitli eziyet ve işkenceler gördü, böylece Allah ondan intikamını almış oldu." (397)

Buraya kadar olan açıklamalarımızdan **Şağab Hâtûn**'un *Abbâsi Hilâfet*indeki saltanat yılları ve 25 yıllık idâri hayatı tarih objektifinde incelenmiş ve belirli ölçülerde aydınlatılmak istenilmiştir. Bundan sonraki sayfalarda **Şağab Hâtûn** için yapılan tenkidler üzerinde durulacak objektif cevaplar verilecek ve **Şağab Ananın** umûmi bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

3 - ŞAĞAB HÂTÛN VE EL-MUKTEDİR'E

YAPILAN TENKİTLER

İslâm alimlerinin **Şağab Hâtûn** zatı ve Onun şahsiyeti hakkında fazlaca ağır tenkitleri yoktur. Hatta başta *İbni Hıbban*, *İbni Kesir*, olmak üzere bir çok İslâm âlimleri bu fazileti **Türk Anasını** bir çok hayırhâh ifâdeler ile açık açık takdir etmektedirler. Ancak onların asıl tenkitleri **el-Muktedir** ve Onun devrinde devlet idâresinde çok daha müessir bir hale gelen aristokrat kadınlar varlığı ve onların saltanatı hakkında yoğunlaşmaktadır. Onlara göre **el-Muktedir**, devlet idâresinde dizginleri *anası*, *teyzesi* ve bunlar gibi daha *el-Kahramâne* makamına getirilen bir çok kadın hanım efendilere bırakmış bu ise hilâfetin zayıflamasına sebep olmuştur.

A - KLASİK TARİHÇİLER NE DİYOR?

Bu cümleden olmak üzere *İbni İmâd*, **el-Muktedir** için "O, hilâfete lâıyk değildi. Çünkü *Anası*, *Teyzesi* ve *el-Kahramâne* olan hanımefendiler büyüklerin işlerine karışmaktan çekinmezlerdi" demektedir. (398) *Arib el-Kurtubî* ise; "*anası* ve

(397) *İbni Kesir*, XI, s. 178.

(398) *İbni İmâd*, *Şezerât*, II, s. 8.

yakın çevresinden olan daha bir çok kadınlar onun işlerine müdahale etmemiş olsalardı el-Muktedir devrinin halk için çok daha müreffeh bir devir olacağını" vurgulamaktadır. (399)

İbni Tağrıberdi açık açık **el-Muktedir**e kadınların büyük ölçüde tesir ettiklerini bildirmektedir. (400) Başta *el-Mesûdî* olmak üzere daha bir çok klasik *İslâm Tarihçileri*, *İbni Tağrıberdi*'nin bu genel tenkidini paylaşmakta, aşağı yukarı aynı ifâdelerle aynı görüşleri ileri sürmektedirler. (401) **Şağab Hâtûn ve el-Muktedir** hakkındaki bu mutedil görüşleri kabul edenlere zamanımız tarihçilerinden *P. K. Hitti*'yide ilâve etmemiz gerekmektedir. Oda klasik *İslâm Tarihçileri* ile aynı görüşleri paylaşmakta hemde çok daha açık ibrâşekilde Halife el-Muktedir'in *Türk* asıllı anası (ki *Şağab Hâtûn*)'nın çok bariz bir şekilde devlet işlerine müdahale ettiğini bildirmektedir. (402)

B - MADALYONUN ÖBÜR YÖNÜ ;

Her ne kadar *İslâm tarihçileri* bu beyanlarında kısmen de olsa haklı iselerde birde madalyon'un öbür yüzü vardır. O da şudur;

Şağab Hâtûn ve çevresindeki diğer *Türk aristokrat* kadınlarının **el-Muktedir** yanısıra devlet işlerine yön vermeleri, hilâfet erkânı ümerâ ve vüzerâ ile bu kadar içli dışlı olmaları, olaylar ve şartların zorlamasıyla olmuştur. Daha açık bir ifâde ile şartlar *Şağab Hâtûnu* ve yakınlarını devlet işlerinde oğlu, **el-Muktedir**'e yardımcı olmaya (müdâhale değil) mecbur etmiştir.

Bilindiği gibi, **el-Muktedir**, daha sokakta arkadaşları ile topacımsı bir şeyler oynadığı sıralarda, küçük bir yaşta halife olmuştu. Abbasiler devleti tarihinde, **el-Muktedir** müstesna, böylesine küçük bir yaşta hilâfet tahtına kimse oturmamıştır. (403)

(399) *el-Kurtubî*, **Sileh**, XI, s. 29

(400) *İbni Tağrıberdi*, III, s. 234.

(401) *el-Mesûdî*, **et-Tenbih**, s. 328.

(402) *Hitti*, P.K. **The Arabs in Hisktory**, p. 468.

(403) *el-Kurtubî*, **Sileh**, XI, s. 28.

İşte **Şağab Hâtûn**'u devlet işlerine karışmaya zorlayan asıl sebep de akıl baliğ dahi olmamış **el-Muktedirin** böyle çok küçük bir yaşta halife olmasıdır. Tecrübeli, **Türk Anası**, usta bir kaplan gibi devlet gemisinin dümenini eline almış ve zaman zaman büyük tehlikelere karşı karşıya olmasına rağmen onun zaman denizinde batmamasını ve tam 25 yıl selâmet limanına doğru seyretmesini sağlamıştır. Bu şekilde **Şağab Hâtûn**'un devlet idâresine yön vermesi bunu başarılı olarak bir çeyrek asır devam ettirmesi tenkit edilecek değil, her hâlükârda takdir edilecek bir husus olsa gerektir.

Aksi takdirde, küçük halife **el-Muktedir**, bir birlerine karşı kötü bir rekâbet ve makam hırsı için kıvranıp duran, dar görüşlü küçük oyunlar peşinde koşan bir çok siyâsî, askerî ve idâri erkân arasında, onların muhteris emellerinin tahakkuku için bir oyuncak haline gelecek, dolayısıyla emniyet ve huzurda kalmıyacaktı.

Asıl bundan sonradır ki, bir çok iç isyân, karışıklık, baş kaldırmalar bir birini takib edecek ve bütün bunlar Abbasi hilâfetinin çok süratli bir şekilde çöküşe doğru gitmesine sebep olacaktı. Binâenaleyh, **Şağab Hâtûn**'un devlet işlerinde oğluna yardım etmesi, onu yönlendirmesi, onun zaman zaman müstakil insiyatifini kullanarak, kararlar alması, Abbasi hilâfetinin hayrına olmuş ve **Vâlide Sultan** sayesinde **el-Muktedirin** saltanatı çok az bir halifeye nasib olacak derecede uzun (25 yıl) sürmüştür.

C - EL-MUKTEDİRİN GERÇEK DURUMU

VE İSLÂM TARİHÇİLERİ

Bununla beraber **el-Muktedirin** hiç bir insiyatifinin olmadığı ve bütün devlet işlerini **Vâlide Sultan** ve **Teyze Hâtûn**'a yâni Türk Hanımlar aristokrasisine bıraktığını iddia etmenin gerçeklerle bağdaşmasına imkân yoktur. **el-Muktedir** belli bir olgunluk çağına geldikten sonra devlet işlerinde çok daha müstakil hareket ederek kararlar almış, icraat ve tasarruflarda bulunmuştur.

Ancak, uzun saltanat yılları döneminde **Vâlide Sultan** ve **Teyze Hâtûn**la daima tatlı bir uyum içinde olmuş, acı ve tatlı günlerini birlikte yaşamışlar ve büyük olayları berâber göğüslemişlerdir. Bu ahenkli uyumun sağlanması şüphesiz **Şağab Hâtûn** ve **Teyze Hâtûn**'un üstün meziyet ve idâri kâbiliyetleri sâyesinde mümkün olabilmiş ve bu sâyede onun iktidarı kendinden önce gelip geçen bütün *Abbâsi Halifelerinden* **Harûn er-Reşid**'te dahil en uzun ömürlüsü olmuştur.

Gerçekte İslâm Tarihçilerinin **el-Muktediri** tenkit etmeleri ve onun devrini nerede ise bir kadınlar saltanatı, yılları olarak tasnif edecek kadar ileri gitmeleri bu Türk aristokrat kadınlarının aczi, ehliyetsizliği ve devlet işlerini onların yüzlerine gözlerine bu-laştırmaları yolunda da değildir.

Kanaatimize göre bu birazda hilâfet câmiasında, o çağlarda bir kadının devlet işlerinde söz sahibi olması hele hele kilit makamlara getirilmesi, hatta *Divânü'l-Mezâlime* (İstinaf mahkemesi başkanlığına) kadar giden geniş bir yelpazede hizmet etmelerini alışılmışlığın dışında görülmesi ve yadırganmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim *el-Kahramâne*, **Semmel Hanımın** *Divânü'l-Mezâlime* ilk çıkışlarında Bağdad halkının protesto etmeleri, şehrin eşraf ve âyanından hiç kimsenin katılmamaları da bunu gösteriyor. Ancak daha sonra işlerin bundan önceki sayfalarda belirtildiği gibi süratle yola girdiği bunun ise halkın hayrına ve yararına olduğu muassır kaynaklarda dahi dile getirilmiştir.

Nitekim ondan sonra hilâfet makamına gelen **el-Kâhir**'in, **el-Muktedirin** aksine böyle **Şağab Ana** gibi faziletli devlet idaresinde tecrübeli üstelik eli her türlü hayır ve hasenata açık bir yol göstericisi bulunmadığından, hilâfet süresi ancak bir buçuk yıl bile sürmemiş ve sonunda cümle aleme rezil ve rüsvâ olarak hilâfetten azledilmiştir.

4 - ÇAĞDAŞ YAZARLAR VE ŞAĞAB HÂTÛN

Gerçekte *Abbâsi Hilhafetinde* değil *Türk Hatûnları*, genel olarak askerî, idârî ve edebî sahalardaki Türk varlığı, sadece klasik İslâm Tarihçilerinin değil, çağdaş Arap yazarlarının üzerinde hassasiyetle durdukları önemli bir konudur.

Bunlar içinde Türkleri tenkid etmeyi bir üslûb özelliği hâline getiren bir çok arap yazarlar olduğu gibi, ne yazık ki bu konuda çok ileri giden ve bunu nerede ise bir hakaret derecesine kadar ileri götüren bir çok Arap yazarları da vardır.

Konunun özelliği dolayısıyla, *Orta-Doğu Türk Varlığı* için Arap yazarlar tarafından alışılagelmiş bu tenkidlerin burada geniş bir münâkaşa ve değerlendirmesini yapmamıza imkân yoktur. Ancak biz sâdece **Şağab Hâtûn** hakkında yapılan tenkidler ve onunda bir misâl olmak üzere en aşırısını ele almakla iktifâ edeceğiz.

A - EL-HUDARÎ BEK NE DİYOR?

Şağab Hâtûnu bu şekilde haksız, hissi, hemde çok acı ve aşırı bir şekilde tenkit eden yazarların başında şüphesiz *el-Hudari Bek* bulunmaktadır. Emevîler ve Abbâsiler devri ile ilgili olarak yayınladığı bir çok eserinde Türkleri hemen her vesile ile tenkit eden müellif üzerinde durduğumuz **Şağab Hâtûn** ve *el-Muktedir* devrini de acı tenkid etmekte ve şöyle demektedir;

"Hulâsa *el-Muktedir*'in hilâfeti dönemi tümüyle Abbâsi Devletinin en kötü devri olmuştur. Zîra o devirde kadınlar ve kadın hizmetçiler (!) devlet idâresine hâkim olmuşlar, dolayısıyla da israf ve döküp saçma son haddini bulmuştur. *el-Muktedir* ya kendisi, veya anası, yahutta *el-Kahramânelerinden* birine takdim edilen rüşvete göre ya bir veziri azl veya diğerini tayin ederdi. Vezirlik, belli bir rüşvet vaadî ile alınırdı. Bu bakımdan bu görevlilerin hemen hepsi önce rüşvet olarak takdim ettikleri parayı elde etmek, sonrada halifenin hakkı olan vergileri toplamak için halkın elinde avucunda ne varsa alırlardı. Bu vergiler haklı mı

yoksa haksız yollardan mı elde ediliyor kimsenin umurunda değildi. Bu ise tam anlamı ile artık (Abbasîler) devletinin yıkılacağını ihbâr eden köklü bozgunculuktan başka bir şey değildi." (404)

Bu kabil tutarsız tenkitlerin ilim, insaf ve izanla bağdaşması mümkün değildir. Bir çeyrek asırlık bir dönemi, başta halife el-Muktedir olmak üzere bütün askerî, idârî ve siyâsî erkânı yüzlerce adamı rüşvet, haksızlık ve adaletsizlikle ittiham etmek ilimden de öte bir kin ve husumet ifâdesidir. Bu yazarlara sormamız gerekir; Mâdem Şağab Hâtûn ve çevresi, bu kadar kötü idilerde 25 yıl nasıl iktidarda kalmışlardır?

Daha açık bir ifâde ile zulûm, haksızlık ve ayyuka çıkan rüşvet ve adaletsizliklerle bir kadının hemde 25 yıl pâyidâr olduğu nerede görülmüştür? Bu sorulara gönül ferahlığı ile cevap bulmamız mümkün değildir.

Çünkü Abbasiler devletine hizmet ve emeği geçen Türk devlet adamları askeri ve idârî erkâna yapılan bu kabil ağır tenkid ve ittihamların bir tek sebebi vardır. O da, onların gayrı Arap ve fakat Türk olmalarıdır. Şağab Hâtûn, kız kardeşi, ve el-Muktedir'e yapılan tenkitler de işte böyledir. Asıl sebep onların tertemiz, faziletli birer Türk anaları olmalarıdır.

B - TÜRKLER NİÇİN TENKİT EDİLİYOR?

Arap yazarların, Abbâsi toplumundaki Türk varlığına böylesine hırçın davranmaları kanaatimize göre başka başka sebeplerden kaynaklanmaktadır. Kuru bir şövenizmle övünmek isteyen bir kısım çağdaş Arap yazarları; Abbasi Hilâfetindeki, değil Türk askeri varlığı, Türk Hâtûnlarının bile zirvelerdeki bu göz kamaştırıcı durumlarını gördükçe, izzeti nefislerinin yaralandığını hissetmekte ve bundan büyük üzüntüler duymaktadırlar.

(404) el-Hudari Bek a.g.e., s. 355.

Bu tarihi gerçekleri insafsızca saptıranlar, eserlerinde Türkün Orta-Doğudaki tarihi misyon ve varlığına saldırmayı bir üslûp özentisi hâline getirenler arasında ünü bütün Arap dünyasını tutmuş meşhur yazar *Ahmed Emîn* en ön sıralarda bulunmaktadır. (405)

Bu meselede onlara hak vermemek mümkünde değildir (!) Öyle ya, yarı nomadik hayatın bu asil öncüleri cihangir Asya ordularının kahraman temsilcileri, yağız çehreli Türkler; İç Asyada ilâhi bir fırtına olarak kopmuşlar, sonra binlerce kilometre katederek İslâmın taht ve baht şehri Bağdad'a gelmişler, özellikle o çağlarda büyük bir kültür ve medeniyet merkezi haline gelen bu şehirlerde ümmet ummanında boğulup gitmeleri beklenirken, millet çizgisine çok yakın bir şuurla hakim bir sınıf olmuşlardır.

Bundan da öte Arap entellektüel çevrelerinin hor, hakir gördükleri ve gayri medeni *el-Ülûc* (*) vahşi yaban eşeği (406) diye tavsif ettikleri bu Türkler, kısa zamanda bu medenî çevreye adapte olmuşlar, ve kendilerini çok medeni zanneden bu vahşi çöl

(405) Ahmet Emin, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire, 1962, I, s. 8, Krş, Kitapçı, Z. et-Türk, s. 13.

(*) el-Ülûc () ; lügatta kuvvetli besili yaban eşeği, veya bu gözle bakılan güçlü kaba adan anlamına gelir. Türkler Bağdad'a büyük kâfileler halinde getirildikleri zaman, halife *el-Mutasım*'ın onlara karşı gösterdiği aşırı ilgiyi bir türlü çekemeyen Arap entellektüel çevreleri Türklere işte bu gözle bakmışlar Onuda acı acı tenkit etmişlerdir. Daha sonra bir çok Arap yazarları da hemen her vesile ile Türkleri tahkîr babında bu menhus kelimeyi kullanıp durmuşlardır. O kadar ki şövenist Araplar, kendilerini bütün güçleri ile *Osmanlı*'nın koruyucu şemsiyesinin dışına atmak için yabancı aydınlarla iş birliği yaptıkları zamanlarda da bu medenî Türkleri yine aynı şekilde hitab etmişlerdir. Nitekim *İbrahim Yazıcı* (1487-1906), Arapları *Osmanlıya* karşı baş kaldırmaya çağıran uzun bir kasîdesinde onlara şöyle hitab etmektedir;

نَظَلُّنَ بِحَدِّ السَّيْفِ مَارِبَنَا - فَلَنْ يَخِيبَ لَنَا فِي جَنْبِهِ حُوبٌ
وَلَنَتَرَكَنَّ عُلُوجَ التُّرُكِ تَنْدَبُ مَا - قَدَّمَتْهُ أَيْدِيهَا وَتَنْتَجِبُ

Bu keskin kılıncılarımızla yüce gayemize mutlaka ulaşacağız. Zâten elinde kılıncı olanı gayesine ulaşmaktan kim geri koyabilir.

Bu yaban eşeği, sefil Türkleri pişmanlıkları ile başbaşa bırakacağız. Fakat onların yaptıkları bunca zulme pişmanlıkları da fayda vermiyecektir."

Bkz. Hürî, Reîf., *Nusus fil-Edebi'l-Arabî*, Beyrût, 1957, s. 14.

(406) Bu konularda umumî bir değerlendirme için bkz. Kitapçı, Z. a.g.e., s. 12, 13, 14.

sakinlerini, Arapları idâre etmeye başlamışlardır. Bundan da öte onlar İslâm kültür ve medeniyetine Türkün vakûr şahsiyetini yansıtan yeni yeni boyutlar kazanmışlar, hatta Orta - Doğu Arap hâkimiyetine bile son vermişlerdir.

İşte bu günün Arap zihniyeti ve onun haksız, üstelik tarihi tekâmülden ders almıyan nasipsiz temsilcileri yazar çizer takımını asıl çileden çıkaranda, bu büyük Türk varlığı ve onun, Arap ve Araplığın öz yurdu olan Orta-Doğu hakimiyetidir. Diğer bir ifâde ile Türklerin Arapların orta-doğu hükümlanlığına son vermeleridir.

Oysa umûmî tarihin mecrâsını değıştiren, siyâsî, sosyal ekonomik sahalarda yeni yeni dengeler oluşturan, İslâm Dinini gücüne erişilmez siyasi bir kudret haline getiren, dolayısıyla Arapların millet varlığının cihangir Türk şemsiyesi altında zamanımıza kadar devam edip gelmesini sağlayan bütün bu oluşum ve gelişmelerden herkesten her milletten ziyâde Arapların memnun olmaları ve Türklere minnet borçları olduklarını bilmeleri gerekmektedir.

5 - ŞAĞAB HÂTÛN VE SONUÇ

Gerçekte Şağab Hâtûn'un hilâfet camiasına intisab etmiş Türk Hâtûnları arasında ap-ayrı bir yeri vardır. Onun devlet işlerindeki nüfuzu ve asıl aktif durumu oğlu el-Muktedir devrinde başlamış ve aralıksız 25 yıl sürmüştür. Bu yönü ile Şağab Hâtûnu, *Abbâsi Hilâfetinde* değil diğer Türk Hâtûnları, *Harûn er-Reşid*'in kıymetli eşi *es-Seyyide Zübeyde* de dahil hiç bir halife anası ile mukâyese etmemiz mümkün değildir. Hattâ O, bu bilfiil hizmeti ve son derece aktif durumu ile bir çok halifelerle dahi boy ölçüşebilecek bir durumdadır.

Zirâ *Abbâsi Halifelerinin* çoğunun hilâfet müddeti 3 - 4 yılı geçmemektedir. Yine *Abbâsi Halifelerinden* dokuz halifenin hilâfet yılları toplansa ancak *Şağab Hâtûnun* saltanat yıllarına eşit olmaktadır ki bu son derece ilginç bir tesbittir. Bir diğer hususta

Abbâsi Hilâfesinde hüküm sürmüş tüm 37 halifeden ancak beş halife 25 sene ve daha fazla bir süre saltanatta kalabilmişlerdir.

Bir kadın olmasına rağmen **Şağab Hâtûn**un Abbâsi Devletinin dâhili ve hâricî bir çok köklü problemlerle karşı karşıya olduğu bir devirde, hilâfet merkezindeki son derece müessir ve aktif varlığını 25 sene sürdürmüş olması ve olaylar karşısında dimdik ayakta kalması üzerinde çok daha önemle durulacak bir husus olsa gerektir. Bütün bunlar kim ne derse desin **Şağab Hâtûn**'un gerçektende başarılı bir idâreci, hikmeti hükûmete vâkîf üstün meziyetli bir Türk Anası *devlet ana* olduğunu göstermektedir.

Şağab Hâtûnun devlet yönetimindeki aktif yılları bir nevi nüfuz ve saltanatının 25 yıl sürdüğünü söylemiştik. Onun bu uzun süre devam eden hizmet yıllarında on beşten fazla vezir değişikliği ve beş askeri darbe yapılmıştır. Onun başarı grafiğinde bir çok inişler ve çıkışlar olmuştur.

Fakat O, bütün bu karma karışık olaylar karşısında paniğe kapılmamış, azmini irâdesini kullanarak bir çıkış yolu bulmayı düşünmüştür. Olayların karşısında yenilemesini bilmiş, mümkün olduğu kadar yeni bir insiyatif ve soğuk kanlılıkla yaklaşmıştır. Gerektiği takdirde şahsi olarak hiç bir maddi külfet ve fedâkarlıktan çekinmemiştir. Nitekim *Karmatilerin Bağdadı*, yağ-malamalarını önlemek için şahsi servetinden yaklaşık olarak 3 milyon dinar, ancak trilyonlara varan nakit para sarfetmiştir.

O, gerektiğinde olayların üstüne bir dişi kaplan gibi atılmış, müsebbiblerini cezâlandırmak veya görevine son vermekten çekinmemiştir. Nitekim oğlu **el-Muktedir**e karşı sinsî bir ihtilâl teşebbüsünde bulunan **Ümmü Mûsâ**'nın üzerine hışımla yürüyen **Şağab Hâtûn**, onu, aile ve yakın çevresini darma dağın etmiştir.

Onun her biri birer haklı gerekçeye dayanan bu yerinde uygulamaları, olaylar karşısında kendine has tutum ve davranışları mülki, idârî ve askerî erkân arasında şahsiyet ve otoritesini öylesine artırmıştı ki, "**es-Seyyide-Vâlide Sultan**" denildiği zaman hatta bazı vezirlerin bile renginin değiştiği olurdu. Devlet erkânı

mümkün mertebe ona olan saygı ve hürmette hiç bir kusur etmemeye çalışırlardı. Nitekim baş vezir **Ali b. isânın**, **Şağab Hâtûna** takdim ettiği çok uzun arizadaki parlak ifâdeler bu konuda bizlere çok yeterli fikirler vermektedir.

Şağab Hâtûn mecbur olmadıkça olayların üstüne gitmemiş, olayları tımandırmak yerine yatıştırmaya çalışmıştır. O, zaman zaman kötü emellere alet olanlara bile şefkat elini uzatmış, şaşılacak derecede yakınlık göstermiş ve iyiliklerde bulunmuştur. Devlet hazinesinin yetmediği yerlerde gerektiği zaman, oluk oluk kendi malını, servet ve hazinelerini sarfetmekten çekinmemiştir.

Onun zamanında da büyük olaylar patlak vermiştir. **Şağab Ana**, bu dehşet verici olayları, bilgisi, dirâyeti kendine has akli ve dehâsıyla göğüslemeye çalışmış ve bunda, büyük ölçüde muvaffakta olmuştur. Onun bu müstesnâ meziyetlerine işâret eden *İbni Kesir* haklı olarak şöyle demektedir;

"O, oğlunun hilâfeti döneminde haşmet, ululuk, nüfuz ve saltanat bakımından zirvelerde idi. (Onu aşan hiç kimse yoktu)" (407)

Buraya kadar olan açıklamalarımızda ilk defâ büyük *Türk Anası Şağab Hâtun* üzerinde durulmuş, onun mümtaz şahsiyeti gün ışığına çıkarılarak Türk tarihine kazandırılmıştır. Yine bu vesile ile *Abbâsi Hilhafetinin* 25 yıllık çok uzun bir devresinin Türk ve İslâm tarihi açısından temel kaynakların rivâyetleri ile önemli bir varlık haline gelmiş olan *Türk Hâtûnları* hakkında yaptığımız bu araştırmalar, bundan sonraki çalışmalarımızda da devâm edecektir.

(407) *İbnü'l-Esir*, XI, s. 175.

SONUÇ

Şağab Hâtunla ilgili olarak yaptığımız bu açıklamalar ve bir tarih muhâkemesi içinde sunmaya çalıştığımız devrin siyâsi, sosyal olayları, bir diğer ifâde ile "**Mukaddes Çevreler ve Eski Hilâfet Ülkelerindeki Türk Hâtunları**" adındaki bu orijinal çalışmamız burada sona ermektedir. Bu çalışmamızda Abbâsilerin ilk devirlerinden başlayarak el-Muktedir (908-932) dönemine kadar uzanan tarih süreci içinde hilâfet câmiasında kendini gösteren değerli Türk Hâtunları üzerinde durulmuş, onların hayatı, şahsiyeti toplum içindeki yerleri, hulâsa Abbasî toplumundaki **Türk Anaları** hakkında ilk defâ ciddi bir araştırma yapılmış ve çok geniş bilgiler verilmiştir.

Burada bizim önemli vurgulamak istediğimiz bir temel nokta daha vardır. O da Abbâsi Hilâfetinin **Şağab Hâtun** ve **el-Muktedir**'den sonrada iki asırdan fazla bir süre ayakta kalmayı başarmış karasal büyük bir imparatorluk olmasıdır. Bu takdirde asıl dile getirilmesi gereken mesele; bundan sonraki bu uzun devirlerde hilâfet câmiasında aktif rol oynamış Türk analarının durumu ve etkin şahsiyetleridir.

Hemen şunu itiraf ve kabul etmemiz gerekir ki; bu devirlerde de hilâfet câmiasında yaşamış etkin şahsiyeti ve müstesna kişilikleri ile dikkatleri üzerine çekmiş ve o topluma kendilerini kabul ettirmiş faziletli olgun daha bir çok **Türk Anaları** vardır. Özellikle büyük Selçukluların gölgesi çok kısa bir zamanda bütün İslâm ülkelerini kaplayan **Türk Sultanı Tuğrul Bey**'in önderliğinde, hemde bir kurtarıcılar ordusu, hâlinde İslâm dünyasında boy göstermeleri ve İslâmın taht ve baht şehri **Bağdad**'a ulaşmaları ile birlikte hilâfet câmiasında, şahsiyetli Türk Hâtunları, özellikle aristokrat **Selçuklu Prensleri** için yeni bir haşmet devri daha başlamış ve bu devirler bütün ihtişamıyla Abbâsilerin, **Türk Moğol** orduları tarafından yıkılışına kadar devam etmiştir. (1258)

Bu ne büyük bir mutluluktur ki; bizim daha önce yayınlanan "**Abbâsi Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları**" adında

hacimli çalışmamızda işte bu mesele ele alınmıştır. Eserde değerli Abbâsi Halifesi **el-Kâim Biemrillahtan** (1031 - 1075) itibaren büyük Abbâsi İmparatorluğunun yıkılışına kadar uzanan geniş devirlerde bu önemli konu üzerinde durulmuş ve **Türk Hâtunlarının** hilâfet ülkelerindeki tarihi misyonu hem de ilk defa bütün ayrıntıları ile ortaya konulmuştur. Böylece bu büyük misyona, yani Türk Sultanı ile Abbâsi Hâlifesinin Türkün parlak kılıncının gölgesi altında bir kere daha kucaklaşması ve yeni zinde bir güç meydana getirmesi misyonuna emeği geçen bir çok Türk Anası ve bu arada **Selçuklu Türk Hâtunlarının** kudsi hizmetleri dile getirilmiş, onların hayatları ilk defa gün ışığına çıkarılmıştır.

Bizim bu yönde yaptığımız bu son çalışma ile madalyonun öbür yüzüde aydınlatılmış, konu tam bir bütünlük içinde Türk Tarihine kazandırılmış, ve çok değerli Türk okuyucularının takdirine sunulmuştur. Bu şüphesiz **Türk Tarihi**, **Türk Kültürü** ve **Türk Medeniyeti** için ummanları dolduracak kadar bir zenginlik, aynı zamanda bir tarih mirasıdır.

Evet, Türk milletinin niçin büyük, ulu şerefli, hemen her devirde dimdik hayatta ve ayakta kalmış olmasının asıl sırrını arayanlar, bu iki kitabı okuduktan sonra aradıklarını bulacaklar ve kendilerini büyük bir huzur ve gönül ferahlığı içinde hissedeceklerdir.

EK - 1

TÜRK HATUNLARI İLE EVLENEN
ABBASÎ HALİFELERİ

Abbâsî Halîfeleri	Türk Hâtunları
1 - el-Mansur; (754 - 775)	Semerkant Melîkinin Kızı
2 - er-Reşîd Harun; (786 - 809)	Meracil Hâtun (*)
	Maride Hâtun (*)
3 - el-Mutasım Billâh; (833 - 842)	Şuca Hâtun
4 - el-Mutezid Billâh; (892 - 902)	Çiçek Hâtun (*)
	Katru'n-Ned Hatun
	Sağab Hâtun (*)
5 - el-Kâim Biemrillâh; (1032 - 1075)	Hatice Arslan Hâtun
6 - el-Muktedî Biemrillâh; (1075 - 1094)	Seferi Hâtun
	Mah Melek Hâtun (*)
7 - el-Mustazhir Billâh; (1094 - 1118)	Gümüş Hâtun (*)
	İsmet Hâtun
8 - el-Müsterşid Billâh; (1118 - 1135)	Fulâne (veya) Emire Hâtun
	Türk Hâtunu (*)
9 - el-Muktefi Biemrillâh; (1136 - 1160)	Fatıma Hâtun (*)
10 - el-Mustazî Biemrillâh; (1170 - 1180)	Zümrüd Hâtun (*)
11 - en-Nâsır Lidinillâh; (1180 - 1225)	Selçuka Hâtun
	Türk Cârîyesi
12 - ez-Zâhir Biemrillâh; (1225 - 1226)	Türk Hâtunu (*)

(*) Ümmü'l-Veled olan Türk Hâtunlarıdır. Bu, Abbâsî toplumunda manevî yüce bir şereftir. Bir veliahd, veya halife anası olan Türk Hâtunlarıdır. Ümmü'l-Veled, yani halifeden bir erkek evlâd dünyaya getiren ve halifenin bizzat nikahlı eşi olan kadınlardır. Onların gerek saray, gerekse hem cinsleri arasında ap-ayrı bir yeri ve saygınlığı olurdu.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

- Abu'l-Farac, Tarihi, Çev. Ö.R. Doğrul, Ankara, 1987.
- Ahmet Emin, Zuhru'l-İslâm Kahire, 1962.
- Asım Necib, Türk Tarihi, I, İSTANBUL, 1326.
- Asım Necib, Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1335.
- Avvad G., Mucemû Ulemai'l-Arab, Beyrut, 1986.
- Balkan, K, Eski Ön Asya'daki Kut Halkının Dili İle Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik, Erdem, VI. Ocak 1990.
- Bayram, S, Kaynaklara Göre Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri, T.D.A., Sayı: 62, Ekim 1989.
- el-Belazurî, Fütuhu'l-Büldan, (Nşr: el-müncid) Kahire 1957.
- el-Belazurî, Fütuhu'l-Büldan, Çev. M. Fayda, Ankara, 1987.
- el-Beyhâkî, K. Tarihü'l-Hükemâ, Süleymaniye Kütüphanesi No: 3222, v. 81/a
- Bilgiç, E, Sümerlerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Armağanı Dergisi, D.T.C.F., Ankara 1982.
- Brockelman, C, İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, Çev. N. Çağatay, Ankara 1964.
- el-Câhız, Fezailü'l-Etrak (Tah. A.M. Harun) Mısır, 1958.
- el-Câhız, Hilâfet Ordularının Menkıbeleri, (Çev. R. Şeşen)
- Cem, İ. Semahattin, İbrahim Peygamber ve Nemrut, İsl (Aylık Dergi) sayı: 77, Şubat 1964.
- Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya IV. (Haz. M. İz.) ANKARA, 1985.
- Danişmend, İ.H, Türklük ve Müslümanlık, İstanbul, 1959.
- Danişmend, İ.H, Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu? Konya 1987.
- ed-Dineverî, Ahbaru't-Tivâl, MISIR, 1330.
- ed-Diyarbakirî, Hüseyin b. M. el-Hasen, Tarîhü'l-Hamîs, Beyrut, 1283.

- Ebîl-Fidâ, **el-Muhtasar fî Tarihi'l-Beşer**, Mısır, 1325.
- Ebî-Temmam, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, Beyrut, 1987.
- Ebû Yâlâ, el-Hanbeli, **el-Ahkâmus-Sultâniyye**, Mısır, 1938.
- Ekincikli, M., **Türk İnanç ve Dini Hayatının Tarihi Seyri**, TDA Dergisi, Sayı: 74, s. 28-46, 1991.
- Elriade, M, **Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavî Tannılar**, (Çev. H. Güngör) İ.Ü.İ.F. Dergisi, 1948
- Gerdizî, **Zeynü'l-Ahbar** (Nşr. Abdülhayy Habibi), Tahran, 1347.
- el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, MISIR, 1923.
- el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, Beyrut, 1955.
- el-Hatib, el-Bağdâdî, **Tarih-u Bağdad**, Mısır 1931.
- el-Hanbeli, İbnu'l-limâd, **Gezeratü'z-Zeheb**, Beyrut, 1937.
- el-Hemezânî, Muhammed b. Abdü'l-Melik, **Tekmileh**, Tah. M.E., İbrahim Beyrut, 1967.
- el-Hilâl, es-Saabi, **Tarihu'l Vüzerâ**, Beyrut 1904.
- Hitti, Ph.K., **The Arabs**, Chicago, 1962.
- Hitti, Ph.K., **The Arabs in History**, Great Briatain, 1970.
- Hitti, Ph.K., **İslâm Tarihi**, İstanbul, çev. S. Tuğ, 1980.
- el-Hudarî Bek, **Muhâdarat Tarihu'l Ümemil-İslâmiyye**, Mısır, 1934.
- İbni Asam, el-Kufî, K. el-Fütuh, Beyrut, 1986.
- İbni Habib, M.K, **el-Muhabber**, Haydarabad, 1942.
- İbni Haldun, **Tarih**, Beyrut, 1971.
- İbni Haldûn, **Mukaddime**, Kahire 1348.
- İbni Hallikan, **Vefayâtü'l-Ayân**, Tah. M.M., Abdülhamid, Kahire, 1348.
- İbni Haşim, el-Halideyyeyn, K. **el-Tuhuf Ve'l-Hedeyâ**, Tah. s. Dehhan, Mısır.
- İbni Havkal, K. **Suretü'l-Ard**, Leiden, 1938.
- İbni Hazm, **es-Sire**, Mısır, 1357.
- İbni Hubeyb, **Esmâül-Muğtalin**, Nevardrü'l-Mahtütat, Tah. A.M., Hârun, Kahire, 1954.

- İbni Kesir, **el-Bidâye, vern-Nihâye**, Beyrut, 1966.
- İbni Kuteybe, **el-Maarif**, (Tah. S. Akkaş), Kahire, 1979.
- İbni Saad, **Tabakatü'l-Kübra**, Beyrut, 1958.
- İbni Tağrıberdi, **Cemâlû'd - Din**, Ebil-Mehasin, en - **Nûcumü'z - Zahire fi Mülûki'l - Mısır ve'l - Kâhira**, Mısır, 1963.
- İbnü'l-Esir, Ali b. Ebi'l Kerem, **el-Kâmil fit-Tarih**, Beyrut, 1965.
- İbnü'l-Verdi, Zeynü'ddin Amr, **et-Tetimme el-Muhtasar**, Tah. A.R., el-Berravî, Beyrut, 1970.
- İdrisi, **Nüzhetü'l-Müştak**
- el-İsfahani, Ebu'l-Ferec, K. **el-Ağani**, Beyrut, 1970.
- Kafesoğlu, İ., **Türk Milli Kültürü**, Ankara, 1977.
- el-Kayravâni, **Züherü'l-Âdâb**, Tah. A.M. el-Becâvi, Kahire, 1953.
- el-Kindi, K. **el-Vûlât**, Kâhire.
- Kitapçı, Z., **el-Türk fi-Müellefâtı'l-Cahız**, Beyrut, 1972.
- Kitapçı, Z., **Ümmahatü'l-Hulefâ Min Cevâri'l-Etrâk**, Mecellel Mecmau'l-luğah el-Arabiyyen, Dımışkı 1972.
- Kitapçı, Z., **Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler**, Türk Kültürü, Ankara 1972.
- Kitapçı, Z., **Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları**, İstanbul, 1988.
- Kitapçı, Z., **Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya, 1989.
- Kitapçı, Z., **H. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı**, İstanbul, 1989.
- Kitapçı, Z., **Orta Doğu'da Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru**, İstanbul 1989.
- Kitapçı, Z., **Saadet Asrında Türkler**, Konya, 1993.
- Kitapçı, Z., **Yeni İslâm Tarihi ve Türkler**, I. Konya, 1994.
- el-Kurtubî, Arib b. Sad, **Sileh**, Tah. M.E., İbrahim, Beyrut, 1967.
- Kuzgun, S., **Kur'an-ı Kerim'de Zulkarneyn Meselesi**, Erciyes Dergisi, s. 48, Kayseri, 1982.
- Kuzgun, S., **H. İbrahim ve Haniflik**, Ankara, 1987.

- Lendberg, B., **Ön Asya Kadim Tarihinin Meseleleri**, Ankara, 1943.
- Mahmud, S.F.A., **Short History Of İslâm**, London, 1960.
- Mahmûd en-Nakşibendi, N., **ed-Derahimü'l-İslâmî**, Bağdat, 1969.
- el-Makdisî, **el-Bedü Ve't-Tarih**, Paris, 1903, III.
- Memiş, E., **M.Ö. 3. Binyılda Anadolu'da Türkler**, TDA, Sy. 53, Nisan, 1988.
- el-Mesûdî, Ali b. el-Hasen, **et-Tenbih Vel-Eşrâf**, Tah. A.İ. es-Sâvî, el-Kahire, 1357.
- el-Mesûdî, **Mürûc'uz-Zeheb**, Tah. M.M., Abdülhamid, Mısır, 1965.
- Müneccimbaşı, **Sehaifü'l-Ahbar**, (Çev. Şair Nedim), İstanbul, 1258.
- el-Narşahî, **Tarihü Buhara**, (Nşr. E. A. Bedavi) Mısır, 1965.
- Oransay, B.S., **Sümer, Çin ve Türk İlişkileri**, Ön Asya Mecmuası, s. 55, Mart 1970.
- Remzi, M.M., **Telfiku'l-Ahbar**, I. ORUNBURG, 1908.
- er-Reşid, ez Zübeyr, K. **ez-Zehâir Vet-Tühûf**, Tah. M. E. Hamidullah, Kuveyt, 1959.
- es-Salih, S., **İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri**, İstanbul, 1983.
- es-Sealibi, **Letâifü'l-Mâarif**, Tah. İ. el-Ebyârî, H.K. es-Sayratî, Mısır, 1960.
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, **Tarihül-Hülefe**, Mısır, 1952.
- et-Taberî, İnnü Cerir, **Tarihu'l-Ümeme el-Mülük**, Tah. M.E. İbrahim, Beyrut, 1967.
- et-Temîmî, Ebî Temmâm, M. b. Hibben b. Ahmed, **es-Sîretü'n Nebeviyye ve Ahbaru'l Hulefâ**, Beyrut 1987.
- Üçok, B., **Emeviler, Abbasiler**, Ankara, 1968.
- Zeydân, Corci, **Târihü'l-Temeddüni'l-İslâmî**, Beyrut, 1967.
- Zihni, H.M., **Meşâhîrûn-Nisâ**, İstanbul, 1982.

YAZARIN YAYINLANMIŞ ESERLERİ

- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **et-Türk; The Turks in The Works of al-Jahiz and Their Position in Islamic History**, Beyrut, 1972.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **H. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı Selçuklular - Moğollar**, İstanbul, 1989, II. Baskı.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **Orta Asya'da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya, 1994, III. Baskı.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **Yeni İslâm Tarihi ve Türkler**, Konya 1994, III. Baskı.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabî ve Tebea Tabîleri**, Konya, 1993.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **Millî Tarih ve Kültür Davamızın Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **Orta Asya'nın Büyük İslâm Kültür ve Medeniyetindeki Yeri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **Abbâsi Hilâfesinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları**, S.Ü., Konya, 1994.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **Orta Doğuda Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **Türkistanda Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **Şağab Hâtun Abbâsi Hilâfesinde Örnek Bir Türk Anası**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991.
- Prof. Dr. Kitapçı, Z. **Mukaddes Çevreler ve Eski Hilâfet Ülkelerinde "TÜRK HATUNLARI"**, Konya, 1995

YAZARIN BASILMAK ÜZERE OLAN ESERLERİ

Türk Boyları Arasında "İSLÂM HİDAYET FIRTINASI"

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI, İsparta'nın **Yalvaç** kazasında doğdu. (1937) Orta ve Yüksek tahsilini Türkiye'de tamamladı. Bu arada **Karaçi Üniversitesi**nden temin ettiği bursla **Pakistan'a** giderek Edebiyat Fakültesinde "**Doktora**" çalışmalarına başladı. Çeşitli yönleri ile "**Abbāsiler Devrinde Türkler**" konusundaki tez çalışmaları ile "**Doktora Ph. D.**" payesini kazandı. (1968) Prof. Kitapçı, Pakistan'da bulunduğu yıllarda çeşitli kültürel faaliyetleri yanı sıra "**Pakistan Radyosu Türkçe Program Servisi - Karaçi**"de uzman olarak çalıştı.

Türkiye'ye döndükten sonra **Devlet Planlama Teşkilatına** girdi. Sosyal Planlama Dairesi, Uluslar Arası Teknik İşbirliği şubesinde "**Uzman (RCD. CENTO)**" olarak çalıştı. (1971) Türkiye İran ve Pakistan arasında kurulan **Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD)** çerçevesinde bir çok önemli kültürel program toplantılarına katıldı.

Daha sonra Atatürk Üniversitesinde (Erzurum) açılan ve şimdiki adıyla "**İlâhiyat Fakültesi**"nde görev aldı. Prof. Kitapçı, buradaki ilmi çalışmaları ile "**İslâm Tarihi Doçenti**" oldu. (Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 1976).

Prof. Kitapçı, 1978 yılında **Jos Üniversitesi Edebiyat Fakültesi**'nin teklifini kabul ederek **Nijerya'ya** gitti. Orada Öğretim Görevlisi olarak beş sene çalıştı. Bu arada fakültenin **Dini Eğitimler Bölümünde Osmanlı Türk Tarihi, İslâm Tarihi ve Medeniyeti** derslerini okuttu. Ayrıca **Dini Eğitimler Bölümü Başkanlığı** ve **Dekan Vekilliği** gibi idarî görevlerde bulundu.

Ekim 1982'de kendi isteği ile Türkiye'ye dönen Prof. Kitapçı, **Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi (Elazığ)**'da görev aldı. Burada **Tarih Bölümü Başkanlığı** yanı sıra, bir çok akademik, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulundu. Fırat havzasının Türk tarih ve kültüründeki yerinin tartışıldığı bir sempozyum tertip etti.

Prof. Kitapçı, 1987 yılında **Tarih Profesörü olarak Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi (Konya)**'ya tayin oldu. Prof. Kitapçı halen **Fakültenin Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Başkanlığını** yapmakta, ilmi araştırma ve yayınları yanı sıra kültürel faaliyetlerine de devam etmektedir. Yayınlarından bazıları Arapçaya çevrilmiştir.

Prof. Kitapçı, Millî ve Milletlerarası bir çok kongre ve sempozyumlara katılmış, ilmi tebliğler sunmuştur. **İngilizce ve Arapçayı** çok iyi bilen Prof. Kitapçı'nın bu dillerde yayınlanmış kitap ve araştırmaları vardır. Ayrıca **Farsça ve Urduca'yı** da bilmektedir.